

DIVI THASCII CÆCILII CYPRIANI

EPISCOPI CARTHAGINENSIS ET MARTYRIS

OPERUM

PARS PRIMA. -- EPISTOLÆ.

1 EPISTOLA PRIMA.

AD DONATUM ^a.

(Erasm., Pamel., ep. n. Rigal., ep. r. Oxon., Lips., liber de Gratia Dei.)

ARGUMENTUM. — *Promiserat Donato Cyprianus sermonem se cum illo habiturum de rebus divinis; jam*

A *promissis admonitus satisfacit, ac multis gratiam Dei per Baptismum collatum commendans, quantum sit mutatus ab illo significat, et ad oculum demonstratis mundi erroribus, ad contemptum ejus, ad assiduam denique lectionem et orationem adhortatur.*

I. CECILIUS Cyprianus Donato salutem. Bene ad-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ad Donatum de erroribus mundi et contemptu ejus *Camb. Dun. Vict.* De disciplina ad Donatum *Voss. 4. de*

Gratia Dei. *Oxon. Gold.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

³⁶³ **EPIST. I.**—Hanc epistolam habent omnes editiones et plerique libri veteres. Non extat tamen in uno bibliotheca Regiæ, in uno monasterii sancti Remigii Remensis, in duobus monasterii Compendiensi, in eo quem habui ex monasterio sancti Michaelis in periculo maris, neque demum in Corbeiensi. Quod ideo annotandum esse arbitratus sum quia vir doctissimus Nicolaus Rigaltius, haud dubie lapsu memoriae, vel per incoGITantiam, in observationibus suis ad opera sancti Cypriani refert plures varias lectiones istius epistolæ ex codice Corbeiensi, in quo ea non habetur.

Primum illa locum obtinet in multis codicibus antiquis, in Veronensi nimirum omnium vetustissimo, in Segueriano item antiquissimo, in duobus Vaticanis, in omnibus iis quibus usus est Guillelmus Morellius, in eo qui fuit Raymundi episcopi Arconensis, ut annotatum reperi manu Simonis Goulartii, qui eo usus est, et in viginti et uno eorum cum quibus ego contuli opera beati Martyris. Immo in codice sancti Eligii Atrebatensis ita scriptum vidi in calce istius epistolæ: *Explicit prima epistola.*

Illam sanctus Augustinus citat, ex eaque fragmenta refert in libro iv de *Doctrina Christiana*, cap. 14, et in *Sermone* 312. in nova editione pag. 1256. Cyprianumque graviter reprehendit quod illam spumæ verborum ambitu ornaverit; quia nimirum putabat, ut opinor, regnum Dei, ut verbis utar Sulpitii Severi in prologo libri de *Vita Sancti Martini*, non in eloquentia sed in fide constare. Ego vero mecum sæpenumero admiratus sum illam Augustini censuram in hac epistola, quæ tota de Deo est et reprehensio morum corruptorum et depravatorum sæculi, reprehendentis gravitatem et eloquentiam sermonis, tanquam si res Dei, electissimis verbis gravissimisque sententiis rhetorice ornare fas non esset. Contra, si uspiam opus est eloquentia, id vero in primis, mea quidem sententia, palam est obtinere

debere in compositionibus ad majestatem et gloriam summi Dei pertinentibus, quamvis, ut ait sanctus Hilarius in libro ii de *Trinitate*, ad ea quæ Dei sunt exequenda sermo omnis infirmus sit. Item Macarius Mucius in præfatione ad carmen suum de *Triumpho Crucis*: *Negare non ausim, inquit, eam esse divinarum rerum vim atque dignitatem, ut nullo stylo assequi possimus non tamen ita remotam censeo, ut Camænis inaccessiblei rear.* Nam, ut ait Novatianus in libro de *Trinitate, ad cogitandum et ad eloquendum Dei majestatem, et eloquentia omnis merito muta est et mens exigua est.* Excæplis talibus plena sunt omnia. Quis unquam reprehendit eloquentiam in sancto Joanne Chrysostomo? quid eruditius aut acutius *Apologetico Tertulliani*? qui, ut ait sanctus Hieronymus in epistola ad *Magnum* adversus Jovinianum, cunctam sæculi continet disciplinam: quid elegantius *Octavio Minucii Felicis*? Neque Arnobio sua defuit eloquentia. Lactantii libros *divinarum Institutionum* omnes consentium Tullianam eloquentiam redolere. E iam lucubrationes sancti Hieronymi, tamen etsi is in epistola ad *Pammachium* scribat dissimulandam et fugiendam esse eloquii venustatem in interpretatione ecclesiastica, quam ipse vitavit in interpretatione librorum sacræ Scripturæ, rhetoricæ tamen flosculis ubique abundant et ambitiosa eloquentia, et illorum qui hoc scribendi genere utuntur defensionem suscepit in eadem epistola ad *Magnum*. Ex quo necessario consequitur reprehensioni obnoxios esse auctores ecclesiasticos melioris ³⁷⁰ notæ, si censura a sancto Augustino lata adversus hanc Cypriani epistolam justa est ac legitima. Quare amplectenda omnino mihi videtur Lactantii sententia qui (lib. v, cap. 1) ait scientiam litterarum non modo nihil nocere religioni atque justitiæ, sed etiam professe quamplurimum si is qui eas didicerit sit virtutibus instructior et veritate sapientior. Etiam is qui anno 1485 procuravit editionem Venetam operum sancti Cy-

mones, Donate charissime. Nam et promississe me memini, et reddendi tempestivum prorsus hoc tempus est, cum ^a, indulgente vindemia, solutus animus

in quietem solennes ac statas anni ^b fatiscantis inducias sortitur ^c. Locus etiam cum die convenit et mulcendis sensibus ac fovendis ad lenes auras blan-

LECTIONES VARIANTES.

^a Quod Ar. Ben. Bod. 5. Quo Lamb. Eb. Lin. NC. 1. Spir. Thu. Foss. Vict. Quo indultis vindemiis resolutus Voss. 4.

^b Statutas Lam. Ben. Ebor. Lin. NC. 1. Reg. Voss. 4.

^c Sed male. Ratas Foss. Vict.

^c Sortiatur Lam. Bod. 5. Ebor. Lin. NC. 1. Ben. Foss. Vict. Voss. 4. Feriatur Thu.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

priani ita loquitur in præfatione sua: *Æquo enim satis animo ferre nequaquam possum recentiorum quorundam novam hæresim, qui nullum orationis florem sequentes putant quod expolito limatoque tractatur eloquio rei sacræ admodum officere. Et paulo post: Nam si eloquentiam rem mediam esse agnoscunt, qua et recte uti et male possumus, quis mentis compos dicere audeat non debere dogmatis christiani professores in defendendo veritate ea uti qua in extollenda falsitate omnes abusi sunt gentiles? Ita etiam sensit Joannes Maldonatus scribens ad Petrum Malurum: Cur enim, inquit, Christus non habeat meliores oratores quam diabolus? In eadem quoque sententia fuisse Joannem Siharandum liquet ex præfatione ejus ad libros *Recognitionum* sancti Clementis. Extat in volumine *Orationum* M. Antonii Majoragii oratio adversus eos qui ornandæ orationis studium et dicendi elegantiam vituperant, eorumque opinionem vocat hæresim. Paulus quoque Cortesius in præfatione libri sui sententiarum damnat eos theologos qui disserendi elegantiam a theologia sejungunt. Et nihilominus verum est quod ait sanctus Hieronymus in epistola de *Filio prodigo* ad Papam Damasum, in ecclesiasticis rebus non quari verba sed sensus. Ita etiam sensit Faustinus episcopus in præfatione libri de *Fide* contra Arianos: *In causa, inquit, fidei non sermonum sublimitas requirenda est, quando ipsa sola testimonia sufficiunt.**

I.—*Bene admones.* In libro Fuxensi scriptum est: *Vere admones, et in margine, Alii dicunt: Bene.* Hanc porro lectionem esse meliorem, præter auctoritatem veterum exemplarium, probatur etiam auctoritate Rufini in prologo *Homiliarum* Origenis in *Numeros*, apud Henricum Valesium in annotationibus ad *Historiam Ecclesiasticam* Eusebii (pag. 429), ubi sic habetur: *Utor verbis tibi, frater, beati martyris. « Bene admones, Donate charissime. Nam et promississe me memini. » Et paulo post: « Sed reddendæ sollicitationi non tempestivum, ut ille ait, sed tempestivum nobis tempus æ turbidum fuit. »* Ex his interim beati Cypriani verbis colligi posse videtur illum in hæc epistola respondere ei qua Donatus eum admonuerat uti promissis ac recepto suo satisfaceret. Non inde tamen colligi debet epistolam quod Pamelius invenit in codice Camberonensi, quodque nos invenimus etiam in veteri libro qui fuit Francisci Pithœi, inde, inquam, colligi non debet epistolam illi, in cujus fronte positum est nomen Donati ad Cyprianum scribentis, esse admonitionem qua permotus Cyprianus hanc epistolam ad eum dedit. Non dubitabat Pamelius quia legitimus Donati factus esset, eamque sententiam facile amplexus est illustrissimus cardinalis Baronius in *Annalibus ecclesiasticis*. Alii illud ut spurium rejecerunt, quorum ex opinione inhaerent accedo. Et tamen arbitrari istuc, uti fecere Rigaltius et episcopus Oxoniensis, esse ponendum, ne quam mihi negligentiam curiosus lector imputare possit. Sic ergo habet:

Donatus Cypriano. Credo te retinere, sanctissime Cypriane, qua nobis fuerit apud oratores garrulitas, mus sensus, una cogitatio, individua dilectio. Quare non et in divina lectione ita animis roboramur, aut non ea semper nobis fuit cogitatio, sicut promittebamus, ut simul crederemus?

Donate. Donati nomen vulgatissimum erat in Africa, ut etiam scriptum est in capite tertio epistolæ secundæ sancti Augustini ad *Eleusium, Glorium et Felices*. Sequenti sæculo, Lactantius librum de *Mortibus Persecutorum* scripsit ad Donatum confessorum, illum ipsum, ut opinari licet, cui dicavit etiam librum de *Ira Dei*. Perstro enim in ea sententia quam prompsi cum ederem librum de *Mortibus Persecutorum*. Scio virum optatum et mihi reverentem Nicolann Le Nourry aliter sensisse, et Donatum cui inscriptus est liber de *Ira Dei* putasse fuisse diversum ab eo cuius nomen extat in initio libri a me editi. Diversos autem fuisse hinc se probare putavit vir optimus quod ex libro de *Ira Dei* manifestum sit Donatum cui dicatus est fuisse recenter conversum ad religionem Christi, quod de alio dici non posse ait. Erravit in nomine vir clarissimus. Transtulit ad Donatum ea quæ pertinebant ad Demetrianum, cui dicatus est liber de *Opificio Dei*, ex quo constat Demetrianum rudem adhuc fuisse nostrorum mysteriorum. —³⁷¹ *Donate.* In codice sancti Arnulphi Metensis scriptum est: *Bene admones, frater charissime Donate.*

Indulgentæ vindemia. Eunnadius, lib. ix, epist. 2: *Sit inter nos felicium vindemiarum vice colloquium.*

Solennes ac statas. Multum variant in hoc loco libri veteres. Quidam enim habent *statutas pro ratas*, alii *ratas intasque*, vel *ratas tantum*. Unus vero habet *solennes ac ratas*, et supra lineam vel *statutas*. Ego præfero lectionem vulgatam, quæ mihi videtur optima et certissima. Nam Cicero dixit alicubi *solenne et statum sacrificium*. In lege in *Cod. de Dilationib.*, legitur: *Feriæ sunt vel repentine vel solennes*. Solennes autem jurisconsulti eas esse aiunt quæ sunt anniversariae ac legitime. Recte igitur Cyprianus dixit inducias sive ferias solennes ac statas, quas ideo statas appellari ait Festus quia certo statutoque die observantur. Vide Macrobius lib. i *Saturn.*, caput 16, et Juretum ad *Symmachum*, lib. iii, epist. 21, ad illum locum, et *feriarum reliquia*.

Locus etiam. Cicero in libro de *claris Oratoribus*: *Sed, quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in propatulo propter Platonis statuum consedimus. Hieronymus, lib. ii adversus Jovinianum: Platonicique quoque et Stoici in templorum locis et porticibus versabantur. Rusticus diaconus in præfatione dialogi adversus Aephalos: *Silentium loci et temporis commoditas et commune constitutum et ab aliis rebus ferie nobiscum interim concurrunt simul.**

Fatiscantis. Id est fessi et lahentis, ut apud Virgilium et Ovidium. Hanc lectionem, quæ optima et verissima est, non inveni nisi in uno libro meo veteri optimo. Reliqui omnes et omnes editiones habent *fatigantis*. Lucretius, libro III, loquens de anima, cum dixisset eam ceu funum dissolvi in altas aeris auras, addit,

Simul ævo fessa fatiscit.

Et lib. v dicit omnia vinei ab ævo, etiam saxa et altas turres,

Et delubra deum simulacraque fessa fatisci.

Similem errorem in Actis sanctarum martyrum Perpe-

dientis autumni hortorum facies amœna consentit. Hic jucundum sermonibus diem ducere et studentibus a fabulis in divina præcepta conscientiam pectoris erudire. Ac ne colloquium nostrum arbitri profanus impediatur, aut clamor intemperans familiaris strepentis obtundat, petamus hanc sedem. Dant secessum vicina secreta; ubi dum erratici palmitum lapsus nexibus pendulis per

arundines bajulas repunt, viteam porticum frondea tecta fecerunt. Bene hic studia in aures damus; et dum in arbores et in vites oblectante prospectu oculos amœnamus, animum simul et auditus instruit et pascit obtutus: quamquam tibi sola nunc gratia, sola cura sermonis est. Contemptis voluptarie visionis illecebris, in me oculus tuus fixus

LECTIONES VARIANTES.

^a Stupentibus Vict.

^b Eloquium Lam. Ebor. Lin. NC. 1. Ben.

^c Vites videmus Eb. Ar. Pem. Lam. Reg. Vites quas videmus Bod. 3. NC. 1. Spir. Pem. Et. Man. Fossat. Vi-

demus oblectantem prospectum Thu. Et vites Oxon.

^d Ut pascit Salis.

^e Cura nunc Mich. Vict.

^f Oculos tuos fixus es Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

tuæ et Felicitatis annotavit Lucas Holstenius, ubi pro eo quod legitur *defatigationibus*, censet legendum esse de *factionibus*. (Male codicum prope omnium et editionum lectioni Baluzius ex uno libro substituit *fatiscientis*. *Fatigantis* enim idem est ac *jocantis*, *ludentis*. Cf. Chr. Gfr. Mulleri obs. ad 5 loca epist. Cypr., Geræ 1776, p. 2 sq. Goldhorr.)

Studentibus fabulis. Ego semper existimavi locum hunc esse emendosum et viros doctissimos frustra lætens laborasse in eo emendando vel explicando. Cum vero ei quarerem medicinam, occurrit mihi communiendam forte esse vocem *studentibus* cum voce *ludentibus*, ut istic legatur *ludentibus fabulis*, ut apud Minucium *fabulis fallentibus*. Nam *fabulis ludere* dixit Anonius in epistola tertia ad librum, ut eat ad Probum: *Suscipiat peritis fabulis simul joculari et ludere*. Ludentibus igitur fabulis, sed peritis et seriis, colloquium agebant Cyprianus et Donatus. Neque enim putandum est eorum sermones fuisse ludicos aut rerum colloquia leviorum, cum de rebus maximi momenti ad gloriam et religionem summi Dei pertinentibus tractaretur inter viros graves: nisi si, qui mos est dialogorum, Donatum et se ipsum loquentes esse: supponit Cyprianus que nunquam locuti erant, ut de se ipso et Varone ait Cicero in initio *Academicarum Quæstionum*. Julius Firmicus in præfatione librorum de Institutione Matrescos, *honestas et variis sermonum fabulas serbamus*.

Erudire. Decet hic aliquid; sensus enim non est integer. Sed sunt pleraque istiusmodi in Cypriano. Cum videret autem Lombertus sensum non esse integrum, sic vertit hunc locum ac si Cyprianus scripsisset, *conscientiam pectoris erudire juvat*.

Familie strepentis. Sanctus Hieronymus in Epistola ad Demetriadem, de virginitate servanda, eam laudat quod inter *gemmas et sericum*, inter *eunuchorum et puellarum catervas*, et *adulationem et ministerie familie perstreptentis*, et *exquisite epulas*, quas *ample domus præbebat abundantia*, appetisset *jejuniorum laborem*, *asperitatem vestium*, *viciis continentiam*. Item in epistola ad Lætan, de institutione filie, monet ne intersit nisi tuis servitorum, neque familie perstreptentis lusibus misceatur. Et in calce libri *adversus Helvidium*, inter incommoda matrimonii rursus numerat *familiam perstreptentem*.

Petamus hanc sedem. Citat hunc locum Abelardus in extremo libro ii *Theologie Christianæ*.

Erratici palmitum nexibus. Cicero in libro de Senectute: « Vitis quidem, quæ natura caduca est, et nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, clavibus suis quasi manibus quicquid est tacta complectitur, quam serpentem multiplici lapsu et erratico ferro amputans coercescens ars agriculturalum, ne silvea tactu sermenis et in omnes partes fundatur. » ³⁷² Sidonius lib. v, Epist. 47: « Hic pars sub umbra palmitis adulti quam stupibus altatus cancellatimque pendentes pampinis superduca texerat. » Vide infra in notis ad librum primum *Tasimoniorum adversus Judæos* cap. 21, in voce *cilicium*.

Viteam porticum. Virgilius, lib. iii *Georgicorum*:
Hic noctem ludo ducunt, et pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.

Prudentius in *Hamartigenia*:

Sepibus et densis vallentur vitea rura.

Et in *Hymno ante cibum*:

Hic ubi vitea pampineo
Brachia palmitè luxuriant.

Frondea tecta. Ex Virgilio, lib. iv *Georgicorum*,
Et frondea semper
Tecta petunt.

Ovidius, lib. iii *Fastorum*,

Frondea facta casa est.

Arator, lib. ii *Actuum Apostolicorum*, dixit *frondeam comam vertis*. Sic Cicero, enarraturus sermones inter ipsum, Quintum fratrem et Titum Pomponium Atticum habitos de legibus, cum dixisset Platonem cum Clinia et cum Lacedæmonio Magillo æstivo die in cupressetis Cnidiorum et spatiis sylvestribus de institutis rerum publicarum ac de optimis legibus disputasse, ait se et Quintum et Atticum, inter procerissimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quævisse fisdem de rebus aliquid uberius quam forensis usus desideret. Sic Lucianus in *Dialogo domus Socratem* ait sub platano frondente et herba virescente et fonte limpido selisse cum Phædro Myrrhinio. Vide Sirmondum in notis ad Sidonium, lib. ii, Epist. 1, in verbo *lyppodromus*.

In aures. Codex Beccensis habet *in auras*, quod satis congruit cum his quæ sequuntur.

Animus simul. Mem codex, *anima simul et auditus instruit et pascitur obtutus*.

Oculus tuus. Hæc est lectio veterum editionum et plurimorum veterum codicum optima notæ. Primum omnium Rigaltius mutavit et edidit, *oculos tuos fixus es*. Secuta est postea editio Anglicana, quæ Rigaltianam imitata est, quamvis in ea adnotatum sit lectionem quam nos revocamus extare in puribus antiquis codicibus manuscriptis. Miror autem eam lectionem, quæ latina non est, potuisse placere hominibus eruditis. Ortum illam esse manifestum est ex permutatione litterarum *o* et *u*, quas Quintilianus, lib. i, cap. 4, adnotat olim sæpe mutari solitas in scribendo, quod etiam adnotatum reperi in libro primo Prisciani. Itaque in vetustissimis epistoliarum sancti Cypriani codicibus, 1305 bibliothecæ Colbertinæ, qui fuit of in Thuana, diserte scriptum est *oculos tuos fixus est*, se supra lineam littera *u* juncta est cum his duabus vocibus, ut sciret lector emendationem esse et eam esse veram lectionem que superposita erat. Nam ego sæpe vidi in vetustis codicibus aliorum scriptorum eundem modum emendationis servatum, nimirum ubi per errorem scripti erat littera *o* superpositum esse litteram *u* et e converso. Confirmat autem lectionem libri Colbertini etiam ille qui fuit

est. Tam aure quam ^a mente lotus auditor es, A et hoc, amore quo diligis.

II. Cæterum, quale vel quantum est quod in pectus tuum veniat ex nobis? Exilis ingenii angusta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiam fecundæ cespitis culminibus ^b ingravescit. Aggrediar tamen facultate ^c qua valeo; nam et materia dicendi facit mecum ^d. In judiciis, in concione ^e pro rostris, opulenta facundia vobilibi ^f ambitione jactetur. Cum vero de Domi-

LECTIONES VARIANTES.

^a Quo ore qua *Lam. Lin. NC. 1. Ebor. Voss. 2* Tam ore quam *Bod. 5. Fossat. Spir. Rem. Erasm. Man. No-rell.* Quo more qua mente *Thu. Vict. O* quam recta mente *Voss. 4.* Quam ore, quam mente *Oxon.*

^b Culmis *Oxon.*

^c Facultatem *Ben.*

^d Metum *Goul.*

^e In judicii contentione *Vict. Lin. Goul.* Judicii con-

no Deo ^g vox est, vocis pura ^h sinceritas non eloquentiæ ⁱ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non diserta sed fortia, nec ad audientiæ popularis illecebram ^j culto sermone fucata ^k, sed ad divinam indulgentiam prædicandam rudi veritate simplicia. Accipe quod sentitur antequam discitur, nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur.

III. Ego ^k cum in tenebris atque in nocte

cione *Thu. Foss.*

^l Nobili *Fab.*

^m Domino et de Deo *Foss.* Et de Domino et de Deo

B *Thu.*

ⁿ Puræ *Foss. 4.*

^o Illecebras *Ar. Lam.*

^p Fucata *Thu.*

^q Ergo *l'ancvi.* nullis præsidis posuit.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

Raymundi episcopi Aconensis, in quo scriptum erat *oculus tuus fixus es*. Quare recte mea sententia fecit Lucas Fredericus Reinhardtus, qui in sua Epistolarum sancti Martyrii editione veterem lectionem revocavit, et ad marginem rejecit eam quam Rigaltius substituerat. Plinius, lib. xi, cap. 57: *Animo autem videmus, animo cernimus. Oculi, ceu visu quadam, visibilem ejus partem accipiunt atque transmittunt.*

Tam aure. Antea legebatur *tam ore quam mente*, pessimo sensu. Neque enim ore audimus, sed aure. *Psalmo XLVIII: Auribus percipe verba oris mei, et alibi sæpe.* Hunc Cypriani locum ego emendaveram ex certissima conjectura. Putabam autem me primum fuisse qui illum emendasset; verum postea deprehendi eam emendationem fui-se factam ante me a Rigaltio in observationibus suis. Neque mihi placet censura Gronovii censentis hanc Rigaltii emendationem non esse legitimam; nihil enim ad hunc locum faciunt verba Plinii, *attentus et pendens*, quæ Gronovius, lib. iii *Observat.*, cap. 12, affert ut ostendat vocem *ore* non esse mutandam in *aure*.

Totus auditor Plinius lib. i, cap. 7, loquens de Deo: *Totus est visus, totus auditus.* Item Novatianus in libro de Trinitate: *Cæterum ipse totus oculus, quia totus videt; totus auris, quia totus audit.* Hinc sanctus Leo papa in sermone Nativitatis Domini: *Dominus tuus ubique præsens.* Et Cyprianus ipse, in initio libri de *Oratione Dominica* (pag. 204), ait: *Deum ubique esse presentem, audire omnes et videre.*

II. — *Exilis ingenii.* Hieronymus in præfatione libri tertii in Epistolam ad Galatas: *Exilis ingenii rivulum vix parvo strepente murmure sentientes* Ruricius episcopus Lemovensis, lib. i, Epist. 10: *Me scietis laborare egestate ac sterilitate exilis ingenii.* Symmachus lib. ix, Epist. 10: *Mei ingenii exilitas etiam parum miratur.* Abis verbis idem dixit Laetantius, in capite primo libri de Opificio Dei: *Quantum possibilitas intelligentiæ meæ pervidet.* Cassianus in præfatione Collationum: *In quantum tenuitas nostri sufficit ingenii.* Julius Firmicus in præfatione de Institutione Matheos: *In nobis tenue est ingenium.* Pro quo Martialis lib. ix, epigr. 51, dixit *pusillum ingenium* Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Grandes materias ingenia parva non sustinent.* Arnoldus Bonevalensis in editione Anglicana: *Sublimes materias sublimium ingeniorum exigunt tractoribus.* Recte. Etenim magna ingenia, ut ait Velleius Patereulus, *magnis adjutoribus egent.* Præclare Quintilianus in præfatione Oratoriarum Institutionum: *Utud tamen in primis testandum est, nihil præcepta atque artes valere nisi adjuvante natura. Quapropter, cui deerit ingenium non magis hoc scripta sunt, quam de agrorum cultura sterilibus terris.* Idem, lib. viii, cap. 4, ait ut terram cultu, sic animam disci-

plius uberiorem fieri. Ammianus Marcellinus, initio libri xvi: *Instrumenta omnia mediocris ingenii si suffecerint commotur.*

Culminibus. Ita omnes editiones ante Pamelianam. Consentunt etiam vetera exemplaria. Quamquam autem vox *culmis*, quam Pamelius alteri substituit, bona sit et hominum sensum constituat, revocandam esse putavi veterem lectionem, quæ et ipsa optima est: *culmen* enim significat summam altitudinis rei. In codice Turonensi scriptum est *culminibus*, et supra lineam *vel culmis*.

Non eloquentiæ viribus. Hieronymus in epistola ad Pammachium pro libris suis adversus Jovinianum: *Porro eloquentiam, quam pro Christo in Cicerone contentis, in parvulis non requiras* Ecclesiastica interpretatio, *etiamsi habet eloqui venustatem, dissimulare eam debet et fugere.*

Non diserta. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Audi igitur, ut beatus Cyprianus ait, non diserta, sed fortia.* Ruricius, lib. i, Epist. 17. *Certi sumus quod non tam diserta cupitis audire sed fortia.* Julianus Pomerius, lib. iii, de vita contemplativa, cap. 34: *Prudentibus viris non placent phalerata sed fortia.*

Nec ad audientiæ. Codex episcopi Aconensis, *nec audientiæ popularis illecebra culto sermone fucata.*

III. — *Ego cum in tenebris.* Citat hunc locum sanctus Augustinus, *Sermone 312*, in nova editione. Videtur autem Sedulius ab hoc loco mutasse quæ de sua conversione ad Deum scribit in Epistola ad Macedonium. Cum *secularibus igitur studiis occupatus*, inquit, *vim impatientis ingenii, quod Divinitatis in me providentia generavit, non utilitati animæ sed inoni vitæ dependere, et literariæ salutis disciplinæ lusuibus intricate operis, non auctori, deservire, tandem misericors Deus rerum conditor clementius fabricam sui juris asperit et stultos in mundana sapientia diutius haberi sensus indoluit, ac fatuum prudentiæ mortalis ingenium cælesti sale condidit.* *Mox ut carnis oculus interior caligo deseruit, per sentes dumosi ruris errantia in herbam flores cespitis revolvit vestigia, utoque nisi melioris arbitrii cultum illustrati pectoris Deo dicavi.* Minucius Felix de se loquitur: *Cum, discussa caligine, de tenebrarum profundo in lucem sapientiæ et virtutis emergerem.* Lucianus, præbyter Antiochenus, apud Rufinum, lib. ix, cap. 6, asserens fidem nostram adversus gentiles: *Erravimus etiam nos attingendo, et simulacra quæ ipsi fiximus deos cæli ac terræ putabamus auctores.* Commodianus, *Instructio* 26: *Gens et ego fui, perversa mente moratus, et vitam istius sæculi veram esse putabam.* Vide etiam *Instruct.* I et 35.

cœca jacerem, cumque in salo jactantis ^a sacculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vite ^b meæ nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in salutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renasci denuo posset, utque, in novam vitam lavaero aquæ salutaris animatus ^c, quod prius fuerat exponeret, et, corporis licet ^d manente compage ^e, hominem animo ac mente ^f mutaret. Qui possibilis ^g, aiebam, est tanta conversio, ut repente ac perniciouser exuatur quod vel genuinum situ ^h materiæ naturalis obduerit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit? Alta hæc et profunda penitus radice sederunt. Quando parcimoniam discit qui epularibus cœnis et largis dapibus assuevit? et qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus et honoribus, esse privatus et inglorius non potest. Illic stipatus clientium cu-

A neis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illecebris necesse est, ut solebat, vinolentia invitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet ⁱ.

B IV. Hæc egomet ^j sæpe mecum. Nam, ut ipse ^k quamplurimis vitæ prioris erroribus implicitus ^l tenebar, quibus exui me posse non crederem, sic vitis ^m adhaerentibus obscundans eram, et desperatione ⁿ meliorum, malis meis veluti jam propriis ac vernaculis offavebam. Sed, postquam, undæ genitalis auxilio superioris ævi labe detersa, in expiatum pectus serenum ac purum desuper se lumen ^o infudit, postquam, cælitus spiritum hausto, in novum me hominem nativitas secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa ^p, facultatem dare quod prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur ^q, ut esset agnoscere

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Hujus Foss. 4.
^b Forte vitæ Oxon.
^c Arnatus Ar. Lam. Eb.
^d Exponeret: corporis licet male impressi fere omnes et mss. Corporea Rigalt.
^e Manente materia Thu.
^f Hominem ac mentem Vict.
^g Quid impossibilis aiebam, quam Pen. Lam. Eb. Reg. Quin Pen. Foss. Spir. Rem. Manu. Cui Goul. Lam. Quomodo Foss. 4.
^h Genitum in sinu, nota marginalis vet. cod. Gemino

- C situ Foss. 4. Spir. Genitum in sinu Bod. 5.
ⁱ Et libido præcipitet Thu.
^j Ego memini Ebor. Ben.
^k Nam et ipse Lam. Ebor. Foss. 2. Vict.
^l Implicatus Thu. Foss.
^m Segnis vitis Thu.
ⁿ Eram desperatione Thu. Foss. Vict.
^o Desuper se lumen deest apud Pam. Rig.
^p Ceperunt add. Foss. 4.
^q Putabatur esse, agnoscere terrenum fuisse, quod prius ut vere Dei esse..... Lam. Et. Goul. Vict.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

In nocte cæca. Id est idololatria. Hieronymus in caput tertium Jonæ: Proponamus beatum Cyprianum, qui prius idololatriæ assertor fuit, et in tantam gloriam crevit eloquentiæ ut oratoriam quoque doceret Carthagini, audisse tandem sermonem Jonæ, et ad pœnitentiam conversam in tantam venisse virtutem ut Christum publice prædicaret, et pro illo cervicem gladio flecteret.

Renasci. Non enim nascimur sed renascimur Christiani. Tertullianus in Apologetico: *Fiunt, non nascuntur Christiani.* Item Hieronymus in libro adversus Vigilantium et in Epistola ad Latam de Institutione filie. Apud Primasium in Prologo commemorari in Epistolas Pauli, Christiani aiunt ad Judæos: *Filios Abraham non facit nativitas, sed fides.* Vide quæ de Christianorum nativitate ait Mummulus a Girba in Concilio Carthaginensi, et quæ Pontius diaconus in vita Cypriani dicit de nativitate cœlesti.

In auro... purpura. Hieronymus in Epistola ad Heliodorum de Laude vitæ salutaris, et in Epistola ad Latam de Institutione filie, in auro atque purpura tudere. M. Cato apud A. Gellium, lib. II, cap. 18: *Fures privatorum facinorum in nervo atque in compedibus etatam agunt, fures publici in auro atque in purpura.* Sanctus Ambrsius sive quis alius, lib. III Officior., cap. 3, ait: *Securorum tamen acutula furta, divinum rapinæ publicæ. Seneca, Epist. LXXVI: Nema ex istis quos purpuratos vides felix est, non magis quibus sceptrum et chlamydem in scena fabule assignant.*

Fascibus ille. Ista Cyprianum de se scripsisse censum Guillelmus Cave, quia putabat illum honoribus in republica tinctum antequam fieret christianus. Verum cum suspicari inveniamus illum habuisse honores, magistratus, imperia, nulla nos ratione movere potest ut verba illa pertinere putemus ad Cyprianum. Rhetorem fuisse scimus, sed non proconsulem, prætorem, aut præsidem, nec ullo alio magistratu functum. Error ille hinc ortus est quod Cyprianum nos-

trum confudit cum Cypriano Antiocheno. Porro fascium decus et imperium dixit Columella in præfatione librorum de Agricultura.

Officiosi agminis. In una ex veteribus libris meis legitur *honestioris agminis*... Sic etiam habebat codex episcopi Aconensis.

Pœnam putat. Vide quæ de hoc argumento annotat Casaubonus ad librum tertium Suetonii in verbo: *Si non dominaris.*

Illecebris. In editionibus Pamelii et Rigaltii additur *assuetum*. Angli annotant Pamelium vocem illam addidisse contra fidem omnium veterum exemplarum. Quod verum est. Ego enim illum non reperi nisi in uno regio quod fuit olim sancti Martini Turnacensis. In Divioniensi, in recentiore Remigiano, et in uno meo scriptum est *deditum*. Quod indicare videtur adjectam hanc vocem fuisse ab eo qui putaret deesse hic aliquid. Itaque arbitratu sum recte censuisse Anglos illam esse eliminandam.

Libido præcipitet. Seneca, Epist. X: *Tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat.* Commodianus Instructione 63: *Libido præcipitat.* Ubi interim admonendum est, quamvis res sit exigui momenti, in veteri libro Commodiani istic scriptum esse *Belligerare cupis* pro eo quod Rigaltius edidit *Belligerare queris*.

IV. — Erroribus. Plerique libri veteres et editiones omnes ante Manutianam præferunt *horroribus*. Et tamen multi libri h. bent *erroribus*. Quod ego puto istic esse melius. Contra paulo infra retinui *horroribus* in hac ipsa Epistola, ut suo loco dicitur.

Offavebam. Ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus, pro quo veteres editiones ante Rigaltianam *adffavebam*. Infra in Epistola LII, videmus *offocari* pro *suffocari* et *offectura* pro *effectura* in sententia quam in causa baptismi hereticorum protulit Mummulus a Girba in concilio Carthaginensi.

terrenum fuisse quod prius carnaliter natum delictis A obnoxium viveret, Dei esse cœpisse quod jam Spiritus sanctus animaret. Scis ipse profecto et mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. Scis ipse, nec prædico. In proprias laudes a odiosa b jactatio est; quamvis non jactatum possit esse, sed gratum, quicquid non virtuti hominis adscribitur, sed de Dei munere prædicatur; ut jam non peccare esse cœperit fidei, quod ante peccatum est, fuerit c erroris humani. Dei est, inquam, Dei est

LECTIONES VARIANTES.

a Scribere in proprias Ben. Ebor. Lam. In propriis laudibus Pem.

b Otiosa Spir. Rem. Eras. Foss. Vict.

c Peccatum fuerit Lam. Ar. Eb. Generis NC. 1.

d Dei omne Oxon.

e Sumpto vigore Voss. 4.

f Quod in mentes nostras elementer Dominus influxit Ar. Ebor. Influxit, Ben. Lam. Bod. 3. Voss. 4. Spir. NC.

omne d quod possumus. Inde vivimus, inde pollemus, inde sumpto et concepto vigore e, hic adhuc positi futurorum iudicia prænoscinus. Sit tantum timor innocentiae custos, ut, qui in mentes nostras indulgentiae cœlestis allapsu clementer Dominus influxit f, in animi oblectantis hospitio justa g obtemperatione teneatur, ne accepta h securitas indiligentiam pariat, et vetus denuo hostis obrepat.

V. Cæterum, et tu innocentiae, si justitiae viam i teneas, si illapsa i firmitate vestigii tui k incedas, si in Deum viribus totis ac toto corde suspensus hoc

B 1. Pem. Eras. Manut. Inlulxit Morell. Vict.

g Justam per orationem Ben, Ar.

h Ne cum accepta s. i. par. vetus Pem. Lam. Eb. Ben.

i Voss. 2. Nec recepta Foss.

j Justitiae Semitam Lin.

k Teneas illapsa firmitate vestigii Lam. NC. 1. Ebor. Thu. Foss.

l Vestigiis tuis Voss. 4. Morell.

STEPH. BALUZII NOTE.

In proprias laudes. Ruricius, lib. II, Epist. 1: In propriis laudibus, sicut dicitur, est odiosa jactatio. Ita vetus codex sancti Galli, pro quo Canisius edidit jactantia. Quo verbo usum esse Cyprianum satis constat. Vera profecto est illa Cypriani sententia. Unde illud vulgatum: *Lans proprio sordescit in ore.* Proverbiorum XXI: *Laudet te alienus, et non os tuum.* Augustinus in Epistola ad Valerium Comitem: *Et ideo de te narratio suavior nobis erat quia ea dicebat quae ipse non posses, ne quidem me inquirentes, rescribere, ne tuarum laudum, quod sancta Scriptura prohibet, fieres prædicator.* Apud Eusebium, lib. II *Hist. eccles.*, cap. 50, multum vituperatur Paulus Samosatensis quod de se magnifice loqueretur, non ut episcopus, sed ut sophista quidam et impostor. Plinius, lib. I, Epist. VIII: *Etenim, si alienæ quoque laudes parum aquis auribus accipi solent, quam difficile est obtinere ne molesta videatur oratio de se aut de suis disserentis.* Dionysius Halicarnasseus in initio Historiarum suarum ait non futurum se esse multum in propriis laudibus quod audientibus graves molestasque se esse sciret. Symmachus, lib. I, Epist. 1: *Nempe derides quod de me aliqua justo indulgentius prædicavi. Et hæc est vera utique digna reprehensio. Omnis quippe ostentatio non caret suspitione mendacii; quia quicquid assumitur, proprium non putatur. Dehinc jactantia avara laudis multum decoquit de pudore.* Hinc fortassis illud Symmachianum a Sidonio laudatum: *Ut vera laus ornata, ita falsa castigat.* Cui sententiae consonat Anastasius papa in epistola ad Joannem episcopum Hierosolymitanum: *Duplex enim causa me hoc poscere constringit, ne consacerdotis tui sensibus aut dolorem falsa laus ingerat, aut pudorem vera succendat.* Quintilianus lib. IV, cap. 1: *Nominumquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit sua quam aliena laudantis.* Et lib. XI, cap. 1: *Omnis sui vitiosa jactatio est, assertique audientibus non fastidium modo, sed plerumque etiam odium.* Ante eum Cicero dixerat in libro I *Officiorum*: *Deforme etiam est de se ipso prædicare.* Sciebat enim verum esse quod Julius Cæsar ait in libro secundo *Commentariorum de bello civili*, libenter homines de suis laudibus prædicare: quod non factitasse illum tradit Dio Cassius lib. XXXVII. Et tamen idem Cicero putabat licere interdum de se magnifice prædicare. Ait quippe in libro *Officiorum*: *Licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas hujus gloriæ et facinorum imitatio pertinet.* Idem in *Oratione de Responsis aruspicum*: *Potest quisquam in rebus magnis cum invidia versatus satis graviter contra inimici contumeliam sine sua laude respondere.* Plautus in *Amphitruone*: *Qui non deliquit, decet audacem esse,*

confidenter pro se et proterve loqui. Licet enim aliquando excurrere in proprias laudes, exemplo sancti Pauli apostoli in Epistola secunda ad Corinthios (XI, 22): *In quo quis audeat, ut insipiens dico, audeo et ego. Hebraei sunt, et ego. Israelitæ sunt, et ego. Ministri Christi sunt, ut minus sapiens dico, plus ego.* In sudoribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter, etc. Quomodo autem se quis possit aliquando laudare explicat sanctus Augustinus in Psalmum CXLIV. Extat apud Plutarchum libellus qua quis ratione se ipsum citra invidiam laudare possit. Aristoteles de semetipso, ut Valerius Maximus tradit lib. VII, cap. 3, in neutram partem loqui debere prædicabat, quoniam laudare se vani, vituperare stulti esset. Nam in se dicere non est fere nisi scurrarum, ut ait Quintilianus lib. VI, cap. 3. Vide Demosthenis orationem de Corona.

Timor innocentiae custos. Columella in præfatione libri XII: *Metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi.* T. Livius lib. XXXIV: *Disciplina custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet.* Vegetius lib. IV, cap. 12: *Timor magis frangit insuetos.* Tertullianus lib. II, de Cultu feminarum: *Timor fundamentum salutis est.* In Psalmo CXVIII: *Initium sapientiae timor Domini.* Et alibi: *Beatus vir qui timet Dominum.* Lactantius in libro de Ira Dei, cap. 11, ait religionem esse non posse ubi metus nullus est. Item illud in libro in Thebaidos et apud Petronium:

Primus in orbe deos fecit timor.

Relatio Leonis Papæ II, ad Constantinum imperatorem inserta actis sextæ synodi: *Pietas enim vestra fructus misericordiae est. Potestas autem custos est disciplinae.* Ennodius in Vita sancti Epiphaniæ ait verecundiam esse matrem bonorum operum.

Ne securitas. Cyprianus in libro de Lapsis p. 152: *Traditam nobis disciplinam pax longa corruperat. Secundæ enim res, ut ait T. Livius libro VI, negligentiam creant; ideoque eis non multum fidendum idem ait in libro XLII. Vide notas nostras ad librum sextum Salviani.*

V. — Viam teneas. Quidam libri veteres præferunt *semitam*. Pamelius, a quo ceteri acceperunt, edidit: *Si justitiam teneas, si illapsa firmitate vestigii tui incedas, si in Deum viribus totis etc.*

Illapsa. Id est, si ita firmo pede viam justitiae teneas ut ab ea non deflectas, ut non labaris: *illapsa*, id est, non lapsa. Libellus Precum Marcellini et Faustini: *Inlapsa firmitate vestigii.* Quæ sunt verba Cypriani.

Virtute sincera. Ista exciderunt in editionibus Pa-

sis tantum quod esse cœpisti, tantum tibi ad licentiam datur quantum gratiæ spiritualis augetur. Non enim, qui ^a beneficiorum ^b terrestrium mos est, in capessendo munere ^c cœlesti mensura ^d ulla vel modus est. Profluens largiter Spiritus nullis finibus premitur, nec coerecentibus claustris intra certa metarum spatia frænatur ^e: manat jugiter, exuberat affluenter. Nostrum tantum sitiit pectus et pateat: quantum illuc fidei ^f capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera ^g, in medelam dolentium posse venenorum virus extingueret ^h; animorum desipientium labes, reddita sanitate, purgare; infestis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem; immundos et erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus ⁱ B immerserint ^j, ad confessionem minis increpantibus cogere ut recedant, duris verberibus urgere;

confluctantes, eculantes, gementes incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cedere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur; occulta plaga, et pœna ^k manifesta. Ita quod esse jam cœpinus acceptus spiritus licentia sua potitur; quod necdum corpus ac membra mutavimus, adhuc carnalis aspectus sæculi nube cœcatur. Quantus hic animi potentatus, quanta vis est, non tantum ipsum esse subtractum perniciosi contactibus mundi, ut quis ^l expiatus et purus nulla incurstantis inimici labe capiatur, sed adhuc majorem et fortiozem viribus fieri, ut in omnem adversarii grassantis exercitum impetioso jure dominetur!

VI. Atque, ut illustrius, veritate patefacta, divini muneris indicia clarescant, lucem tibi ad cognitionem dabo; malorum caligine abstersa ^m, operi sæculi tenebras revelabo. Paulisper te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem, speculari

LECTIONES VARIANTES.

^a Qualis Voss. A.

^b Munere divino Vict.

^c Censura Lam. Eb. Lit.

^d Refrænatur Lam. Ben. Ebor. Thu. Vict.

^e Illic fide Viet.

^f Sancta Ben.

^g Extingui Thu.

^h Ad expugnandos homines Vict.

ⁱ Immerserant Thu.

^j Sed pœna Thu.

^k Quia Oron.

^l Detersa Lam.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

melli et Rigaltii. Extant enim in aliis et in multis antiquis codicibus. Anglicana editio reposuit.

Medelam dolentium. Ita codex monasterii Becensis et codex episcopi Aconensis. Verouensis et unus Vaticanus *medellam dolentium*. Veteres editiones habebant in *medulla adolescentium*. Morellius posuit in *medulla dolentium*. In codice sancti Arnulphi Metensis scriptum est in *medella dolentium*. In uno regio et in uno meo, *inde medela languentium*. Atque hanc lectionem esse meliorem existimasse videtur Rigaltius, et vocem *dolentium*, quæ hodie extat in vulgatis editionibus, censet esse potius ab interprete quam ab auctore. Et quia in antiquis editionibus videbat scriptum esse in *medulla adolescentium*, quam scripturam confirmant quedam vetera exemplaria, hinc collegit emendatissimum fore hunc locum si scriberetur in *medelam dolentium*. Verum ego hanc vocem nusquam reperi. Itaque puto lectionem veterum librorum, quam retinui, præferendam esse voci novæ, quæ nullam aliam habet originem quam conjecturam Rigaltii. In Epistola LIV, pag. 77, scriptum est: *Merito trahebatur dolentium pœnitentia*. Porro *medulla* pro *medela* positum aliquando fuisse per errorem librariorum videre poterit lector in tomo *Capitularium* pag. 1011.

Venenorum. Duo libri veteres habent *veterorum*.

Erraticos spiritus. Infra in libro de *Idolorum Vanitate*, pag. 226, *Spiritus insinceri et vugi*. Ubi vide notas.

Eculantes. Tertullianus in Apologetico: *Christum timentes in Deo et Deum in Christo subjiciuntur servis Dei et Christi*. Ita de contactu atque afflatu nostro, contemplatione et representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes et vobis presentibus erubescentes. Idem, adversus Scapulam: *Dæmones autem non tantum respicimus, verum et revincimus et quotidie traducimus et de hominibus expellimus, sicut plurimum notum est*. Minucius Felix: *Ilæc omnia sciunt plerique vestrum ipsos dæmones de semetipsis confiteri quoties a nobis et tormentis verborum et orationis incendiis de corporibus exiguntur*. Julius Firmicus, de *Errore profanarum religionum*: *Sic in corpore hominum constituti dii*

vestri verbo Dei spiritualium flammarum igne torquentur, et qui apud vos quasi dii coluntur, apud nos religiosæ fidei medela, Christi gratia, humano subjacentes imperio et tormentu repugnantes sustinent, et victi pœnis ultricibus subjunguntur. Laetantius lib. IV, cap. 27: *Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum sciet qui viderit, quatenus adjurati per Christum de corporibus quæ obsederint fugiant*. Eliam reliquæ martyrum fugabant dæmones. In libello quippe *Precum Marcellini et Faustini* scriptum est de virtute reliquiarum Rufiniani martyris: *Sciunt hoc Neapolitani in Campania, ubi reliquæ cruoris ejus in obsessis corporibus dæmonia affligunt*. Vide Hieronymum in libro *adversus Vigilantium*, ubi idem testatur de reliquiis martyrum.

VI.—*Malorum.* Erasmus addidit *blandientium*. Sed hæc vox neque in veteribus libris extat neque in antiquis editionibus. Infra tamen legitur *malorum blandientium virus*. Hinc ergo videtur Erasmus accepisse.

Operi. Nescio quæ auctoritate ductus Rigaltius maluit edere *operas* contra omnium veterum librorum et editionum fidem. Nam epitheton illud nullo modo convenit cum tenebris, quæ semper *operatæ* sunt. Nisi si vidit codicem sancti Arnulphi Metensis, in quo solo reperi scriptum *operatas*. Scio Apuleium scripsisse, *noctemque et operatas exoptat ultro tenebras*. Verum ejus auctoritas tanti non est ut mutari propterea debeat oratio Cypriani. Nam ipse Cyprianus in libro de *Opere et elemosynis* pag. 242, dixit: *Oculi superfusi nigroris tenebris et nocte connecti*. Et Virgilius:

Nox operit terras.

Apud Ovidium; *Æmus mons operatus nubibus,*

.... Et fluidis adopertus nubibus æther.

Palladius lib. 1, de *Re rustica* tit. 3: *Loca nebularum noctibus absoluta*. Et nihilominus Angli retinuerunt editionem Rigaltii. Miror autem eum nonuisse scriptum esse *operi* in codice Corbeicensi, in quo certum est non haberi epistolam ad Donatum.

In montis ardui. Hieronymus in Epitaphio Neopotani: *O si possemus in talem ascendere speculam de qua universam terram sub nostris pedibus cerneremus, jam tibi ostenderem totius orbis ruinas, gentes gentibus*

inde rerum infra te jacentium facies; et, oculis in A diversa porrectis, ipse a terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intueri: jam sæculi et ipse miseraberis tuique admonitus et plus in Deum gratus, majore lætitia quod evaseris gratulaberis. Cerne tu ^a itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, eruento horrore castrorum bella ubique divisa ^b. Madet orbis mutuo sanguine; et homicidium, cum admittunt singuli, crimen est, virtus vocatur cum publice geritur. Impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiae ratio, sed sævitiae ^c magnitudo.

VII. Jam, si ad urbes ipsas oculos ^d tuos atque

LECTIONES VARIANTES.

^a Cernes in *Ar. Pen.*

^b Diffusa *Ar. Lam. Ebor. Ben.*

^c Vitii *Lin.*

^d Ad urbes oculos *nod. A.*

^e Siceum *Spir. Bcm.*

B ¹ Ad ruinam corporis membrorum *Ben. Lam. Ebor. N. C. 1.* Et arvinæ roris *Spir. Rem. Assidui nidoris Eras.*

² Peremit *Foss.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

et regnis regna collisa. *Matthæus Bossus lib. 1, Epist. 1* ad Philippum Parmensem; in qua disputat de mundi fuga atque contemptu: *Quod tu quoque ut plene percipias, a cæteris animum oro parumper averte atque veluti in sublimi specula pone atque constitue, unde uno spectes et cernas intuitu quæ deorsum hic inter homines miseranda et tetra geruntur.* Sic Mercurius apud Lucianum in contemplantibus volens ostendere Charontis ea quæ in orbe terrarum fiebant, cum in excelsum montem arboribus densum deducit, ut inde omnia videre possit.

Homicidium cum admittunt. Seneca: *Ex senatusconsultis plebidique scitis sava exercentur, et publice jubentur velita privatim.* In comœdia Queroli scriptum est neminem dicere verum, et falsum dicere crimen non esse, quia commune est, id est vulgo fit, et ideo licitum est. Vetus auctor altercationis *Synagogæ et Ecclesiæ, fol. 41: Sed quoniam mos erat, crimen non erat.*

Virtus vocatur. Lactantium lib. 1, cap. 18: *Quo plures homines afflixerint, spoliaverint, occiderint, eo se nobiliores et clariores putant, et inanis gloriæ specie capiti sceleribus suis nomen virtutis imponunt.* Seneca, *Hercule furente: Prosperum ac felix scelus virtus vocatur.* Idem, *Hercule Octeo: Vitium impotens virtus vocatur.* Lucanus lib. 1: *Scelerique nefando nomen erit virtus.* Auctor Epistolæ secundæ ad Amicum ægrotum inter opera Hieronymi: *Injuriam fecisse virtus est.*

VII. — *Celebritatem* Contra in Epistola Zosimi papæ ad Hesygium: *Monachorum solitudo omni frequentia major.* Nam, ut ait Hieronymus in *Epitaphio Marcellæ*, monachorum erat immodica multitudo. Quippe monachi, quibus interdictæ erant civitates, deserta loca et vastas solitudines sequi atque habitare jubentur, ut est in Codice Theodosiano. Hieronymus in Epistola ad Rusticum monachum scripsit: *Quid desideramus urbium frequentiam qui de singulartate censemur?* Sed ista disciplina, ut ferme accidit, in diversum mutata fuit sequentibus temporibus, et monachi paulatim, relictis sedibus suis, in urbes commarant. Non damno posteriorem hanc institutionem, cum sciam, una et sola fidei regula irrefornabili manente, ut Tertullianus ait, cætera conversationis et disciplinæ admittere novitatem correctionis. Scio præterea et mecum totus orbis scit ingentia incommoda provenisse reipublicæ christianæ ex monachorum inter nos habitantium conversatione et ex studiis eorum in communem, camque magnam, Ecclesiæ utilitatem. Sed a me obtinere non possum quin damnem sarabaitas quosdam et gyrovagos qui se eremitas esse aiunt, et nihil minus sunt; cum frequentissime derelinquant solitudines suas et urbes frequentant aperte contra vite formam quam sibi

ora convertas, celebritatem offendes omni solitudine tristiozem. Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum ^e cibis fortioribus corpus, et arvinæ toris membrorum ^f moles robusta pinguecit, ut saginatus in pœnam charius pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem; et ut quis possit occidere peritia est, usus est, ars est. Scelus non tantum geritur, sed et docetur. Quid potest inhumanius, quid acerbius dici? Disciplina est ut perimere quis possit, et gloria est quod perimit ^g. Quid illud, oro te, quale est ubi se feris obijciunt quos nemo damnavit, ætate integra, honesta satis

B ¹ Ad ruinam corporis membrorum *Ben. Lam. Ebor. N. C. 1.* Et arvinæ roris *Spir. Rem. Assidui nidoris Eras.*

² Peremit *Foss.*

prescripserunt. Illud in primis sæpe miratus sum, fuisse paulo ante hos trecentos annos unum episcopum, Joannem videlicet episcopum Giennensem, qui, dimisso episcopatu, palam et publice professus est se velle ducere vitam eremiticam, et tamen semper residebat in curia Romana, et qui secundum institutum suum procul abesse debebat a tractatione negotiorum publicorum, se totum dabat miscendis rebus in initiis nefandis illius schismatis quod post mortem Gregorii Papæ XI exortum est in Ecclesia Romana.

C *Homo occiditur.* Seneca Epist. vii: *Nunc omissis nugis mera homicidia sunt.* Idem lib. 1, de Vita beata, cap. 2: *Gladiatoribus quare populus irascitur et tam inique ut injuriam putet quod non libenter pereunt! Contenti se judicat, et vultu, gestu, ardore de spectatore in adversarium vertitur.* Tertullianus in libro de Spectaculis: *Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt ut publicæ voluptatis hostiæ fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est ut de leviori delicto in homicidas emendatione proficiant.* Et paulo post: *Immo qui propter homicidæ pœnam probandam ad spectaculum venit, idem gladiatorem ad homicidium flagellis et virgis compellit invitum.* Acta sanctorum Perpetuæ et Felicitatis: *Cum populus illos in medio postulare ut gladio penetranti in eorum corpore oculos suos comites homicidii adjungeret, etc.* Prudentius in *Hamærtigenia*:

Sanguinis humani spectacula publicis edit

Consessus.

Observant hilarem de funere plebem.

D Idem lib. 1, adversus Symmachum:

Funditur humanus latialis in funere sanguis,
Consensusque illic spectantem solvit ad aram
Platonis fera vota sui.

Vide Lactantium lib. v, cap. 20; Cassiodorum lib. v, Epist. 42; et Muretum in Epistolam vii Senecæ. *Quos nemo damnavit.* In editione Morellii legitur *quos nemo damnavit ad bestias.* Sed istud est purum glossema.

Ætate integra. Pacuvius apud A. Gellium lib. xiii, cap. 28: *Ætate integra, feroci ingenio, facie procerâ virum.*

Honesta forma. Codex Gratianopolitanus habet *venusta.*

Veste pretiosa. Infra in libro de *Habitu virginum*, pag. 175: *Aut veste pretiosa, ex Paulo.*

Viventes. Pamelius adjecit *juvenes* ex codice *Camberouensi.* Verum cum ea auctoritas sit singularis, et non constet hic agi de juvenibus, sed de viris fortibus, hæc vox sublata est in sequentibus edi-

forma, veste pretiosa? Viventes in ultroncum funus A ornantur, malis suis miseri gloriantur. Pugnans ad bestias, non crimine, sed furore. Spectant filios suos patres: frater in cavea est, et soror praesto est. Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplifiet, ut mœroribus suis mater intersit, hoc, proli dolor a mater et redimit; et in tam impiis spectaculis tamque diris et funestis b esse se non putant oculis c parricidas.

VIII. Convertite hinc vultus ad diversi d spectaculi non minus poenitenda contagia: in thea- B

LECTIONES VARIANTES.

a Pro dolore Vict.

b Duris sceleribus Pem. Voss. 2. Ebor. Lin. N C. 1.

c Oculi plerique mss. et impr.

d Diversa Oxon.

tris quoque conspicies quod tibi et dolori sit et pudori. Cothurnus est tragicus prisca facinora carmine e recensere. De parricidiis b et incestis horror antiquus, expressa ad imaginem veritatis aetione, replicatur, ne, sæculis transeuntibus, exolescat quod aliquando commissum est. Admonetur ætas omnis auditu fieri posse quod factum est. Numquam ævi senio delicta moriuntur, numquam temporibus erimen obruitur, numquam scelus oblivione sepelitur. Exempla sunt quæ esse jam facinora desisterunt. Tum delectat in minimis turpitudinum magisterio

e Prisco carmine Rod. 3. Facinora carminum Lam. Ebor. Lin. NC. 1. Ben. Thu. Vict. Prisca carminum facinora Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

tionibus. Quamquam lectio quæ juvenes habet potest confirmari ex iis veterum locis quæ refert Bulengerus in libro de Venatione circi, cap. 3.

(i) In ultroncum funus. Id est, se ipsi sponte et ultro destinant ad mortem. Funus autem istic significat mortem, cadaver, non vero solemnia exequiarum, uti fusius ostendimus ad Epistolam xxxi Cypriani. Non cepit ergo sensum hujus loci Lombertus. Sic enim vertit: *Des gens à la fleur de leur aage, bien faits, bien vestus, s'aprestent de sang froid pour faire eux-mesmes leurs funérailles.*

Pugnant ad bestias. Rigaltius scripsit: *Pugnant ad bestias bestia.* Quod ille mihi videtur accepisse ex annotatione marginali Nicolai Fabri ad editionem Pamelianam, ubi vir doctissimus scripsit: *Pugnant ad bestias bestia, non nomine, sed furore.* Sed non indicavit incum unde accepit hanc lectionem. At ego inveni C ita scriptum fuisse in libro Veronensi. Vocem vero bestia, quæ certe inutilis est in hoc loco, neque in aliis libris antiquis inveni neque in antiquis editionibus. Et hunc quoque locum infeliciter vertit Lombertus, non sua culpa, sed quia exprimere voluit id quod legebat in editione Rigaltii. Sic ergo vertit: *Des bestes combattent ainsi contre des bestes, non pour expier leurs crimes, mais pour assouvir leur fureur.* Verus sensus est iste: Pugnant gladiatores ad bestias, id est cum bestiis, non crimine, id est, non ad bestias damnati pro suis criminibus, sed furore, ut videlicet se fortes ostendant et peritos in arte gladiatoria. Recte igitur Angli sustulerunt vocem bestia hoc loco, quoniam, ut ipsi aiunt, cum de hominibus agat auctor, minime putandum est illos frigidò et populari convicio bestias appellasse. Ludum bestiarium et bestiariorum dixit Seneca Epist. lxxvi et lxx. Vide eundem, lib. ii, de Ira Dei, cap. 8, et Symmachum lib. ii, Epist. xlvi, cum notis Jureti. Cæterum admonet Rigaltium in addendis ad observationes suas dicere scriptum esse errore pro furore in libro Nicolai Fabri. Quod verum non est.

Non crimine. Arnobius lib. ii: *Interficere se alios nullius ob meriti causam, sed in gratam voluptatem concessorum.* Rufinus lib. xi, cap. 18: *Vindictam dari non crimini sed furori.*

VIII. — Diversi spectaculi. Ita veteres libri fere omnes et veteres editiones. Pro quo Pamelius et alii post eum posuerunt diversa. Quam lectionem, ne quid dissimulem, reperi in duobus antiquis codicibus.

Contagia. Lubenter arripio occasiones quæ se offerunt emendandi loca veterum scriptorum quæ mihi videntur esse depravata. In Epistola quinta Hormisdæ Papæ ad episcopos per Hispaniam constitutos ita vulgo scriptum est: *Ab omni vos errantium communitio sepatetis,* et in margine contagione. At in vetustissimo et optimo codice bibliothecæ Colbertinæ legitur cognatione, et in alio item vetustissimo mona-

sterii sancti Remigii Remensis, *cognitione.* Quæ duæ lectiones, quamvis falsæ, ostendunt legendum esse contagione. Confirmant autem hanc lectionem ea quæ præcedunt.

Parricidiis. Ita scriptum vidi in editione Morelliana et in tredecim codicibus antiquis. Sic etiam in suo se legisse testatur Gronovius cap. 3 *Observationum suarum in Scriptoribus ecclesiasticis.* Aliæ editiones et decem libri veteres habent parricidis. Illud quoque addam, quamvis fortasse sit extra rem: Hieronymum in *Dialogo adversus Pelagianos* parricidam vocare eum qui cum possit hominem de morte liberare non liberat, et in libro ii *adversus Jovinianum* parricidas ex sententia Pythagoreorum qui abicem quemcumque succiderint. Optatus autem in libro vi *adversus Donatistas* ait illum esse homicidam qui nulla necessitate cogente, nulla jussione, nulla potestate, sed furore adactus, de voluntate sua fecerit quod prohibent leges. Widus monachus in Epistola ad *Heribertum archiepiscopum* in libro i. *Miscellaneorum nostrorum* pag. 442: *Fraternæ mortis crimen incurrit quisquis, cum potest, fratrem a morte minime defendit.* Apuleius lib. vii, *Metamorphoseon*: *An ignoras eos etiam qui morituris auxilium salutare denegarint, quia contra bonos mores id ipsum fecerint, solere puniri?*

Horror. Retinui hanc vocem, quamvis Angli, auctoritate sumpta ex codice Gronovii, illam expunxerint et ejus loco scripserint error, quam lectionem reperi etiam in libro Fluxensi. Sed in omnibus aliis antiquis, qui sunt numero duo et viginti, et in antiquis editionibus scriptum est horror. Itaque non audeo mutare contra tot auctoritates, præsertim cum certum sit hanc lectionem constituere bonum sensum. Sic apud Ciceronem in oratione pro *Mitone* scribi debere afferunt tamen oratori horrores aliquid, non vero terroris, observat Dionysius Lambinus. Apud Avitum Viennensem Epist. vi, legitur: *Quis ergo mihi persuadere conetur post errores funerum sepulchrum posse mundari?* pro quo scriptum est horrores in codice Marcæsi. Contra in libello *Præcum Marcellini et Faustini*, cum in editione vulgata legatur quod moveat ad horrorem, in quibusdam vetustis codicibus scriptum est quod moveat ab errore. Hic interim locus utilis esse poterit ad emendandos similes errores ubi defuerit auctoritas veterum exemplarium.

Magisterio. Prima fronte mihi videbatur mendum esse in hoc loco et emendandum ita esse ut legeretur magisterium. Nam ita scriptum vidi in duobus antiquis codicibus. Verum omnes alii repugnant, itemque omnes editiones. Denique penitens insipienti quid dicere voluerit Cyprianus persnasum mihi fuit illum scripsisse magisterio, ita ut dicere voluerit delectari multitudinem eum videt mimos acitare turpitudines, et histrionum flagitia representare. Id quod fieri ait turpitudinum magisterio, id est, magisterio

vel quid domi gesserit recognoscere, vel quid gerere A et, lenocinante ad vitia publice auctoritatis malo, quæ possit audire. Adulterium dicitur dum videtur; pudica fortasse ad spectaculum matrona proces-

STEPH. BALUZII NOTÆ.

impudicæ artis, ut in Epistola LXI ad Eucherium, arte quæ magistra est turpitudinum docendarum, quod mimi magistri sint ostendendarum turpitudinum. Nam ætas lasciva magnam voluptatem capiebat ex illa licentia theatrorum. Inde est quod cum castiores esse oporteat ludos spectante censore, ut ait Flavius Vopiscus in Carino, cum M. Porcius Cato, ut lib. II, cap. 10 testatur Valerius Maximus, ludos florales spectaret, populus ut mimæ nudarentur postulare erubuit, et eo discedente, max ketitia publica subsecuta est. In celebratione enim ludorum floralium, ut tradit Laetantius, femine nudabantur ad lasciviam juvenum hominum oculis explendam. Quod etiam in Epistola LXXIX testatur Seneca. Hinc ergo illustratur locus Cypriani paulo obscurior.

Adulterium dicitur. Seneca Epist. VII: Homines cum docent discunt. Certum est ludos florales fuisse ludos impudentiæ, et licentiam theatralem fuisse immoderatam et infinitam apud Romanos, multas illic turpitudines criminosas, multas in spectaculis impuritates, ut Salviani verbis utar, committi consuevisse. In theatrorum impudiciam sic invehitur Tertullianus lib. de Spectac., c. 17: Similiter impudicitiam omnem, inquit, amoliri jubetur. Hoc igitur modo etiam a theatro separamus, quod est privatum consistorium impudiciæ ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia ejus de spurcitiis plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam nimis etiam per mulieres representat sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena erubescant; quam denique Pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicæ libidinis hostie in scena proferuntur, plus miseræ in præsentia seminarum, quibus solis latebant, perque omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quæ in tenebris et speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipse illæ pudoris sui interemptrices de gestibus suis ad lucem et populum expavescentes senel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudiciæ execranda est, cur liceat audire quæ loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem et omne vanum verbum judicatum a Deo sciamus, cur æque liceat videre quæ facere flagitium est? Insitus erat ethnicorum animis talis amor theatrorum, ut plures, teste Tertulliano, a Christianorum secta magis periculum voluptatis, quam vite advocaret. Nec deerant qui Christianos existimarent, expeditum morti genus, ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnunt, amputatis quasi retinaculis ejus (Ibid., cap. 1 et 2). Quanvis autem impermissa essent Christianis spectacula, nec hujus Religionis hæc in re severitas ethnicos ipsos lateret: residebant tamen interdum in nonnullis Christianis hujus vitii, id est, spectaculorum amoris, veluti quædam libræ in quibus evellendis non segniter Sancti Patres elaborarunt. Inter rationum momenta, quibus uti solebant, videtur illud memorabile quod ex promissionibus Baptismi ducebant, ut ex duobus locupletibus testibus perscipi potest, Tertulliano et Cyrillo Hierosolymitano, quorum primus sic loquitur in libro de Baptismo cap. 24: Quot adhuc modis perorabimus, inquit, nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens Dei servis, quod Domino placitum non sit, si omnia propter diabolum instituta, et ex diaboli rebus instructa monstravimus? nihil enim non diaboli est, quiddid Dei non est, vel Deo displicet: hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei egeramus. Quod autem egeramus, neque facta, neque dicto, neque visu, neque prospectu participare debemus. Cæterum nonne egeramus et rescindimus signaculum,

rescindendo testationem ejus? Numquid ergo superest ut ab ipsis ethnicis responsum flagitienus? Illi jam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. At qui hinc vel maxime intelligunt factum christianum de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste qui, per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in hujusmodi homine? Nemo in castra hostium transit, nisi projectis armis suis, nisi destitutis signis et sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. An ille recogitavit eo tempore de Deo, positus illic ubi nihil est de Deo? Pacem, opinor, habebit in animo contemnens pro auriga, pudicitiam ediscet, attonitus in mimos. Immo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum et virorum accurator cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio, inter se de commercio scintillas libidinum constellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri et videre. Sed tragædo vociferante exclamationes ille alicujus Prophetæ retractabit. Inter effeminatios modos Psalmum secum comminiscetur, et cum athleta agent, ille diciturus est repercutiendum non esse; poterit et de misericordia moveri defixus in morsus ursorum, et spongias retiariorum. Avertat Deus a suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. Quale est enim de Ecclesia Dei in diaboli ecclesiam tendere? de cælo, quod aiunt, in cœnum? illas manus quæ ad Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatorum testimonium reddere, ΕΙΣ ΑΙΩΝΑ? alii omnino dicere nisi Deo Christo? Sic etiam Cyrillus Hierosolymitanus in Cateches. mystag. 1, docet Christianos spectaculis renuntiassæ, cum in Baptismo pompis diaboli renuntiarent. Postea dicit, inquit, ET OMNI POMPÆ ILLIUS. Pompa vero diaboli, theatrorum insanie, equorum cursus in hippodromis, venationes in circo, et reliqua hujusmodi vanitas, de qua liberari se postulans sanetus Deo dicit: Averte oculos meos, ne videant vanitatem (Psal. cxviii, 57). Ne tibi studio et cordi sit theatri insaniam, ubi conspicias mimorum petulantias omni contumelia et dedecore abundantes, atque effeminatorum virorum furoris et amentie plenas saltationes. Neque illa eorum qui in circensibus venationibus sese feris exponunt, ut infelicem alium demulceant; qui ut ventrem alimentis deliniant, ipsi revera ventris immitium ferarum pabulum sunt: atque ut rectius dicam, pro ventre quem unum Deum noverunt, propriam vitam in præcipitum singularibus certaminibus abijciunt. Fuge etiam equorum curricula, quod prorsus insanum est supinasque animas dejicit spectaculum. Hæc enim omnia diaboli pompæ existunt. Nec omittenda quæ leguntur in libro de Spectaculis, qui S. Cypriano adscribitur: Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo transitum faciam, inquit auctor p. 341: Pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scuriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias togatos modo stupidos, modo obscenos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cum nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone pareatur, ab omnibus tamen ad spectaculum conveniunt. Commune dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurrunt illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscenitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quam quod in publico dicitur; et inter ipsas leges docetur quiddid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit, cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut in ipsis deposita verecundia audaciter fiat ad crimina? Discit et facere dum consuecit videre.

Matrona. Mulier quæ in matrimonium cum viro convenit, ut ait A. Gellius, sed in primis nobilis et primi ordinis, non e plebe. Unde in libro Tertulliani

serat, de spectaculo revertitur impudica. Adhuc A suos ^g quos venerantur imitantur, fiunt miseris et deinde, morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ alimenta ^a vitiorum, histrionicis gestibus inquinari, videre contra fœdus jusque nascendi ^b patientiam incestæ turpitudinis elaboratam! Evirantur mares, honor omnis et vigor sexus enervati corporis dedecore molliitur, plusque illie placet quisquis virum in feminam magis fregerit. In laudem crescit ^c ex crimine, et peritior ^d quo turpior judicatur. Spectatur hic, prohi nefas! et libenter ^e. Quid non possit suadere qui talis est? Movet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiolem; nec deest probri blandientis auctoritas, ut auditu molliore perniciēs hominibus obrepat. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Jovem illum suum, non magis regno quam vitii principem, in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardentem, nunc in plumas oloris albescere ^f, nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubescentium raptus ministris avibus prosilire. Quære jam nunc an possit esse qui spectat integer vel pudicus. Deos

LECTIONES VARIANTES.

^a Incitamenta Vict.^b Lègemque nascendi Voss. 4.^c El laudem consequitur Vict.^d Eo peritior Bod. 5.e Libenter admittitur Voss. 4.^f Florescere Spir. Rem.^g Cum deos Voss. 4.^h Miseris religiosa Bod. 5.ⁱ Mens Lam. N C. 1. Ebor.^j Gementes Spir. Rem. Eras.^k Illis ipsis Pam.^l Et alios cum admiserint Mor.^m Pro conviciis faciens Eras. Favens Lam. Ben. Ebor. Conviciis faciens Spir. Rem.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

de Pallio legimus matronas sine stola redargutas, C quia stola erat insigne matronarum, quam mariti dabant novis nuptis, ut docet etiam Cicero in secunda Philippica: et in Libro secundo ejusdem Tertulliani ad Uzorem notatur dives matronæ nomine inflata. Et apud Rufinum lib. 1 in Oream: *Mulier quæ matronalibus illustratur insignibus*. In Actis passionis sanctorum Perpetuæ et Felicitatis ita scriptum est: *Ubia Perpetua honesta liberaliter instituta, matrona licet nupta, habens patrem et matrem*. In hoc loco intelligendo laboravit Lucas Holstenius, vitio nimirum interpunctionis, cum sit legendum: *matrona, licet nupta, habens patrem et matrem*. Hinc matronalis sedulitas apud Columellam in Præfatione libri duodecimi; apud Plinium lib. v, Epist. 16, *matronalis gravitas*; in libro secundo Tertulliani de Cultu seminarum, *matronalis decoramenta*, et *seriæ matronales* in libro de IdololatRIA. Lampridius in Heliogabalo: *Facta sunt S. C. ridicula de legibus matronalibus*. Elegans est et dignus relerri locus Columellæ de maritis ad villas suas proficisci cupientibus. Sic ergo ait lib. 1, cap. 4: *Jucundius itaque viro si etiam matrona comitetur, cujus ut sexus, ita animus est delicatus. Quomobrem amœnitate aliqua demerenda erit, quo patientius moretur cum viro*. In libello *Precum Marcellini et Faustini* scriptum est Damasus papam in tantum a matronis dilectum fuisse ut eorum auriscalpius diceretur. Sed hæc scribebantur ab adversariis ejus. Apud Ovidium lib. 11 *Metamorph.*, et lib. xvi *Pastorum*, tum etiam apud Silium Italicum, Juno vocatur matrona tonantis. Vide Lambinum ad Horatium lib. 11, od. 2.

Revertitur impudica. Infra in libro de Habitu Virginum pag. 179: *Quantum a proposito suo virgo deficit quando pudica quæ venerat impudien discedit?* Salvianus lib. vi, cap. 5: *Itaque in illis imaginibus fornicationum omnis plebs omnino fornicatur, et qui sorte ad spectaculum puri venerant, ac theatrò adulteri revertuntur*. Evirantur mares. Codex Lactiēnsis, *Hebetatur maris honor in hominibus, et vigor, etc.*

Virum in feminam fregerit. Infra Epist. LXI, *docens quo modo masculus frangatur in feminam*. Salvianus lib. vii, cap. 19: *Cum enim muliebrem habitum viri sumerent, et magis quam mulieres gradum frangerent*. Arnobius lib. 11, *vigore virilitatis exponere et in habitum seminarum deliciasque mollire*. Hieronymus in Epistola ad Heliodorum: *Histrion fractus in feminam*. Tertullianus in Libro de Spectaculis: *Quæ privata et propria sunt scenæ, de gestu et flexu corporis mollietate Veneris et Liberi immolant*. Lactantius lib. vi, cap. 20: *Histrionum quoque impudici motus quid aliud nisi libidines docent et instigant, quorum enervata corpora et in muliebrem incessum habitumque mollita impudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur?* Sanctus Ambrosius in Epistola ad Sabinum episcopum: *Quid utique tam deformis visibili spectaculo quam histrionicos simulare gestus et semineo usu mollire membra?* Prudentius in Hamartigenia: *Turpe semivirorum membra theatri spectat vertigine ferri*. Et infra: *Cernas mollescere cultu heroas retulos*. Columella in Præfatione Librorum de Agricultura ait ætatem suam miratam fuisse gestus effeminatorum, quod a natura sexum viris denegatum muliebri motu mentirentur, deciperentque oculos spectantium. Vide Quintilianum lib. 11, cap. 1.

Eo peritior quo turpior. Phædra Hippolyto apud Ovidium.

Pejor adulterio turpis adulter obest.

Religiosa delicta. Lactantius lib. 1, cap. 20: *Quid mirum si ab hac gente universa flagitia manarunt apud quam ipsa vitia religiosa sunt?*

IX.—Quasi conscientia. Tres libri veteres præferunt, quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.

Hujusmodi. Ore illo. Antea legebatur *hujusmodi ore illo*. Quædam vetera exemplaria me docerunt hunc locum ita esse constituendum et interpungendum. Et ita ante me monuerat Gronovius lib. 111. Dis-

“ X. Sed tibi, post insidiosas vias, post diversas A unum³ supplicia plura quam membra. Quis inter orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel hæc vero subveniat? Patronus^c? prævaricatur et cruenta vel turpia, post libidinum probra vel lupanaribus prostituta vel domesticis parietibus obsepta, quorum quo secretior culpa, major audacia est, forum fortasse videatur immune, quod ab injuriis læscentibus liberum, nullis malorum contactibus polluitur. Illuc aciem tuam flecte. Plura illie quæ detesteris invenies, magis oculos tuos inde divertes. Incisæ sunt licet leges duodecim tabulis, et publice ære præfixo^a jura præscripta^b sint, inter leges ipsas delinquitur, inter jura peccatur. Innocentia nec illie ubi defenditur reservatur. Sæviti invicem discordantium rabies, et inter togas pace rupta, forum litibus mugit insanum, hasta illie et gladius et carnifex præsto est, ungula effodiens, B equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus

LECTIONES VARIANTES.

^a Publico ære præfixo *Pen. Lan. Eb. N C. 1. Voss. 2. Publica Voss. 4. Præfixa Spir. Rem.*

^b Proscripta. *Man.*

^c Patronus scilicet *Voss. 4.*

^d Judex sententiam *Voss. 4.*

^e Inimicus insimulat, calumniatur, impugnat testes, infamat verum, ubique grassatur *Vict.*

^f Criminis *Rig. Pen. Bod. 3. Voss. 2. Lin. Spir. Rem. Man. Mor.*

^g Cum nocentibus innocentes pereunt *Lan. Ben. Ar. N C. 1.*

^h Criminis est *Oxon.*

ⁱ Malus quisquis dum non imitatur *Ebor. Lam.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

sertat. cap. 12. Præterea hæc duæ postremæ voces perperam conjunguntur cum antecedentibus in vulgatis editionibus, cum quæ supra dicuntur nullam cum his vocibus connexionem habeant. Nihil enim illie scriptum est de ore. Erasmus, Manutius, et Pamelius ediderunt ore illo polluto. Sed hanc postremam vocem neque veteres libri, si unum excepias, agnoscent, neque veteres editiones.

X. — *Inter leges ipsas.* Hieronymus lib. 1, pag. 4, adversus Jovinianum: *Quotidie mæchorum sanguis effundetur, adulteria damnantur, et inter leges ipsas et secures ac tribunalia flagrans libido dominatur.* Symmachus Lib. II, Epist. 52: *Nos legum inane nomen vocamus.* Valerius Maximus Lib. IX, cap. 1, *Legum victrix audacia.* Seneca *Hercule furente* ait arma vincere leges. Et apud Ciceronem in Oratione pro Milone: *Silent leges inter arma.* Ovidius lib. V, *Tristium*:

Non metuunt leges, sed cedit viribus æquum,
Victaque pugnaci jura sub onerajacent.

In Tito Livio vero lib. X: *Jam regi leges, non regere.* Seneca lib. IX de Beneficiis cap. 28: *Legum præsidio qui plurimum in illas peccaverunt proteguntur.* Tacitus lib. I Annalium. *Invalido legum auxilio.* et infra: *Victa est sine dubio lex.* Citat porro hunc Cypriani locum Agobardus, sed valde decurtatum, ut assolet.

Inter togas. In libro adversus Demetrium pag. 219: *Hostem quereris exurgere, quasi et si hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit.* Seneca lib. II de Ira cap. 7: *Inter istos quos togatos vides nulla pax est.* Tertullianus in libro de Pallio: *Plus togæ læsere republicam quam loriceæ.* Florus lib. IV, cap. 12: *Togas et sæviora armis jura viderunt.* Illud quoque admoneri non incongruum est, in codice Tornacensi bibliothecæ regie scriptum esse, *Inter reges pace rupta,* et supra lineam, *vel togas.* Sed etiam lectionem constat esse falsissimam, itemque eam quæ extat in libro Fluxensi, *inter treugas pace rupta,* nondum invento vocabulo treugarum.

Quam membra. Aliæ editiones^o habent *quam membra sunt.* Sic etiam legitur in quinque libris veteribus. At eum vox illa ultima non extet in reliquis exemplaribus antiquis quibus usus sum nec in pluribus Anglicanis, et dictio sit elegantior absque voce illa, quam puto esse ex glossæmaticæ, eam sustuli. In

fra *Epist. VIII,* pag. 16: *Quamvis torquerentur in servis Dei jam non membra sed vulnera.*

Testamentum subjicit. Quidam codices habent *subducit,* alii *substituit,* id est, supponit. Valerius Maximus lib. IX, cap. 4: *Cum falsum testamentum quidam in Græcia subjecissent.* A. Gellius lib. V, cap. 9: *Sortem nominis falsam subjici.* Julius Paulus lib. IV: *Sentent. tit. 7: Non tantum is qui testamentum subjicit.* Cicero in Paradoxis, *Testamenta subjecta.* Arnobius lib. II: *Idcirco animas misit ut viarum aliæ infestarent meatus, aliæ circumscriberent nescias testamenta supponerent falsa.* Lactantius Lib. V, cap. 9: *Non enim de nostro sed de illorum numero semper existunt qui hæreditates captant, testamenta supponunt.* Testamentorum insidias dixit Plinius lib. XXIX, cap. 1.

Nullus de legibus metus. Cassiodorus in Præfatione Variarum: *Deinde mores pravos corrigis auctoritate rectoris, audaciam frangis, timorem legibus reddis.* T. Livius lib. II dixit *jus vi obrutum.* Horatius lib. I, sat. 3:

Jura inventa metu injusti fœtere necesse est.

De quæsitore. qui quæstionum judicia exercet, qui capitalibus judiciis præest, ut loquitur Pomponius lib. II, D. de Origine juris. Anianus Marcellinus lib. XXIX, ait quæsitoreis iniquitatem omnibus esse criminibus graviorem. Prudentius in *Carmine de sancto Hippolyto*:

Inde furens quæsitore ait: Jam, tortor, ab uno
Desine. Si vana est quæstio, morte agitur.

Aliud est officium quæsitoreis apud Julianum antecessorem.

Quod potest redimi. In lege Salica tit. LV, manus quæ præcidi debuerat secundum legem redimitur pretio. Et Lib. III. *Capitularium,* cap. 10, poena constituitur adversus perjurum ut perdat manum vel redimat. Vide *Notas ad Reginonem* pag. 595. Et tamen erant quedam peccata quæ non redimebantur, veluti si quis perjurium fecisset lib. V, *Capitularium,* cap. 196. Si quis post pacem factam cum inimico suo eum occiderit lib. VI, cap. 272. Illi enim manum perdere debent, neque eis licet eam redimere.

Malos quisquis. Tacitus Lib. IV Annalium: *Etiã gloriã ac virtus insensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens.* Castigare enim videtur (ut

Consensere jura peccatis, et cœpit licitum esse A quod publicum est. Quis illie rerum pudor, quæ esse possit integritas, ubi qui damnent improbos desunt, soli ibi ^a qui damnentur occurrunt?

XI. Sed, ne nos videamur ^b eligere fortasse pejora, et studio destruendi per ea oculos tuos ducere quorum tristis atque aversandus aspectus ora et vultus conscientie melioris offendat, jam tibi illa quæ ignorantia sæcularis bona opinatur ostendam. Illic etiam fugienda conspicias. Quos honores putas esse, quos fasces, quam affluentiam in divitiis, quam potentiam in castris ^c, in magistratu purpuræ speciem, in principatu ^d licentiæ potestatem, malorum blandientiæ virus occultum est et ^e arriidentis nequitie facies quidem læta, sed calamitatis abstrusæ ^f illecebrosa fallacia; instar quod-

dam ^g veneni, ubi, in lethales succos dulcedine aspersa calliditate fallendi sapore medicato, poculum videtur esse quod sumitur; ubi epota res est, perniciēs hausta grassatur. Quippe illum vides qui, amictu clariore conspicuus, fulgere sibi videtur in purpura. Quibus hoc ^h sordibus emit ut fulgeat, quos arrogantium fastus prius ⁱ pertulit, quas superbas fores matutinus saluator obsedit, quot tumentium ^j contumeliosa vestigia ^k stipatus in clientium cuneos ^l ante præcessit, ut ipsum etiam salutatum ^m comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati! neque enim coli moribus meruit ille, sed fascibus. Horum denique videas exitus turpes, cum aiceps temporum palpator abscessit, cum privati latus nudum desertor B assecla sœdavit. Tunc laceratæ domus plaga

LECTIONES VARIANTES.

^a Soli ubi Lam. Ebor. An. Thu. Eras. Morel. Foss. 4.
^b Sed videamus Lam. Ebor. NC. 1. Nos videamus. Bod. 5. Mamt. Morel.

^c Rigall. omnia per interrog. repetitas sextulit.
^d Magistratibus — Principatibus NC. 1. Eb. Lam.

^e Et omitt. Oxon.

^f Calamitatis abstrusæ Pem. Foss. 2, sed omitt.

^g Cujusdam Foss. 2.

^h Quibus hic Foss. 4.

ⁱ Prius omittit Foss.

^j Quæ tumentum Bod. Spir. Ren. Foss.

^k Contumeliosis vestigiis Ar. Ben. Lam. Ebor.

^l Stipatus clientium Spir. Eras. Cuneis, Oxon.

^m Salutantium Lamb. Eras.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

aimt Lactantius Lib. v, cap. 9; et Hieronymus in Epistola ad Virginem exulem) quisquis ab ejus conversatione dissentit. Sculp. Severus Lib. II, sacre Historiæ: Quippe semper inimica virtutibus vitia sunt, et optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspicuntur. Est enim, ut Lib. II, cap. 12; et Lib. III, cap. 7, ait Quintilianus, quedam virtutum vitiorumque vicinia. Et Seneca, Epist. XLV, ait vitia sub virtutum nomine obrepere et illis immixta trahere secum illas. Vereque dixit T. Livius mala bonis adharere et in animis hominum potentiora esse. Vide A. Gellium Lib. VI, cap. 1.

Cœpit licitum esse. Tertullianus in libro de Corona: Sed quod non prohibetur ultra permissum est. Immo prohibetur quod non ultra permissum est. Sanctus Ambrosius in Epistola ad Paternum: Præteritis enim in litteris tuis quia permissum hoc divino jure conubium hujusmodi pignoribus existimatur eo quod non prohibuit. Ego autem et prohibuit assero. Et paulo post: Quod si ideo permissum putas quia specialiter non est prohibuit, nec illud prohibuit sermone legis reperias ne pater filiam suam accipiat uxorem. . . Numquid ideo licet quod non est prohibuit. Ex indulgentia enim est quodcumque permittitur, ut ait Tertullianus in libro de Exhortatione Castitatis. In comœdia Quærolî scriptum est falsum dicere non esse crimen, quia commune est, et adulterium quoque crimen non esse, et ideo licitum esse quia nec permitti nec prohiberi potest. Velius auctor Altercationis synagoga: et Ecclesiæ: Pro magno crimine obijciuntur Jacob quatuor uxores. Sed quoniam mos erat, crimen non erat. Nunc autem crimen est, quia mos non est.

XI.—Epota res est. Multum variant in hoc loco libri veteres et veteres editiones. In quibusdam enim legitur epota est. In aliis epotata, epotaris, epotatum est, immo etiam epotandum. Cum autem lætio quam nos præferimus reperitur in multo pluribus antiquis codicibus quam alia, confirmat etiam illam codex Segnerianus et editiones quæ Pamelianam antecesserunt, existimavimus illam esse revocandam. Cæterum quia Pamelianus, ut editioni suæ adderet auctoritatem alicujus vetustioris, adnotavit Gravium ita restituisse hunc locum: manendus est lector istud non esse verum. Nam in editione quæ dicitur Gravii aperte scriptum est, epota res est, et in margine, epotavimus. Grosvovius, lib. III, Observat. cap. 24, monet se in

Fuxensi codice vidisse scriptum, epota res est. Quod verum est.

Matutinus saluator. Virgilius lib. II, pag. 5, Georgicorum:

Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum lotis vomit ædibus undam.

C Martialis lib. X, Epigr. 10:

Mane saluator limina mille teras.

Ideo Horatius Epodon XI, scripsit, Superba circum potentium limina. Claudianus lib. I, in Rufinum: Turba salutantum lotas ibi perstrepat ædes. Eo autem processerat ambitio salutationum matutinarum ut qui cupiebant esse primi salutantes noctem vigilem duceant ante januas eminentium potestatum, ut docet Symmachus lib. IV, Epist. XXI. Adnotat Suetonius Calligulam natura timidum ac diffidentem saluatoribus scrutatores semper opposuisse acerbissimos, sed eam consuetudinem omisam esse a Vespasiano. Ælius Lampridius, in Vita Alexandri Severi scribit illum admisisse salutatores quasi unum de senatoribus, patente velo, admissionalibus remolis, cum antea salutare principem non liceret, quod eos videre non poterat. Salutatus autem, inquit idem auctor, consensum obtulit omnibus senatoribus; atque ideo nisi honestos et bonæ famæ homines ad salutationem non admisit,

D jussitque ut nemo ingrediatur nisi qui se innocentem noverit. Per præconem edixit ut neuo salutare principem qui se furem esse nosset. Contra Maximinus junior, ut tradit Julius Capitolinus, in salutationibus superbissimus erat, et manum porrigebat, et gemma sibi osculari patiebatur, nonnumquam etiam pedes. Simile quid apud Lucianum in Necromantia, ubi irridet eos qui, cum in potestate constituti essent, felices et beatos salutantes se facturos putarent, si pectus dextramve porrigentes darent osculandam. De honore et jure salutationum multæ extant constitutiones in Codice Theodosiano. Plura de hoc argumento dici possent; sed ista sufficiunt. Vide nihilominus Senecam Epist. XXI; et A. Gellium Lib. IV, et Lib. XX, cap. 1; et sanctum Augustinum Lib. VI, Confess. cap. 1.

Aiceps temporum. Qui tempus aucupatur, ut ait Cicero in Oratione pro Roscio Amerino. Id vero facere palpatores id est adulatores constat. In aliquot antiquis codicibus et editionibus legitur anceps.

Assecla sœdavit. Id est, nudum latus reliquit,

conscientiam ferunt, tunc rei familiaris exhaustæ ^a A
damna noseuntur, quibus redemptus favor vulgi, et
caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita
est. Stulta prorsus et vana jactura ^b, frustrantis
spectaculi voluptate id parare voluisse quod nec pop-
ulus acciperet et perderet magistratus!

XII. Sed et quos ^c divites opinaris continuantes
saltibus saltus et, de confinio pauperibus exclusis,
infinita ac sine terminis rura latius porrigentes, qui-
bus argenti et auri maximum pondus et pecuniarum
ingentium vel extracti aggeres vel defossæ strues,

LECTIONES VARIANTES.

^a Exhausta Spir. Rem. Eras.

^b Jactatio Pen. Voss. 2.

^c Quod Pen. Mor.

^d Securus Lam. Ebor. Spir. Rem. Eras. Securos Voss. B
2. Mor. Securum Voss. 4.

^e Condat Lam. Ebor. Lin. Ben. Condidit.

^f Divitias. O detestabilis Ebor. Lin. Atque adeo de-
test. Lam. Instabilis Mor. N.C. 1. Ebor. sensu procedente.
Opes. O detest. Oxon. Divitias atque o detesi. Gold.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

uti recte explicatum est in Editione Anglicana. Quod
evenisse Aggippinæ matri Neronis notat Tacitus
Lib. xiii Annalium, ubi ait desertam illam fuisse a
turba salutantium postquam et exebias militares et
Germanos custodes Nero removit. Hieronymus in
Epistola ad Furiam de Viduitate servanda: *Nec pro-
curator calamistratus, nec formosus collectaneus, nec
caudidus et rubicundus assecta adhæreat lateri tuo.* Ar-
cadius et Honorius AA. in Constitutione lata adver-
sus Eutropium eunuchem in l. xvii; *Cod. Theodos.*
de Pœnis: *Divinum præmium consulatus luteulentum
prodigium contagione sedavit.* Illic illud vulgatum:
Omnia cesserunt eunucho Consule monstra.

XII. — *Bibat gemma.* Virgilius Lib. ii, Georgicon,
Ut gemma bibat; et lib. i *Æneidos*:

Hic regia gravem gemmis auroque poposcit
Impletique mero pateram.

Seneca cap. 5 de Providentia: *Quanto magis huic in-
videndum est quam illis quibus gemma ministratur.* Ju-
lius Capitolinus in *Ælio Vero*: *Data etiam aurea at-
que argentea pocula et gemmata.* Item in Galieno, *Gem-
mata vasa fecit.* Martialis Lib. xii, Epigr. 12: *Te po-
tare decet gemma,* id est in vase gemmato, in vase
gemmis ornato. Juvenalis Sat. x: *Cum pocula sum-
mes gemmata.* Idem in Satira v ait parasito, si ei
propinetur in convivio vas aureum, custodem dari
qui numeret gemmas. Propertius lib. iii, Eleg. 5:
Nec bibit a gemma divite nostra suis. Silius Italicus
lib. xiii: *Poculaque Eoa luxum irritantia gemma.*
Statius lib. i Thebaidos: *Nec cura mero committere
gemmas.* Ælius Spartianus scribit Zenobiam usam
esse vasis aureis gemmatis ad convivia. Latinus Pa-
catus Drepanius in Panegyrico Theodosii: *Nisi æsti-
vam in gemmis capacibus glaciem flamma fregissent.*
Silonius Lib. ii, Epist. 15: *Fumarent salerno gemmæ
capaces.* Idem in Carmine 2: *Gemmatam pateram rex
ipse retenta.* Lucianus in *Cataplo* memorat pocula
gemmis distincta, et Apuleius, Lib. ii, *Metamorpho-
seon*, gemmas formatas in pocula vini. Hieronymus in
Vita Pauli eremite: *Vos gemma bibitis, ille concavis
naturæ manibus satisfacit.* Idem in Epistola ad Pau-
lum de Alphabeto Hebraico: *Habeant sibi ceteri, si
velint, suas opes, gemma bibant.* Seneca Epist. cxix:
*Utrum sit aureum poculum, an crystallinum, an mur-
rhinum, an Tiburtinus calix, an manus concava, nihil
refert.* Cæterum hic adnotandum est Rigaltium edi-
disse *bibat gemmas*, et ideo Lombertum, qui illius
editione utebatur, male vertisse, *ils boivent des perles*
et *de l'ambre gris.* Addidit tamen Lombertus hanc
postremam vocem, cum nihil simile extet apud Cy-
priamum. Sunt qui putant hoc genus liquoris fuisse
incognitum antiquis. Alii tamen aiunt esse succinum,
de quo vide *Diodorum Siculum* lib. v.

hos etiam inter divitias suas trepidos cogitationis
incertæ sollicitudo discruciat, ne prædo vastet, ne
perenssor infestet, ne inimica ejusque locupletioris
invidia calumniosis litibus inquietet. Non eibus se-
curo ^d somnuse contingit. Suspirat ille in convi-
vio, bibat licet gemma; et cum epulis marcidum
corpus torus mollior alto sinu condiderit ^e, vigilat
in pluma; nec intelligit miser speciosa sibi esse
supplicia, auro se alligatum teneri, et possideri ma-
gis quam possidere divitias atque opes. Atque,
o detestabilis ^f cæcitas mentium et cupiditatis in-

Vigilat in pluma. Seneca in Libro de Providen-
tia cap. 5: *Tam vigilabit in pluma quam ille in cruce.*
Martialis Lib. ix, Epigr. 94: *Pervigil in pluma Caius
ecce jacet.* Hieronymus in Epistola ad Marcellam de
Ægrotatione Blesillæ: *Illo tempore plumarum quoque
dura molliores videbatur, et in extractis thoris jacere vix
poterat.* Seneca Ihercule Octavo: *Aurea nunquam lecta
quietem, vigilesque trahit purpura noctes.* Prudentius
in Hamartigenia: *At nos delicias plumarum et linea
texta sternimus.* Rigaltius scripsit *vigilat* tamen in
pluma contra omnium veterum librorum et editio-
num fidem. Puto autem illum addidisse vocem tamen
ex exemplari editionis Pamelianæ quo Nicolaus Faber
utebatur, in ejus margine vir doctissimus eam po-
suerat sua manu, nulla mentione loci ubi invenerat.
Certe non extat in veteri libro monasterii Fossaten-
sis cum quo ille contulit plurima loca sancti Cy-
priani. Eam tamen vocem retinuit editio Anglicana.
Reinhartus exposuit. Certe non est necessaria.

Possideri magis. Infra in Libro de *Lapsis* pag.
185: *Possidere se credunt qui potius possidentur.* Hier-
onymus in Epistola ad Paulinum de Institutione Mo-
nachii: *Crates ille Thebanus, homo quondam ditissimi-
mus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, man-
gnum auri pondus abiecit: non putavit se simul posse et
virtutes et divitias possidere.* Item in Libro secundo ad-
versus Jovinianum et in Epistola consolatoria ad Ju-
lianum: *Crates ille Thebanus, projecto in mare non
parvo auri pondere, Abite, inquit, pessum, malæ cupidita-
tes. Ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis.* Projiciens
autem opes suas in mare, ut doret Gregorius Naz-
ianzenus Oratione in Laudem Basilii, dixit: *Crates crute-
tem Thebanum libertate donat.* Sed illud propterea cul-
patum esse ab Apollonio Tyaneo refert Philostratus
in Vita ejus lib. ii, cap. 10. Seneca cap. 22 de Vita
beata: *Divitiæ meæ sunt, tu divitiarum es.* Item Epist.
cxv: *Magiore tormento pecunia possidetur quam qua-
runtur.* Item Epist. cxix: *Nam quod ad illos pertinet
quos falso divitiarum nomen invasit occupata paupertas,
sic divitias habent quomodo habere dicimur febrem,
cum illa nos habeat. E contrario dicere debemus: Fe-
bris illum tenet. Eodem modo dicendum est: Divitiæ
illum tenent.* Valerius Maximus lib. ix, cap. 4: *Pro-
cul dubio is non possidet divitias, sed a divitiis possessus
est.* Simile quid apud Philostratum in Vita Apollonii
Tyanei lib. v, cap. 8.

Atque opes. Has duas voces, quas non inveni in
antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum
exemplarium quibus utor, quæ a Pamelio adjectæ
sunt, et Gronovius lib. iii Observat. cap. 12 mon-
nit esse defendendas, ego quoque putaveram omitti de-
bere, cum præsertim viderem Cicéronem in Libro
de *Anniciis* ponere discrimen inter divitias et opes.
Ait enim: *Divitiæ, ut utare; opes, ut colare.* Verum

sancē profunda caligo! cum exonerare se^o possit et levare ponderibus, pergīt magis fortunīs argentibus incubare, pergīt pœnalibus cumulis pertinaciter adherere. Nulla in clientes inde largitio est, cum indigentibus nulla partitio^a; et pecuniam suam dicunt quam, velut alienam domi clausam, sollicito labore custodiunt, ex qua non amicis, non liberis quicquam, non sibi denique impertiunt. Possident ad hoc tantum ne possidere alteri liceat. Et, o nominum quanta diversitas! bona appellant ex quibus nullus illis nisi ad res malas usus est.

XIII. An tu vel illos putas tutos, illos saltem inter honorum insulas et opes largas stabili firmitate securos, quos regulis aulæ splendore fulgentes armorum exuebantur tutela circumstat? Major illis quam cæteris metus est. Tam ille timere cogitur quam timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore sublimitas, sit licet satellitum manu septus^b, et clausum

ac protectum latus numeroso stipatore leatur. Quam securos non sinit esse subjectos, tam necesse est non sit et ipse securus. Ante ipsos terret potestas sua quos facit esse terribiles. Arridet ut sæviat, blanditur ut fallat, illicit ut occidat, extollit^d ut deprimat. Pœnore quodam nocendi, quam fuerit amplior summa dignitatis et honorum, tam major exigitur usura pœnarum.

XIV. Una igitur placida et fida tranquillitas, una solida et firma et perpetua securitas, si quis, ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione fundatus, ad cælum oculos tollat^e a terris, et ad Domini munus admissus, ac Deo suo mente jam proximus, quicquid apud cæteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur, infra suam jacere conscientiam gloriatur. Nihil appetere jam, nihil desiderare de sæculo potest qui sæculo major est. Quam stabilis, quam inconcussa tutela

LECTIONES VARIANTES.

^a Participatio, portio Lam. Eb. Ben. M. A.

^b Septum Bod. 3.

^c Quam facti Aod. 3.

^d Fallat extollit Pen. Foss. 2.

^e Oculos tollit Foss. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

nihil mutare volui, quia video receptam esse hanc lectionem. Potest enim adjuvari ex discrimine quod Cicero ponit inter divitias atque opes. Lombertus ita vertit hunc locum ac si voces illæ non essent Cypriani, quia divitiæ et opes eodem vocabulo exprimiuntur apud Gallos.

XIII. — *Tam ille timere.* Cicero in libro primo de Officiis: *Etenim qui se metui volunt a quibus metuunt, eosdem metuant ipsi necesse est.* Idem in Libro de Amicitia: *Quis enim aut eum diligit quem metuit, aut eum a quo se metui putat?* Seneca lib. 1, de Clementia cap. 9: *Tantum enim necesse est timeat quantum timeri voluit.* Idem Epist. 103: *Adjice nunc quod qui timetur timet.* Idem lib. iv de Beneficiis cap. 19: *Nec quisquam amat quos timet.* Non potest enim (ut idem ait in Epistola 47) amor cum timore misceri. Seneca Oedipo: *Qui sceptrum duo sævus imperio regit, timet timentes.* Idem Agamemnone: *Metui cupiunt, metuique timent.* Elegans est in Octavia ejusdem auctoris Dialogus inter Neronem et Senecam. Nero ait: *Ferum tuetur principem.* Seneca respondet: *Melius fides.* Reponit Nero: *Decet timeri Cæsarem.* Seneca vero: *At plus diligi.* Reete profecto. Adnotat enim Velleius Patereulus Cæsarem, quem Dio Cassius lib. xxxviii et xlii scribit natura placidum et mansuetissimum et nequaquam iracundum fuisse, itemque Augustum, ita a patre, ut idem Dio Lib. xvii testatur, edoctum, adnotat inquam Velleius Cæsarem, cum ei Pansa et Irtius consulerunt ut principatum armis quæsitus armis teneret, respondisse, amari se quam timeri malle, diversum nimirum a Maximino, cui, ut ait Julius Capitolinus, persuasum erat nisi crudelitate imperium non teneri. Nam amari, coli, diligi majus imperio esse scripsit Symmachus Lib. x, Epist. 54, sive in Relatione ad Imperatores. Laudat Sidonius Lib. ii, Epist. 3, regem Gothorum Theodoricum, et ponit inter præcipuas ejus laudes: *Dicam quod sentio. Timet timeri.* Et tamen aliquando timor signum est amoris, et Martialis dicit lib. x, epigr. 59: *res est imperiosa timor.* Vulcatius Gallicanus ait de Avidio Cassio: *Meruit timeri quia non metuit.* Id ipsum dixerat Lucanus Lib. v: *Meruitque timeri non metuens.* Ammianus Marcellinus Lib. xv adnotat Julianum Imperatorem dilectum acerrime dum timeretur, et lib. xxvii, Prætextatum prefectum Urbi, cum timeretur, amorem non perdidisse civium; quia maximo amori, ut ait Mamer-

tinus, maximus timor junctus est. Contra Flavius Vopiscus queritur de Infelicitate principis Aureliani, qui cum esset optimus, timebatur quidem, sed non amabatur. Sunt enim aliquando subjecti protervi et contumaces, quia, ut ait Xenophon in Libro v de Pœdia Cyri, metus et lex satis sunt ad amorem inhibendum. Sunt enim aliquando principes ita parum amantes subjectos ut se ab illis amari non curent, ut de Alexandro M. testatur Seneca lib. 1 de Beneficiis, c. 15, aiens illum summum bonum duxisse terrorem esse cunctis mortalibus. Sane justum est ut populi obediant principibus eosque timeant. Alioqui corrumpit respública. Sed tamen principes omni ope niti decet ut se plus amari diligant quam timeri, uti faciebat Titus Imperator, ob hoc vocatus Delicia: generis humani. Sic se tutos præstabunt adversus insidias et conspirationes, et se liberabunt a metu. Nam verum est quod multi prodidere, necesse esse ut multos timeat quem multi timent. Nemo enim potest terribilis esse securus, ut ait Seneca Epist. cv.

Protectum Latus. Hinc orta dignitas Protectorum inclinante imperio Romano, qui ita dicti sunt quod principis latus prolegerent. Imperatores Honorius et Theodosius l. ix Cod. Theodos. de Domesticis et Protectoribus: *Devotissimos Protectores, qui armatam militiam subeuntes, non solum defendendi corporis sui, verum etiam protegendi lateris nostri sollicitudinem patiuntur, unde etiam Protectorum nomen sortiti sunt, inglorios esse non patimur.*

Arridet ut sæviat. Infra in libro de Habitu Virgimum pag. 150: *Hic diabolus blanditur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut occidat.* Ruricius lib. ii, Epist. xii: *Blanditur ut capiat, famulatur ut teneat, illicit ut occidat.*

Honorum. Miror auctorem editionis quæ dicitur Grævii, Pamelium, Rigaltium, et Anglos maluisse scribere bonorum. Et enim omnes editiones antiquæ et omnia vetera exemplaria quibus usus sum habent honorum vel honoris. In uno tamen Regio, qui fuit olim monasterii sancti Martini Tornacensis, mendose scriptum est bonorum.

XIV. — *Et perpetua.* Ista desunt in duodecim vetustis exemplaribus optimis. Extant tamen in septem. Si ratio habenda esset numeri ad numerum, expungenda essent. Videntur autem esse ex glossæmate.

Prætextatus. Ita reposuimus secuti auctoritatem optimorum librorum et veterum editionum pro eo quod

est, quam perennibus bonis ^a caeleste praesidium, implicantis mundi laqueis solvi, in lucem immortalitatis aeternae de terrena faece purgari! Viderit ^b quae in nos prius infestantis inimici perniciēs insidiosa grassata sit. Plus amare compellimur quod futuri sumus, dum et scire conceditur et damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis aut ambitu aut manu opus est, ut hominis summa vel dignitas vel potestas elaborata mole ^c parietur; sed gratuitum ^d de Deo munus et facile est ^e. Ut sponte sol radiat, dies luminat, fons rigat, imber irrorat, ita se Spiritus coelestis infundit. Postquam auctorem suum, coelum intuens, anima cognovit, sole altior ^f et haec omni terrena potestate sublimior, id esse incipit quod esse se credit.

XV. Tu tantum, quem jam spiritalibus castris coelestis militia signavit, tene incorruptam, tene sobriam religiosis virtutibus disciplinam. Sit tibi vel oratio assidua vel lectio: nunc cum ^g Deo loquere, nunc Deus tecum: ille te praecipis suis instruat, ille disponat. Quem ille divitem fecerit ^h, nemo pauperem faciet: penuria esse nulla jam poterit cui semel pectus ⁱ coelestis sagina saturavit. Jam tibi auro distincta laquearia et pretiosi marmoris crustis

A vestita domicilia sordebunt, cum scieris te excolendum ^j magis, te potius ornandum, domum tibi hanc esse potiore quam Dominus insedit templi vice, in qua Spiritus sanctus coepit habitare. Pinguis hanc domum pigmentis innocentiae, lumine ^k luce justitiae: haec unquam proccumbet in lapsum senio vetustatis, nec, pigmento parietis aut auro ^l exolescente foedabitur. Caduca sunt quaecumque fucata sunt, nec fiduciam praebent possidentibus stabilem quae possessionis ^m non habent veritatem. Haec manet ⁿ cultu jugiter vivido, honore integro, splendore diuturno. Aboleri non potest nec extinguī, potest tantum in melius corpore redeunte ^o formari.

XVI. Haec interim brevibus, Donate charissime: nam, etsi facilem de bonitate patientiam ^p, mentem solidam ^q, fidem tutam salutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum est quam quod in Deo ^r gratum est, moderari tamen dicenda ^s debemus simul juncti et saepius collocuturi ^t. Et, quoniam feriata nunc quies ac tempus est otiosum, quicquid inclinato ^u jam sole in vesperam diei superest, ducamus hanc diem laeti, nec sit vel hora convivii gratiae coelestis immunis. Sonet psalmos ^v

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Bonis affluens *Goul. Morel.*
^b Videre *Mor. Videri Lam.*
^c Mann *Lin.*
^d Et gratuitum *Voss. 2.* Munus religiosa mente concipitur *Voss.*
^e Facile est. Sponte *Lam. Eb.*
^f Solo altior *Oxon.*
^g Nunc tu cum *Ar. Eb. Lam. Ben.*
^h Mandatorum suorum fecerit *Pem. Voss'2. Fab.*
ⁱ Cum semel pectus *Ar. Pem.*
^j Esse excolendum *Vos 2. Lin.*
^k Illuminamus *Pam. Rig.*

- ^C ^l Pigmentum parietis auro *Lam. Ebor. Lin. NC. 1.*
^m Possessionibus *Pem. Lam. Bod. 3.*
ⁿ Firmitatem. Manet *Voss. 5.*
^o Si facile — de bonitate patientiae *Voss. 2.*
^p Mentem in Deum solidam *Ar. Pem. Lin.*
^q In Domino *Lin. Deo Oxon.*
^r In dicendo *Fab. In Deo Spir. Rem. Man. Morel. Desunt in Rig. et Pamel.*
^s Locuturi *Lin. Voss. 2. Ebor. Impressi fere omnes.*
^t Inclinate *Voss.*
^u Psalmus *Voss.*

STEPH. BALUZII NOTAE.

Rigaltius edidit *fundetur*. Et tamen ea quoque lectio reperitur in quibusdam codicibus antiquis.

Gratuitum de Deo munus. Eam sententiam, inquit Morellius, cum quidam non intelligerent, verba alia interseruerunt; itaque inprimendum curarunt *gratuitum de Deo munus religiosa mente concipitur et facile est.* Notat editionem Erasmi.

Veritatem. Ita codex Seguerianus et alii veteres etiam ille quo Florus utebatur. Pro quo Rigaltius ^D omnium primus posuit *firmitatem*, ex libro, ut opinor, Nicolai Fabri cujus supra feci mentionem. Miror autem eam lectionem, quam ipse Rigaltius ait arbitrari se esse falsissimam, ab eo tamen positam fuisse in textu Cypriani. Rigaltianam editionem secuti sunt Angli et Reinhartus.

Dies luminat. Haec extant in omnibus editionibus ante Rigaltianam et in plerisque codicibus manuscriptis, etiam in Segueriano et in cor quo Florus utebatur, tum etiam in iis quos Angli viderunt. Et tamen illi quoque ea omiserunt in sua editione. Illa etiam in sua versione omisit Lombertus, non aliam ob causam quam quia non extabat in editione Rigaltii. Reinhartus posuit *dies illuminat*.

XVI. — *Feriata nunc quies.* Ego puto errare eos qui ex his verbis et ex iis quae statim sequuntur collegerunt Cyprianum frequentasse adhuc forum eo tempore quo scripsit hanc Epistolam. Nam cum constet illam scriptam esse postquam Cyprianus amplexus est fidem Christi, probabile non est illum forum, adversus quod fortiter declamat, frequentasse cum illam scripsit. Adde

quod Pontius in Vita ejus ait illum presbyterium et sacerdotium statim accepisse. Denique nuppiam invenitur illum fuisse senatorem ac forum frequentasse.

Hora convivii. Tertullianus in Apologetico: *Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem aestimare qui sit de religionis officio. Nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit. Non prius discumbatur quam oratio ad Deum praegustetur. Aequae oratio convivium dirimat.* Optatus lib. vii: *Omni tractatus in Ecclesia a nomine Dei incipiatur et ejusdem Dei nomine terminetur. Hieronymus in Epistola de vitando suspecto Contubernio: Personabit interim aliquis lector ad mensam et inter Psalmos dulci modulamine aure etc.* Idem in Epistola ad Marcellam qua eam invitavit ut commigret Bethleem: *Ambrosius noster refert se nunquam cibum Origene praesente sine lectione sumpsisse, nunquam inisse somnum nisi unus e fratribus sacris litteris personaret, hoc diebus egisse et noctibus, ut et lectio orationem exciperet et oratio lectionem.* Ambrosii istius, qui amicus erat Origenis, praecelaram mentionem, ut id quoque obiter dicam, facit Eusebius lib. iv, cap. 18. Iterum Hieronymus in Epistola ad Eustochium de acceptis ab ea Manusculis ait: *Ita tibi semper comedendum est ut cibum et oratio subsequatur et lectio.* Item in Libro adversus Vigilantium: *Inter phialas philosophatur, et ad placentas liguriens Psalmorum modulatione mulcetur.* Vide quae de hoc argumento ex Clemente Alexandrino et Eusebio Caesariensi adnotavit doctissimus et optimus amicus noster Dominus Bernardus a Montefalcone in *Notis* ad librum Philonis de Vita contemplativa pag. 129.

convivium sobrium; et ut tibi tenax memoria est, vox A canora, aggredere hoc munus ex more ^a. Magis charissimos pascas, si sit ^b nobis spiritalis auditio, proleat aures religiosa mulcedo.

EPISTOLA II.

(Pamel., III; Rigalt., Baluz., Paris., II; Oxon. Lips., VII.)

CLERI ROMANI AD CLERUM CARTHAGINENSEM, DE SECESSU
DIVI CYPRIANI.

ARGUMENTUM.—*Intellexerat Clerus Romanus a Crementio hypodiaocono secessisse Cyprianum in persecutione; pro suo itaque zelo fidei, clerum carthaginensem officii*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ex ore tuo magis Morel. Magis enim Fab.

^b Pascas: sit Lam. Ebor. Bod. Lin. NC. 1.

sui admonet ac instruit, quid circa lapsos, interea dum abest illorum episcopus, fieri oporteat.

I. Didicimus secessisse benedictum papam Cyprianum a Crementio subdiacono, qui a vobis ad nos venit, certa ex causa: quod utique recte fecerit, propterea quod sit persona insignis. Et imminente agone quem permisit Deus in sæculo coluctandi causa ^c cum adversario simul cum servis suis, volens etiam Angelis et hominibus certamen hoc manifestare, ut qui vicerit coronetur, victus vero reportaverit ^d in se sententiam, quæ nobis manifestata est. Et cum incumbat nobis, qui videmur

^c Coluctandi causa, simul cum Vat. 1.

^d Portaverit Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Mulcedo. A. Gellius lib. XIX, cap. 9: *Ejusque lingua exercitationes doceret quæ multas voluptates nullamque mulcedinem Veneris atque Musæ haberet.* Sanctus Hieronymus, seu quis alius, in *Epistola ad Amicum ægrotum: Pars est enim procul dubio maximarum medicinarum fraterni consolaminis fructus et fomes dictorum mulcedine consolationis levamen fessis animis introduxit.* Boetius Lib. II de *Consolatione philosophiæ: Jam tantum illa finierat cum me audiendi avidum stuporem arrectisque adhuc auribus carminis mulcedo defixerat.* Sidonius Lib. V, *Epist. XVII: Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine monachi clericique psalmicines concelebraverant, quisque in diversa secessimus.* Mulcebritatem ante hos ducentos annos dixit quidam frater Bertholdus ordinis fratrum Prædicatorum in opusculo quod inscriptum est *Horologium devotionis.* Inter jocos Andrea Arnaldi extat sequens distichum incerti auctoris:

Quos anguis dirus tristi dulcedine pavit,
Hos sanguis mirus Christi dulcedine lavit.

EPIST. II. — Istius Epistolæ duo vetera exemplaria habuimus, unum e bibliotheca nostra, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuere ex bibliotheca Bodleiana. Guillelmus Morellius, qui primus illam edidit adnotavit in titulo scriptam esse a Celerino ad Lucianum, haud dubie quia in veteri codice ex quo is eam descripsit sequebatur, ut in uno meo veteri in Gratianopolitano, et in 199 Vaticano, post epistolam Luciani ad Celerinum. Pamelus vero, qui videbat illam non esse scriptam ab uno aliquo, sed a pluribus, neque ad unum Lucianum, qui presbyter non fuit, sed ad plures presbyteros conscriptam, titulum hunc mutare non est veritus, potissimum cum ex vicinitate literarum error potuerit contingere ut pro eo quod erat *cleri Romani* substitutum sit a quopiam *Celerini*. Atque hanc Pamelii emendationem, quia bona est, secute sunt posteriores editiones. Itaque in veteri libro meo legitur: *Incipit Epistola rescripta ad Cyprianum a clero Romano.* Quod est aliquanto melius quam in editione Morellii. At in codice Gratianopolitano scriptum est: *Celerini responsio ad Lucianum de cura pastoris et ad obviandam idolatriam.* Nescio autem quam ob causam Angli inscriptionem istius Epistolæ rejecerunt ad marginem. Nam docendas erat primo intuitu lector a quibus et ad quos scripta erat Epistola. Iidem refutant Rigaltium, qui scripserat cleri vocem perperam trahi ad personas ecclesiasticas hominesque sacris ordinibus institutos designandos. Sane verum est Rigaltii observationem admodum prolixam esse verum paralogismum, in quo nihil sani, nihil veri scriptum est. Tertullianus in libro de *Exhortatione castitatis: Differentiam inter ordinem et plebem constituit Ecclesiæ auctoritas.* Vide *Opuscula Petri de Marca* pag. 72

B ubi agit de Discrimine clericorum et laicorum ex jure divino.

I.—*Benedictum.* Non est cognomen hoc loco *Benedictus*, ut observavit Sirmondus ad Sidonium, sed epithetum quo christianos viros plerique ornabant. Exemplis a viro doctissimo allatis addo ego Tertullianum in libro de *Pudicitia* Zephyrinum vocare *benedictum Papam.*

Papam. Vetus codex meus, *Papatem.* Sic etiam in codicibus in editione Anglicana laudatis et in annotationibus Morellii. Sic etiam legebat Latinus Latinus in libris suis veteribus. Vide *Epist. XVI et XI.*

Crementio. Ita codex meus et editio Morellii. Quo etiam modo nominatum illum invenio in plerisque libris antiquis. Puto autem eam esse veram lectionem. Nam et Crementii martyris mentio est in martyrologio Romano XVI Kal. Maii.

C *Propterea quod.* Hæc duo vocabula, quæ decantantur in editionibus Morellii et Pamelii et in uno codice meo optimo. Rigaltius nullum vetus exemplar habuit istius *Epistolæ* ejus auctoritate uteretur ad mutandam hanc lectionem. Latinius putabat vocem *quod* esse delendam.

Persona insignis. Id est cui debeatur reverentia, ut ait Quinilianus lib. VI, cap. 4; quam ideo honoratorem personam vocat Childebertus rex in constitutione edita a Sirmondo. In capitulari Metensi Pipini regis cap. 2: *De ecclesiasticis vero qui supradicta facinora commiserint, si bona persona fuerit, id est insignis, ut planum est ex iis quæ sequuntur.* AUTHENTICAM personam pro insigni dixit Philippus episcopus Firmianus apostolicæ Sedis legatus in capite 26 Concilii quod apud Budam celebravit anno 1279. Vide t. IV *Capitularium* pag. 1050 extrema.

D *Qui videtur præpositi.* Nimirum quia post mortem episcopi Romani eura illius ecclesiæ incumberebat Clero urbico. Ne quis ista eum Baronio, Bino, Papebrochio transferat ad prerogativam illius Ecclesiæ, ad quam sede vacante pertinet sollicitudo omnium ecclesiarum, adeoque clericis Romanis, quod Petri Ecclesiæ essent administri, universalis gregis eura mandata: nam etiam nostris temporibus, quamvis constet Sedis Apostolicæ auctoritatem et potestatem valde explicant et amplificatam fuisse, cardinales tamen, qui successerunt clericis urbicis, penes quos est regimen Ecclesiæ Romanæ vacante sede, eura et sollicitudinem suam nullatenus extendunt ad alias ecclesias, ut etiam testatur Guillelmus de Montelaudano in cap. *Ubi magis, de Elect.*, in Sexto. Item Alvarus Pelagius lib. I de *Planctu Ecclesiæ* cap. 20, ubi discrete scribit quod vacante papatu nullus succedit *Papæ in jurisdictione, etiam cæsus cardinalium, nisi in minimis.* Vide etiam Jacobatum lib. IV, art. 3; et Augustinum de *Anchona*, quæst. III, art. 8, de potestate et-

præpositi esse et vice pastoris custodire gregem, si A negligentibus inveniamur, dicitur nobis quod et antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligentibus præpositi erant, quoniam perditum non requisivimus, et errantem non correximus, et claudum non colligavimus ^a, et lac eorum edebamus, et lanis eorum operiebamur (*Ezech. xxxiv, 3, 4*). Denique et ipse Dominus implens quæ erant scripta in Lege et Prophetis docet dicens ^b: *Ego sum pastor bonus, qui pono animam meam pro ovibus meis. Mercenarius autem et cuius non sunt propriae oves, cum viderit lupum venientem, relinquit et fugit ^c, et lupus dispergit eas (Joa. x, 11, 12)*. Sed et Simoni sic dicit ^d: *Diligis me? Respondit, Diligo. Ait ei: Pasce oves meas (Joa. xxi, 17)*. Hoc verbum factum ex actu ipso quo cessit cognoscimus, et cæteri discipuli similiter fecerunt.

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Collegimus *Vat. 1.*
^b Prophetis dixit *Vat. 1.*
^c Relinquens et fugit *Vat. 2.*
^d Simoni dicit *Vat. 1.*
^e Invenire *Imp.*
^f Vestros stare *Vat. 1. Oxon.*

II. Nolumus ergo, fratres dilectissimi, vos mercenarios inveniri ^e, sed bonos pastores, cum sciatum non minimum periculum incumbere si non hortati fueritis fratres nostros stare ^f in fide immobiles, ne in præceps euntium ^g ad idololatriam funditus eradicetur fraternitas. Nec enim hoc solum ^h verbis vos hortamur, sed discere poteritis a pluribus a nobis ad vos venientibus quoniam ea omnia nos Deo adjuvante et fecimus et facimus eum omni sollicitudine et periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei et pœnas perpetuas quam ⁱ timorem hominum et brevem injuriam, non deserentes fraternitatem, et hortantes eos stare in fide et paratos esse ire ^j cum Domino. Sed et ascendentes ad hoc ^k quod compellebantur revocavimus. Ec-

^g Ne præceps iens *Oxon.*

^h Hæc solum *Vat. 2.*

ⁱ Ante oculos habentes — magis quam *Vat. 2.*

^j Paratos esse debere ire *Oxon.*

^k Attendentes ad hoc *Imp.*

clesiastica. Certe manifestum est ex contextu Epistolæ Clerum Romanum de nulla tum ecclesia gubernanda sollicitum fuisse quam de sua, ex usu nimirum ubique recepto, ut ecclesia episcopo viduata regeretur a clero ecclesie vacantis ut agnoscat etiam Naclantus episcopus Clugiensis in tractatione de *Papæ et Concilii potestate*. Quod liquet etiam ex eo quod, post mortem papæ Martini istius nominis primi, quia episcopatus cessavit spatio triginta et quinque dierum, presbyteri Ecclesiæ Romanæ præferunt, ut legitur in gestis pontificalibus, id est illi ex presbyterio Romano qui cæteris præminebant, id est archidiaconus, archipresbyter et primitærius, ut docet ejusdem Martini epistola ad Eliterum. Hi enim locum representabant pontificis. Ubi interim annotabo vitio scriptoris factum videri ut archidiaconus iste nominetur ante archipresbyterum, nisi jam tum ita imminuta erat disciplina Ecclesiæ Romanæ, ut archidiaconus præferretur archipresbytero. Nam ex libro *dirrno Pontificum* constat archipresbyterum primo loco nominatum ante archidiaconum in epistola a Clero Romano scripta ad exarchum de transitu Pontificis.

Vice pastoris. Veteres libri habent *pastorum*. Nihil tamen mutare volumus, quia constat hanc Epistolam a Clero Romano scriptam esse ad Cyprianum eo tempore quo Romana Ecclesia non habebat pastorem. David Blondellus, ut ostenderet presbyteros esse æquales episcopis et vicariis quoque Christi esse, in hoc loco ad vocem *pastoris* addidit *nimirum Christi*. Sed profecto multum erravit. Istic enim per vocem *pastoris* manifeste intelligitur Episcopus Romanus. Et tum, extincto Fabiano, Clerus Romanus regebat Ecclesiam vice pastoris donec alius episcopus substitueretur in loco Fabiani.

Antecessoribus nostris. Hæc verba, quæ quamdam habent obscuritatem, Angli transtulerunt ad sacerdotes Judæorum, quia certo constat illa ab Ezechiele scripta esse adversus eos.

Quoniam perditum. Hic locus Ezechielis, qui valde mutilus est, multo integrior existat in Epistola LIV. Hæc verba et quæ postea sequuntur sanctus Hieronymus illa explicans transtulit ad superbiam episcoporum, quos acriter perstringit. Hæc sunt ejus verba: *Quod proprie ad supercilium episcoporum pertinet, inquit, eorum videlicet qui operibus dedecorant nominis dignitatem, et pro humilitate assumunt superbiam, ut honorem se putent consecutos, non omnes, et quoscunque in Ecclesia viderint præpotentes et Dei ha-*

bere sermonem, opprimere videntur. Ab his longe distabat Valerii cum Augustino humilis et a propriae laudis amore aliena agendi ratio.

Lac eorum. In uno veteri libro legitur *lactem*. Glossæ Philoxeni: *Lactem, Γάλαξ.* Plautus, Bacchidibus: *Quæ nec lactem nec lanam ullam habent.* Sic apud Apuleium lib. viii *Metamorphoseon*, Nonius Marcellus annotat antiquos dixisse *lacte* in nominativo.

Lupum venientem. Hieronymus ibidem: *Mercenarii, qui lucrum tantum de gregibus considerant, et cum lupum viderint, fugiunt, quorum negligentia grex Domini devoratur a bestiis agri.*

Quo cessit. Locus obscurus. Latinius monuit in uno veteri codice legi *gessit*, in alio vero *gestum*. Sed in meo et in editione Morellii legitur *cessit*. Rigaltius ista refert ad tempus illud quo, post apprehensum Christum a Judæis, Petrus non proprie fugit, sed cessit sive abscessit aut recessit. Nam, ut est in Evangelio, sequebatur quidem Christum, sed longo intervallo, quod fugæ speciem præbuit; adeoque in Evangelio legitur discipulos omnes relicto Christo fugisse. Sed, quod Rigaltii pace dixerim et Anglorum, qui ejus observationem adscivere, hujus loci est sententia: verbum Christi, *Pasce oves meas*, ex actu ipso quo cessit, id est ex eo quem habuit exitu impletum cognoscimus. Opponit enim Clerus Romanus Christum et Apostolos pastoribus Judæorum, nec Petro exprobrat fugam in passione Christi, sed laudat ejus diligentiam in pascendis ovibus, quemadmodum ei Christus post resurrectionem mandaverat.

Et cæteri discipuli. Subjungit Rigaltius hanc Cleri Romani Epistolam Petrum magis onerare quod ait et cæteri discipuli similiter fecerunt, tamquam ad exemplum Petri. Sed hæc observatio falsa est, ut jam dixi; nec Clerus Romanus his verbis, *et cæteri discipuli similiter fecerunt*, indicat Apostolos fugientem Petrum secutos esse, sed potius ejus exemplo in pascendis ovibus summum studium adhibuisse. Nihil magis alienum a proposito cleri Romani, quam a Petro et aliis discipulis exemplum ignaviae in pascendis ovibus repetere. Præterea claudicat Rigaltii ratiocinatio: Petrus fugit, fugerunt etiam alii discipuli: fugerunt igitur ad exemplum Petri, qui dedit illis exemplum fugiendi. Matthæus enim et Marcus aiunt omnes discipulos relicto Christo fugisse, nulla Petri mentione.

II.—*Ascendentes*, in capitulum videlicet, ibi sacrificaturi diis gentium. Sed de ea re pluribus agemus ad Epistolam LV.

clesia stat^a in fide, licet quidam terrore ipso A compulsi, sive quod essent insignes personæ, sive apprehensi, timore hominum vererentur^b: quos quidem separatos a nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sonus et hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo qui potest præstare, ne, si relict^c fuerint a nobis, pejores efficiantur.

III. Videtis ergo, fratres, quoniam et vos hoc facere debetis, ut etiam illi qui ceciderunt hortatu vestro corrigentes animos eorum, si apprehensi fuerint iterato, constentur, ut possint priorem errorem corrigere, et alia quæ incumbunt vobis; quæ etiam et ipsa subdidimus, ut si qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint apprehendi infirmitate, et agant pœnitentiam facti sui et desiderent communionem, utique subveniri eis debet, sive viduæ, sive clinomeni, qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi de sedibus suis^e, utique habere debent qui eis ministrent. Sed et catechumini apprehensi infirmitate decepti esse non debent, ut eis subveniatur; et, quod maximum est, corpora martyrum ad cæterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cujusque ergo vestrum, quæcumque occasione fuerit effectum hoc opus, certi sumus eum bo-

num servum æstimari, ut qui in minimo fidelis fuit constituatur super decem civitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, ut omnes nos in his operibus inveniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vineulis, et presbyteri et tota Ecclesia, quæ et ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini. Sed et vos^d petimus mutua vice memores sitis nostri. Sciat is autem Bassianum pervenisse ad nos; et petimus vos, qui habetis zelum Dei, harum litterarum exemplum ad quoscumque poteritis transmittere per idoneas occasiones, vel vestras faciatis, sive nuntium mittatis, ut stent fortes et immobiles in fide. Optamus vos, fratres charissimi, semper bene valere.

EPISTOLA III.

(Erasm., III, 21; Pamel., IV; Rig., Baloz., Paris., III; Oxon., Lips., IX.)

AD PRESBYTEROS ET DIACONOS ROMÆ CONSISTENTES.

ARGUMENTUM. — *Epistola hæc familiaris est; quare argumento non indiget, potissimum cum ex titulo ipso id satis colligi queat. Desideratur autem epistola Cleri Romani ad quam respondet Cyprianus.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Cum de excessu

LECTIONES VARIANTES.

^a Ecclesia ista fortis in fide *Impr.*

^b Revertuntur *Imp.* Ruerunt *Oxon.*

^e Expulsi a sedibus. *Vat.* 1.

^d Sed et nos *Imo.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Ecclesia, Romana, quam vocat fortem, quia C firma et immobilis constitit inter durissimas persecutiones. Quanquam ne in hac quidem Ecclesia lapsi defuerunt, siquidem eorum causam clerus integrum servavit ad electionem episcopi. Sed hi pauciores numero fuere quam Carthagine.

III.—*Clinomeni*. Codex meus habet *domeni*, Gratianopolitanus *chlidomeni*; Morellius posuit *cliydomeni*, Latinus et Rigaltius *clinomeni*. Postea secuta est editio Anglicana, in qua, rejectis cæteris lectionibus, absque ulla veterum librorum auctoritate, tantum ex conjectura sumpta ex epistola papæ Cornelii ad Fabium episcopum Antiochenum, quæ græce exstat apud Eusebium, scriptum est *thlibomeni*. Et quamquam ea emendatio videatur esse bona, transferenda tamen non erat in contextum absque majori auctoritate. Nam reliquæ lectiones possunt etiam esse bonæ. Cæterum ea emendatio, quam Angli videntur accepisse ex annotationibus Henrici Valesii ad Historiam ecclesiasticam Eusebii, neque Valesii est neque Anglorum, sed illustrissimi viri Francisci Bosqueti, qui eam primus protulit anno 1655, in libro primo *Historiarum Ecclesie Gallicane*. Porro quos Græci vocant *thlibomenos*. Rufinus vertit *indigentes*, Baronius *fluctuantes*, valde diverso sensu. Vide primam *Dissertationem Cyprianicam* viri clarissimi Henrici Dodwelli. (Ed. Lipsensis sequitur conjecturam Dodwelli in *Dissertat. Cypri.* I, 7 legentis: *Clydomizomeni*.)

Catechumini. Sic scribere placuit, non solum quia ita invenimus scriptum in omnibus antiquis codicibus, sed in primis propter auctoritatem Commodiani, qui nos dubitare non sinit quin hoc vocabulum vetustis temporibus ita scriberetur. Sane in veteri glossario bibliothecæ regie: LEGI: CATECUMENS, INSTRUCTUS, AUDIENS. In veteri item glossario meo: CATECUMENS, INSTRUCTUS SIVE AUDIENS, PRO EO QUOTIADHUC DOCTRINAM FIDCI AUDIAT, NECDUM TAMEN BAPTISMUM RECEPIT.

Et in libro Corbeicensi et in Fuxensi, quando agitur de hoc hominum genere legitur *Caticuminos*, quod idem est. Notum quippe est litteras *i* et *e* sæpe permutari solitas apud antiquos. Adnotat Holstenius in notis ad acta sanctarum Perpetuæ et Felicitatis *catechumini* scriptum esse in vetustis membranis Casinensibus et apud Mombritium, existimare autem se ita eo sæculo prolatas fuisse hujusmodi voces. Hieronymus in Epistola ad *Occum* in causa matrimonii: *Audiant catechumini, qui sunt fidei candidati*. Sic apud Marium Mercatorem in editione nostra, pag. 547, legitur *catecismi pro catechismi*. Vide Cælium Caleagninum lib. I, Epist. IX; et notas ad Capitularia, p. 1250.

Corpora martyrum. Ut diversa sunt hominum ingenia, ita diversæ sunt opiniones. Hunc locum Rigaltius interpretatus est de cura tantum sepeliendorum martyrum. Ego vero eo usus sum ut ostenderem errare vehementer eos qui contendunt veteres Christianos nullam curam habuisse reliquiarum hominum sanctorum. Id quod a me ostensum est in oratione quam habui publice Lutetia: cum in collegio regio interpretarer titulum Decretalium *de Reliquiis et veneratione Sanctorum*. Tanta enim tum cura erat sepeliendorum hominum sanctorum, ut nihil omitterent eorum quæ poterant demonstrare eorum memoriam et venerationem erga eos; adeo ut Tertullianus in *Apologetico* testetur plurioris et charioris suas merces Christianis sepeliendis profligasse quam diis fumi-gandis. Ex quo colligi posse videtur illos condidisse etiam eorum corpora odoribus Arabicis, quos in sepeliendis corporibus adhibitos fuisse constat. Sano Plinius lib. XII, cap. 18, scribit Neronem plus cynamomi in funere Poppææ incendisse quam Arabia producat in anno uno. Vide Baronium in *Notationibus ad Martyrologium Romanum* die IV Augusti.

Bassianum. Assentior Pamelio existimanti illum fuisse e clero Romano. Illius mentio est etiam

boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus A esset, fratres charissimi, et opinio dubia nutaret, accepi a vobis litteras ad me missas per Cremen-^a tium a hypodiatonum, quibus plenissime de glorioso ejus exitu instruerer; et exultavi satis quod, pro integritate administrationis ejus, consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor quod ejus memoriam tam celebri et illustri testimonio prosequamini, ut per vos innotesceret nobis quod et vobis esset circa præpositi memoriam gloriosum, et nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum ^b perniciosa res est ad sequentium lapsum ruina præpositi, in tantum contra utile est et salutare cum se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum.

II. Legi etiam alias litteras ^c in quibus nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in iisdem litteris et scriptura et sensus et chartæ ipsæ quoque moverunt ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum, eandem ad vos epistolam authenticam remisi, ut recognoscatis an ipsa sit quam Cremen-^d tium hypodiatono perferendam dedistis. Perquam etenim grave est si epistolæ clericæ veritas mendacio aliquo et fraude corrupta est. Hoc igitur ut scire ^e possimus, et scripturam et subscriptionem an vestra sit recognoscite, et nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

LECTIONES VARIANTES.

^a Clementium Oxon.

^b Quanto Lan. Ebor. NC. 1.

^c Legi etiam litteras Oxon.

^d Non desinat: etsi Morel. Pem. Rig.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

in Epistola xxii, quæ est Luciani ad Celerinum tum Romæ constitutum.

EPIST. III. — I. Boni viri. Fabiani episcopi Romani. Hoc epithetum tribuere consuevit Cyprianus episcopis defunctis, ut in Epistola lxxii, Agrippino episcopo Carthaginiensi. Epistolæ ab Origene scriptæ ad Fabianum, Romanæ urbis episcopum, meminit Hieronymus in Epistola ad Pammachium et Oceanum, itemque Rufinus in libro priorè Apologiarum suarum adversus Hieronymum.

Præpositi. Baronius, loquens de excessu Papæ Fabiani, notat illum a Cypriano nominatum modo collegam, modo præpositum, utpote qui, eum coepiscopus esset, potestate tamen in hierarchiæ ecclesiasticæ ordine cæteris ille præpositus esset episcopis. Poterat Baronius suam illam opinionem confirmare auctoritate epistolæ Bonifacii papæ II ad Eulalium, in qua Episcopus Romanus dicitur esse unus ad quem possit recurri præpositus. Verum Baronius sciebat epistolam illam esse supposititiam. Officii mei est annotare errores commissos in interpretatione eorum quæ scripta reperiuntur a Cypriano. Baronii observatio posset habere speciem veri, si Cyprianus solum Papani nominaret præpositum: at, eum certum sit illum omnes episcopos vulgo vocare præpositos, ruit omnino sententia Baronii. Itaque istæ Cyprianus Fabianum papani vocat præpositum, quia episcopus erat et collega Cypriani episcopi. Agendum est in rebus historicis simpliciter, procul ab omni affectu; alioqui perit fides rerum.

II. — Nec quis scripserit. Retinuitus lectionem quam veteres editiones præferunt, quam omnes libri ve-

EPISTOLA IV.

(Pamel., v; Rig., Baluz., Pariss., iv; Oxon. Lips., v.)

AD PRESBYTEROS ET DIACONOS.

ARGUMENTUM. — Hortatur clerum suum D. Cyprianus, jam in recessu constitutus, ut vice sua rite fungantur, neve quid aut constitutis in carcere aut cæteris pauperibus desit: deinde ut plebem in quiete contineant, ne, si glomeratim ad martyres in carcere visitandos concurrant, tandem id illis interdiciatur.

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus charissimis salutem. Saluto vos incolumis per Dei gratiam, fratres charissimi, lætus quod circa incolunitatem quoque vestram omnia integra esse cognoverim.

B Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio, peto vos pro fide et religione vestra fungamini illic et vestris partibus et meis, ut nihil vel ad disciplinam vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos, sive illis qui, gloriosa voce Dominum confessi, in carcere sunt constituti, sive iis qui pauperes et indigentes laborant et tamen in Domino perseverant, peto, nihil desit, cum summula omnis quæ redacta est illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures unde ad necessitates et pressuras singulorum operari possint.

II. Peto quoque ut ad procurandam quietem solertia et sollicitudo vestra non desit ^d. Nam etsi fratres

teres confirmant. Primus Manutius posuit, nec qui scripserint. Quæ lectio bona non est. Nam epistola quæ omnium nomine scripta erat ab uno scripta erat, ut in calce Epist. xvi: *Lucianus scripsit*; ut docet etiam Epist. xxii, quæ est Cypriani ad presbyteros et diaconos Romæ consistentes. Sic in conciliis unus pro omnibus loquebatur, quemadmodum a nobis observatum est in dissertatione de Concilio Teleptensi.

Epistolam remisi. Vide quæ de ea re dicuntur infra ad Epistolam xx.

Scripturam et subscriptionem. Ita veteres libri et veteres editiones. Editio Manutii, *scriptura et subscriptio*. Illane auctoritatem secutæ sunt posteriores editiones, eamque lectionem male mutatam fuisse ait Gronovius cap. 14. *Observationum suarum in Scripturis ecclesiasticis*.

An vestra. In libro Fuxensi scriptum est, *an a manu vestra*. Quod puto ego esse ex glossemate, eum certum sit, uti mox dicebam, epistolam ab uno scribi solitas. In concilio Chalcedonensi pag. 1091, ex nostra recensione legitur, *cujus manus sit*. Ubi vide annotationem Rusticii.

EPIST. IV. — Prima Epistolæ istius editio prodit ex typographia Manutii. Rarissima sunt vetusta illius exemplaria. Ego quinque habui: unum ex mea bibliotheca, aliud quod fuit collegii Fuxensis, tertium ex monasterio sancti Dionysii Remensis, quartum ex monasterio Montis sancti Eligii, quintum ex urbe Gratianopolitana.

I. — Summula. Antea legebatur *summa*. Sequi placuit auctoritatem veterum librorum. Attamen Dionysianus habet *summa*.

fratres charissimi ac desiderantissimi, semper bene A portio : Ecclesiae enim gloria praepositi gloria est. valere et mei meminisse. Fratritatem quae vobiscum est multum a me salutata, et ut nostri meminerit admonete. Valet.

EPISTOLA VI.

(Erasm., 1, 5; Pamel., vi; Rig., Baluz., Paris., vi; Oxon., Lips., xvi.)

AD ROGATIANUM PRESBYTERUM ET CAETEROS CONFES-
SORES.

ARGUMENTUM. — Rogatianum et caeteros confessores exhortatur ad disciplinam observandam, ne qui Christum voce confessi fuerant, operibus abnegare viderentur : obiter increpans quosdam eorum qui, extorres facti ob fidem, in patriam tamen injussi reverti non verebantur, atque hoc est quod Cyprianus infra dicit, Epistola xv, extorribus quando oportuit objurgationem non defuisse : nam in recessu scriptam hanc Epistolam patet.

I. Cyprianus Rogatiano presbytero et caeteris confessoribus fratribus salutem. Et jampridem vobis, fratres charissimi ac fortissimi, literas miseram, quibus fidei et virtuti vestrae verbis exultantibus gratularer, et nunc non aliud in primis vox nostra complectitur quam ut laeto animo frequenter ac semper gloriam vestri nominis praedicemus. Quid enim vel majus in votis meis potest esse vel melius quam cum video confessionis vestrae honore luminatum gregem Christi ? Nam, cum gaudere in hoc omnes fratres oporteat, tum in gaudio communi major est episcopi

B
C
partio : Ecclesiae enim gloria praepositi gloria est. Quantum dolemus ex illis quos tempestas inimica prostravit, tantum letamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit.

II. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos et simplicem charitatem, ut, qui adversarium prima hae congressione vicistis, gloriam vestram forti et perseveranti a virtute teneatis. Adhuc in saeculo sumus, adhuc in acie constituti, de vita nostra quotidie dimicamus. Danda opera est ut post hae initia ad incrementa quoque veniatur, et consummetur in vobis quod jam rudimentis felicibus esse coepistis. Parum est adipisci aliquid potuisse; plus est quod adeptus es posse servare; sicut et fides ipsa et nativitas salutaris, non accepta, sed custodita, vivificat. Nec statim consecutio, sed consummatio hominem Deo servat. Dominus hoc magisterio suo docuit dicens : *Ecce sanus factus es; jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat* b (Joan. v, 14). Puta hoc illum et confessori suo dicere : « Ecce confessor factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. » Salomon denique et Saul et caeteri multi, quamdiu in viis Domini ambulaverunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt c. Recedente ab iis disciplina Dominica, recessit et gratia.

III. Perseverandum nobis est in arcto et in angusto itinere laudis et gloriae; et cum quietes et humilitas et bonorum morum tranquillitas Christianis omnibus congruat, secundum Domini vocem, qui neminem alium respicit d nisi humilem et quietum et tremantem sermones suos (Isa. lxxvi, 2), tum magis hoc observare et implere confessores e oportet, qui exemplum facti

LECTIONES VARIANTES.

a Fortiter NC. 2.

b Aliquid tibi deterius contingat Bod. 1.

c Non ambulaverunt, datam... non potuerunt Lam.

Ebor. NC. 1. Bod. 1, 5.

d Prospicit Ebor. NC. 1. Recipit Lin.

e Confessores in terra Lam. NC. 1.

STEPH. BALUZII NOTAE.

EPIST. VI. — I. — Rogatiano. Censuit Pamelius hunc Rogatianum fuisse diversum ab eo cui inscripta est Epistola lxxxvi, quem editiones quaedam et quidam libri veteres vocant juvenem, et ex illa Epistola collegit Rogatianum ad quem ista data est, martyrio consummatum fuisse eo tempore quo altera scripta est, quia sanctus Cyprianus ait illum caeteris confessoribus hospitium praeparasse in carcere, in quem conjectus erat cum Felicissimo, et nunc quoque eos antecedere. Ista quidem videntur ostendere Rogatianum fuisse martyrii candidatum. Sed non probant eum subisse martyrium.

Praepositi gloria. Quidam libri veteres habent honor.

II. — Devita nostra. Hic est verus et genuinus horum verborum sensus. Non possum igitur assentiri Rigaltio scribenti istae agi de vita aeterna. Nihil magis verum est hae verba ex Epistola xii, pag. 25, *vita ipsi omnium nostrum convenit, habere eum sensum.* In Epistola xxvi, pag. 56, scriptum est : *Propter te interficimur tota die, pro eo quod in capite octavo Epistole ad Romanos legitur : Propter te mortificamur tota die.* Hieronymus, in Epistola ad Rusticum : *Nihil Christiano laboriosius, qui de vita quotidie periclitatur.* Idem, in Epistola ad Snam et Fretelam, tractans de loco illo Psalmi cxviii, *Anima mea in manibus meis, semper, ait istius loci hunc esse sensum; Quotidie periclitor,*

et quasi in manibus meis sanguinem meum porto. Caius Caesar apud Salsutium in Catilina : *Libertas et anima nostra in dubio est.*

Posse servare. Ovidius, lib. ii de Arte amandi :

Non minor est virtus quam quaerere parta tueri.

Julius Caesar in Oratione ad suos legatos et centuriones apud Dionem Cassium lib. xxxviii, ait iisdem artibus et quaeri bona et retineri. Et M. Antonius, in oratione funebri in Caesarem, apud eundem Dionem lib. xlii, scribit difficilium esse conservare res quam parare. Quod etiam sensisse Maecenatem liquet ex Oratione ejus ad Augustum in libro lxi ejusdem Dionis. Apud T. Livium : *Vincere scis, Hannibal, victoria tui nescis.*

Putat hoc illum. Membrum hoc deerat in antiquis editionibus. Erasmus restituit. Exstat autem in multis codicibus antiquis. Deest in codice sancti Arnulphi.

III. — Implere confessores. Rigaltius scripsit implere ros confessores. Ego vero vocem ros, quae neque in antiquis editionibus habetur neque in antiquis codicibus, sustuli. Scio illam nihil officere sententiae Cypriani. Sed, quia alibi non inveni quam in editione Rigaltiana existimavi esse tollendam. Id vero admoneo ne quis imputet mihi temeritatem,

estis cæteris fratribus, ad quorum mores omnium A
vita et actus debeat provocari. Nam, sicut Judæi Deo
alienati sunt, propter quos nomen Dei blasphematur
in Gentibus, ita contra Deo chari sunt per quorum dis-
ciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædica-
tur, ¹² sicut scriptum est, Domino præmonente et dic-
cente: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut vi-
deant opera vestra bona, et clarificent Patrem vestrum qui
in cælis est (Matth. v, 16).* Et Paulus apostolus dicit:
Luceat sicut luminaria in mundo (Philip. ii, 15). Et
Petrus similiter hortatur: *Sicut hospites, inquit, et
peregrini, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ mili-
tant adversus animam, conversationem ^a herbentes in-
ter gentes ^b bonam, ut, dum detractant de vobis
quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magni-
ficent Dominum (1 Pet. ii, 11, 12).* Quod quidem B
maxima pars vestrum cum meo gaudio curat, et con-
fessionis ipsius honore ^c melior facta, tranquillis et
bonis moribus gloriam suam custodit et servat.

IV. Sed quosdam audio inficere numerum vestrum
et laudem præcipui nominis prava sua conservacione
destruere: quos etiam vos ipsi, utpote amatores et
conservatores laudis ^d vestræ, objurgare et compri-
mere et emendare debetis. Cum quanto enim nomi-
nis vestri pudore delinquitur, quando aliquis temulen-
tus et lasciviens demoratur, alius in eam pa-

LECTIONES VARIANTES.

^a Conversationem vestram *Pen.*

^b Inter gentes *Ebor. NC. 1. Lam.*

^c A confessionis ipsius honore *Bod. 3. Lin.*

^d Conversationis et laudis *Lam. Ebor. NC. 1. Bod.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Luceat sicut. Vide annotationes Erasmi in caput
secundum Epistolæ Pauli ad Philippenses.

Detractant. Ita nos reposuimus, secuti lectionem
meliorum librorum et veterum editionum. Codex Fu-
xensis et editio Rigaltii habent *retractant.* Sed in lin-
gua latina aliud est retractare, aliud detractare. T.
Livius lib. xxxviii: *Cæca est invidia, nec quicquam
aliud scit quam detractare virtutes.* In eundem sensum
Apuleius in libro primo Floridorum: *In magna civi-
tate hoc quoque genus invenitur, qui meliores obtractare
malint quam imitari.*

IV. — *Aliquis temulentus.* Antea legebatur *alius ab
aquis tumulentus*, id est a Baptismo, ut interpretatur
Rigaltius. Aliæ editiones, ut idem annotat, habent *quan-
do alius aliquis vel quando unus aliquis.* Quæ postrema
lectio extat in codice Thnano. Vetus codex sancti Remigii
Remensis habet, *apud aquas*; Corbeiensis, *apud
aquis temulentus*; Turonensis, *quando unus apud aquas.*
Angli retinuerunt veterem editionem, nullam aliam
auctoritatem afferentes pro lectione supposita a Ri-
galtio quam ipsius Rigaltii, cujus tamen refellunt lectionem.
Reinhartus quoque revocavit veterem lectionem.
Ego secutus sum auctoritatem codicis Segueirciani,
Metensis, Beccensis, Gratianopolitani et Lamoniæ.

Demoratur. Hæc lectio constans est in editioni-
bus tam antiquis quam novis, et in antiquis exemplaribus
manuscriptis. Et tamen Goulartius annotat nonnullos
scribere *denatur*, et in margine libri sui excusi scripsit ita legere Bezam. Hanc quoque
variam lectionem notavit Reinhartus in margine suæ
editionis, ex Rigaltio nimirum, qui in observationibus
suis ait quædam Cypriani exemplaria habere *denatur.*
Sed ego eam lectionem non inveni nisi in uno
codice Vaticano citato in margine exemplaris mei edi-
tionis Manutianæ et in exemplari editionis Pamelianæ
quod fuit Nicolai Fabri. Sic etiam in margine editio-

triam unde extorris factus est regreditur, ut apprehensus,
non jam quasi Christianus, sed quasi nocens percat? In-
flari aliquos et timere audio, cum scriptum sit: *Noli altum sapere, sed time. Si enim
Dominus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec
tibi parcat (Rom. xi, 20, 21).* Dominus noster sicut
ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram ton-
dente se sine voce sic non aperuit os suum (*Isa. lxxvii, 7*).
Non sum, inquit, contumax, neque contradico.
*Dorsum meum posui ad flagella et maxillas meas ad
palmas. Faciem autem meam non averti a sorditate spu-
ritorum (Isa. l, 5, 6).* Et quisquam per ipsum nunc
atque in ipso vivens extollere se audet et superbi-
re, immemor et factorum quæ ille gessit ^f, et manda-
torum quæ nobis vel per se vel per Apostolos suos tra-
didit? Quod si non est *major domino suo servus (Joan.
xiii, 15, 16),* qui Dominum sequuntur, humiles et
quieti et taciturni vestigia ejus imitentur, quando
quisque ^g inferior fuerit sublimior fiat, dicente Do-
mino: *Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus
(Luc. ix, 48).*

V. Quid deinde illud, quam vobis execrandum de-
bet videri, quod cum summo animi nostri gemitu et
dolore cognovimus non deesse qui Dei templa et
post confessionem sanctificata et illustrata membra
turpi et concubitu suo plus maculent, cubilia sua

1. 2.

^e Contradicens *Lin. NC. 1. 2.*

C ^f Ille in lege gessit *Voss. 2.*

^g Quanto quisque *Pen.* Quanto quisquis *Oxon.*

nis Lugdunensis anni 1550, scriptum reperi a quodam
studioso. Existimat autem Goulartius lectionem *de-
moratur*, si retineatur, posse idem significare quod
moratur, prima longa, id est insanit, seu morionem
agit, quod a Græcis sumptum esse ait et a Suetonio
usurpatum in *Nerone*.

Apprehensus. Repostui vocem quæ melius con-
venire visa est cum stylo Cypriani. Quidam enim ve-
tusti codices et quædam editiones habent *ut deprehen-
sus*; alii, et ii quidem optimi, *unde apprehensus.* Vide
quæ notavi ad librum de *Lapsis*.

Quasi Christianus. Apud Rufinum, lib. v *Hist.
eccles. c. 8*, refertur ex ³⁹³ Apollonio Alexandro soci-
cium Priscæ prophetissæ, qui semetipsum martyrem di-
cebat, judicatum fuisse apud Æmilium Frontinum
proconsulem Ephesi, *non propter nomen Christi, sed
propter quædam latrocinia.* Ante Cyprianum sanctus
Petrus dixerat in Epistola sua prima cap. iv: *Nec
quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiat-
ur, aut tanquam maleficus, aut curas alienas agens, sed
tanquam Christianus.*

V. — *Dei templa.* Hieronymus, in Epistola ad Pau-
linum de Institutione monachi: *Verum Christi templum
anima credentis est.*

Cubilia cum feminis. Rem tractat valde peri-
culosam, ut notat etiam Marbodius, episcopus Redo-
nensis in Epistola ad Robertum de Arbrissello. Nam,
quia ille nimio continentis zelo inter duas puellas
nocte enbare ferebatur, et eo modo conabatur ac-
cessum carnis ardorem extinguere, novo et inaudito,
ut ad eum scribit Goffridus abbas Vindocinensis, sed
infructuoso genere martyrii; addit Goffridus illud
nullo modo posse esse utile neque fructuosum quod
contra rationem noscitur esse presumptum. Videtur
autem Goffridus id quod dixit de novo martyrii ge-

cum feminis promiscua ^a jungentes, quando, etsi A stuprum conscientiae earum desit, hoc ipso graude erimen est quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascentur ^b. Contentiones quoque et annulationes inter vos nullas esse oportet, cum pacem suam nobis dimiserit Dominus, et scriptum sit: *Diliges proximum tuum tanquam te. Si autem mordetis et incusatis invicem, videte ne consumamini ab invicem* (Gal. v. 14, 15); A conviciis etiam et maledictis ^c, quæ vos, abstinete, quia neque maledicti regnum Dei consequuntur (1 Cor. vi, 10), et lingua qua Christum confessa est, incolumis et pura cum suo honore servanda est: nam qui pacifica et bona et justa, secundum præceptum Christi, loquitur, Christum quotidie confitetur. Sæculo renuntiaveramus ^d cum baptisati sumus. Sed nunc vere renuntiavimus sæculo quando B tentati et probati a Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, et fide ac timore ejus stamus et vivimus.

VI. Corroboremus nos exhortationibus ^e mutuis, et magis ac magis proficiamus in Domino, ut, cum, pro sua misericordia, pacem fecerit, quam se facturum reponnit, novi et pene mutati ad Ecclesiam revertamur, et excipiant nos, sive fratres nostri, sive gentiles, circa omnia correctos ^f atque in melius reformatos, et

LECTIONES VARIANTES.

^a Feminis perniscant *Lin. NC. 1.*

^b Exempla monstrantur *Lam. nascantur Bod. 1. Ebor. Lin.*

^c A conviciis maledictis *NC. 2. Lum.*

^d Sæculo renuntiamus *Bod. 1. 2. Ebor. NC. 1. 2.*

^e Exhortationibus et precibus *Lin. NC. 2.*

^f Incorruptos *Bod.*

C

STEPH. BALUZII NOTÆ.

nere mutuatus ex libro primo sancti Ambrosii *de Virginiibus*, cap. 2, ubi loquens de sancta Agnete, *Novum martyrii genus*, inquit. *Nondum idonea pœnæ, et jam motura victoriæ, certare difficilis, facilis coronari*, etc. Eleganter, ut solet, et prudenter Hieronymus in Epistola ad *Lectam* de Institutione filiae: *Quidam putant majoris esse virtutis præsentem contemere voluptatem. Tamen ego arbitror securioris continentiae esse nescire quod quærat.*

Promiscua. Hæc lectio, quam omnes editiones habent, quam confirmant libri veteres, optima est. Et tamen Rigaltius ei bonæ lectioni prætulit erroream qua exstat in codice Thuano; in quo, ommissa una literula a librario, scriptum est *promisca*. Erratum est igitur in editione Anglicana, ubi adnotatum est in codice Thuano scriptum esse *promisena*, cum contra Rigaltius in observationibus suis rationem reddiderit cur hanc lectionem rejecerit. Apud A. Gellium legitur *promisca, impromisca, impromisce* in editione Henrici Stephani. Nicolaus Perrotius pag. 752, 1185, adnotat veteres *promiscam* pro *promiscene* scripsisse. *Promisce* legi apud Macrobinum pro *promiscene* in editione Henrici Stephani.

Lingua quæ Christum. Idem Cyprianus in libro de Exhortatione martyrii cap. 11: *Producta et excæta prius lingua quæ confessa Deum fuerat*. Plinius, lib. vii, cap. 25: *Anaxarrhus cum torqueretur, præcisam dentibus linguam unamque operam iudicii in tyranni os expuit*. Eandem historiam fusius refert Valerius Maximus lib. iii, cap. 5. Vide Cojadium, lib. xix *Observat.* cap. 6.

VI. — *Et quamquam clero*. Tametsi Rigaltius, qui primus hoc segmentum reperit in codice sancti Remigii, illud cum ipsa epistola non ediderit, sed reulerit inter observationes; tamenetsi Angli secuti sint exemplum Rigaltii, ego illud atexui epistolæ, non dubitans quin sit Cypriani, quamvis in uno fan-

qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc ¹² admirentur in moribus disciplinam. Et quamquam clero nostro, et nuper cum adhuc essetis in carcere constituti, sed nunc quoque denuo, plenissime scripserim ut, si quid vel ad vestitum vestrum vel ad victum necessarium fuerit, suggeratur, tamen etiam ipse de sumpticulis propriis quos mecum ferebam nisi vobis ccl, sed et alia ccl. proxime miseram. Victor quoque ex lectore diaconus, qui mecum est, misit vobis cclxxv. Gaudco autem quando cognosco plurimos fratres nostros pro sua dilectione certatim concurrere et necessitates vestras suis collationibus adjuvare. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse.

EPISTOLA VII.

(Erasm., iv, 4; Pamel., viii; Oxon., Lips. xi; Rigalt., Baluz., Paris., vii.)

AD CLERUM, DE PRECANDO DEO.

ARGUMENTUM. — *Ejusdem fere est argumenti cum duabus præcedentibus, præterquam quod hic ad preces exhortetur assiduas.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam, fratres charissimi, pro timore quem singuli debemus Deo, vos quoque illic

tum veteri libro repertum sit. Reinhartus non atexuit epistolæ, sed addidit in calce, admonens Rigaltium edidisse ex codice Remensi.

Sumpticulis propriis. Vel de quantitate propria, ut in Epistola xxxvi, pag. 49, loquitur ipse Cyprianus, id est ex bonis quæ erant Cæcilii Cypriani, quorum mentio est in Epistola lxxix ad Florentium. Non puto enim istud esse intelligendum de ea parte redditum Ecclesiæ quæ ad episcopum pertinebat, nondum inventa divisione bonorum, quia Ecclesia nondum habebat divitias atque opes. Ea tum sustentabatur oblationibus fidelium, quæ gratuita erant ac voluntaria, non coactæ. Tertullianus in Apologetico: *Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velis, et si modo possis, appanit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis veretrinis dispensatur, sed egenis alendis humanisque*. Habuisse Cyprianum bona constat: de hortis ab eo venditis inter initia fidei suæ et Dei indulgentia restituit testatur ipse Cyprianus Epist. lxxii, et Pontius diaconus in Vita ejus.

Opto vos. Retinui editionem vulgatam, quæ bona est. Admonco tamen editionem Spirensis, veterem Venetam, eam quæ est Reimbolti, Erasmicam, et Morellianam præferre *Opto te, frater*, et ita etiam scriptum esse in sedecim codicibus antiquis. Et hæc quoque lectio optima est. Tamenetsi enim epistola scripta sit ad plures, præcipue tamen et nominatim scripta est ad Rogatianum, personam illustrem. Et ideo Cyprianus finem ei imponens, clausulam valedictoriam, ut solet, ad eum dirigere potuit.

²⁰¹ ERIST. VII. — *De precando Deo*. Miror Rigaltium, qui sciebat sanctum Augustinum, l. iv de *Baptismo contra Donatistas*, c. 2, ea verba referre tanquam Cypriani, sciebat præterea ea haberi in quibusdam antiquis editionibus; miror, inquam, eum illa omisisse in sua,

assiduis orationibus et enixis precibus instanter incumbere, admonco tamen et ipse religiosam sollicitudinem vestram ut ^a ad placandum atque exorandum Dominum, non voce sola, sed et jejuniis et lacrymis et omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim et confitendum pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est et adhuc usque populatur, secundum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cælestia mandata servamus. Fecit Dominus noster voluntatem Patris, et nos non facimus Domini voluntatem, patrimonio et lucro studentes, superbiam sectantes, amulationi et dissensioni vacantes, simplicitatis et fidei negligentes, sæculo verbis solis et non facis renuntiantes, unusquisque sibi placentes et omnibus displicentes. Vapulamus itaque ut meremur, cum scriptum sit : *Servus autem ille qui cognoscit voluntatem domini sui, et non paruerit ^b voluntati ejus, vapulabit multis* (Luc. xii, 47). Quas autem plagas, quæ verbera non meremur, quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam ? Itaque, dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida ^c et inverecunda jactatio, tormenta venerunt, et tormenta ^d sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facile dimittant, sed tamdiu torqueant quamdiu dejectionem ; nisi si aliquis, divina dignatione subtractus, inter ipsa cruciamenta profecerit ^e, adeptus gloriam non termino supplicii, sed velocitate moriendi.

II. Hæc patimur delicto et merito nostro, sicut præmonuit divina censura dicens : *Si dereliquerint legem meam et in judiciis meis ^f non ambulaverint, si justificationes meas profunaverint et præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum et in flagellis delicta eorum* (Psal. lxxxviii, 31 - 35). Virgas igitur et flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde et de tota mente misericordiam Dei, quia et ipse addidit dicens : *Misericordiam autem meam non dispergam ab eis* (Ibid.). Petamus, et accipiemus; et si accipiendi mora et tarditas fuerit, quoniam graviter offendimus, pulsemus, quia et pulsanti aperietur (Matth. vii, 7, 8, xviii, 19; Luc. xi, 9, 10),

A si modo pulsant ostium preces, gemitus et lacrymæ nostræ, ^g quibus insistere et immorari oportet, etsi sit unanimes oratio.

III. Nam quod magis suasit et compulsi ut has ad vos litteras scriberem, scire debetis, sicut Dominus ostendere et revelare dignatus est ^h; dictum esse in visione : *Petite, et impetratis* ⁱ; tunc deinde præceptum plebi assistenti ut pro quibusdam personis designatis sibi peterent, in petendo autem fuisse dissonas voces et dispares ^j voluntates, et vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat, *Petite, et impetratis*, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensus una et simplex et juncta concordia, cum scriptum sit, *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo* (Psal. lxxvii, 7), et in Actis Apostolorum legimus, *Turba autem eorum qui crediderant anime ac mente una agebant* (Act. iv, 52); et Dominus sua voce mandaverit dicens : *Hoc est mandatum meum, ut diligatis invicem* (Joa. xv, 17). Et iterum : *Dico autem vobis quoniam, si duobus ex vobis convenerit ^k in terra, de omni re quamcumque petieritis contingeret vobis a Patre meo qui in cælis est* (Matth. xviii, 19). Quod si duo unanimes tantum possunt, quid si unanimitas apud omnes esset ? Quod si secundum pacem quam nobis Dominus dedit universis fratribus conveniret, jampridem de divina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis et fidei nostræ periculo fluctuaremus. Immo vero, nec venissent fratribus hæc mala, si in unum fraternitas fuisset animata.

C IV. Nam et illud ostensum est, quod sederet paterfamilias, sedente sibi ad dexteram juvene; qui juvenis, anxius et cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mæsto vultu sedebat. Alius vero in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, ut circumstantem populum caperet, minabatur. Et cum miraretur quid hoc esset ille qui vidit, dictum est ei juvenem qui ad dexteram sic sederet, contristari et dolere quod præcepta sua non observarentur; illum vero in sinistra exultare quod sibi daretur occasio ut a paterfamilias potestatem sumeret sæviendi. Hoc prius longe ostensum est, quam tempestas vastitatis hujus oriretur ^k. Et vidimus impletum quod fuerat ostensum, ut, dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata saluta-

LECTIONES VARIANTES.

^a Religionem vestram, ut Rig.

^b Fecerit M. R.

^c Tumor Corb.

^d In tormenta venerunt, tormenta Corb.

^e Defecerit Oxon.

^f Viis meis Voss. l. Pen.

D ^g Dignatur Oxon.

^h Impetrabitur Bod. 3. Vet. immom.

ⁱ Dissonantes voces et dissipatas Lin.

^j Duo ex vobis convenerint Bod. 1, 5. Voss. 1, 2, conveneritis Rig.

^k Operaretur Lin. Et videmus Vet. immom.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Ille etiam omiserunt Angli. Nos restituimus propter auctoritatem Augustini et plurimorum veterum librorum.

I. — *Religiosam sollicitudinem.* Hæc est lectio omnium veterum librorum et editionum. In Rigaltiana tamen scriptum est *religionem vestram*. Angli repulerunt veterem lectionem. *Viam Domini non teneamus.* Citat hunc quoque

locum sanctus Augustinus in libro paulo ante laudato, cap. 5.

IV. — *Oriretur.* In uno codice regio legitur, *vastitatis hujus accederet et impetus malitiæ nostræ erga nos inqueret.* Sed alii codices repugnant et omnes editiones. In vetustissimo codice Remigiano scriptum est, *tempestas vastationis (hujus) oriretur.* In Lamoniau, *tempestas vastis hujus operaretur.*

ria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet, minus armatos et ad repugnandum minus cautos jactu retis operiret.

V. Oremus instantanter et assiduis precibus ingemiscamus. Nam et huc nobis non olim^a per visionem, fratres charissimi, exprobratum sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus. Et Deus utique, qui quem corripit diligit (*Prov. iii, 12*), quando corripit ad hoc corripit ut emendet, ad hoc emendat ut servet. Excitamus itaque et abrumpanus somni vincula, et instantanter ac vigilanter oremus, sicut Paulus apostolus præcipit dicens: *Iustate orationi vigilantes in ea* (*Coloss. iv, 2*). Nam et Apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, et Dominus quoque ipse disciplinæ magister et exempli nostri via frequenter et vigilanter oravit, sicut in Evangelio legimus: *Exiit in montem orare, et fuit pernoctans in oratione Dei* (*Luc. vi, 12*). Et utique quod orabat orabat ille pro nobis, cum peccator ipse non esset, sed aliena peccata^b portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur ut legamus alio loco: *Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce Satanas postulavit ut vos vexaret quomodo triticum. Ego autem rogavi pro te ne deficiat fides tua* (*Luc. xxii, 31*). Quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille et laborabat et vigilabat et precabatur, quanto nos magis insistere precibus et orare, et primo ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo Patri satisfacere^c debemus? Habemus advocatum et deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum et Deum nostrum, si modo nos in præteritum peccasse poeniteat, et confitentes atque intelligentes delicta nostra, C attendamus non posteriora, quo diabolus revocat, sed priora, quo Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis et illecebris nos suis terra decipiat. Unusquisque oret Deum, non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus, sicut Dominus orate nos docuit; ubi non singulis privatam precem mandat, sed oratione communi et concordia prece orantes pro omnibus jussit orare. Si nos Dominus humiles et quietos, si nobis invicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsentis tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infesta-

LECTIONES VARIANTES.

^a Jam olim *Erasm.*¹

^b Nostra peccata *Lin. Voss. 4, 2. Bod. 1. Pen.*

^c Ipsi utique *Oron.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

V. — *Pectoris nostri*. Dux sunt lujus loci lectiones in antiquis codicibus. Eam quam nos retinemus invenimus in octo codicibus. Aliam, quæ habet *peccati nostri*, exhibent omnes editiones quæ Pamelianam antecesserunt, eam vero præferunt etiam undecim libri veteres; eaque adjuvari potest ex eo quod in initio libri Job reperitur: *ut quaeras iniquitatem meam et peccatum meum scrutaris*. Nostram vero confirmant plurima sacra Scripturæ loca in quibus Deus vocatur scrutator cordis et renis, ut etiam adnotatur in calce Epistolæ octavæ. In codice Flori scriptum erat *peccati nostri*.

VII. — *Nec ipsi denique*. Quamquam prior lectio, quæ habet *utique*, bona sit, eam prætuli quæ nititur auctoritate omnium fere veterum exemplarium.

Intercipere, id est supprimere, modo loquendi multum, remoto a vera significatione hujus vocabuli. Et tamen Tacitus in *Vita Agricola* videtur eo vocabulo usus esse in eodem sensu quo Cyprianus. At enim: *Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepti, sed centurio seu præfectus incorruptum facti testem habebat*. Item Seneca, lib. de *Beneficiis*, p. 47: *Urit illum et angit intercepti beneficii conscientia*. Q. Curtius lib. xv: *Alieno enim sanguine partam gloriam intercepti*. Arnobius lib. iii: *Nam interciperi scripta et publicam velle submergere lectionem non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere*. Cassianus, l. ix, c. 41: *Intercipiens efficaciam orationum, et Collat. lib. 1, cap. 41: Charitas nullo intercipiatur tempore*.

Perdidit. Ita veteres editiones et omnes fere libri veteres. In uno tamen meo scriptum est *indicit*. Quod videtur esse melius. In vetustissimo Remigiano *perdidit*. OSOII (H)

tionibus exhibebit. Præcessit disciplina, sequetur et A
venia.

VIII. Nos tantum, sine cessatione posecendi et cum fide accipiendi, simplices et unanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter et fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos qui sint positi inter plangentium ruinas et timentium reliquias, inter numerosam languentium ^a stragem et exignam stantium firmitatem. Rogemus pacem ^b maturius reddi, cito latebris nostris et periculis subveniri, impleri quæ ^c famulis suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem Ecclesiæ, securitatem salutis nostræ, post pluvias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas et turbines placidam lenitatem, pia paternæ dilectionis auxilia, divinæ majestatis solita magnaia, quibus et persequentium ^d blasphemia retundatur, et lapsorum pœnitentia reformetur, et fortis et stabilis perseverantium fiducia gloriatur. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate, et ut nostri meminierint admonete. Valet.

EPISTOLA VIII.

(Eras., II, 6; Pamcl., IX; Rig., Baluz., Paris., VIII; Oxon. Lips., X.)

AD MARTYRES ET CONFESSORES.

ARGUMENTUM. — *Martyres Africae Cyprianus miris modis a constantia commendans, invitat ad perseverantiam, exemplo Mappalici eorum collegæ.*

Cyprianus martyribus et confessoribus in Christo Domino nostro et in Deo Patre perpetuam salutem. Exulto letus et gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater Ecclesia gloriatur. Gloriata est et nuper quidem cum confessione perstante suscepta pœna est quæ confessores Christi fecit; extorres. Confessio tamen

præsens quanto in passione fortior, tanto clarior et major in honore est. Crevit pugna, crevit et pugnatum gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis ac magis estis ad aciem provocati, fortes et stabiles ad maximi certaminis prælium ^a prompta devotione redistis. Ex quibus quosdam jam comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ jam jamque proximios ^b, universos autem quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in divinis castris milites Christi, ut incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta devineant, quia major est qui in nobis est quam qui est in hoc mundo (I Joan. IV, 4), nec plus ad dejiciendum potest terrena pœna quam ad erigendum tutela divina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui, ad tormenta vincenda cæteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie donec acies succumberet victa. Quibus ego vos laudibus prædicem, fortissimi fratres? Robur pectoris vestri et perseverantiam fidei, quo præconio vocis exornem? Tolerastis ^c usque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt. Finem doloribus ^d, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Quæstio gravior ^e ad hoc diu perseveravit, non ut stantem lidem dejiceret, sed ut homines Dei ad Dominum velocius mitteret. Vidit admirans præsentium multitudo cœlestæ certamen, certamen Dei, certamen spiritale, prælium Christi ^f, stelsisse servos ejus voce libera, mente incorrupta, virtute divina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos ^g. Steterunt torti torquentibus fortiores, et pulsantes ac laniantes unguis pulsata ac laniata membra vicierunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæviens diu plaga repetita, quamvis, rupta compage viscerum,

LECTIONES VARIANTES.

^a Jacentium *Bod.* 1. Stantium paucitatem *Lin. Pen.* *Bod.* 1, 3. *Voss.* 2. *Thu. Foss.*
^b Pacem Ecclesiæ suæ *Voss.* 1. *Bod.* 3.
^c In plerisque *Foss. Corb.*
^d Certaminis præmium *Pem.* Pretium *Corb.*
^e Victoriæ proximios *Oxon.*
^f Tolerantes *Pem.* Utique *Bod.* 1.

^g Finem dolorum *Oxon.*
^h Laniata *Oxon.* Laniatio *Pem.* Laniandi mora *Bod.* Laniatio gravior *Ben.* Quæstio *Thu.*
ⁱ Spiritale certamen, prælium *Oxon.* Spiritale prælium Christi. *Vos.* 2. *Bod.* 1, 3. *Pem.*
^j Fidei ardentis armatos *Pem.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

EMIST. VIII. — *Ecclesia gloriatur.* In codice sancti Arnulphi Metensis legitur *Ecclesia gratulatur. Et nuper quidem.* In Carnotensi *gratulatur vel gloriatur. Et nuper. Devotione redistis.* Idem codices habent *prodistis.*

Quæstio. Revocavi hanc lectionem, quam et libri veteres et editiones antiquæ præferunt. In editione Mantuiana scriptum est *laniena.* Pamelius ita quoque posuit. Sed nostra lectio, quæ nititur auctoritate, recte congruit cum his quæ paulo ante dicta sunt: *Tolerastis durissimam quæstionem,* et infra, *in quæstione victores.* Angli prætulere quosdam varias lectiones quæ probare possunt aliam lectionem posse esse bonam.

Credentes. Hanc lectionem præferunt veteres

libri et editiones, nisi quod interdum vidi scriptum *credentis.* In libro tamen Divionensi et in recentiore Remigiano legitur *constanter.* Quod mihi videtur esse melius. Sed mutare non sum ausus propter repugnantiam aliorum exemplarium.

³⁰⁵ *Torti... fortiores.* Sulpitius Severus in Epistola ad Eusebium: *Sed his tolerandis atque vincendis præcipuam semper justorum fuisse virtutem, dum per omnia tentamenta patientes, semper invicti, tanto fortius vincerent quanto gravius pertulissent.* Apud Rufinum lib. V, cap. 1, in historia martyrum Lugdunensium: *Ex ipsa quippe sanctorum patientia sævior eis contentiois rabies accendebatur, et velut pudore quodam fatigabantur, quia major inesset cruciatus quam cruciantibus virtus.*

torquerentur in servis Dei jam non membra, sed vulnera. Fluebat sanguis qui incendium persecutionis extingueret, qui flammam et ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum, sicut scriptum est in Psalmis, Spiritu sancto loquente ad nos pariter et monente: *Pretiosa est in conspectu Domini mors justorum ejus* (Psal. cxv, 15). Pretiosa mors hæc est quæ emit immortalitatem^a pretio sui sanguinis^b quæ accepit coronam de^c consummatione virtutis. Quam lætus illic Christus fuit! quam libens in talibus servis suis et pugnavit et vicit protector fidei, et dans credentibus tantum quantum se credit capere qui sumit! Certamini suo adfuit, præliatores atque assertores sui nominis crexit, corroboravit, animavit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. *Cum vos*, inquit, *traderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 19, 20). Documentum rei præsens prælium præbuit. Vox plena Spiritu sancto de martyris ore prorupit, cum Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos proconsuli diceret: «Videbis eras agonem.» Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, Dominus implevit. Agon cœlestis exhibitus^c, et Dei servus in agonis promissi certamine coronatus

est. Hic est agon quem propheta Esaias ante prædixit dicens: *Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem* (Isa. vii, 15)? Et, ut ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit dicens: *Ecce virgo in utero d accipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel* (Ibid. 14). Hic est agon fidei nostræ quæ congregimur, quæ vincimus, quæ coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Paulus apostolus, in quo oportet nos currere et ad coronam gloriæ pervenire: *Nescitis, inquit, quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam? Sic currite ut occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam* (I Cor. ix, 24, 25). Item suum certamen ostendens, et hostiam se Domini cito futurum esse promittens, ait: *Ego jam labor, et tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certavi, cursum perfecti, fidem servavi. Jam superest mihi corona justitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille justus iudex, non solum autem mihi, sed et omnibus qui diligunt adventum ejus* (II Tim. iv, 6-8). Hunc igitur agonem per Prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestum, Mappalicus suo et collegarum suorum nomine proconsuli repromisit. Nec sefellit in promisso suo vox fidelis: pugnam quam spondit exhibuit, et palmam quam meruit accepit. Istum nunc beatissimum martyrem, et alios participes ejusdem congressionis, milites et comites in fide stabiles, in dolore

LECTIONES VARIANTES.

^a Pretiosa vis sanguinis *Corb.*
^b Coronam Dei *Bod. 5. Pem.*
^c Agone cœlestis exhibitionis *Voss. 2. Exhibitus est Bod. 1.*

^d Utero *Thu. Foss. Bod. 1, 2. et Adv. Jud.*
^e Incurruptibilem *Voss. 2. Bod. 1.*
^f Ego jam immolor *Bod. 5. Delibor Foss. Corb.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Jam non membra. Sic supra, in epistola ad *Donatum*, p. 5: *Jam non membra, sed vulnera.* Ammianus Marcellinus lib. xxix, enarrans lanienam exercitum in Diogenem quemdam ut verba placentiæ principi loqueretur, ait illum, *cum panis non sufficerent membra, vivum combustum.* Idem lib. xiv, loquens de Eusebio quodam misere cruciatus ait illum ita evisceratum ut *cruciatibus membra deessent.* Sanctus Ambrosius in libro i de *Virginibus*, loquens de martyrio sanctæ Agnetis: *Fræne in illo corpusculo vulneri locus! T. Livius lib. iv, quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera recipienda? Justinus lib. ii: Velut a singulis membris pœnæ exigenterur.* Eleganter varia illa tormentorum et cruciatuum genera describuntur in libro i Silii Italici:

Non ignes, candensque ealybs, non verbera passim
 Ictibus innumeris læcerum scindentia corpus.
 Carnificesve manus, penitusque infusa medullis
 Pestis, et in medio lucentes vulnere flammæ
 Cessavere.

Spectaculum Domino. Codices sancti Arnulphi et Carnotensis habent *Domini.*

Quam lætus illic. Idem codices præferunt *in illis.*
Mappalicus. Kalendarium Carthaginiense editum a Mabillonio: *xiii kalend. maias martyris Mappulici.* At in Martyrologio monasterii Einsidensis edito ab eodem Mabillonio est *xv kal. maii*, uti etiam in antiquis martyrologiorum scriptoribus. Sanctum Cyprianum fuisse sepultum in loco qui Mappalia vocatur scribit Victor Vitensis lib. 1, cap. 5.

Prædixit. Veteres editiones Manutiana antiquiores et quædam vetera exemplaria præferunt *promisit.*

Accipiet. In quibusdam codicibus antiquis scriptum est *concepit.* Sic etiam editiones quæ præcesserunt Erasmicam.

Coronam gloriæ. Ex Epistola i beati Petri, *Perceptis inmarcessibilem gloriæ coronam.* Hic Cypriani locus varie legitur in antiquis codicibus. Quidam enim habent *coronam gloriæ*, alii *gloriam coronæ.* Hanc discrepantiam invenit audacia librario-rum. Bonam lectionem habebat etiam liber Flori. Apud Cassianum lib. vi, cap. 3, lego *coronæ glorium*. D pro quo fortassis reponendum esset *coronam gloriæ.*

Ut occupetis. Postea sequebatur in quibusdam vetustis codicibus et editionibus: *Omnia autem qui agonizat in omnibus continens est.* Sed cum segmentum illud non inveniatur in multis codicibus, desit autem in editionibus Manutii et Morellii, cum videam hunc ipsum Pauli locum descriptum in libro tertio Testimoniorum cap. 26 absque illo segmento, rursum non haberi in Epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii in optimis et vetustissimis exemplaribus, expunxi ubique, quia existimo additum fuisse a quodam studioso ex Epistola Pauli, ubi extat. Sic in pluribus Cypriani locis addita sunt segmenta ex libris sacræ Scripturæ quæ omissa putabantur illi qui illa addiderunt. Vide annotationes Erasmi in hunc Pauli locum.

Ejusdem congressionis. Codex sancti Arnulphi habet *consensionis, Carnotensis consensionis vel congressionis.*

patientes, in questione victores ut ceteri quoque A
sectemini et opto pariter et exhortor; ut quos vin-
culum confessionis et hospitium carceris simul junxit
jungat etiam consummatio virtutis et corona cœles-
tis, ut lacrymas matris Ecclesie, quæ plangit ruinas
et funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis,
et cæterorum quoque stantium firmitatem vestri
exempli provocatione solidetis. Si vos acies voeaverit
a, si certaminis vestri dies venerit, militate for-
titer, dimiccate constanter, scientes vos sub oculis
præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus
ad ipsius gloriam pervenire; qui non sic est ut ser-
vos suos tantum spectet, sed et ipse luctatur in nobis,
ipse congregitur, ipse in certamine agonis nostri et
coronat pariter et coronatur. Quod si ante diem cer-
taminis vestri, de indulgentia Domini, pax supervenerit, vobis tamen maneat voluntas integra et con-
scientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis
quasi illis minor sit qui ante vos tormenta perpassi,
vieto et calcato sæculo, ad Dominum glorioso itinere
venerunt. Dominus scrutator est renis et cordis, ar-
cana perspicit et intuetur occulta. Ad coronam de
eo b promerendam sufficit ipsius testimonium
solum c qui judicaturus est. Ergo utraque res, fra-
tres charissimi, sublimis pariter et illustris: illa secu-
rior, ad Dominum victoriae consummatione prope-
rare; hæc lætior, accepto post gloriam commeatu
in Ecclesie laude florere. O beatam Ecclesiam nos-
tram, quam sic honor divinæ dignationis illuminat,
quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis
illustrat! Erat ante in operibus fratrum candida, nunc
facta est in martyrum eruore purpurea: floribus ejus
nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad
utriusque honoris amplissimam dignitatem. Accipiant
coronas vel de opere candidas, vel de passione pur-

pureas. In cœlestibus castris et pax et acies habent
fiores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur.
Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper
in Domino bene valere et nostri meminisse. Valetote.

EPISTOLA IX.

(Erasm., iii, 14; Pamel., x; Rig., Baluz., Paris., ix;
Oxon., Lips., xxi.)

AD CLERUM, DE QUIBUSDAM PRESBYTERIS QUI TEMERE PA-
-CEM LAPSIS DEDERUNT, NECDUM SEDATA PERSECUTIO-
NE ET CITRA CONSCIENTIAM EPISCOPORUM.

ARGUMENTUM — *hujus Epistolæ habes infra in hæc
verba, Epistola XIV: « Presbyteris, inquit, et diaconibus non defuit sacerdotii vigor, ut quidam, minus
disciplinæ memores et temeraria festinatione præci-
pites, qui cum lapsis communicare jam cœperant,
comprimerentur. »*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus sa-
lute. Diu patientiam meam tenui, fratres charissi-
mi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad
quietem: sed, eum quorundam immoderata et abrupta
præsumptio temeritate sua et honorem martyrum et
confessorum pudorem et plebis universæ tranquillita-
tem turbare conetur, tacere ultra non oportet, ne ad
periculum et plebis pariter et nostrum taciturnitas ni-
mia procedat. Quod enim non periculum metuere de-
bemus de offensa Domini quando aliqui de presbyteris,
nec Evangelii nec loci sui memores, sed neque lu-
tutum Domini judicium neque nunc sibi præpositum
episcopum cogitantes, quod nunquam omnino sub an-
tecessoribus factum est, cum contumelia et con-
temptu præpositi totum sibi vindicent?

II. Atque utinam non prostrata fratrum nostrorum
salute sibi omnia vindicarent! Contumeliam episco-

LECTIONES VARIANTES.

a Provocaverit Oxon.

b Dei Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Voluntas integra. Hieronymus, lib. ii adversus Jo-
vianum: *In martyre enim voluntas, ex qua ipsa
mors nascitur, coronatur.* Vide notas ad epistolam lvi,
in verbo *passus est*.

Ad coronam de eo. Idem codices habent *ad coronam
Dni.* Sic etiam quedam editiones.

Fratres charissimi. Codex sancti Arnulphi, *fratres
dilectissimi.*

Accepto commeatu. Id est indulgentia perman-
endi in hac vita, uti recte explicat Rigaltius in
librum Tertulliani de *Fuga in persecutione*.

Pax et acies. In libro de *Zelo et livore* p. 260 :
Habet et pax coronas suas. 296 Et in libro de *Opere et
eleemosynis*, p. 246 : *In pace vincentibus coronam candi-
didam pro operibus dabit, in persecutione purpuream
pro passione geminabit.* In libro de exhortatione martyri
ad Fortunatum p. 274 : *In persecutione militia,
in pace conscientia coronabitur.* Hieronymus in Epi-
stola ad Furiam de Viduitate servanda et in Epi-
stola ad Heliodorum de laude vite solitarie : *Virgini-
um lilia et martyrum rosas.* Idem in vita Melchi mo-
nachi : *Habet et servata pudicitia martyrium suum.*
Sanctus Ambrosius in Epistola ad Simplicianum :
Sunt nobis quedam et in pace prælia et in bello pax.

Opto vos. Hæc desunt in libro Carnotensi.

Epist. ix. — Inscriptio istius epistolæ, cujusmodi

istic ponitur, descripta est ex codice nostro Fossatensi,
ex vetere Victorino, ex Michaelino, et ex editione
Spirensi, tum etiam ex vetere Veneta. Pessimum
illius summarium posuerunt Angli in margine.

I. — *Patientiam tenui.* Arcadius et Honorius Imperato-
res lib. xiv *Cod. Theodos.*, de desertoribus : *Ut in his
patientiam tenemus.*

Aliqui de presbyteris. Angli putant hic agi de quin-
que presbyteris seditiosis; de quibus videndæ note
nostræ ad Epistolam xxxviii.

Antecessoribus nostris. Infra, Epist. lxx, ad episco-
pos Numidas : *Sententiam nostram non novam promi-
tum, sed jam pridem ab antecessoribus nostris stu-
tutam.* Non agitur istie de episcopis Carthagini-
ensibus antecessoribus Cypriani, sed in universum de
episcopis qui ecclesiam Africanam gubernaverunt
ante Cyprianum, de septuaginta nimirum episcopis
quos interfuisse concilio habito sub Agrippino docet
sanctus Augustinus in libro de unico Baptismo contra
Petilianum et lib. iii de Baptismo contra Dona-
tistas cap. 12.

II. — *Prostrata salute.* Ita omnia fere vetera exem-
plaria et editiones omnes ante Manutianam, in qua
scriptum est *contra fratrum nostrorum salutem.* Sed
hanc lectionem ego non reperi nisi in duobus anti-
quis. Reinhardtus maluit veterem lectionem. Eam
perro adjuvant hæc verba in Epistola xi, p. 21, *Per-*

patus nostri dissimulare et ferre possem ^a, sicut dissimulavi semper et pertuli. Sed dissimulandi nunc locus non est quando decipitur fraternitas nostra a quibusdam vestrum, qui, dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. Summum enim delictum esse quod persecutio committi cogit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt, cum dixerit Dominus et iudex noster: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, et ego illum confitebor coram Patre meo qui in cælis est. Qui autem me negaverit, et ego illum negabo* (Matth. x, 32, 33); et iterum dixerit: *Omnia peccata remittentur filiis hominum et blasphemiam* ^b. *Qui autem blasphemaverit in Spiritum* ^c *sanctum, non habebit* ^d *remissionem, sed reus est æterni peccati* (Marc. iii, 28, 29); item beatus Apostolus dixerit: *Non potestis calicem Domini bibere et calicem dæmoniorum. Non potestis mensuram Domini communicare et mensuram dæmoniorum* (I Cor. x, 20, 21). Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; ut qui possunt, agentes pœnitentiam veram, Deoque patri ^e et misericordie precibus et operibus suis satisfacere, seducantur ut magis pereant, et qui erigere se possent, plus cadant. Nam, cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam justo tempore, et, secundum disciplinæ ¹⁹ ordinem, ad exomologesim veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri

A jus communicationis accipiant, nunc erudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pacis, ad communicationem admittuntur et offertur nomen eorum, et, nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum rancore ab episcopo et clero imposita, Eucharistia illis datur, cum scriptum sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini* (I Cor. xi, 27).

III. Sed nunc illi rei non sunt qui minus Scripturæ legem tenent. Erunt autem rei qui præsumunt ^f et hæc fratribus non suggerunt, ut, instructi a præpositis, faciant omnia cum Dei timore et cum data ab eo et præscripta observatione. Exponunt deinde invidiæ ^g beatos martyres, et gloriosos servos Dei cum Dei sacerdote committunt, ut, cum illi memores loci nostri ^h ad me literas direxerint, et patierint tunc desideria sua exanimari et pacem quando ipsa ante mater nostra Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, et nos divina protectio reduces ad ecclesiam suam fecerit, hi, sublato honore quem nobis beati martyres cum confessoribus servant, contempta Domini lege et observatione quam iidem martyres et confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum pene martyrum excessum, communicent cum lapsis

LECTIONES VARIANTES.

^a Contumeliam... possum Oxon.

^b Hominum. Qui autem Bod. 2.

^c Blasphemaverit Spiritum Oxon.

^d Non habet Ar. Ebor. Lam. NC. 1.

^e Possunt agere pœnitentiam, Deoque Patri Ar. Lam. C

Ebor Bod. 2. NC. 1.

^f Legem tenuerunt, rei autem qui præsumunt Ar. Bod. 2. Lam. NC. 1.

^g Exponunt de invidia Lam. Ebor. NC. 1.

^h Memores legis nostræ Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

secutionis infestatione prostrati; et Epistola xxxvii, p. 50, *Persecutionis tempestate prostrati*. Optatus Milevitanus lib. i: *Persecutio nonnullos finestum prostravit in mortem*. Lambinus putat apud Ciceronem in Cæciliana secunda legi debere: *Jacet ille nunc prostratusque est*. Et mox ait: *Plus enim est prostratum esse quam jacere*. Quæ sententia Lambini convenit cum his verbis Cypriani ex Epistola xl, p. 54: *Nemo jacentes prosternat et deprimat*.

Sed reus est. Pro his in vetustiore libro Remigiano scriptum est, *Neque hic neque in venturo, quod sumptum est ex capite xii Evangelii secundum Matthæum*. Hieronymus in Epistola ad Marcellam de blasphemia in Spiritum sanctum: *Probet itaque Novatianus aliquem de his qui sacrificare compulsi sunt ante tribunal iudicis respondisse omnia que in Evangelio scripta sunt non a Filio Dei, sed a Beelzebub principe dæmoniorum esse profecta, et tunc poterit approbare irremissibilem in Spiritum sanctum esse blasphemiam*.

Miseros. Codex Fuxensis, innocentes. Id quod dicturus sum non pertinet ad explicationem loci istius Cypriani: dicam tamen propter hanc vocem, qua significantur etiam miseri apud Ammianum Marcellinum. Scribit ille in libro xxviii, Valentianum, hominem propalam ferocem, inter imperandi exordium duos homines minime malos, Dioclem videlicet ex Comite largitionum Illyrici, et Diodorum ex agente in rebus, jussisse occidi. *Quorum memoriam, inquit Marcellinus, apud Mediolanum colentes nunc quoque Christiani, locum ubi sepulti sunt ad innocentes appellant*. Et mox eos ut martyres ait cultos fuisse a christianis.

Agentes pœnitentiam. Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Ego amplexus sum lectionem que mihi visa est melior. Illud interim admoneo,

pro eo quod istuc scriptum est, *misericordie*, veteres editiones ante Manutianam præferre ad *miserordiam*. Quam lectionem reperi etiam in codice Fossatensi, in Compendiensi vetere, et in recentiore Remigiano. Vetus Victorinus habet utramque lectionem. Etenim cum in illo scriptum primo fuisset *miserordie*, additum est supra lineam vel ad *miserordiam*.

³⁹⁷ *Offertur nomen eorum*. Hanc lectionem, quæ est vulgata, habent quinque libri veteres. In duobus aliis legitur, *offeruntur nomina eorum*; in Fuxensi pro nomine eorum. Alii quatuor et editio Manutii, *offeruntur nomina eorum*. Insignis est locus Tertulliani in libro de Monogamia, ubi agens de muliere juncta viro, quem repudiare non potest, ait: *Enimvero et pro anima ejus orat, et refrigerium interim adpostulat ei, et in prima resurrectione consortium, et offert annuis diebus dormitionis ejus*. Vide scholia Jacobi Billii ad Orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris et dissertationem v Cyprianicam Henrici Dowdelli. Vide etiam tom. ii *Capitularium*, pag. 1129.

III. — *Memores loci*. Ita codex Fuxensis et editio Manutiana. Superiores editiones et plures libri veteres in editione Anglicana laudati habent *legis nostræ*. Atque hanc lectionem magis probat Gronovius in capite IV observationum suarum in *Scriptoribus ecclesiasticis*, et ait Cyprianum hic intelligere evangelicam legem, a qua accessit disciplinam ecclesiasticam; et ut ostendat opinionem suam esse bonam, affert hanc locum ex Epistola sequenti, in qua sic legitur: *Uti contra evangelicam legem, et mox alia quaedam loca similia ex quibusdam aliis Epistolis*.

Domini lege. In libro Beccensi scriptum est, *Contempta dominicæ legis observatione*.

et offerant et Eucharistiam tradant, quando, etiam si A martyres per calorem gloriæ Scripturam minus contemplantes ^a, plus aliquid cuperent, a presbyteris et diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est.

IV. Castigare nos itaque divina censura nec noctibus desinit nec diebus. Præter nocturnas enim visiones, per dies quoque impletur apud nos Spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in cæstasi videt oculis et audit et loquitur ea quibus nos Dominus monere et instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui ut secederem iussit. Interim temerarii ^b et incauti et tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant, scientes, quoniam si ultra in iisdem perseveraverint, utar ea admonitione ^c qua me uti Dominus iubet, ut interim prohibeantur offerre, æturi et apud nos et apud confessores ipsos et apud plebem universam causam suam; cum, Domino permittente, in sinum matris Ecclesiæ recolligi cœperimus. De hoc ad martyres et confessores et ad plebem litteras feci, quas utraque vobis legi mandavi. Opto vos, fratres charissimi ac desiderantissimi, in Domino semper bene valere et nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA X.

(Erasm., III, 13; Pamel., XI; Rig., Baluz., Paris., X; Oxon., Lips., XV.)

AD MARTYRES ET CONFESSORES QUI LAPSIS PETIERUNT PACEM DARI.

ARGUMENTUM — *hujus Epistolæ habes infra in C hæc verba, Epistola XVI: « Cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculasent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluisent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna et gratiosa deprecatione corrumpere, ut sine discrimine et examine singulorum darentur libellorum millia, contra Evangelii legem, litteras feci quibus martyres et confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta revocarem. »*

I. Cyprianus martyribus et confessoribus charissimis fratribus salutem. Sollicitudo loci nostri et timor Do-

mini compellit, fortissimi ac beatissimi fratres, admonere vos litteris nostris ut a quibus tam devote et fortiter servatur fides Domini ^d, ab iisdem lex quoque et disciplina Domini reservetur. Nam, cum omnes milites ^e Christi custodiro oporteat præcepta imperatoris ²⁰ sui, tum vos magis præceptis ejus obtemperare plus convenit, qui exemplum cæteris facti estis et virtutis et timoris Dei. Et credideram quidem presbyteros et diaconos qui illic præsentés sunt monere vos et instruere plenissime circa Evangelii legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi, ad carcerem comineantes, martyrum ^f desideria consiliis suis et Scripturarum præceptis gubernarent. Sed nunc cum maximo animi dolore cognosco non tantum illis vobis non suggeri divina præcepta, sed adhuc potius impediri ^g, ut ea quæ a vobis ipsis et circa Deum caute et circa sacerdotem Dei honorifice fiunt, a quibusdam presbyteris resolvantur, qui nec timorem Dei nec episcopi honorem cogitantes (cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra et quibusdam lapsis pacem dari postulatis cum, persecutione finita, convenire in unum cum clero et recolligi cœperimus), illi, contra Evangelii legem, contra vestram quoque honorificam petitionem, ante actam pœnitentiam, ante exomologesim, gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab episcopo et clero in pœnitentiam impositam, offerre pro illis et Eucharistiam dari, id est, sanctum Domini corpus profanare audeant, cum scriptum sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini (I Cor. XI, 27).*

II. Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus vivificari properet ^h? quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, et vel properantes vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent lanii fiant. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant, decipere est; nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant quod docere debuerant. Petitiones et desideria vestra episcopo servant, et ad pacem vobis petentibus dandam maturum et pacatum tempus ex-

LECTIONES VARIANTES.

^a Contemplantes contra legem Dei Oxon. Legem Domini Lips.
^b Interim morari Foss. Vict. Mich.
^c Perseveraverint vitare admonitionem Mss. R.
^d Domino Oxon.

^e Honestos milites Veron.
^f Convenientes martyres Ver.
^g Inveniri Corb. Inpr.
^h Vivificari optet Corb.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

IV. — *Admonitione.* Id est suspensionis censura, ut interpretatur Baronius hunc Cypriani locum referens.

Epist. X. — Inscriptionem hujus epistolæ talem posuimus qualem reperimus in plurimis antiquis exemplaribus et in vetustioribus editionibus.

I. — *Fratres.* Antea legebatur *martyres*, quod non solet Cyprianus. Ego emendavi ex veteri libro sancti Michaelis in periculo maris. Nam etiam in hac ipsa Epistola Cyprianus ad eos scribens ait, *fortissimi et charissimi fratres.*

Ab episcopo et clero. Sic etiam in Epistola sequenti. Ergo non solus episcopus imponebat manum lapsis ad Ecclesiam redeuntibus. Vide Petavii animad-

versionem ad Epiphanium in hæresi LIX., quæ est Novatianorum.

Offerre pro illis. Ita veteres libri et veteres editiones. Quo etiam modo scriptum est in Epistola sequenti. Manutius posuit *offerre lapsis pacem.* Morellius, ea mutatione insuperhabita, retinuit veterem lectionem. Rigaltius sequi maluit editionem Manutii. Angli reposuerunt veterem. Reinhartus secutus est editiones Manutii et Rigaltii. Sic se habent hominum ingenia.

II. — *Properantes.* Sic in Epistola sequenti: *Properandum tamen non puto, nec incaute aliquid et festinanter agendum, Epist. XII, Temeraria festinatione deposita.*

spectent ^a. Ante est ut a Domino pacem ^b mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur ^c.

III. Et quoniam audio, fortissimi et charissimi fratres, impudentia vos quorundam premi et verendum vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus ut, Evangelii memores et considerantes que et qualia in præteritum antecessores vestri martyres concesserint ^d, quam solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite et caute petentium desideria ^e ponderetis, utpote amici Domini et cum illo postmodum iudicaturi, inspiciatis et actum et opera et merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera et qualitates cogitetis, ne, si quid abrupte et indigne vel a nobis promissum vel a nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitationem enim et castigantur frequenter, et ut Domini mandata incorrupta et inviolata permaneant admonemur. Quod quidem nec illis apud vos cessare cognosco quominus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesie disciplinam divina censura. Hoc autem totum potest fieri, si ea quæ a vobis petuntur religiosa contemplatione moderemini, intelligentes et comprimentes eos qui, personas accipientes, in beneficiis vestris aut gratificentur ^f, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur.

IV. De hoc et ad clerum et ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Sed et illud ad diligentiam vestram redigere et emendare debetis, ut nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis. Audio enim quibusdam sic libellos fieri ut ^g dicatur: « Communice illi... cum suis, » quod nunquam omnino a martyribus factum est, ut incerta et caeca

petitio invidiam nobis postmodum cumulet. Late enim patet quando dicitur, « ille cum suis, » et possunt nobis viceni et triceni et amplius offerri qui propinqui et affines et liberti ac domestici esse asseverentur ejus qui accepit ^h libellum. Et ideo peto ut eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum poenitentiam satisfactioni proximam conspicietis, designetis nominatim libello, et sic ad nos fidei ac discipline congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fortissimi ac dilectissimi ⁱ fratres, in Domino semper bene valere et nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA XI.

(Erasm., III, 16; Pamel., XII; Rigalt., Baluz., Paris., XI; Oxon., Lips., XVII.)

AD PLEBEM.

ARGUMENTUM — *hujus quoque Epistolæ habet sæpe dicta Epist. XIV: « Plebi quoque, inquit, ipsi, quantum potuimus, animum composuimus et ut in ecclesiastica disciplina servarentur instruximus. »*

I. Cyprianus fratribus in plebe consistentibus salutem. Ingemiscere vos et dolere ruinas fratrum nostrorum ex me scio, fratres charissimi, qui et ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter et doleo, et patior ac sentio quod beatus Apostolus dixit: *Quis infirmatur, inquit, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* (II Cor. XI, 29). Et iterum posuit in Epistola sua dicens: *Si patitur membrum unum, computuntur et cætera membra; et si latetur membrum unum, collætantur et cætera membra* (I Cor. XII, 26). Compator ergo et condoleo de fratrilibus nostris qui, lapsi et persecutionis infestatione prostrati, partem nostrorum viscerum secum trahentes, parem dolorem

LECTIONES VARIANTES.

^a Servent, ad pacem... expectantes *Ar. Lam. Ebor. Bod. 2.*

^b A Domino pacem *Oxon. ex cod. Lam. Ebor. NC. 1. mss. R. Bod. 1. Foss. Corb. Ante Domini pacem Inup.*

^c Tractabitur *Ver.*

^d Consenserint *Ar. Lam. Bod. 2.*

^e Sollicite petentium desideria.

^f Ut aut gratificent *Ar. Ebor Lam. NC. 1.*

^g Accepit *Lam. Ebor. NC. 1.*

^h Fidelissimi *Ver.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Ante est. Ita veteres editiones ante Mantianam. Angli novam lectionem, quam non alibi reperi, invexerunt. Ediderunt enim, *A Domino pacem mater*, omissa voce *Ante*.

Vestra desideria. Codex Fuxensis, *vestram petitionem*.

III. — *Impudentia.* Idem codex et Veronensis, *ab impudentibus quibusdam*. Sic etiam scriptum vidi in libro sancti Dionysii Remensis.

Inviolata. Idem codex Fuxensis, *immaculata*.

IV. — *Communicet ille.* Cujus nomen hic positum erat. Olim, sicut patet ex libro diurno pontificum Romanorum, ex Hieronymo, Cassiodoro, et aliis locis, sic indicabant nomina eorum quæ scribenda erant. Sequens ætas posuit litteram N, omissa veteri formula.

Incerta et caeca. Ea lectio certa est. Et tamen quinque libri veteres et vetustiores editiones habent *incerta et certa*. Sic audacia librariorum induxit multos errores in lucubrations meliorum scriptorum.

Satisfactioni proximam conspicietis. Ita veteres libri et veteres editiones. Rigaltius scripsit, *quorum poenitentiam scitis*. Quod ego puto illum accepisse ex codice Veronensi, in quo, haud dubie per incogitantiam scriptoris, omissa erant hæc duo vocabula,

satisfactioni ³⁹⁸ *proximam*, quæ omissa sunt etiam in Fuxensi. Ea vero desinisse in Veronensi annotatum est in margine exemplaris mei editionis Mantianæ. Ut inde colligi possit Rigaltium, qui usus est exemplari ejusdem editionis in quo exstant eadem variae lectiones quæ habentur in meo, illius exemplaris auctoritate delevisse has voces in sua editione. Angli reposerunt.

EPIST. XI. — Ex hac Epistola collegit Rigaltius non tantum clericos, sed etiam laicos, tum iudicasse cum episcopo et clericis de rebus gravissimi momenti, nempe de poenitentia lapsorum, de recipiendis in Ecclesiam lapsis, de libellis quos ipsi impetraverant a martyribus, de pace lapsis a martyribus data. Concilium Carthaginense IV, can. 25: *Ut episcopus nullius causam audiat absque presentia clericorum plebiumque*. Sic enim legitur in vetustissimo codice ms. ecclesie Urgellensis. Vide Epist. XIII, XXVI, XXVIII et XXXI.

I. — *Ruinas.* Rigaltius et editio Anglicana habent *ruinam*. Sed huic lectioni repugnant omnia vetera exemplaria et omnes editiones. Sic etiam vulgo solet scribere Cyprianus.

Qui et ipse... ingemisco. Hæc desunt in sex antiquis codicibus et in editionibus quæ antecesserunt

nobis suis vulneribus intulerunt; quibus potens est divina misericordia medelam dare. Properandum tamen non puto^a, nec incaute aliquid et festinanter gerendum, ne, dum temere pax usurpatur^b, divinæ indignationis offensam gravius provocetur. Fecerunt ad nos quibusdam beati martyres litteras, petentes examinari desideria sua. Cum, pace nobis omnibus a Domino prius data, ad Ecclesiam regredi cœperimus, tunc^c examinabuntur singula presentibus et iudicantibus vobis.

II. Audio tamen quosdam de presbyteris nec, Evangelii memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec episcopo honorem sacerdotii sui et cathedræ reservantes, jam cum lapsis communicare cœpisse et offerre pro illis et Eucharistiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem perveniri. Nam, cum in minoribus delictis quæ non in Deum committuntur pœnitentia, agatur justo tempore, et exomologesis fiat inspecta vita ejus qui agit pœnitentiam, nec ad cœmunicationem venire quis possit nisi prius illi ab episcopo et clero manus fuerit imposita, quanto magis in his^d gravissimis et extremis delictis caute omnia et moderate, secundum disciplinam Domini, observari oportet? Quod quidem nostri^e presbyteri et diaconi monere debuerant, ut commendatas sibi oves foverent et divino magisterio ad viam deprecandæ salutis instruerent. Ego plebis nostræ et quietem novi pariter et timorem, qui satisfactione^f Dei et deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de presbyteris gratificantes deceperant.

III. Vel vos itaque singulos regite, et consilio ac moderatione vestra, secundum divina præcepta, lapsorum animos temperate. Nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpit. Nemo navem suam quassatam et perforatam fluctibus, priusquam diligenter

A refecerit, in²² altum denno committat. Nemo tunicam seissam accipere et induere properet, nisi eam ab artifice perito sartam viderit et a fullone curatam receperit. Audiant, quæso, patienter consilium nostrum^g; expectent regressionem nostram, ut, cum ad vos per Dei misericordiam venerimus, convocati cœpiscopi plures, secundum Domini disciplinam et confessorum presentiam et vestram quoque sententiam^h, beatorum martyrum litteras et desideria examinare possimus. De hoc et ad clerum et ad martyres et confessores litteras feci, quas utrasque legi vobis mandavi. Opto vos, fratres charissimi ac desiderantissimi, in Domino semper bene valere et nostri meminisse. Valete.

EPISTOLA XII.

(Erasm., III, 17; Pamel., XII; Rigalt., Baluz., Paris. XII; Oxon., Lips., XXIII.)

AD CLERUM, DE LAPSIIS ET CATECHUMENIS, NE VACUI EXEANT.

ARGUMENTUM. — *Hujus etiam et sequentis Epistolæ argumentum habes infra, Epist. XIV: « Postmodum vero, inquit, cum quidam de lapsis, sive sua sponte, sive aliquoincitatore, audaci flagitatione proruerent ut pacem sibi a martyribus et confessoribus promissam, extorquere violento impetu niterentur; de hoc etiam bis ad clerum litteras feci et legi eis mandavi, ut, ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, si qui libello a martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta et manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi a martyribus promissa ad Dominum remitterentur, » etc.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Miror vos, fratres charissimi, ad multas episto-

LECTIONES VARIANTES.

^a Properamus, dum tamen non puto *Lam. Ebor. N. C. 2.*

^b Nesi temere pax usurpatur *Ar. Lam. Ebor. Bod. 2. N. C. 1.*

^c Tunc omisit *Oxon. ex M. R. 2.*

^d Hoc majus in his *Lam. Ebor N. C. 1. Bod. 1, 2.*

^e Quod quidem nostros *Ar. Lam. Bod. N. C. 1. Ebor.*

^f Timorem in satisfactione *Ar. Lam. Bod. 1. 2. Ebor. N. C. 1.*

^g Consilium meum *Lam. Ebor. N. C. 2.*

^h Sic *Bod. 2.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

runt Manutianam. Exstant tamen in multis libris veteribus.

II. — *Properet.* Ita Manutius et alii post eum. Superiores editiones habent *potest.*

Et vestram quoque sententiam. Hæc segmentum, quod exstat in editionibus Manutii et Morellii, quod nos etiam reperimus in quatuor libris antiquis, retinere placuit. Pamelius expunxit, professus se ita lacere quia mspiam apud Cyprianum tantum auctoritatis pœbi tributum reperiebat ut sententiam illi dicere permittat. In quo falsum esse Pamelium liquet ex his quæ dicta sunt paulo ante et ex pluribus aliis locis sancti martyris. Miror autem Rigaltium omisisse hæc segmentum in sua editione. Miror etiam Anglos, qui illud invenerant in suis codicibus, illud nihilominus omisisse. Puto autem illos omisisse quia incommodabat censura quam ipsi protulerunt adversus observationem Rigaltii de suffragio plebis in iudiciis ecclesiasticis. Omissum quoque est in editione Reinharti.

EPIST. XII. — In veteri codice ms. monasterii sancti Eligii Atrebatensis hæc Epistola dicitur

scripta ad clerum Capuæ. Quæ lectio fortassis daret ansam existimandi canonem 48, codicis canonum ecclesiæ Africanæ, in quo agitur de plenaria synodo Capuensi, non debere intelligi de concilio apud Capuam Campaniæ habito in causa ecclesiæ Antiochenæ et Bonosi episcopi Macedonis negantis virginitatem matris Domini, sed de quadam plenaria synodo Africanæ habita apud Capuam. Hanc conjecturam juvare potest fragmentum veteris codicis ms. bibliothecæ Bodleianæ, in quo scriptum est sanctum Cyprianum per Epistolas hortatum esse Augustinum et Felicitatem, qui passi sunt apud civitatem Capuensem metropolim Campaniæ. Quo loco illustrissimus episcopus Oxoniensis, qui fragmentum illud edidit cum operibus sancti Cypriani, suspicatur hæc verba, *metropolim Campaniæ*, esse additamentum librarii, cui notior erat Italia quam Africa. Existimabat igitur doctissimus episcopus fuisse in Africa civitatem Capuensem. Recte. Nam vix opinari licet synodum plenariam ejus meminit canon Africanus alibi habitam fuisse quam in Africa. Ubi autem sita fuerit hæc Capua Africa, si tamen ulla fuit, difficile

EPISTOLA XIII.

las meas quas ad vos frequenter misi, nihil mihi res-
cripsisse, cum fraternitatis nostræ vel utilitas vel nec-
essitas sic utique gubernetur, si a vobis instructi
rerum gerendarum consilium limare possimus. Quo-
niam tamen video facultatem veniendi ad vos non-
dum esse et jam ætatem cœpisse, quod tempus infir-
mitatibus assiduis et gravibus infestatur^a, occurr-
endum puto fratribus nostris, ut qui libellos a marty-
ribus acceperunt, et prærogativa eorum apud Deum
adjuvari possunt, si incommoda aliquo et infirmitatis
periculo occupati fuerint, non expectata præ-
sentia nostra, apud presbyterum quemcumque præ-
sentem, vel, si presbyter repertus non fuerit, et urge-
re exitus cœperit, apud diaconum quoque exomol-
ogesi facere delicti sui possint, ut manu eis in
pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace
quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt.

II. Cæteram quoque partem^b plebis quæ lapsa est
præsentia vestra lovete, et, ut a fide et misericordia Do-
mini non delictis vestro solatio facillate. Neque enim
deserentur ab ope et auxilio Domini hi qui mites et
humiles et pœnitentiam vere agentes in bonis operi-
bus perseveraverint^c, quominus illis quoque divi-
no remedio consulatur. Audientibus etiam, si qui fue-
rint periculo præventi et in exitu constituti, vigilantia
vestra non desit, implorantibus divinam gratiam mi-
sericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres
charissimi, semper bene valere et nostri meminisse.
Fraternitatem universam meo nomine salutate, et
ut nostri meminerit admonete^d et rogate. Va-
lete.

(Erasm., III, 18; Pamel., XIV; Rigalt., Baluz., Paris., XIII;
Oxon., Lips., XIX.)

AD CLERUM, DE HIS QUI AD PACEM FESTINANT.

ARGUMENTUM. — Ad pacem per pœnitentiam venien-
dum: illa autem agitur servando mandata. Infirmitate
pressi, si martyrum suffragiis subleventur, ad pacem
admitti possunt: ceteri usque ad pacem Ecclesiæ fac-
tam delinendi.

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus sal-
utem. Legi litteras vestras, fratres charissimi, quibus
scripsistis salubre consilium vestrum non desse fra-
tribus nostris, ut, temeraria festinatione deposita, reli-
giosam patientiam Deo præbeant, ut, cum in unum
per ejus misericordiam venerimus, de omnibus
speciebus secundum ecclesiasticam disciplinam tra-
ctare possimus, maxime cum scriptum sit: *Memento
unde cecideris, et age pœnitentiam* (Apocal. 11, 5). Pœ-
nitentiam autem ille agit qui, divini præcepti memor,
mitis^e et patiens et sacerdotibus Dei obtemperans, ob-
sequiis suis et operibus justis Dominum promeretur.

II. Quoniam tamen significatis quosdam immodera-
tos esse et communicationem accipiendam festinan-
ter urgere, et desiderastis in hac re formam a me vo-
bis dari, satis plene scripsisse me ad hanc rem
proximis litteris ad vos factis credo, ut qui libellum
a martyribus acceperunt, et auxilio eorum ad-
juvari apud Dominum in delictis suis possunt, si
premi infirmitate aliqua et periculo cœperint, exomol-

LECTIONES VARIANTES.

^a Infestat Bod. 1, 2. Lam. Ebor. NC.

^b Desideraverunt. Partem Rig.

^c Operationibus perseveraverant Lam. Ebor. NC. 1.
Opinionibus Neap.

^d Meminit exorare Ar. Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2

^e Divinis præceptis mitis Oxon. Divini mitis Lam. Ebor.
N. C. 1.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

exploratu est. Capsa vero erat in provincia Byzacena.
Vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo
secundo commentariorum suorum pag. IX.

I. — Nihil mihi. Hæc est lectio veterum librorum
veterum editionum. Veronensis tamen et Fuxensis
habent nunquam mihi rescripsisse. Hinc ergo profecta
est lectio quam præferunt editiones Rigaltii et Ang-
lorum.

Quoniam tamen. Vido Ferdinandum Mendozam
ad canonem 52 Illiberitanum.

²⁹⁹ Quod tempus infirmitatibus assiduis. Sic Ruri-
cius, lib. II, Epist. 52, se excusans apud Casarium
Arelatensem quod Agathensi synodo non interfuisset,
ait non potuisse se adesse propter ætatem istius regio-
nis, primæ nimirum Narbonensis, in qua sita est
Agatha: quia æstivis etiam in hospio meo, inquit, et
locis frigidis ipsam consuetudinariam infirmitatem
sustentare non valeo.

Et prærogativa.... possunt. Ista, quæ certe nec-
essaria non sunt, desunt in sex libris antiquis.
Esse tamen Cypriani putat Pamelius, uti ego non
diffiteor quin possint esse Cypriani. Mantius addi-
dit ex codice Veronensi, ut opinor. Exstant enim
in Fuxensi, quem puto descriptum esse ex Veronensi
aut ex alio quodam simili, et in Beccensi. Exstant
etiam in editione Morellii.

Apud diaconum. Vide Petavii diatribam de Pœ-
nitentia et reconciliatione veteris Ecclesiæ moribus

recepta, cap. 2 et 4.

Exomologesi. Vide eandem diatribam cap. 1
et 2, et animadversiones ejusdem Petavii ad Epiphani-
um p. 74, 253 et 250, editionis Parisiensis.

Erasm. XIII. — Inscriptionem hujus Epistolæ talem
posui; dualem reperi in omnibus antiquis exemplari-
bus, duobus exceptis, in quibus legitur *eucharistiam
pro pace*. Quo etiam modo legitur in vetere edi-
tione Veneta, in ea quam Remboltus emisit, et in
editionibus Erasmi et Morellii. Sed Spirensis, Man-
tiana, cæteræ, habent *pacem*. Angli aliter posuerunt
pro capto ingenii sui.

I. — Divini præcepti memor. Locum hunc supplē-
mus ex fide vetusti codicis Regiani. Respicit autem
Cyprianus ad illud Evangelii secundum Matthæum:
Discite a me quia mitis sum et humilis corde.

Operibus. Ita codex sancti Dionysii Remensis et
Gratianopolitani, tum etiam vetus editio Veneta et
Morelliana. Aliæ veteres editiones et novem libri ve-
teres habent *opinionibus*. Ego præfero *operibus*, voce
sueta sancto Martyri.

II. — Vobis a me. In libro Beccensi legitur, *vobis a
me dari litteras, sciatis plene scripsisse me*.

Qui libellum. Vide animadversiones Petavii ad
Epiphanium p. 255, 250, editionis Parisiensis et
Dalæum, lib. VII de Pœnis et satisfactionibus humanis
cap. 16, p. 709.

Acceperunt. Codex Gratianopolitanus habet: lo-

logesi facta et manu eis a vobis in pœnitentiam A imposita, cum pace a martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Cæteri vero qui, nullo libello a martyribus accepto, invidiam faciunt, quoniam non paucorum, nec ecclesiæ unius aut unius provinciæ, sed totius orbis hæc causa est, expectent de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim et verecundiæ et disciplinæ et vitæ ipsi omnium nostrum convenit, ut præpositi cum clero convenientes, præsentem etiam stantium plebe^a, quibus et ipsis pro fide et timore suo honor habendus est, disponere omnia consilii communis religione possimus. Cæterum, quam irreligiosum est et ipsis quoque festinantibus perniciosum, ut, cum extorres et patria pulsî ac bonis suis omnibus spoliati, nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos B prævenire et ante eos ad Ecclesiam^b introire festinent! Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant largiente. Acies adhuc geritur, et agon quotidie celebratur. Si commissi vere et firmiter pœnitent et fidei calor prævaleat^c, qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, et ut nostri memores sint admonete. Valet.

EPISTOLA XIV.

(Erasm., in, 5. Pamel., xv; Rigalt., Baluz., Pariss., xiv; Oxon., Lips., xx.)

AD PRESBYTEROS ET DIACONOS ROMÆ CONSISTENTES. C

LECTIONES VARIANTES.

^a Et stantium plebe Oxon. Adstante plebe Bencv.

^b Et ante ad Ecclesiam Oxon.

^c Calor permanet Ar. N. C. I. Lam. Ebor. Bod. 2.

^d Verecundam Lin.

^e Nec scriptis Bod. 1.

^f Posset mea mediocritas Lin.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Acceperint et auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua et periculo cœperint, exomologesi facta, et manu eis a vobis in pœnitentiam posita, pace a martyribus promissa ad Dominum remittantur. Cæteri vero qui nullo libello, etc.

Exomologesi. Id est satisfactio, si vera est interpretatio Dallæi. At Tertullianus in libro de monogamia Exomologesin ait esse petitionem veniæ, quia qui petit veniam, delictum confitetur. Vide eundem in libro de Pœnitentia.

Cum pace. Id est viatico. Vide Beveregium in canonem 15 Nicænum.

Ecclesiæ ipsius. Vetus codex Remigianus, *Ecclesiæ prius publicam pacem.* Supra, Epist. x: *Ante est ut a Domino pacem mater prior sumat.*

Præpositi cum clero. Duo libri veteres præferunt, *Ut episcopi plures in unum convenientes.* Recte. Quippe Cyprianus vulgo per præpositos intelligit episcopos.

Stantium plebe. Hieronymus, in Epistola ad Sabinam de servanda viduitate: *Ex quo intelligimus illum non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere.*

Qui si nimium properant. Hoc fragmentum refert infra, in Epistola Lu, ad Antonianum p. 67.

Largiente. Hanc vocem nusquam reperi quam in libro Gratianopolitano. Sane largienter vel largiter scriptum est in aliis, et alterutrum horum vocabulorum sic illic constituit initium sequentis periodi: *Largiter acies adhuc geritur.*

ARGUMENTUM. — *Secessus sui et eorum que in illo gessit, rationem reddit, missis Romam in sui purgationem, quas ad suos scripserat, epistolarum exemplis, imo iisdem quibus illic verbis utitur. Cf. Ep. xxii, ad Cler. Rom.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Quoniam comperi, fratres charissimi, minus simpliciter et minus fideliter vobis renuntiari quæ hic a nobis et gesta sunt et geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri et disciplinæ et diligentis ratio redderetur. Nam, sicut Domini mandata instruunt, orto statim turbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagitasset, non tam meam salutem quam quietem fratrum publicam cogitans, interim secessi, ne per inverecundam^d præsentiam nostram, seditio quæ cœperat, plus provocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu^e nec actu nec munitis meis defuit quominus secundum Domini præcepta, fratribus nostris in quibus possem mea mediocritate^f consulere.

II. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim, ²² quas ad vos transmissi; in quibus nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit, quantum, secundum legem fidei et timorem Dei, Domino suggerente, nostra mediocritas potuit eniti.

C Posteaquam vero et tormenta venerunt, sive jam tor-

⁴⁰⁰ EPIST. XIV. — Illustrissimus Cardinalis Baronius ait hanc Epistolam scriptam a Cypriano esse ad clerum Romanum, cui Cyprianus instituti sui, ut par erat, rationem reddit. Sed erravit vir doctissimus. Scripta est ad eos e clero Carthaginensi qui Romæ tum erant, ut manifeste patet ex ultimis verbis Epistolæ, in qua Cyprianus scribit se eos expectare ut cum eorum consilio disponere singula et reformare possit. Itaque hinc colligi non potest Cyprianum pro debito suo scripsisse ad clerum Romanum, quem constat, uti antea dixi, non habuisse curam universalis Ecclesiæ sede vacante. Angli tamen crediderunt scriptam esse Epistolam ad clerum Romanum, itemque Reinhardtus, qui novam inscriptionem posuit.

I. — *Sicut Domini mandatis instruimur.* Duo libri veteres habent, *Sicut Domini mandatis instruimur.*

Orto. Mirum est hanc vocem, absque qua constare potest sensus, sed quæ tamen illum clariorem reddit, deesse in decem optimis exemplaribus antiquis et in antiquis editionibus. Primus Manutius illam addidit, Morellius rejecit. Exstat tamen in sex codicibus antiquis.

II. — *Extorribus.* Id est iis qui sponte seu coacti profecti erant in exilium pro causa fidei. In quibusdam vetustis codicibus legitur *extorrentibus.* Vide Epist. xxxix, et *annales Cyprionicos* ad annum 250. Vide etiam Carolum Guyetum lib. II, pag. 173, *Heortologia.*

Timorem Dei. Codex Fuxensis, et *timorem Do-*

lis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos et confortandos a eos noster sermo penetravit. Item, cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculasent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluisent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna et gratiosa deprecatione corrumpere, ut sine ulla discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra Evangelii legem, litteras feci quibus martyres et confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta revocarem. Item presbyteris et diaconibus non defuit sacerdotii vigor, ut quidam, minus disciplinae memores et temeraria festinatione præcipientes, qui cum lapsis communicare jam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi B quantum potuimus animum composuimus, et ut ecclesiastica disciplina servaretur^b instruximus.

III. Postmodum vero, cum quidam de lapsis, sive sua sponte, sive aliquo incitatore, audaci flagitatione prornierent^c ut pacem sibi a martyribus et confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci et legi eis mandavi, ut ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, si qui libello a martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta et manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi a martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temere constitui. Sed, cum videretur et honor martyribus habendus et eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimendus, et præterea vestra scripta legissem quæ huc ad clerum nostrum per Clementium^d hypodiaconum nuper feceratis, ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent, et pœnitentes communicationem desiderarent, subveniretur, standum puta-

LECTIONES VARIANTES.

^a Sic Lam. *lin. Bod. 1, 2. NC. 1. Ebor.*

^b Ecclesiasticam disciplinam servarent *Bod. 1, 2.*

^c Proruperint *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1, 2.*

vi et cum vestra sententia, ne actus noster, qui adnatus esse et consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. Plane cæterorum causas, quamvis libello a martyribus accepto, differri mandavi et in vestram præsentiam reservari, ut, cum, pace a Domino nobis data, plures præpositi convenire in unum cœperimus, communicato etiam vobiscum consilio, disponere singula et reformare possimus. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XV.

(Erasmi, n. 4. Pamel., xvi. Rig., Baluz., Paris., xv. Oxon., Lips. xxxvii.)

AD MOYSEN ET MAXIMUM ET CÆTEROS CONFESSORES.

ARGUMENTUM huius Epistolæ habes infra, Epistola xxxi, ubi Clerus Romanus: « In quo loco, inquit, maximas tibi atque uberes gratias referre debemus et reddimus, quod illorum carceris tenebras litteris illuminasti; quod ad illos venisti, quomodo introire potuisti; quod illorum animos sua fide et confessione robustos tuis allocutionibus litterisque recreasti; quod, felicitates eorum condignis laudibus prosecutus, accendisti ad multo ardentiorum cælestis gloriæ cupiditatem; quod pronos impulisti; quod, ut credimus et optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti; ut, quamquam hoc totum de fide confidentium et divina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. »

I. Cyprianus Moysi et Maximo presbyteris et cæteris confessoribus fratribus salutem. Et cunctos vos pariter et singulos representavit affectibus nostris, fratres charissimi, Celerinus adveniens, et fidei ac virtutis vestræ comes, et gloriose congressionibus^e

mini suggerere nostra mediocritas potuit. Postea vero quam, etc.

Confortandos. Rigaltius posuit confirmandos, contra omnium veterum codicum et editionum fidem. D Miror autem Anglos, qui lectionem quam nos revocamus inveniebant etiam in vetustis exemplaribus suis, retinuisse quod erat scriptum in editione Rigaltii. Reinhartus reposuit confortandos.

Diaconis non defuit. Erant illi in tertio sacerdotio constituti, ut in libro primo ait Optatus, et multa facere poterant in absentia episcoporum et presbyterorum. Itaque recte ait Cyprianus non defuisse illis sacerdotii vigorem. Vide epistolam Augustini presbyteri ad Valerium.

Animum. Hanc vocem, quæ deerat in aliis editionibus, et deest in multis codicibus antiquis, Mantiana editio addidit. Inveni autem illam in octo codicibus manuscriptis. Rigaltius posuit animos.

III.—Sive aliquo incitatore. In libro Fuxensi legitur, sine aliquo disputatore. In Divionensi et in uno Remigiano, nescio quo disputatore incitante.

Proruerent. Ita omnes veteres libri et editiones, etiam ea quæ est Reinharti. Codex Veronensis habet

prorumperent. Hinc ergo orta est mutatio quam Rigaltius iniecit in hunc locum.

Epist. xv.—I. Celerinus. Cujus egregias laudes commemorat sanctus Cyprianus Epist. 54, ad clerum et plebem (pag. 47), et cuius perhonorifica mentio habetur in epistola Cornelii Papæ ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium, lib. vi, cap. 45, Historia ecclesiasticæ, scripta, ut opinor, eo tempore quo Celerinus erat apud Cornelium. Omnino enim sentio cum illustrissimo Cardinale Baronio Celerinum in hac Cornelii epistola laudatum, cum esse qui fuit lecter ecclesiæ Carthaginensis. Illud autem obiter admo-nebo, Marianum Victorium in annotationibus suis ad opera sancti Hieronymi confudisse hunc Fabium episcopum Antiochenum cum Flaviano episcopo Constantinopolitano, cujus multa mentio in concilio Ephesino et in Chalcedonensi. In hunc errorem inductus⁴⁰¹ est vir doctissimus ex falsa lectione quæ antiquitus irrepit in librum sancti Hieronymi de Viris illustribus, ubi scriptum est Cornelium Papam scripsisse quatuor epistolas ad Flavianum episcopum Antiochenum; pro quo vetera illius libri exemplaria et postrema Hieronymianorum operum editio recte ha-

De miles. Universos vos illo veniente²⁸ conspeximus; A et cum charitatem^a circa me vestram dulciter ac sæpe loqueretur, in ejus sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo quando a vobis per tales talia perferuntur. Vobiscum illic in carcere quodam modo et nos sumus, divinx^c dignationis ornamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus adhaeremus^b. Honori nos vestro charitas vestra^c individua connectit, separari^d dilectionem spiritus non sinit. Vos illic confessio, me^e affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, et quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, et cum in secessu privatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam a Domino faventiam^f postulamus. Sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas. Plus vos datis B quando nostri in oratione meministis, qui spirantes^g jam sola cœlestia et tantum divina meditates, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis, longoque temporum ductu glorias vestras non trahitis^h, sed augetis. Beatum facit prima et una confessio. Vos toties confitemini quoties, rogati ut de carcere recedatis, carcerem fide et virtute prælegitis. Tot vestræ laudes quot dies; quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui sta-

tim paritur: at qui manensⁱ semper in pœnis concreditur cum dolore nec vincitur, quotidie coronatur.

II. Eant nunc magistratus et consules sive præconules, annuæ dignitatis insignibus et duodecim fascibus gloriantur. Ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, et jam revertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. illuminabat mundum sol oriens et luna decurrens: sed vobis^j idem qui solem fecit et lunam, majus in carcere lumen fuit; et in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens, horribiles cæteris atque funestas pœnalis loci tenebras æterna illa et candida luce radiavit. Per vicissitudines mensium transmeavit hibernum: sed et vos inclusi tempora hiemis persecutionis hieme pensabatis^k. Successit hiemi verna temperies rosibus læta et floribus coronata: sed vobis rosæ et flores de paradisi deliciis aderant, et caput vestrum sarta cœlestia coronabant. Æstas ecce messium fertilitate fœcunda est, et area frugibus plena est: sed vos, qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metistis, atque, in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspiciatis^k; ipsi, ut tritici grana purgata et frumenta pretiosa, jam purgati et conditi, hospice-

LECTIONES VARIANTES.

^a De charitate Corb.

^b Inhaeremus Oxon.

^c Nostra Ebor.

^d Separari enim Lam.

^e Me hic N. Fab.

^f Domini faventiam Lam. Bod. 5. NC. 1. 2. Lin.

^g Sperantes Bod. 1. Vat. Thu. Corb.

^h Subtrahitis Bod. 1. Thu. Foss. Corb.

ⁱ Manens in præliis Lam.

^j Pensatis Bod. 1. Thu.

C ^k Perspiciatis Bod. 1. Corb.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

habet scriptum nomen Fabii. Hujus porro Celerini epistola ad Lucianum extat infra inter epistolas sancti Cypriani. Vide notas ad Epistolam xxxiv.

Alterius Celerini, qui pater erat Ageruchia, meminit sanctus Hieronymus in epistola ad Ageruchiam; alterius inscriptio vetus, edita a Reinesio, pag. 461. Celerini prætoris nomen extat in historia passionis sanctorum Chrysanthi et Darie apud Surinm, tom. v.

Vos in illo. Ruricius, lib. II, epist. 32: *Frater et compresbyter noster Capillatus dupliciter hac vice nobis gratus apparuit, dum et ipse nobis jamdiu desideratus occurrit, et quandam vestri præsentiam per vestras litteras repræsentat.*

Ornamenta. Ita Rigaltius, propterea reprehensus D in editione Anglicana. Et tamen auctorem hujus lectionis habuit editionem Manutianam, in qua ita scriptum est, eique scripture consentiunt novem vetera exemplaria. Sane vox hortamento, quam præferunt veteres editiones et decem item vetera exemplaria, bona esse potest. Illam ergo prætulit Reinhardtus. Adjuvari autem potest ex hoc loco libri de Lapsis (pag. 185): *Episcopi plurimi, quos et hortamento esse oportet cæteris et exemplo.*

In secessu. Duo libri veteres habent in secreto, quod videtur melius. Et tamen mutare nolimus, quia omnes fere libri veteres et omnes editiones habent in secessu.

A Domino faventiam. Codices Carnotensis et Becensis habent Domini faventiam. Festus: Faventia bonam orationem significat. Accius Oenom., apud Nonium Marcellum: *Omnibus faustis acceptam habeant faventiam.* Sic enim recte huic locum emendavit Hadrianus Junius.

Spirantes. Codex Carnotensis, sperantes: Metensis sancti Arnulphi, spirantes vel sperantes.

Mora ipsa passionis. Codices Fuxensis et Eligianus, *hora ipsa.* Corbeiensis, *ad horam ipsam.*

Non trahitis. Codex Carnotensis, *subtrahitis.*

II.— *Honoris annui.* Vetus Reinigianus, *annuo claritatis honore.*

Signata est. Codex sancti Arnulphi, *signatur.*

Horribiles cæteris. Codex Carnotensis, *carceris vel cæteris.*

Mensium. Veteres libri habent *mensuum.* Quo etiam modo sæpe scriptum vidi in vetustis exemplaribus manuscriptis aliorum veterum scriptorum. *Mensum* vero pro *mensuum* frequenter scriptum est in Codice Theodosiano. *Mensum* quoque legitur apud A. Gellium, lib. I, cap. 25. Vide annotationes Dionysii Lambini in *secundam Verrinam* Ciceronis.

Hibernum. Antea editum erat *tempus hibernum.* Ego sustuli vocem *tempus*, quia plerique codices illam non habent, ideoque videtur esse ex glossemate et quia antiqui dicebant *hibernum* tantum. Seneca Epist. xv: *Una Hannibalem hiberna solverunt.* Tertullianus, lib. I *adversus Marcionem*: *Totus annus hibernum est.* Sunt etiam alia exempla. Sed ista sufficiunt. Vide notas ad *Capitalaria*, pag. 4185.

Pensabitis. Codex sancti Arnulphi, *pensatis.* Quod videtur melius.

Aderant. Ita plerique libri veteres. In quinque tamen et in antiquis editionibus scriptum est *adhærebant.* Morellius eddidit *adhærent.*

Metistis. Codices Carnotensis et sancti Arnulphi, *metitis.*

Purgati. Veteres editiones, etiam Erasmeica et Manutiana, præferunt *probatum.* Ita etiam multi veteres libri. Pamelius maluit *purgati*, nullum tamen veterem librum laudans. Nos secuti sumus illius emendationem, quia credidimus illam esse bonam, eamque confirmatam vidimus auctoritate aliquorum

tium carceris horreum computatis. Nec deest autumnus A ad munera fungenda temporis a gratia spiritalis. Vindemia foris premitur, et profutura poculis in torcularibus uva calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, et jam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, torcular vestrum carere torquente sentitis, et vini vice sanguinem funditis; ad passionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis. Sic apud servos Dei annus evolvitur; sic spiritalibus meritis et cœlestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur.

III. Beati satis qui, ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, jam de sæculo recesserunt, confectoque itinere virtutis ac fidei, ad complexum et osculum Domini, Domino ipso gaudente, venerunt. Sed et vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti et comitum glorias b secuturi, pugnam diu geritis, immotaque et inconcussa fide stabiles quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo longior vestra pugna c, hoc corona d sublimior. Agon umis, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis et sitim spernitis, et squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. Pœna illie subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, ut vitæ æternitate quæ vicerit coronetur d. Qui nunc in vobis animus, quam sublime, quam capax pectus, ubi talia et tanta voluntur, ubi non nisi Dei

præcepta et Christi præmia cogitantur! Voluntas est illic tantum Dei; et in carne adhuc licet vobis positus, vita jam vivitur non presentis sæculi, sed futuri.

IV. Nunc est, fratres charissimi; ut memores mei sitis, ut inter magnas atque divinas cogitationes vestras nos quoque animo ac mente volatis, sinque in precibus et orationibus vestris cum vox illa, purificatione confessionis illustris et jugi honoris sui tenore laudabilis, ad Dei aures penetrat, et aperto sibi cœlo, de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Domini bonitate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata servastis qui evangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis cum præceptis Domini et cum Apostolis ejus fortiter stantes, nutantem multorum fidem martyrii vestri veritate solidastis? Vere Evangelii testes et vere martyres Christi, radicibus ejus innixi, super petram robusta mole e fundati, disciplinam cum virtute junxistis, ad timorem Dei cæteros provocastis, martyria vestra exempla fecistis. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper bene valere et nostri meminisse.

EPISTOLA XVI.

(Pamel., xvii. Rigalt., Baluz., Paris., xvi. Oxon., Lips. xxiii.)

CONFESSORUM AD CYPRIANUM.

ARGUMENTUM. — *Libellus martyrum nomine a Luciano scriptus.*

Universi confessores Cypriano Papæ salutem.

LECTIONES VARIANTES.

C a Honoretur *Man. Voss. 1. 3. M. R. Thu. Foss. Corb.*
Vicerint honoretur *Bod. 1. 3.*
e Super petreæ robustam molem *Bod. 3.*

STEPH. BALUZII NOTE.

vetorum librorum.

Torcular vestrum. Ita legi in octo codicibus antiquis. At veteres editiones ante Pamelianam et novem vetera exemplaria habent *nostrum*. Nostra editio est melior.

Torquente sentitis. Hanc lectionem reperi in omnibus libris antiquis et in omnibus editionibus, nisi quod codex Turonensis habet *fudistis pro sentitis*. Nescio porro unde Rigaltius sumpsit id quod est in ejus editione, ubi legitur *torquentes tantum*. 402 Puto tamen cum in hunc errorem inductum fuisse ex codice Corbeiensi, in quo ommissa est per incuriam librarii vox *sentitis*. Nam cætera sunt paria. Miror autem Anglos prætulisse editionem Rigaltii, quæ obsecuritatem inducit in hoc loco. Vetus, quæ nostra est, plana est et minime difficultis intellectu.

III. — *Comitum.* In quibusdam vetustis codicibus scriptum est *militum*, quam lectionem non probo. Illam assero tantum ut interdum proferam aliqua exempla licentiæ veterum librorum.

Vestra pugna. Hæc est, ut opinor, vera lectio hujus loci, quam et veteres editiones et plures optimi libri confirmant. Alia, quæ sequitur, videtur esse ex glossenato. In quibusdam itaque codicibus legitur, *vestra confessio vel pugna*. Morellii editio habet *vestra confessio tantum*. Eam lectionem adjuvant ea quæ dicuntur paulo ante: *Beatum facit prima et una confessio*.

Subigitur. Codices Carnotensis et sancti Arnulphi subiicitur.

Nec mors metuitur. Tertullianus in libro de *Spectaculis* ait Christianos esse *expeditum morti genus*. Antoninus Pius in rescripto ad Asianos, apud Ruli-

num, lib. iv, cap. 13, ait Christianos animam ponere pro Deo suo et mortem libenter amplecti. Vide Luciferum Calaritanum in libro ad Constantium de *moriendo pro Dei Filio*.

IV. — *De Domini bonitate.* Hæc est lectio omnium editionum quæ prodierunt ante eam quæ est Rigaltii, qui istic posuit *voluntate*. Acecepit autem hanc lectionem ex antiquo codice monasterii sancti Remigii Remensis, ex Corbeiensi et ex Fluxensi: usus est enim his tribus exemplaribus. Eadem exstat in Turonensi. Bonam, quæ nostra est, exhibent omnes fere reliqui veteres libri, etiam ii quos editio Anglicana commemorat. Et tamen Angli retinuerunt in contextu lectionem quam non esse bonam ostendunt etiam sequentia. Duo libri veteres præferunt *pietate*.

De indulgentia Domini. In codice Turonensi et in Corbeiensi legitur, *de indulgentia et Domini voluntate quod non impetrare*. Vide notas nostras ad caput 36 Lactantii de *Mortibus Persecutorum*.

Evangelicam disciplinam. Ante editionem Manutianam legebatur *evangelicam viam*. Sed hanc lectionem in nullo eorum veterum codicum reperi quibus usus sum. Et tamen ea placuit Morellio.

Epist. xvi. — Istius epistolæ, quæ primum prodit in editione Manutiana, habui duo vetera exemplaria, unum e bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli nullum laudant præter Veronense, id est, ut puto, editionem Manutianam, uti Rigaltius quandoque laudat eundem Veronensem pro editione Manutiana. Recte, ut opinor; nam mihi constat eos qui editionem illam adornarunt usos fuisse codice Veronensi.

Cypriano papæ. Codex meus et editio Manu-

Scias nos uniuersis de quibus apud te a ratio constiterit quid post commissum egerint, dedisse pacem, et hanc formam per te et aliis episcopis innotescere uoluimus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Præsente de clero et exorcista et lectore, Lucianus scripsit.

EPISTOLA XVII.

(Erasm., m, 19. Pamel., xxiii. Rigalt., Baluz., Paris., xvii. Oxon., Lips., xxvi.)

AD PRESBYTEROS ET DIACONOS, DE PRÆCEDENTI ET DUABUS SEQUENTIBUS EPISTOLIS.

ARGUMENTUM. — *Nulla ratio habenda libellorum martyrum, ante pacem Ecclesiæ redditam.*

Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Dominus loquitur et dicit: *Super quem respiciam, nisi super humilem et quietum, et trementem*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ad te Ver.

^b Esse hujusmodi Lam. Ebor. NC. 2.

^c Tum magis Bod. 1. Manut. tunc maxime Neap.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

tiana, Papatii. Sic etiam legebat Latinus Latinus in libris suis ueteribus. Vide tom. iv *Analectorum* Mabilonii, pag. 104. Sic *Thomati pro Thomæ* in collatione cum Severianis, et *Menati pro Menæ* in uetustis codicibus mss. Liberati. Pape nomen olim commune erat omnibus episcopis. Postea istud displicuit Romanis. Qua de re uide quæ dicta olim a nobis sunt ad *Epistolam* 81 Lupi Ferraricensis, et Ludovicum Cælium Rhodiginum, lib. vi, cap. 43.

Dedisse pacem. Vel hic locus ostendit errorem Goulartii scribentis nusquam neque apud Tertullianum neque apud Cyprianum inueniri martyres pacem dedisse lapsis. Præterea ex epistola Luciani ad *Celerinum* et ex epistola istius ad *Lucianum* liquet Paulum et cæteros in carcere constitutos dedisse pacem lapsis. Et nota est tempestas quæ orta est in ecclesia Africana quia Cyprianus recusabat eis dare pacem quibus concessa erat a martyribus. Tertullianus in libro de *Pudicitia*: *Pacem quidam in Ecclesia non habentes a martyribus in carcere exorare consueverunt.* Vide Henrici Valesii *notas ad librum vi Historiæ ecclesiasticæ Eusebii*, cap. 42.

Optamus te. Angli putarunt uerba hæc interminationem continere, ita nimirum ut, si hæc minus præstaret Cyprianus, martyres cum ipso non communicarent.¹⁰³ Quam observationem ut certam et minime ambiguum repetunt in observationibus ad *Epistolam* xxii, quæ data est ad *presbyteros et diaconos Romæ consistentes*. At ego non uideo quomodo modo excommunicatione possit his uerbis intelligi. Videbant Lucianus et cæteri qui cum eo erant confessores Cyprianum se præbere admodum difficilem in recipiendis lapsis quibus martyres et confessores, quorum illi magnam in hoc credebant esse auctoritatem, pacem dederant, quibus Lucianus et cæteri dederant pacem in nomine martyrum et confessorum, et regre ferebant duram illam antistitis sui disciplinam, quam præter æquum et bonum esse putabant. Hanc ob causam, quia seditio propterea commota erat in quibusdam oppidis provincie, optant ei scribentes ut pacem habeat cum martyribus, ut ueritatem misericordia mitiget, sic concordiam et pacem

A sermones meos (Isa. LXVI, 2)? Hoc enim debeamus omnes esse^b, tum modo^c hujusmodi illi esse debent quibus laborandum est ut, post gravem lapsum, uera pœnitentia et humilitate tota promereri Dominum possint. Legi autem et uniuersorum confessorum litteras, quas uoluerunt per me collegis omnibus²⁷ innotescere et ad eos pacem a se datam peruenire de quibus apud nos ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium et sententiam exspectet^d, præjudicare ego et soli mihi rem communem vindicare non audeo. Et ideo instetur interim epistolis quas ad vos proxime feceram, quarum exemplum collegis quoque multis jam misi; qui rescripserunt^e placere sibi quod statimimus, nec ab eo recedendum esse donec, pace nobis a Domino reddita, in unum conuenire et singulorum causas examinare possimus. Sed et quid mihi Caldonius collega meus scripserit quidque ego ei rescripserim ut sciretis, utriusque epistolæ exemplum lit-

^a Spectet *M. R. Manut. Exspectet Oxon. Baluz. Lips.*

^e Perscripserunt *Manut.*

redintegrari posse inter cum et martyres ac plebem commotam. An ideo minantur excommunicationem, si eorum desideris non adqueat? Non, ita sane. Præces sunt, non mandata, nec minæ. Aliud est optare, aliud jubere, aliud pœnam intentare. Nemo sic petit ut minetur, inquit Hieronymus in *uita Pauli primi eremitæ*. Item Petrus Venerabilis, abbas Cluniacensis, lib. 1, epist. 8: *Præcipis non minis, obsequiis non contumeliis, solet quod petitur impetrari.* Sane Cyprianus uelementer admodum conuenit de audaciâ Luciani, non tamen propter minas excommunicationis, quarum ne uerbo quidem meminit, sed quia, quod ei minime conueniebat neque licebat, pacem dederat lapsis in nomine martyrum et confessorum absque ulla interventione auctoritatis episcopi, et quia se uulgi imperiti auctorem constituerat, quod eo suatore seditiones multas esse factas et constatas constabat. Hæc est Cypriani conuestio de Luciano. Quæ quamvis magna et iusta foret, ei tamen Cyprianus non minatur excommunicationem. Vide quæ adnotamus ad *Epistolam* xxx.

Præsente. Hæc vox deest in libro meo uetere, ubi locus uacuus relictus est. In Gratianopolitano scriptum est *Præterea*. Editio Manutii habet *presbyter*. Ego puto ponendum esse *præsente de clero et exorcista et lectore*, ut significare uoluerint confessores epistolam scriptam esse præsentibus exorcista et lectore, *præsente* pro *præsentibus*, ut apud Plautum legisse me memini *præsente nobis*. Dicebant autem, ut docet Nonius Marcellus, *absente nobis et præsente nobis* pro *præsentibus et absentibus nobis*. Et mox affert locum Plauti ex *Amphitryone*. Vide etiam in uerbo *Præsente* et *Salmasium ad scriptores Historiæ Augustæ*, pag. 91.

Lucianus. A quo scriptam esse hanc epistolam docet Cyprianus *Epist.* xxii.

Epist. xvii. — Pamelius, in annotationibus ad epistolam xxi, notat istam esse fictitiam: Non passum autem diuinare quibus rationibus permotus ita scriberet.

Sententiam exspectet. Melius in codice Carnotensi spectet. Atque ita posuissem si codicem illum, qui

teris meis junxi. Quod totum peto fratribus nostris A legatis, ut magis ac magis ad patientiam componantur, nec delicto proprio adiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Evangelio volunt servire, nec secundum universorum confessorum litteras easas suas examinari permittunt. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse. Fraternitatem universam salute. Valet.

EPISTOLA XVIII.

(Pamel., xix. Rigalt., Baluz., Paris., xviii. Oxon., Lips. xxiv.)

CALDONII AD CYPRIANUM.

ARGUMENTUM. — *Cum lapsorum quidam, nova urgente persecutione, Christum confessi essent atque B*

LECTIONES VARIANTES.

^a Proximus mihi vinculis *Bod. 1.*

^b Coniux ejus *Oxon. Lips.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

sero venit in manus meas, habuissem eo tempore quo epistola ista exudebatur.

Patientiam. Hanc lectionem non inveni nisi in duobus libris veteribus. Alii et veteres editiones præferunt *pœnitentiam*. Utraque lectio potest esse bona. Itaque nihil mutare volui. Nam pœnæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi *pœnitentiam* positam pro *pœnitentia* et e converso. Pamelius prætulit ultimam lectionem. Ea placuit etiam Reinharto.

Delicto proprio. Codex Carnotensis habet *priori*. Recte. Et ita reponendum est.

Dum nec nobis. Hanc lectionem improbat Gronovius, cap. 14 observationum suarum in *Scriptoribus ecclesiasticis*, aiens hunc fastum nunquam fuisse beatissimi Cypriani, ut nolle sibi quemquam, non solum illos, servire quereretur. Ego puto hanc observationem falsam esse et Pamelium frustra vapulare a Gronovio in editione hujus loci. Pamelius enim non fuit primus qui ita scripserit, cum profiteatur se expressisse editiones Manutii et Morellii. Ipse Cyprianus ait in Epistola xxxviii, *nec loci mei honore motus*. Sunt etiam alia loca in quibus commemorat suam dignitatem et auctoritatem ut episcopus.

³⁰¹ *Epist. xviii.* — Prima editio istius epistolæ prodit ex typographia Manutii. In nullo autem eorum veterum exemplarium quibus utor illam reperi nisi in uno meo, in Gratianopolitano et in eo quod habui ex monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Pamelius nullum habuisse videtur, neque Rigaltius.

Caldonii ad Cyprianum. Hanc inscriptionem, quæ certa est, addidi ex libro meo.

Temporum. Ita codices Remensis et Bodleiani, quibus consentiunt editiones Manutii et Rigaltii. At Morelliana et Anglica præferunt *temporis*. Quæ lectio reperitur etiam in libro meo et in Gratianopolitano.

Iterato tenti. Sic emendavimus, repugnantibus licet antiquis codicibus et editionibus. Emendatio certa est. Nam et Celerinus, pag. 28, dicit: *te pro nomine Domini nostri tentum*, et Lucianus, pag. 30: *iterato reclusi sumus*. Sunt etiam alia loca his similia in Ineubrationibus Cypriani. Sulpitius Severus, *Dial. 1*, cap. 14: *tentus in vinculis*. Rufinus, lib. v *Hist. eccl.*, cap. 16: *Quis eorum pro nomine Domini tentus non est?* Gesta pontificalia edita ab Emmanuele Schelstrato, pag. 431, *tentus a Maximiano*. Hieronymus in epistola ad Lucianum Boëtium: *Adolescens ille qui operatus syndone sequebatur Jesum, quia tentus fuerat a ministris, terrenum abiciens operimentum nudus evasit*. Rhabanus in libro de *Computo*, cap. 61: *Domnum*

adeo antequam in exilium proficiscerentur, pacem peterent, consulit Cyprianum Caldonius an pax illis danda foret.

Cypriano et compresbyteris Carthagini consistentibus Caldonius salutem. Necessitas temporum facit ut non temere pacem deimus. Sed oportebat vobis scribere, quoniam ii qui, posteaquam sacrificaverunt, iterato tenti, extorres sunt facti. Videntur ergo mihi abluisse prius delictum dum possessiones et domos dimitunt, et pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vineulis (plenius cognovi eundem Felicem), Victoria^a conjux ejus^b et Lucius fideles extorres facti reliquerunt possessiones, quas nunc fiscus tenet. Sed et mulier nomine Bona, quæ traeta est a marito

eadem vespera tentum a Judæis. Recte. Nam in Evangelio Matthæi scriptum est Judæos manus iniecisse in Jesum et tenuisse eum. Hinc in actis sancti Savini episcopi et martyris, in libro ii *miscellaneorum* notrorum, pag. 47, Maximianus Aug. ait: *Tamen, patres conscripti, concedam facultatem ut ubicunque inventi fuerint Christiani, teneantur a præfecto*. Apud Ammianum Marcellinum, lib. xvi, *sed fastus barbaricus ridens, tentis legatis adusque perfectum opus castrorum*. Antoninus Constantiniensis in epistola consolatoria ad Arcadium: *Ecce pro homine tentus es*. Vide acta passionis sancti Stephani papæ et martyris.

Presbyterium subministrabat. Quamvis alii aliter sentiant, ego puto meliorem esse opinionem Pamelii censentis illic intelligi hunc Felicem vices exercuisse Decimi in ecclesia cujus cura commissa erat Decimo, qui, aut extorris aut tentus in carcere, non poterat exequi ministerium suum.

Proximus mihi vinculis. Hanc lectionem, quam præfert editio Morellii, quam præferunt etiam antiqui codices, revocari debere visum est. Est enim optima. Alia, quæ habet *vicinus pro vinculis*, non potest esse bona.

Felix et Victoria. Vetus Kalendarium ecclesiæ Carthaginensis editum a Mabillonio: *Vidus feb. sanctorum Felicis, Victoris et Januarii*.

Extorres. Codex Dionysianus et meus habent *extorres*. In eodem codice meo scriptum est *extorres* in epistola 20, pag. 29, et de *extorres* in epistola 39, pag. 52. Quo etiam modo positum est in editione Manutiana. Ita etiam habuisse codicem Verouensem hinc colligo quod in variis lectionibus ex codice illo descriptis, in margine exemplaris mei editionis Manutianæ nulla varia lectio apposta est ad hanc epistolam. Extorris porro est qui extra patrium solum et terram patriam eiecit est. Cyprianus in libro de *Lapsis*, pag. 181: *Relinquenda erat patria et patrimonii factenda jactura*. Vide Baronium ad annum 25, et in annotationibus ad martyrologium Romanum die secunda januarii. Vide etiam Glossarium latinum Cangii.

Sed et mulier. Editio Morelliana, *sed et seu per se aut per eodem mulier nomine Bona*. Codex Remensis, *sed et super se opera eadem mulier nomine Bono*. Bodleianus, *sed et super se et pro eodem*. Gratianopolitanus, *sed et superest aut eodem*. Meus, *sed et super se opere eadem mulier nomine Bono*. Alterius Bonæ mentio est in martyrologio Romano die 24 aprilis. Sed illa erat Remensis. Altera vero Bona, cujus mentionem facit Petrus de Natalibus, lib. viii, cap. 74, erat Ægyptiaca,

ad sacrificandum, quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes ^a manus ejus ipsi sacrificaverunt, cœpit ^b dicere contra, Non feci, vos fecistis; sic et ipsa extorris facta est. Cum ergo ^c universi pacem peterent dicentes: Recuperavimus fidem quam amiseramus, pœnitentiam agentes, et Christum publice sumus confessi; quamvis mihi videantur debere pacem accipere, tamen ad consilium vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere. Si quid ergo ex communi consilio placuerit, scribite mihi. Salutate nostros. Vos nostri. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

23 EPISTOLA XIX.

(Erasm., III, 20. Pamel., XX. Rigalt., Baluz., Paris., XIX. Oxon., Lips., XXV.)

RESPONDET CALDONIO.

ARGUMENTUM. — *Nihil peculiare agit hac epistola Cyprianus, quam quod Caldonii sententiæ accedit, iis nempe lapsis pacem negandam non esse, qui vera pœnitentia et Christi nominis confessione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

Cyprianus Caldonio fratri salutem. Accepimus litteras tuas, frater charissime, satis sobrias et integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si, exercitatus et in Scripturis Dominicis peritus, eaute omnia et consulte geras. Recte autem sensisti circa impertientiam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia et Dominicæ confessionis gloria reddiderunt, sermonibus suis justificati, quibus se ante damnaverant. Cum ergo abluerint omne delictum, et maculam pristinam assistente sibi Domino potiore

A virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostrati non debent qui extorris facti et bonis suis omnibus spoliati, erexerunt se et cum Christo stare cœperunt. Atque utinam sic et cæteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformentur! quos nunc urgentes et pacem temere atque importune extorquentes quomodo disposuerimus ut scires, librum tibi cum epistolis numero quinque misi, quas ad clerum et ad plebem et ad martyres quoque et confessores feci; quæ epistolæ jam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, et rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiam tu ad collegas nostros quos potueris transmittes ^d, ut apud omnes unus actus et una consensio, secundum Domini præcepta, teneatur. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

EPISTOLA XX.

(Pamel., XXI. Rigalt., Baluz., Paris., XX. Oxon., Lips., XXI.)

CELERINI AD LUCIANUM.

ARGUMENTUM. — *Celerinus pro sororibus suis Romæ lapsis, pacem a confessoribus Carthaginiensibus petit.*

I. Celerinus Luciano salutem. Hæc cum tibi scriberem, domine frater, gaudens et tristis eram: gaudens eo quod audierim te pro nomine Domini nostri Jesu Christi salvatoris nostri tantum et illius nomen penes magistratus hujus mundi confessum, tristis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi tristitia incubuit, quod, cum Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse

LECTIONES VARIANTES.

^a Sed tenentes *Bod. 1.*

^b Sic ipsa cœpit *Bod. 1.*

^c Cum me ergo *Bod. 1.*

^d Transmittere *Ar. Lan. Ebor. Bod. 1, 2. NC. 1.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

quæ alio nomine apud suos Ægyptios Curdimunda vocabatur.

Quæ conscientia. Editio Mantuii et codex Remensis, quæ conscientiam non ⁴⁰³ commisit. Morellius, quæ etiam conscientia non commissi. Sic etiam in meo vetere. Rigaltius, quæ conscientia non commissi. Codex Gratianopolitanus, quæ conscientia non commisit.

Sacrificaverunt. Ita editio Morellii et codex Remensis. Sic etiam legitur in meo et in Gratianopolitano. Aliæ editiones habent *sacrificabant*. Et postea additur in iisdem codicibus et in editione Morelliana, *sic ipse cœpit dicere*.

Consilium. Antea scriptum erat *consultum*. Sed hujus vocis alia est significatio, videlicet de re deliberata. Emendatum est ex manuscriptis.

Videantur debere. In codice Remensi, in Gratianopolitano et in meo legitur *videantur ac debeant accipere*. Sic etiam editio Morelliana.

Salutate nostros. Angli moment legendum esse vestros. Quæ conjectura videtur esse bona. Verum editioenes et scripti libri repugnant.

Opto vos. Sic reposuimus ex eodem codice Remensi, cum antea legeretur: *Opto vos felicissimos bene valere*.

EMST. XIX. — *Impertientiam.* Hanc lectionem reperiri in quatuordecim exemplaribus antiquis. Editio Spirensis et vetus Veneta, quamvis sint in hoc loco

mendosæ, monstrant tamen hanc lectionem esse bonam. Habent enim *impertinentiam*. Remboltus, *impertitam*.

Maculam pristinam. Plerique libri veteres et editiones habent *primam*.

Potiore virtute. Nonnulli codices antiqui præferunt *postiore*.

Librum. De Lapsis, ut interpretatur Rigaltius. Angli contra, rejecta Rigaltii sententia, interpretantur de fasciculo epistolarum. Sed profecto erraverunt. Quippe Cyprianus apertissime distinguit librum ab epistolis, *librum cum epistolis numero quinque misi*.

EPIST. XX. — Hanc epistolam primus omnium edidit Morellius. Postea Pamelius, qui fatetur se nullum vetus illius exemplar habuisse, illam recudit, eamque ex ingenio interdum emendavit. Latinius habuit duo vetera illius exemplaria, et in ejus adnotationibus ad Cyprianum, pag 195, adnotatum est illum feliciter emendasse hanc epistolam. Quod verum non est, cum difficile admodum sit eam bene emendare ob errores qui in eam irrepserunt in antiquis exemplaribus. Ego duo habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli laudant unum Vaticanum et unum Bodleianum. Certe extat hodieque in Vaticano (199), uno eorum, ut opinor, quæ Latinius viderat.

I.—*Hujus mundi.* Antea legebatur *hujusmodi*, nullo sensu. Angli protulerunt veram lectionem. Monet

venturum sciebas, de salute tua vel quid penes A te agatur mihi non significaveris. Sed hoc solet a contingere servis Dei, maxime eis qui in confessione Christi sunt constituti. Scio enim quoniam unusquisque jam quæ sunt sæculi non attendit, quoniam eorum celestem sperat. Ego enim dixi fortasse oblitum te esse mihi scribere. Nam, ut tibi quoque de infimo tuo vel frater dicar, si fuero b dignus Celerinus audire, tamen eum essem et ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, et eos litteris meis memoravi charitatem pristinam coram ponere me meosque nunc esse. Peto tamen, charissime, a Domino ut, si ante errore illo saneto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, ⁹⁹ vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te c ejus nomen confessus es. Credo enim quoniam, etsi in hoc mundo nos non viderimus, in futuro tamen nos coram Christo d complectemur. Pote ut sim e dignus et ego coronari cum numero vestro.

LECTIONES VARIANTES.

a Et hoc solet Oxon.

b Dicat si fuero Impr. Audires P. Salv.

c Si coronet te. Vat.

d Nos coram vel cum Christo Bod. Vat.

e Per te sim Impr.

II. In magna tamen tribulatione me constitutum scias f, et, ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinæ reminiscor die ac nocte. Deus solus scit. Et ideo peto ut annuus desiderio meo et mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione a Christo. Sacrificavit enim et exacerbat Dominum nostrum. Quod nobis manifestum videtur. Pro enjus factis ego in hac die lætitiæ Paschæ fletus die ac nocte, in cilicio et cinere lacrymabundus dies g exegi et exigo usque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Jesu Christi [subveniat] et pietas per te vel per eos dominos meos qui coronati fuerint, a quibus postulaturus es ut veniam habeant nefanda naufragia h. Memoratus sum enim i charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas pro sororibus nostris, quas et tu bene nosti, id est Numeria et Candida; pro quarum peccato, quia nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum earum poenitentiam et opera, quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui a vobis venerunt, a quibus ipsis de operibus eorum

f Magna constitutum scias Impr.

g Lacrymabundus dies Vat.

h A quibus postulandum est ut subveniat tam nefando naufragio Vat. Subveniat tam nefando Lips.

i Memor sum enim Vatie.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

autem Latinius illam extare in suis exemplaribus. Ita etiam legitur in meo et in Gratianopolitano.

Sciebas. Cum hæc lectio habeatur in editionibus Morellii, Pamellii et Rigaltii, tum etiam in codice Vaticano, confirmat autem illam duo vetera exemplaria quibus utor, tamenetsi in theco scriptum sit per errorem sciebam, Angli tamen maluerunt scribas. At si attendissent Celerinum de Luciano conquiri quod ad se non scripserit per Montanum, quem sciebat ad se esse venturum, aliter sensit. Itaque certum est eam lectionem quam nos retinimus esse bonam.

Nam ut tibi. Representavimus istic lectionem veterum librorum et editionum. Angli ex ingenio, nullum enim vetus exemplar citant, scripserunt: Nam ut tum quoque de infimo tuo vel frater dicam, si fuero dignus; Celerinus audiretur. Sane Latinius, cum in codice Vaticano scriptum videret ut est in meo et in vulgatis editionibus, legendum censuerat ferre uti ab Anglis excusum est. In Gratianopolitano scriptum est oblitum esse te mihi scribere, ut tu quoque de infimo vel frate dicam, etc.

⁹⁹ Cum essem. i. in tam. Id est, cum essem in carcere constitutus propter nomen Domini.

Ut si ante. Hæc est lectio editionis Morellianæ. Sic etiam in veteri libro meo et in Bodleiana. Male in Gratianopolitano, ut a me cruore illo. Pamellius existimans non licuisse Luciano rescribere post cruoris pro Christo effusionem, credidit deesse in hoc loco negationem, ideoque illam interserere non est veritus. Non placuit ea audacia Latiniæ, qui censuit hanc orationem nulla indigere negatione. Angli in eadem sententia fuere quoad negationem, sed alio transulerunt argumentum. Ita quippe interpretantur hunc locum, alioqui satis obscurum et implicitum, tamquam si Celerinus, timens ne Luciano excederet ante datam pacem et indulgentiam sororibus suis, quæ lapsæ erant, petisset a Domino ut eorum miseretur, eisque post excessum Luciani daret indulgentiam quam Luciano morte præventus non dodisset. Verum ea interpretatio ferri non potest, cum nulla sororum Celerini mentio facta fuerit antea. Vera itaque, ut ego quidem arbitror, ac gemina hujus loci sententia hæc est. Conquestus erat Celerinus de negligentia Luciani in scribendo, qui tamenetsi scribet Montanum venturum ad se esse, nihil per eum scripserat de salute sua vel quid apud eum ageretur. Nunc vero petit ut, si ante Lucianum spiritum effuderit quam hæc litteræ perveniant ad ea loca in quibus habitabat, nihil rescribat, rescribat tamen si adhuc superstes fuerit cum illic huc pervenerit.

II.—In lætitiâ Paschæ. Codex Gratianopolitanus, in hac die lætitiæ. Cassiodorus, lib. iv, Epist. 42: Marciani atque Maximi nos querela pulsavit diem paschalibus diebus paterni luctus essent vulnere sauciunt et in ipso lætitiæ tempore, etc.

Paschæ. Ita scribebant antiqui. Tertullianus in libro de Carona: Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaudemus. Idem, lib. ii ad uxorem: Quis denique solemnibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Item, lib. iv adversus Marcionem: Nam et tot festis Judæorum Paschæ diem elegit. Concilium Cabarsussitanum, intra diem Paschæ futuræ. Appendix commentarii Honorii Aug. in causa Eulalii et Bonifacii contententium de episcopatu Romano apud Baronium, dies qui imminebant sanctæ Paschæ. Arator, lib. ii Actuum apostolicorum: Gaudia Paschæ electo latrone colis. Sic etiam Rufinus in libris Historiæ ecclesiasticæ et in libris Recognitionum D. Clementis. Vide notas Sirmondi ad Concilium primum Arelatense.

Subveniat. Ego addidi hanc vocem ex conjectura, tantum ut sensum eo modo constituerem. Si quis maluerit substituere aliud vocabulum, non reprobatur.

Postulaturus. Codex Gratianopolitanus, postulandum est subveniat tam nefando naufragio.

Pro sororibus nostris. Ita editio Anglicana, quam confirmat codex Gratianopolitanus. Ita quoque se scriptum vidisse in duobus antiquis codicibus testatur Latinius. In meo legitur per sorores nostras.

audies, jam Christum eis, vobis martyribus suis peccatis indulgendum.

III. Audivi enim te floridiorum ministerium^a percepisse. O te felicem, suscipere^b vota tua quae semper desiderasti vel in terra dormiens! Optasti pro nomine illius in carcere mitti; quod nunc tibi contigit, sicut scriptum est: *Det tibi Dominus secundum cor tuum* (Psal. xix, 5). Et nunc super ipsos factus antistes Dei recognovit idem minister^c. Rogo itaque, domine, et peto per Dominum nostrum Jesum Christum ut ceteris collegis tuis, fratribus tuis, meis dominis referas, et ab eis petas ut quicumque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriae et Candidae tale peccatum remittant. Nam hanc ipsam Eteusam semper appellavi, testis est nobis Deus, quia pro se dona numeravit ne

sacrificaret; sed tantum ascendisse videtur usque ad *Tria Fata*^d, et inde descendisse. Hanc^e ergo non sacrificasse ego scio. Quarum jam causa audita, praeeperunt eas praepositi tantisper sic esse donec episcopus constituitur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes^f et petitiones, in quas nos^g fidimus, quoniam estis amici sed et testes Christi, quod^h omnia indulgeatis.

IV. Peto ergo, domine charissime Lueiane, memor sis mei, et petitioni meae annuas. Sic Christus coronam illam sanctam, quam tibi non tantum in confessione sed et in sanctimonio tradidit in qua semper eueurristi, exemplum sanctorum semper et testis fuisti, ut omnibus dominis meis, fratribus tuis confessoribus, referas de hoc facto, ut a vobis auxilium recipiant. Nam hoc, domine frater, scire debes, me

LECTIONES VARIANTES.

^a Floride omnium eorum ministerium *Vat.*

^b Suscipe *Impr.*

^c Enim minister *Bod. 1.*

^d *Tria* facta *Impr.*

^e *Has Vat.*

^f Operationes *Vat.*

^g Nobis *Vat.*

^h Qui *Vat.*

STEPH. BALUZII NOTAE.

III.—*Et nunc super ipsos.* Codex meus, et nunc super ipsos factus antistes Dei recognovit id est minister. Sic etiam in Gratianopolitano, nisi quod illic scriptum est antistes. Sidonius lib. vii, Epist. 17: *Quaeso ut abbas sit frater Auxanius, tu vero et supra abbatem.*

Fratribus tuis. Ita veteres libri et editiones. Male in editione Anglicana, *fratribus tuis et meis, meis dominis.*

Eteusam. Gisbertus Cuperus, in epistola ad Paulum Voetium, monet episcopum Cestriensem rescripsisse *Aecusam*. *Aecusam* dixit Julius Firmicus in quibusdam editionibus, in aliis *Aethusam*. Verum *Aecusa* illa multum differt ab *Eteusa*. (Haud contemnenda profecto esset conjectura Dodwelli *Diss. Cypr.* ad ep. 22 (?), legendum esse *accusam*; ἀκούστας enim dicebantur, quae contra voluntatem vi contumeliosque speratae cesserant. Modo mss. favent. GOLDAST.)

Tria Fata. Ita codex Vaticanus in editione Anglicana laudatus, duo vetera exemplaria Latini, unum ex mea bibliotheca. Neque dubium est quin haec sit vera lectio. Ille autem locus, qui nullum, ut ego quidem arbitror, habet difficultatem, valde vexatus est ab interpretibus, existimantibus eam lectionem non esse bonam. Et tamen mihi constat nullam aliam posse esse bonam praeter istam. Confirmant porro eam loca ad explicationem hujus loci ex gestis pontificalibus allata a viris doctissimis. Negari quippe non potest quin Romae, unde haec epistola scripta est, fuerit locus appellatus *Tria Fata*. Hujus rei locuples nobis testis est Procopius, lib. i, cap. 25, *de bello Gothico*; ubi scribit Janum ardem habuisse in foro ex adverso curiae super *Tria Fata*. Constat autem mulierem de qua agitur in hac epistola Celerini ascendisse, in capitolium videlicet, ut sacrificaret,⁴⁰⁷ sed substituisse *ad Tria Fata*, et inde descendisse, poenitudine videlicet ductam. Cum vero Procopius scribat *Tria Fata* fuisse prope ardem Jani ex adverso curiae, cum P. Victor templum Jani ponat prope forum, cum Dionysius Halicarnassensis, lib. ii, doceat forum positum fuisse medio inter Capitolium et palatium spatio, in planitie capitolio subjecta, Onuphrius autem Panvinius in descriptione urbis Romae annotaverit montem palatinum habere ad occasum forum Romanum et Capitolium et ad septentrionem viam sacram, et auctor *Gestorum pontificalium* tradat

basilicam sanctorum Cosmae et Damiani, quae erat sita in *Tribus Fatis*, fuisse sitam in via Sacra, quam Ovidius, in libro in *Tristium*, locat prope forum et palatium, ubi Fabium fornitem fuisse docet Cicero in *Oratione pro Cn. Plancio*, hunc autem fornitem fuisse vicinum rostris doceat Seneca in capite libri, *Quod in sapientem non cadit injuria*, et fornitem illum Aconius Padianus in commentario ad actionem primam in *Verrem* scripsit situm fuisse in clivo capitolino et inde rectam viam ad forum fuisse per forum et per *Tria Fata*, Dio vero Cassius, lib. lrv, et Herodianus, lib. iv, aditum fuisse per viam Sacram in forum, manifestum est eam lectionem esse veram quam nos retinulimus. Quare nollem viros doctissimos fuisse tam faciles in recipienda conjectura Gronovii scribentis in capite 14 Observationum in *Scriptoribus ecclesiasticis dryfata* reponendum esse in hac epistola Celerini pro *Tria Fata*, cum certum sit eam emendationem esse tentatam contra omnium veterum librorum et editionum fidem et absque ulla necessitate. Haec jure meritoque rejecta est in editione Anglicana. Porro Celerinum, quod nobis nunc incumbit probandum, fuisse tum Romae, et alij jam monuerant, et liquet ex loco ipsius epistolae, pag. 29, ubi Celerinus ait supersessum esse causae quarumdam mulierum *donec episcopus constituitur*, id est, donec locus Petri, qui vacabat post mortem Fabiani, accepisset episcopum, praecipue vero ex Epistola 22, pag. 52, in qua Cyprianus scribit ad presbyteros et diaconos Romae consistentes mittere se ad eos epistolam Celerini ad Lucianum, ut recogloscent an vera sit. Missam autem fuisse per Clementium hypodiacuum facile colligitur ex Epistola iv et xiv.

Praepositi. Id est, illi e clero qui ecclesiam Romanam gubernabant post mortem Fabiani.

IV.—*Sanctimonio.* Ita libri veteres et hic et alibi. Possem plurima exempla proferre ut ostenderem veteres ita vulgo scripsisse. Sed supersedeo, quia puto lectores mihi facile fidem praestituros. Eodem modo dicebant *blasphemium* pro *blasphemia*, ut notavimus ad Marium Mercatorem, pag. 431. Adde tamen doctissimos monachos quibus debemus novam editionem operum sancti Augustini posuisse in epistola lxi *sanctimonii et continentiae*. Item in rescripto Honorii et Theodosii AA. ad Aurelianum contra Pelagianos.

non solum hoc pro eis petere, sed et Statium et Severianum et omnes confessores qui inde huc a vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, et in urbem levaverunt, quod sexaginta quinque ministraverunt et usque in hodiernum in omnibus foverunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem gravare cor illud sanetum mihi non debui, cum sciam te prona voluntate operari. Salutant te Macharius cum sororibus suis Cornelia et Emerita, quæ lætantur de confessione tua florida, sed et omnium fratrum, et Saturninus, qui et ipse luctatus est cum diabolo, qui et Christi nomen est fortiter confessus^a, qui et ibi in pœna ungarum³⁰ fortiter est confessus, qui et hoc nimis rogat et petit. Salutant te fratres tui Calphurnius et Maria et omnes sancti fratres. Nam et hoc scire debes, me et dominis meis fratribus tuis [litteras] B scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

EPISTOLA XXI.

(Pamel., xxii. Rig., Batuz., Paris., xxi. Oxon., Lips., xxii.)

LUCIANUS RESPONDET CELERINO.

ARGUMENTUM. — *Lucianus Celerini petitioni annuit.*

I. Lucianus Celerino domino, si dignus fuero vocari, collega in Christo salutem. Accepi litteras tuas, domine frater dilectissime in quibus me tantum gravasti, ut propter tuam gravationem^b tanto gaudio pene excederem, ut litteras quas^c et ego optabam

A post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus es memorare^d, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaverim, qui scribens mihi diceres^e. Si dignus fuero frater nominarii tuis, hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. Nam tu, Deo volente, ipsum anguem majorem metatorem^f antichristi, non tantum confessus deturristi vocibus illis et verbis deificis quibus scio quasi amatores fidei et zelotypi disciplinæ Christi in qua te novi vivacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc, charissime, jam inter martyres deputande^g, voluisti nos litteris tuis gravare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus utinam fieri posset ut sine tanto scelere commisso memoriam faceremus! Non profecto tantis lacrymis inemberemus B ut nunc.

II. Scire debuisti quid circa nos actum sit. Cum benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocavit me, et dixit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico ut, si quis post arecessionem meam abs te pacem petierit, da^h in nomine meo; sed et omnes quos Dominus in tanta tribulatione arecessire dignatus est, universi litteras ex compacto universis pacem dimisimus. Vides ergo, frater, quoniam partim ejus quod mihi Paulus præcepit quam universis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cum jussi sumusⁱ secundum præceptum imperatoris fame et siti necari, et reclusi sumus in duabus cellis,

LECTIONES VARIANTES.

^a Est confessus Oxon.

^b Perpetua gravatione Impr.

^c Litteras tuas quos Oxon. ex Val.

^d Memorari Oxon. ex Val.

^e Dicis Impr.

C ^f Majorem et atrociorum Val.

^g Deputandos Val.

^h Des Oxon.

ⁱ Cum jussimus Impr.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Sed et Statium. Ita codex meus et Gratianopolitani. Ita quoque constat habuisse vetera exemplaria Latini. Sic etiam legendum esse censuerat Pamelius, cum antea scriptum esset *statim*. Vide notas ad epistolam lrv.

Machario. Satis seio scribendum fuisse *Macario*, si constaret Afros scripsisse uti Græci scribebant. At cum invenirem hoc vocabulum in vetustis exemplaribus Cypriani scriptum cum aspiratione, scirem præterea Afros et plerosque Latinos quædam vocabula scripsisse diverse, ut patet in verbo *catecuminus* et in verbo *acolytus*, tum etiam in vocabulo *Arrius*, cuius delere me in hoc loco sequi scripturam veterum exemplarium sancti Cypriani. Sic etiam scribit Franciscus Maria Florentinus in editione vetustissimi martyrologii, vi idus decembris: *In Africa sanctorum Primi, Macharii, Justi*. Et in epistola xxix sancti Augustini, in nova editione, scriptum est *Machario*, juxta fidem codicis Cisterciensis ex quo edita est.

EMIST. XXI. — Duo tantum hujus epistolæ vetera exemplaria habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli unum laudant ex Vaticana, illud nimirum, ut opinor, quod notatum est numero 499 in bibliotheca Vaticana. Habuisse se eam in suis³⁰⁸ codicibus testatur Latinus, sed ita corruptam ut vix intelligi sententia ejus posset. Pamelius et Rigaltius fatentur se nullum vetus illius exemplar habuisse.

I. — *Anguem majorem.* Id est Decium imperatorem, quem *execrabile animal* vocat Laetantius in libro de *Mortibus Persecutorum*. Sic Prudentius in carmine de *sancto Fructuoso episcopo Tarraconensi*, *Emilianum*

præsidentem vocat *cruentum colubrum*. Sic Himericus, rex Vandalarum, vocatur *veterosus anguis* in historia passionis martyrum qui vi non. julii passi sunt apud Carthaginem sub ejus imperio. Et auctor vitæ Gregorii Papæ IX, apud Odoricum Rainaldum, an. 1258, § 72, Fridericum II imperatorem vocat *tortuosum colubrum*. Nabehodonosor vocatur *aquila grandis* ab Hieronymo et Theodoro, ut notat Fronto Ducaeus in annotationibus ad tomum primum operum sancti Joannis Chrysostomi. Ad Decium pertinent hæc verba Cypriani de Celerino in Epistola xxxiv, pag. 47: *Hic inter persecutionis initia cum ipso infestationis principe et auctore congressus*; et fortassis ea quæ de hominis maligni, velut serpentis astutia venenata, ait in Epistola xlvi, pag. 60.

Metatorem antichristi. Lucifer episcopus Calaritanus Constantium imperatorem Arrianum vocat præcursorem antichristi, quod idem est. Contra Laetantius, lib. iv, cap. 41. Christum vocat metatorem templi Dei, id est Ecclesiæ. De metatoribus vide quæ dicuntur infra ad Epistolam lxxxix.

Te novi. Quamvis editio Morellii, ex qua aliæ propagatæ sunt, habeat *tenoris*, cum tamen veteres libri, etiam unus quem laudat Latinus, habeant *te novi*, hanc lectionem arbitratum sum esse retinendam, tum quia veterum librorum auctoritate nititur, tum quia videtur esse melior.

II. — *Quoniam partim.* Ita reposui secutus fidem libri mei veteris et Gratianopolitani. Vaticanus in editione Anglicana laudatus habet *quoniam partem*. Editiones, quod tam placuit.

ita ut nos afficerent fame et siti. Sed et ignis ab opere pressura nostræ tam intolerabilis erat ^a quam nemo portare posset. Sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideo, frater charissime, saluta Numeriam et Candidam, quæ secundum Pauli præceptum et cæterorum martyrum, quorum nomina subjicio, Bassi in pejerario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli a quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Herennii, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venusti, Fructi, Juliæ, Martialis et Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt, quorum et nos socios futuros intra dies audietis. Jam enim ex quo ^b iterato reclusi sumus sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam et ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus et aquam ad mensuram. Et ideo, frater ^B, peto ut, sicut hic cum Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, secundum præceptum Pauli et nostrum tractatum, exposita causa apud episcopum et facta exomologesi, habeant pacem, non tantum hæc, sed et quas scis ad animum nostrum pertinere.

III. Salutant vos collegæ mei universi, ³¹ Vos, salutate confessores Domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; inter quos et Saturninus cum comitibus suis, sed et collega meus, et Maris, Collecta et Emerita, Calphurnius et Maria, Sabina, Spesina, et sorores, Januaria, Davita, Donata. Salutamus cum suis Saturnum, Bassianum, et univer-

sum clerum, Uranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, et universos quorum nomina non scripsi, quia jam lassus eram. Ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere. Alexium et Getulicum et argentarios et sorores. Salutant vos sorores mere Januaria et Sophia, quas vobis commendo.

EPISTOLA XXII.

(Pamel., xxiii. Rigalt., Baluz., Paris., xxii. Oxon., Lips., xxvii.)

AD CLERUM ROMÆ CONSISTENTEM, DE MULTIS CONFESSORIBUS ET DE LUCIANI INVERECUNDIA ET CELERINI CONFESSORIS MODESTIA.

ARGUMENTUM. — *His litteris Cyprianus Clerum Romanum certiores reddit de seditiosa lapsorum postulatione, ut ad pacem restituerentur et de inverecundia Luciani. Quæ quo melius intelligantur, litteras tum suas, tum Celerini et Luciani transmittendas curat Cyprianus.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Post factas ad vos litteras, fratres charissimi, quibus actus noster expositus et disciplinæ ac diligentis quantalacumque ratio declarata est, aliud accessit quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus, et ipse unus de confessoribus, fide quidem calidus et virtute robustus, sed minus ^c Dominica lectione fundatus, quædam conatus est, imperiti jampridem se vulgi auctorem ^d

LECTIONES VARIANTES.

^a Ignois vapore; et pressura nostra intoler. erat Oxon. C

^b Tam enim ut Oxon.

^c Robustus minus Impr.

^d Imperite jam se auctorem Ver.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Afficerent. Ita editio Morelli et reliquæ. Codex Latinus et meus, ut non afficiebat. Gratianopolitanus, ita quod non efficiebatur.

Bassi in pejerario. Ita Morellius. Rigaltius conjectit legendum esse in *petrario*, id est in lapidicina. Codex Vaticanus et Latinus, in *perario* vel *imperario*, quod adjuvare potest conjecturam Rigaltii. Unus Bodleianus, *pegrario*. Meus, *pignerario*. Gratianopolitanus *imperario*, ut in codice Latini. Angli posuerunt in contextu conjecturam Rigaltii. Maximus episcopus Taurinensis in homilia de non timeendis hostibus carnalibus: *Piraterium latine experimentum dici potest.* Hæc homilia olim exstabat in editionibus operum sancti Ambrosii. Sed monachi Benedictini recte monuerunt esse Maximi.

In quæstione. Infra Epist. lxxix, pag. 123, tot confessores quæstionati et torti, non ut veritas quæreretur, sed ut per tormenta quæstionis cogerentur ad relinquendam veritatem. Hinc *quæstionarii* in actis sanctorum Luciani et Mariani dieti quorum officium erat reos applicare ad quæstionem et tormentis exagitare. Iidem dieti *carnifices*, ut ostendit in suo glossario latino doctissimus amicus olim noster Carolus Dufresnius Cangius. Quæstiones autem tormenta cogebant interdum innocentes ad confitendum crimina de quibus accusabatur, uti notatum a nobis est in notis ad *vitas Papparum Avenionensium*, pag. 599.

Animum. Codex Vaticanus et meus, tum etiam si qui fuit Latinus habent *animam*.

III. — *Comitibus.* Ita editio Morelliana. Angli maluerunt *omnibus*, testati se ita scriptum vidisse in codice Vaticano. Sic etiam codex Latinus. At Gratianopoli-

tanus habet *comitibus*. Meus *motibus*, quod propius accedit ad vocem *comitibus*.

Maris, Collecta. Hæc lectio reperitur in editione Morellii, in veteri libro meo, et in Gratianopolitano. Pamelius mutavit ex ingenio, absque ullius veteris exemplaris auctoritate, et posuit, *Macarius, Cornelia*, quia videbat Macarii et aliorum decem martyrum festum celebrari sexto idus aprilis. Et tamen Maris nomen non est obscurum in historia ecclesiastica. Maris episcopus Chalcedonensis claruit ævo Juliani imperatoris. Alter Maris etiam episcopus Chalcedonensis interfuit concilio Chalcedonensi, Maris Dolichensis concilio Constantinopolitano primo. Nota est controversia de epistola hæc episcopi Edesseni ad Marim Persam in concilio quinto, ejus etiam mentio facta est in Ephesino. Maris monachi meminit Theodoretus in capite 20 *Historiæ* religiosæ.

⁴⁰⁹ Epist. xxii. — Hanc epistolam, quæ primum excusa est in editione Mantuiana, in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi quæ in Fuxensi, in Gratianopolitano, in uno meo, et in eo quod servatur in monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unquam habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Pamelius eam invenerat in codice Anglicano Joannis Harrisii.

I. — *Post factas.* Editio Morellii, codex meus, Gratianopolitanus et unus Bodleianus habent: *Factis ad vos litteris*.

Imperii jampridem. Vox *jampridem* deest in codice Remensi. In Fuxensi scriptum est *imperitia sua pridem se*. Quæ lectio videtur convenire cum iis quæ paulo ante dixit Cyprianus de Luciano, illum minus Dominica lectione fundatum fuisse. Vocatur autem

constituens, ut manu ejus scripti libelli gregatim A multis nomine Pauli darentur, cum Mappalius martyr cautus et verecundus, legis ac disciplinæ memor, nullas contra Evangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus matri suæ, quæ lapsa fuerat a, mandaverit pacem dari; Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus nullas ejusmodi litteras emisit. Lucianus vero, non tantum Paulo adhuc in carcere posito nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed et post ejus excessum eadem facere sub ejus nomine perseveravit dicens hoc sibi ab illo mandatum b, ne sciens domino magis quam conservo obtemperandum.

a Et sorori quæ lapsæ fuerunt Oxon.

b Ab illo esse mandatum Eod. 1.

LECTIONES VARIANTES.

B c Nomine hæc Vat.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

iterum imperitus in hac ipsa epistola. Sanctus Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere indoctorum hominum est.* Et infra: *Nihil tam facile quam vilem plebeculam et indoctam concionem lingue volubilitate decipere, quæ quicquid non intelligit plus miratur.* Arnulphus Lexoviensis, epist. xxxii: *Sunt enim quidam qui eo difficilia majoris æstimant quia minus intellecta mirantur, et tanquam puerilia reputant quæ jucunda lucidi sermonis serenitas illustrat.* Notum est quod tradit Quintilianus, lib. viii, cap. 2, fuisse præceptorem aliquem qui discipulos obscurare quæ dicerent juberet.

Scripti libelli. Codex Fuxensis, in quò bis descripta est hæc epistola, habet in uno loco libellus scriptus C gregatim multis nomine Pauli daretur.

Multis. In codice sancti Dionysii Remensis, scriptum est *rustis*, in Fuxensi *rustis*. In vita sanctæ Tygrist virginis Maurianæ in Sabaudia edita in tomo quinto Junii Bollandiani legitur, pag. 73: *Concessit etiam vallem Cottianam in gyrum Maurianæ struetam et rustes et firmi, quæ muris et tectis ecclesiæ ministrarent.* Ubi Daniel Papebrochius conjicit per rustes intelligi debere rusticos, quos alias dielms servos glebæ. Ex quo fortassis colligi posset reponendum esse rusticis, tanquam Cyprianus in eo persisterit quod paulo ante dixit, Lucianum se imperiti vulgi auctorem constituisse. Si quis hanc conjecturam approbat, ea uti potest.

Matri suæ. Hæc tantum editio Mamti. Morellius et Iamelius adjecerunt *et sorori*. Nulla porro sororis mentio est in codice Remensi, neque in Fuxensi, in quibus scriptum est *quæ lapsa fuerat*. In variis lectionibus quas habeo ex codice Veronensi nulla quæ sororis mentio. Exstat tamen in meo et in Granianopolitano.

Sub ejus nomine. Codex Remensis, sub ejusmodi occasione perseveraverit.

Litteras non nosset. Hinc ergo colligi potest hunc Aurelium esse diversum ab Aurelio lectore ecclesiæ Carthaginensis, de ejus ordinatione agitur in epistola xxxii. Sic in prima collatione Carthaginensi inter Catholicos et Donatistas, cap. 453, Trifolius episcopus Aborensis subscribit pro Paulino Zamensi præsentem litteras nesciente. Et in professione Zenonis chorepiscopi sectæ quartodecimanorum, relata in actione prima concilli Chalcædonensis, Flavius Palladius subscribit pro eo *quod præsens diceret litteras se ignorare*. Immo in concilio Chalcædonensi, post relecta acta quedam Ephesinæ primæ synodi, subscribit Elias episcopus Hadrianopolis per Romanum episcopum Myrorum, *ob quod nesciebat litteras*, et Cajanus episcopus Phœnicensis vel Phænæ, ut est in veteribus libris, per coepiscopum suum, Dionysium,

propter quod litteras ignorem. Itaque sequens actus providit huic incommodo, et statuit ut illiterati ad ecclesiasticum servitium non admitterentur, quia litteris carens non potest sacris aptus esse officiis, ut legitur in epistola Papæ Gelasii ad episcopos per Lucaniam et Brutios et Siciliam constitutos. Fulbertus episcopus Carnotensis, ad Robertum regem Francorum scribens epist. 88 de electione Franconis episcopi Parisiensis, ait se illam approbare *si est optime litteratus*. Anno 1097, cum vacaret ecclesia Pragensis, electus est Normannus diaconus ut illic episcopus esset, vir, *quæ prima est in clerico virtus*, inquit Cosmas decanus Pragensis, *apprime litteratus*. In concilio Remensi anni 991, Arnulphus episcopus Aurelianensis ait in capite 28 nullum a¹⁰ pene hoc tempore Romæ fuisse qui litteras didicerit. In hac autem epistola et in pluribus aliis in eandem sententiam scriptis, sic de libellis martyrum loquitur Cyprianus, ut minime neget eorum meritis lapsos adjuvari posse. Nam in Epistola xiii edicit, *ut qui libellos a martyribus acceperunt, et prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo et infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata ipsius præsentia, apud presbyteram quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit et urgere cæcus cæperit, apud diaconum quoque exomologesin delicti sui facere possint, etc.* Credebat ergo Cyprianus martyrum prærogativa, vel ut ait in Epistola xiv, *auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis posse*. Sic etiam in libro de Lapsis, pag. 187, fatetur martyrum mandatis aliquid concedi posse, *si iusta, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote faciendi, si obtemperantis facilis et prona consensus, si petentis fuerit religiosa moderatio*. Quare non ipsam consuetudinem, quæ dudum in Ecclesia vigeat, sed ab usum vituperat, et nimiam nonnullorum confessorum, imprimis Luciani licentiam, qui libellos in hanc sententiam scriptos dabant: *Communicet ille cum suis*; nec observant quod Cyprianus præceperat in Epistola xi, ut diligenter inspicerent et actum et opera et merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera et qualitates, et quos ipsi noverant quorum penitentiam satisfactioni proximam conspiciant, eos nominatim libellis designarent. Duo autem adhuc observanda sunt; 1° confessores non dedisse pacem, sed petiisse ut daretur; 2° ne illud quidem ausos fuisse postulare, ut ante reditum Cypriani pax lapsis daretur, sed hæc in re noverant episcopo suo gessisse. Quare non eorum auctoritate quinque presbyteri, sed sua improbitate adducti sunt ut ante reditum episcopi, ac eo prorus inconsulto, lapsos ad communionem admitterent.

II.—Evangelii ratio. Codex Fuxensis, *evangelicæ traditionis disciplina*.

Lucianus epistolam scripsit. Id est Epistolam xvi.

per me aliis episcopis innotescere velle, cuius epistole exemplum ad vos transmissi. Additum est plane, de quibus ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res majorem nobis conflât invidiam, ut nos cum singulorum causas audire et excutere cœperimus, videamur multis negare quod se nunc omnes jactant a martyribus et confessoribus accepisse.

III. Denique hujus seditionis origo jam cepit. Namque ^a in provincia nostra per aliquot civitates in prepositos impetus per multitudinem ^b factus est, et pacem, quam semel ^c cuncti a martyribus et confessoribus datam clamitabant, confestim sibi representari cœgerunt, territis et subactis prepositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi et robore fidei prævalebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix a nobis in præteritum regebantur et in nostram præsentiam ^d differebantur, per hanc epistolam velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere et pacem sibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad clerum nostrum litteras fecerim, exemplum vobis misi. Sed et quid mihi Caldonius collega pro integritate et fide sua scripserit, quidque ego ei rescripserim, utrumque ad vos legendum transmissi. Exemplum quoque epistolæ Celerini boni et robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem confessorem scripserit, item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis, ut sciretis et laborem circa ^e omnia et diligentiam nostram, et veritatem ipsam ^f discretis, Celerianus confessor quam sit moderatus et cautus, et humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus, Lucianus vero circa intelligentiam Dominicæ lectionis, ut dixi, minus peritus ^g, et circa invidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam, cum Dominus dixerit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti gentes lingui (*Math. xxvii, 19*) et in Baptismo præterita peccata dimitti (*Joan. iii, 5*), hic, præcepti et legis ignarus, mandat pacem dari et

peccata dimitti in Pauli nomine, et hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris ejusdem Luciani ad Celerinum factis animadvertetis: quibus minime ^h consideravit quod non martyres Evangelium faciant, sed per Evangelium martyres fiant; quando et Paulus apostolus, quem Dominus vas electionis suæ dixit (*Act. ix, 15*), posuerit in Epistola sua dicens: *Miror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium; quod non est aliud: nisi si sunt aliqui qui vos turbant et volunt convertere Evangelium Christi. Sed, licet nos aut Angelus de cælo aliter advuntiet præterquam quod ⁱ advuntiamus vobis, anathema sit: sicut prædiximus, et nunc iterum dico, si quis vobis advuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit* (*Gal. 1, 6, 8*).

IV. Opportune vero supervenerunt litteræ vestræ, quas accepi, ad clerum factas, item quas beati confessores Moyses et Maximus, Nicostratus et cæteri Saturnino et Aurelio et cæteris miserunt, in quibus Evangelii plenus vigor et disciplina robusta legis Dominicæ continentur. Laborantes hic nos et contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistentes multum sermo vester adjuxit ut divinitus compendium fieret, et priusquam venirent ad vos litteræ quas vobis proxime misi, ut declararetis nobis quod secundum Evangelii legem nobiscum fortiter atque unanimiter etiam vestra sententia ^j concurrat. Opto vos, fratres clarissimi ac desideratissimi ^k, semper bene valere.

Quoniam opera sancti Cypriani vulgo citari solent secundum ordinem quem obtinent in editione Pamelii et in Rigaltiana, nosque hunc ordinem sequi decrevimus, typographus autem, ex cujus officina prodiit editio Rigaltiana, numerum xxiii ~~omisit~~ per saltum in edendis Epistolis, admonere visum est nos quoque eundem errorem retinuisse, propter rationem quam in initio istius admonitionis adduximus. D. PR. MARAN.

LECTIONES VARIANTES.

^a Nam Oxon.

^b Multitudinum Impr.

^c Quamvis semel Veron. quam vix Lat.

^d Sententiam Eod. 1.

^e Laborare circa Bod. 1.

^f Veritate ipsa Bod. 1.

^g Diximus imperitus Bod. 1.

^h Quibus minus Bod. 1.

ⁱ Præterquod Bod. 1. Præterquam advuntiamus Oxon.

^j Præsentia Bod. 1.

^k Desideratissimi Oxon. Lips.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

III.—*Pacem quam semel.* Tertullianus in libro ad Martyres: *Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes a martyribus in carcere exorare consueverunt.* Vide Dallæum, lib. vii de *penis et satisfactionibus humanis*, cap. 16.

Caldonius. Cujus epistola ad Cyprianum est xviii, inter Epistolas Cypriani. Cyprianus autem ei respondet Epist. xix.

Lucianus. Idem procul dubio ejus mentio est in Epistola lxxviii, pag. 161, in qua vocatur *Lucanus* in quibusdam vetustis codicibus et editionibus.

Sectæ nostræ. Sic olim vocabatur Ecclesia catholica. Hodie vocabulum illud invidiosum est, ut pridem monuit Erasmus in caput xxiv *Actorum*. Vide Pamelii notas ad hanc epistolam et Xisti Betuleij notas ad Lactantium, pag. 482. (*Sectæ nomine in bonam partem frequenter utitur Tertullianus, pro confessione*

christiana, uti videre est libris de *Fuga in persecutione, de Pallio et Apologetico contra gentes.* Quem pro more suo imitatur Cyprianus, tum hic tum Epistola xxxiv, de *Celerino*, et præfat. lib. i *Testimoniorum ad Quirinum*. Sic etiam *Actor. xxvi*, *αἰρεσι* in bonam partem accepit se Apostolum, testis est *Beda Retractatione sua in Acta*, pro quo ibidem *sectam non male vertit noster interpret. PAMEL.*)

Minus peritus. Codex Remensis et Fuxensis, *impe-*

ritus. *Molestus.* Codex Remensis et Gratianopolitanus et editio Manutii, *modestus*. Quo etiam modo scriptum est in libro meo vetere. Fuxensis in uno exemplari habet *molestus*, in alio *immodestus*.

IV.—*Secundum Evangelii legem.* In codice Remensi et in uno exemplari Fuxensi legitur, *legem misi et vobiscum fortiter et unanimiter etiam nostra concurre*

33 EPISTOLA XXIV.

(Erasm., iv, 22. Pamel., Rigalt., Baluz., xxiv. Paris., xxiii. Oxon., Lips., xxviii.)

AD CLERUM, DE LITTERIS ROMAM MISSIS ET DE SATURO LECTORE ET OPTATO HYPODIACONO FACTIS.

ARGUMENTUM. -- *Clerus hac epistola certior fit ordinationis Saturi et Optati, et de iis quæ Romam Scripsit Cyprianus.*

Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres charissimi, quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi; et credo vobis id quod rescripsi non displicere. Sed et illud ad vos perferre litteris meis debui, urgente causa clero in Urbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere, scio autem a nostros plurimos absentes esse, paucos vero qui illie sunt vix ad ministerium quotidiani operis sufficere, necesse fuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum et hypodiaconum Optatum confessorum, quos jam pridem communi consilio clero proximis feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus, aut quando cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantibus an congruerent illis omnia quæ esse debent in iis qui ad clerum parabantur. Nihil ergo a me absentibus vobis novum factum est, sed quod jam pridem communi consilio omnium nostrum cœperat, necessitate urgente promotum est. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse. Fratritatem salutate. Valet.

LECTIONES VARIANTES.

^a Scio enim *Lam. Ebor. NC. 1. M A.*

^b Qui ministrent *Ar. Ebor. Lam. NC. 1. MR.*

^c Carissimi *Lam. Ebor.*

^d Illustraverit *Ver.*

^e Inconcessa fidel stabilitate *Lam.*

^f Contingit *Oxon.*

^g Consummare *Ver.*

^h Confessione *Lam. Ebor. NC. 1.*

ⁱ Vestras *MR.*

^j Ad gloriosæ militiæ *Pem. Voss.*

^k Domini *Eod. 1.*

^l Fecistis *Ver.*

^m Firmas *Eod. 1.*

D

STEPH. BALUZII NOTÆ.

EPIST. XXIV. — *Quidque ego rescripserim.* Ista desunt in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Desunt etiam in octo codicibus antiquis a me visis et in quibusdam Anglicanis.

Clero. Id est iis ex clero Carthaginensi qui tum Romæ erant, ad quos scripta est Epistola xxii.

Ministerium quotidiani operis. In libro meo vetere legitur ministerii quotidiani operis. In Fuxensi, ministerium cotidianum non sufficere. In Beccensi et in Carnotensi, ministerium cotidianum operis sufficere.

Cum presbyteris. Hic locus valde perturbatus est in antiquis exemplaribus. Pamelius lectionem quam nos retinimus ait se consarcinasse.

Omnia. Ita omnes libri veteres et editiones. Verum quia in editione Rigaltii mendose excensum est monia pro omnia. Angli absque ulla vetusti codicis auctoritate, existimantes haud dubie syllabas testi excidisse typographis Rigaltii, posuerunt testimonia. Et tamen

EPISTOLA XXV.

(Erasm., iv, 5. Pamel., Rigalt., Baluz., xxv. Paris., xxiv. Oxon., Lips., xxviii.)

AD MOYSEN ET MAXIMUM ET CÆTEROS CONFESSORES.

ARGUMENTUM. — *Epistola hæc est gratulatoria ad confessores Romanos.*

I. Cyprianus Moysi et Maximo presbyteris et cæteris confessoribus, dilectissimis fratribus, salutem. Gloriam fidei et virtutis vestræ, fortissimi et ac beatissimi fratres, jam pridem de opinione cognoveram, lætatus satis et plurimum gratulatus quod vos confessione sui nominis paraverit ad coronam Domini nostri Jesu Christi præcipua dignatio. Vos enim primores et duces ad nostri temporis prælium facti, cælestis militiæ signa movistis. Vos spiritale certamen quod nunc geri Deus voluit vestris virtutibus imbuistis. Vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. Inde iniiticia felicia pugnandi orta sunt; inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria. Sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestra manu scitas inde huc tradidistis, et de poculo salutari fratribus propinastis.

II. Accessit ad confessionis exordia gloriosa et militiæ victricis auspiciæ disciplinæ tenor quem de epistolæ vestræ vigore perspeximus, quam modo ad collegas vestros in confessione vobiscum Domino copulatos sollicita admonitione misistis ut Evangelii sancta præcepta et tradita nobis semel mandata vitaliâ forti et stabili observatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus, stare firmo gradu, et in hac acie qui Evangelium conatur irrupere et, præceptis Domini subruendis manus

Rigaltius monuerat in erratis legendum esse omnia.

EPIST. XXV. — In vetusto codice Remigiano epistola ista dicitur scripta Mosi, Maximo, Nicostrato et cæteris. In veteri catalogo episcoporum Ecclesiæ Romanæ, quem Rigaltius laudat ex codice Nicolai Fabri Peirescii, legitur: *Post passionem Fabii Moyses et Maximus presbyteri et Nicostratus diaconus comprehensi sunt et in carcerem sunt missi.* Ita etiam in alio catalogo quem ex Cuspiniano edidit Aegidius Bucherius; ex quo colligitur pro Fabii, quod est in libro Peirescii, reponendum esse Fabiani. Maximum fuisse presbyterum Ecclesiæ Romanæ testatur Papa Cornelius apud Eusebium, lib. vi, cap. 5, *Historiæ ecclesiasticæ.* Vide Baronii annotationes ad martyrologium Romanum die 19 novembris.

III. — *Domino copulatos.* In codice Beccensi scriptum est Domini.

impias inferentes ^a, fidei robore submovere, præbuisse ante initia virtutum, nunc et morum magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens apostolos mandat et dicit: *Data est mihi omnis potestas in celo et in terra. Itē ergo et docete gentes omnes, tingentes^b eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcumque præcepi vobis.* (Math. xxviii, 19). Et Joannes apostolus mandati memor in Epistola sua postmodum ponit *c*: *In hoc, inquit, intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus. Qui dicit quoniam cognovit eum, et mandata ejus non servat, mendax est et veritas in illo non est.* (1 Joa., ii, 3, 4). Hæc præcepta custodienda ^d suggeritis, divina et cælestia mandata servatis. Hoc est confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, servare vocis suæ inviolatam circa omnia, et solidam firmitatem. Nam velle præter Dominum ^e martyrem fieri et præcepta Domini destruere conari, ut adversus illum dignationem quam sibi dederit, armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est Christum confiteri velle ^f et Evangelium Christi negare. Lætor igitur ex vobis, fortissimi ^g ac fidelissimi fratres; et quantum gratulor martyribus istis ^h honoratis et virium gloriam, tantum gratulor pariter et vobis ob Dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes et glorias spiritalis copiosa varietate distribuit. Honoris vestri participes et nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustravit tanta felicitas, ut ætatem nostram videre contingeret probatos servos Dei et Christi milites coronatos. Opto vos ⁱ, fortissimi ac beatissimi fratres, semper bene valere et nostri meminisse.

LECTIONES VARIANTES.

^a Et hanc aciem quæ Evangelium — impias inferre Lam. Ebor. NC. 1. Quæ in Evangelio coronatur Ver. Vat. immo. Spir. Remb.

^b Baptizantes Ebor. NC. 1.

^c Ponit et dicit Pem. Lin. Voss. 2.

^d Cum custodienda Oxon.

^e Pro Domino NC. 2.

^f Nolte Pem.

^g Dilectissimi fratres Lam. Lin. Ebor. NC. 1.

^h Illis Pem.

EPISTOLA XXVI.

(Pamel., Rigalt., Baluz., xxvi. Paris., xxv. Oxon., Lips., xxxi.)

MOYSES, MAXIMUS, NICOSTRATUS, ET ALII CONFESSORES
RESPONDENT PRÆCEDENTI EPISTOLÆ.

ARGUMENTUM. — *Solatia quæ ex Cyprianis litteris perciperant Romani confessores, grati agnoscunt. — Martyrium non pœna sed felicitas. — Voces evangelicæ faces ad inflammandam fidem. — In lapsorum causa Cypriani sententiæ acceditur.*

I. Cæcilio Cypriano, episcopo ecclesiæ Carthagenensium, Moses et Maximus presbyteri et Nicostratus et Rufinus diaconi et cæteri confessores in fide veritatis perseverantes in Deo Patre et in Filio ejus Jesu Christo Domino nostro et in Spiritu sancto salutem. Inter varios et multiplices, frater, dolores nobis constitutis propter præsentis multorum fratrum i per totum pene orbem ruinas, hoc præcipuum nobis solatium supervenit, quod acceptis litteris tuis erecti sumus ^k, et dolentis animi mœroribus fomenta ^l suscepimus. Unde intelligere jam possumus gratiam divinæ providentiæ forsitan non ob aliam causam nos tam diu clausos vineulis carceris reservare voluisse, nisi ut, instructi ^m et robustius animati litteris tuis, voto priori ad coronam destinatam possemus pervenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ ut in tempestate ⁿ quadam serenitas, et in turbido mari exoptata ^o tranquillitas, et in laboribus requies, ut in periculis et doloribus sanitas, ut in densissimis tenebris candida lux et refulgens ^p. Ita illas animo sitiente perbibimus et voto esuriente suscepimus, ut ad certamen inimici ^p ex illis nos satis pastos et saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista

ⁱ Desunt reliqua in Corb.

^j Fratrum omittit Oxon.

^k Et rectissimi Bod. 2. Lam. Ebor. NC. 1. Et recreati Ben.

^l Dolenti animæ roboris fomenta Lam. Lin. NC. 1. Bod. 2.

^m Instructius Manut.

ⁿ Exorta Bod. 2. Ben. Lam. Ebor. NC. 1.

^o Lux refulgens Ben. Bod. 2.

^p Certamen animi Lam. Bod. 2. Ebor.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Præter Dominum. In picrisque veteribus libris scriptum est per Dominum. In uno meo, nam præter Dominum martyrem fieri. In Beccensi, nec propter Dominum martyria fieri. Ita etiam fere Carnotensis.

Honoratis. Codex Gratianopolitanus, honeratis. Quidam libri veteres et quædam editiones habent coronatis.

Ætatem nostram. Ita nos reposuimus secuti auctoritatem veterum editionum et octo veterum exemplarium. Fatendum tamen est lectionem quæ habet ætate nostra exstare etiam in octo codicibus antiquis.

In calce hujus Epistolæ et in calce Epistolæ xxxiv, scriptum est antiquitus in codice Pistaci: *Emendavit Justinus Romæ.*

EPIST. XXVI. — In vetustissimo codice sancti Remigii Remensis scriptum est antiquitus in titulo istius Epistolæ: *Incipit rescriptum Moysei et Maximi ad Cyprianum, quam dictavit Novatianus. In Græ-*

tianopolitano Myscus sæpe dicitur quem vulgo vocamus Moysem. In martyrologio edito a Florentino xv februarii, civitate Astæ Moysei. In fragmentis Paciani, in codice Flori, legitur in parænesi ad poenitentiam, apud Moseum et veteres, et paulo post, Moysæum pro Blasphematore. In initio conciliæ Arnobii cum Serapione legitur Moseo. Vide præfationem viri clarissimi domni Bernardi de Montefalcone ad Athanasium, pag. 54. De Novatiani eloquentia, a quo epistola ista dicitur dictata, vide quæ notantur infra ad Epistolam xxx.

I.—Cæcilio Cypriano. Hanc inscriptionem accepimus ex eodem codice sancti Remigii. Eam vero ob eam in primis causam posuimus, quod ex ea discemus formam scribendi illorum temporum. Nam haud dubie inscripta fuit epistola eo modo quo legitur in illo veteri libro.

Pastos et saginatos. Supra in Epistola ad Donatum, pag. 5 (col. 192): *Impletur in succum cibis fortioribus*

tua charitate mercedem, et hujus tam boni operis representabit debitam frugem. Non minus enim coronam mercede condignus est qui hortatus est quam qui et passus est, non minus laude condignus qui docuit quam qui et fecit. Non minus honorandus est qui monuit quam qui dimicavit, nisi quoniam nonnumquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum qui instituit quam ad eum qui se docibilem discipulum subministravit. Illic enim fortassis hoc quod exercuit non habuisset, nisi ille docuisset.

[II. Percepimus igitur, iterum dicimus, frater Cypriane, magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maxime quod et gloriosas martyrum, non dicam mortes, sed immortalitates gloriosis et condignis laudibus prosecutus es. Tales enim excessus talibus vocibus prosecuendi fuerunt, ut quæ referebantur sic dicerentur qualiter facta sunt. Ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, et oculis nostris quodam modo cælum illos petentes prosecuti sumus, et inter Angelos ac Potestates Dominationesque cœlestes constitutos contemplati a sumus. Sed et Dominum apud Patrem testimonium suum illis promissum perhibentem b auribus nostris quodam modo sensimus c. Hoc est ergo quod et nobis animum in dies erigit, et ad consequendos gradus tantæ dignationis incendit d.

III. Quid enim gloriosius, quidve felicius ulli hominum poterit ex divina dignatione contingere, quam inter ipsos carnifices in ipso interitu confiteri Dominum

A Deum, quam inter sævientia o sæularis potestatis varia et exquisita tormenta, etiam extorto et exercuciato f et excarnificato corpore, Christum Dei Filium, etsi recedente sed tamen libero spiritu, confiteri, quam relicto mundo cælum petisse, quam desertis hominibus inter Angelos stare, quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei jam se liberum sistere, quam cœleste regnum sine ulla cunctatione tenere, quam collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse, quam iudicis sui divina dignatione iudicem factum fuisse, quam immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse, quam humanis et sacrilegis legibus contra fidem non obedisse, quam veritatem voce publica contestatum fuisse, quam ipsam quæ ab omnibus metuatur moriendo mortem subegisse, quam per ipsam B mortem immortalitatem consecutum fuisse, quam omnibus sævitæ instrumentis excarnificatum et extortum e ipsis tormentis tormenta superasse, quam omnibus dilaniat corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse, quam sanguinem suum presluentem non horruisse, quam supplicia sua post fidem amare cœpisse, quam detrimentum vitæ suæ putare non exisse h?

IV. Ad hoc enim prælium quasi quadam tuba Evangelii sui nos excitat Dominus dicens: *Qui plus diligit patrem aut matrem quam me, non est me dignus; et qui plus diligit animam i suam quam me, non est me dignus; qui non tollit crucem suam et sequitur me, non est me dignus*

LECTIONES VARIANTES.

a Quasi contemplati Lam. NC. 1. Ebor. Ben. Bod. 1. C
2. Vat. Fel. innot.
b Reddentem Lam. Ebor. NC. 1. Ben.
c Similiter sensimus Bod. 2. Lam. Ebor. NC. 1. Ben.
d Accendit Ben. intendit Impr.

e Sævientes Lam. Ebor. NC. 1.
f Exercuciato corpore Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1. 2.
g Excoriatum Lam. Bod. 2. Ebor.
h Vixisse Vat. Bod. 2. Vicisse Ver. Ben.
i Sic Ben. omittit Oxon.

STEPH. BALUZI NOTE.

corpus, ut saginatus in pœnam carius pereat. Mos olim erat, ut annotat Holstenius ad Acta sanctarum Perpetuæ et Felicitatis, eos qui vel pœnæ causa ad gladiatorium vel venatorium ludum dati essent, aut sponte se ipsidem addicerent, saginari prius a magistris ludi, ut habiliores ac valentiores producerentur. Apud T. Livium, lib. v, scriptum est saginare plebem populares suos ut jugulentur. Tacitus in libro ii Historiarum: *Ibi militibus Vitellius paratos cibos et gladiatoriam saginam dividebat.* Hieronymus in libro ii adversus Iovinianum: *Athletas, quorum vita et ars sagina est.* Q. Curtius, lib. ix: *Intererat epulis Dionysius Atheniensis, pugil nobilis, et ob eximiam virtutem virum a rege promotus et gratus. Invidi malignique increpabant per seria et ludum saginati corporis sequi inutilem belluam.* Vide Cassianum lib. vi, cap. 7, de institutis roncantiatum.

II.—¹¹² Prosequendi. Ita nos restituimus, secuti auctoritatem vetusti codicis Remigiani, cum antea legerebatur *personandi*. Et certe nostra lectio semper melior apparebit.

Perhibentem. Codex Fuxensis, *Perhibentem atque reddentem.*

III.—*In ipso interitu.* In editione Manutii, cui prima editio istius epistolæ debetur, et in editionibus quæ postea secutæ sunt legitur *interritum*. Quod cum vir doctissimus Dionysius Petavins existimaret esse mendosum, censuit in notis ad Themistium reponi debere *inter ictus*. Quæ conjectura videbatur ei loco admodum convenire; eamque ego valde probabam, præsertim cum ea confirmari posse videretur aucto-

ritate etiam Cypriani, qui scribit in epistola lxxv, pag. 71, *sub ictu mortis*, in Epistola lxxv, p. 115, *sub ictu passionis*, ut apud Pontium quoque diaconum in Vita ejus, in epistola lxxxii, pag. 165, *sub ictu agonis*, et in ealce libri adversus Demetrianum, pag. 224, *sub ipso exitu vitæ*. Verum, inventa semel vera lectione, non opus est uti conjecturis. Lectionem autem a me restitutam reperi in eodem libro Remigiano. Eandem habuisse Anglos in suis codicibus, satis constat.

Quam iudicis... fuisse. Segmentum istud deest in tribus antiquis codicibus, in Remigiano nimirum, in D Dionensi et in Sorbonico.

Non exisse. Id est, non excessisse a vita. Ipse Cyprianus in libro de Mortalitate, pag. 254, *Pati timetis, exire non vultis.* Hinc exitus pro morte sæpe apud eundem Cyprianum.

IV.—*Et qui plus diligit animam.* Hæc, quæ exstant in editione Manutii, et desunt in Morelliana, Pamelius consilio potius quam auctoritate prætermisit, quia non reperiuntur, ut ille ait, neque in græcis neque in latinis codicibus. Sed ego in emendandis Cypriani operibus non quæro quid reperitur in græcis et latinis exemplaribus sacrarum Bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Extat autem hæc sententia in duobus antiquis codicibus sancti Remigii Remensis, in Sorbonico et in Fuxensi, id est in omnibus fere codicibus antiquis. Etenim sex tantum epistolæ istius antiqua exemplaria habui. Exstat etiam in quatuor antiquis codicibus laudatis in editione Anglicana.

(Matth. x, 57). Et iterum: *Beati qui persecutionem passi fuerint* ^a *propter justitiam; ipsorum enim est regnum celorum. Beati eritis* ^b *cum vos persecuti fuerint et odio habuerint* ^c. *Gaudete et exultate. Sic enim et prophetas persecuti sunt, qui ante vos fuerunt, patres eorum* (Matth. v, 10, 12). Et iterum: *Quoniam* ³⁶ *ante reges et potestates* ^d *stabitis, et tradet frater fratrem ad mortem, et pater filium; et qui perseveraverit usque ad finem, hic salvus erit* (Matth. x, 18, 21, 22). Et: *Vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut et ego vici et sedi super thronum patris mei* (Apocal., iii, 21). Sed et Apostolus ^e: *Quis nos separabit a charitate Christi? Pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? sicut scriptum est: qui propter te interficimur tota die, aestimati sumus velut oves victimæ, sed in iis omnibus supervincimus pro eo qui nos* ^B *dilexit* (Rom. viii, 35, 37).

V. Hæc et hujusmodi cum in Evangelio collata perlegamus ^f, et quasi faeces quasdam ad inflammandam fidem Dominicis vocibus suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis jam non tantum non perhorrescimus, sed et provocamus, et inimicos Dei jam hoc ipso quod non cessimus vicimus ^g, et nefarias con-

tra veritatem leges ^h subegimus. Et si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fundere ⁱ parati sumus, nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam judicet, quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cælum differt, quæ gloriosum Dei conspectum inhibet. In hujusmodi enim certamine, et in hujusmodi, ubi decertat fides ^j, prælio, mora martyres ^k non distulisse, vera clementia est. Pete ergo, Cypriane charissime, ut nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque uberius ^l atque propensius et armet et illustret et viribus potentia suæ firmet ac roboret ^m, et quasi ⁿ optimus imperator, milites suos, quos usque adhuc in castris carceris exercuit et probavit, producat jam ad propositi certaminis campum. Porrigat nobis arma divina, illa tela quæ nesciunt vinci, lorica m justitiæ quæ nunquam solet rumpi, clypeum fidei qui non potest perforari, galeam salutis quæ non potest frangi ^o, et gladium spiritus, qui non consuevit vulnerari. Cui enim magis hæc ut pro nobis petat mandare debemus, quam tam glorioso episcopo, ut hostiæ destinati ^p petant auxilium de sacerdote?

VI. Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio

LECTIONES VARIANTES.

^a Patiuntur Lam. Ebor. NC. 1.

^b Beati estis Bod. 1.

^c Sic Lam. Ebor. NC. 1 Oderint Oxon.

^d Præsides Bod. 1. 2. Lam. Ebor. NC. 1.

^e Paulus Lam. Ebor. NC. 1. Ben.

^f Perteginus Oxon.

^g Vincimus Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.

^h Civitatem leges Ver.

ⁱ Fudisse Oxon.

^j Certamine ubi decertat fides Lam. Ebor. NC. 1. Ben.

^k Martyres prælio non Lam. Ebor. NC. 1. Ben.

^l Liberius Lam. Ebor. NC. 1.

^m Probet ac formet Lam. Ebor. NC. 1. Ben.

ⁿ Qua optimus Ver. Quia Val.

^o Galea — frangi omittit Oxon.

^p Destinata Ver. Ben.

C

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Odio habuerint. Ita vetus codex Remigianus, Sorbonicus, Divionensis, Gratianopolitanus et Fuxensis. Ita etiam editio Mantuana.

Patres eorum. Hæc desunt in codice Remigiano et in Fuxensi.

Potestates. Idem libri veteres habent *præsides*.

Victimæ. Ita etiam in epistola ad Fortunatum de *Exhortatione Martyrii*, cap. 6, et lib. iii *Testimoniorum*, cap. 18. At tres codices nostri et quinque in editione Anglicana laudati præferunt *occisionis*, Fuxensis *jugulationis*. Vulgata editio Epistolæ Pauli ad Romanos *occisionis*. Sic etiam citat sanctus Augustinus, lib. i *Retractat.*, cap. 7, et lib. iv de *Doctrina christiana*, cap. 20. Item Primasius. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Pauli.

Supervincimus. Cum viderem pro hac voce, quæ latina non est, scriptum esse *speramus* in codice Remigiano veteri, in Gratianopolitano et in Divionensi, tum etiam in quinque quorum varia lectiones existant in editione Anglicana, huc valde inclinabat animus ut vocem minime latinam expungerem, eam quæ latina est substituerem, præsertim cum ea exstet in Vulgata editione Epistolæ sancti Pauli ad Romanos, et illa quoque utatur sanetus martyr in libro de *Exhortatione Martyrii* ad Fortunatum. Verum, cum viderem illum possuisse *supervincimus* in libro iii *Testimoniorum*, cap. 18, eamque vocem retentam esse a Tertulliano in *Scorpiace* et a sancto Augustino, lib. iv de *Doctrina christiana*, cap. 20, et lib. ii de *Civitate Dei*, cap. 25, tum etiam in epistola Evodii ad Augustinum, existimavi nihil esse mutandum. Sic in Psalmis sæpe legitur *supersperavi*; apud Tertullianum, in libro de *Pœnitentia*, *superscenditur*; apud Symmachum, lib. 1, Epist. 56, *superpingo*; apud Sidorium, lib. ix, Epist. 3, *superinsuavis*. Hæc interim admonendum est co-

dicem Veronensem habere *supervincimus* in libro ad Fortunatum, non vero *speramus*.

V.—*Provocamus*, id est, ultro nos offerimus persecutoribus, mori optantes, ut fecerant olim martyres Lugdunenses et Viennenses apud Eusebium. Tertullianus in libro ad Scapulam: *Denique, cum omni sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes*. Vide *Acta passionis sancti Stephani Papæ et martyris* in ipso initio. Et tamen publica temporis illius disciplina prohibebat ne quis ultro se offerret, cum hoc Scriptura divina prohibeat, ut legitur in Actibus proconsularibus de martyrio Cypriani; quia non temeritas sed fides et modestia corquatur, ⁴¹³ ut legitur in epistola ecclesiæ Smyrnaeorum apud Eusebium, ex versione Rufini. Deinde Mensurius episcopus Carthagenensis istud ita severe prohibuit ut etiam honorari prohibuerit Christianis qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, uti pluribus dictum a nobis est ad caput undecimum Laetantii de *Mortibus Persecutorum*. Vide etiam sanctum Ambrosium, sive quis alius auctor est (cap. 57) *Officiorum*, et concilium Eliberitanum, canone 60, et Rigallium ad Epistolam iv Cypriani.

Fundere. Hæc est lectio veteris libri Remigiani, certe optima. Sic etiam habent tres libri veteres laudati in editione Anglicana.

Nemo hanc. Idem codex Remigianus: *Nemo hanc dilectionem nostram more dementiae judicet*.

Quæ impedimentum gloriæ facit. Istud deest in eodem codice Remigiano.

Exercuit et probavit. Codex Divionensis et recentior Remigianus, et probavit et probat. In illis autem omittitur vox *exercuit*.

Galeam salutis. Istud addidimus ex vetusto Remigiano, auctoritatem quoque secuti quinque veterum exemplarium Anglicanorum.

episcopatus tui, licet interim a fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti, quod litteris confessores frequenter corroborasti, quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus justis præbuisisti, quod in omnibus te præsentem quodammodo semper exhibuisti, quod in nulla officii tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad majorem lætitiã robustius provocavit a tacere non possumus, quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. Animadvertimus enim te congruente censura et eos digne objurgasse qui, immemores delictorum suorum, pacem a presbyteris per absentiam tuam festinata et præcipiti cupiditate extorsissent b, et illos qui sine respectu Evangelii sanctum Domini canibus et margaritis porcis profana c facilitate donassent, cum grande delictum, B et per totum pene orbem incredibili vastatione grassatum, non oporteat nisi, ut ipse scribis, caute moderateque tractari, consultis omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus, et ipsis stantibus laicis, ut in tuis litteris et ipse testaris; ne, dum volumus importune ruinis subvenire, alias majores ruinas videamur parare: ubi enim divinus d sermo relinquatur, si tam facile peccantibus venia præstetur? Fovendi sunt sane ipsorum e animi et ad

A maturitatis suæ tempus nutriendi, et de Scripturis sanctis quam ingens et supra omnia peccatum commiserint instruendi. Nec hoc amittuntur quia non pauci sunt; sed hoc ipso magis reprimantur quia non pauci sunt, Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere consuevit f, sed pudor, sed modestia, sed patientia, g sed disciplina, sed humilitas atque subjectio h, sed alienum de se expectasse judicium, sed alienam de suo i sustinuisse sententiam. Hoc est quod penitentiam probat; hoc est quod impresso i vulnere inducit cicatricem; hoc est quod dejecta: mentis ruinas erigit et attollit, quod ardentem delictorum æstuantium vaporem restinguit et finit. Non enim quæ sanorum sunt corporum medicus ægris dabit i, ne importunus cibis tempestatem valetudinis sævientis k non reprimat, sed accendat; scilicet ne quod potuisset maturius jejunio extenuari l, per impatientiam longius pasta cruditate producat m.

VII. Eluendæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ operibus bonis n, et nefario cibo ora misera o polluta penitentia sunt p vera sermonibus expianda, et in secretis cordis fidelis novellandus et consecrandus est animus q. Crebri penitentium gemitus audiantur: non semel tantum, sed

LECTIONES VARIANTES.

- a Provocasti Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.
 b Extorsisse dicuntur Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.
 c Proua Ver.
 d Divini metus Lam. Ebor. Bod. 1. NC. 1.
 e Lapsorum Vat.
 f Impudens contulit Vat.
 g Subjectio: Hoc est Lam. Ebor.
 h Sed de suo actu Bod. 1.
 i Hoc impresso Ver.
 j Sanis corporibus, sed ægris medicus dabitur Lam.

Ebor. 2. NC. 1.

k Sævientis omitt. Lam. NC. 1. Ebor.

l Attenuante sanari Lam. Bod. 1, 2. NC. 1. Attenuari Ver.

m Videatur produci Lam. Ebor. Bod. 1, 2. Ben. Maant.

n Malis Ben. Lam. Ebor. NC. 1.

o Misera omittit. Lam. NC. 2. Ben.

p Patienter addit. NC. 1. Veris sermonibus Lam. Ebor. NC. 1. Ben.

q Novellandus est animus Lam. Bod. 1, 2. Ebor. NC. 1. Ben.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

VI.—*Licet interim.* In eodem vetusto codice Remigiano legitur, *licet inter initia fratribus pro temporis conditione descriptis*, haud dubie pro *distractis*. Ita etiam quinque codices Anglicani.

Te congruente censura. Idem codex Remigianus, tua congruente censura eos digne. Ita etiam recentior Remigianus et Compendiensis.

Eos objurgasse. Respicit hic locus ad Epistolam xxii, in qua agitur de pace quam quidam turbulenti sibi datam aiebant a confessoribus et martyribus. Quæ res magnam invidiam conflaverat Cypriano, quia id aiebat factam esse contra disciplinam ecclesiasticam. Vide etiam Epist. xiv.

Per absentiam tuam. Editio Manutiana et quatuor libri veteres, *per impatientiam*. Utraque lectio potest esse bona.

Canibus. Hæc vox itemque vox *porcis* desunt in omnibus libris veteribus.

Stantibus laicis. Id est laicis qui constantes fuerant in confessione nominis, qui non cesserant tormentis, qui non sacrificaverunt idolis. Inde in Epistola sequenti scriptum est Ecclesiam esse constitutam etiam in stantibus. Vide etiam Epistolam xxx.

Ubi enim. Vetus Remigianus: *Ibi enim divinus metus relinquatur cum tam facile peccantibus venia præstatur.* Vocem *metus* habent etiam aliquot alii libri veteres.

Et de Scripturis instruendi. Hæc desunt in tribus antiquis codicibus.

Quia multi sunt. Tertullianus in initio libri de Pudicitia: *Quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur.* Hieronymus in

dialogo *adversus Pelagianos*: *Multitudo sociorum nunquam te catholicum, sed hæreticum esse demonstrabit.* Nam, ut idem alibi ait, *peccantium multitudo non quærit errori patrocinium.* Seneca in libro de Vita beata cap. 2: *Non tam bene cum rebus humanis agitur ut meliora pluribus placeant.* Argumentum pessimi turba est. Idem lib. 1 de Clementia, cap. 21: *Fecit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium.* Quintilianus, lib. 1, cap. 6: *Unde enim tantum boni ut pluribus quæ vera sunt placeant?* Ovidius, lib. 1 de Arte amandi:

Pleraque sunt semper deteriora bonis.

Mathæus Bossus in disputatione, quæ est de Gaudio: *Levitatis et pessimi erroris auctor semper est turba.* Et Cicero in initio libri *Tusculanarum questionum*: *Ad vitia consentiens multitudo.* Annotat Nonius Marcellus antiquos paucorum numerum posuisse pro bonis, sicut et multorum pro malis. T. Livius lib. xxi: *Pauci ac optimus quisque Hannoni assentiebantur.*

Valere. Hæc vox non habetur in editione Morelliana, et deest etiam in quinque codicibus antiquis. Pro ea autem vetus Remigianus præfert *proficere*.

Patientia. Quidam codices habent *penitentia*, facili et multum obvio errore, nisi monuimus ad Epistolam xvii, pag. 405. Codex Gratianopolitanus et editio Morellii habent *sapientia*.

Dejectæ mentis ruinas. Vetus Remigianus, *declives et trementes ruinas erigit et extollit.*

Vaporem restinguit. Tres libri veteres habent *extinguit*: *Congruas escas medicus ægris dat.* Non enim, etc.

iterum fideles ex oculis lacrymæ profundantur, ut illi ipsi oculi qui male simulachra conspexerunt, quæ illicita commiserant, satisfaciendis a Deo fletibus deleant. Non est nisi patientia morbis necessaria. Luctantur cum suo dolore qui languent, et ita deum sperant sanitatem, si tolerantia superarint dolorem; infidelis enim cicatrix quam cito festinans medicus induxit, et ad quemlibet casura medela rescinditur b; si non c fideliter de ipsa tarditate remedia præstentur: cito rursus in incendium flamma d revocatur, nisi totius ignis, etiam usque ad extremam scintillam, materia restinguatur; ut merito hujusmodi homines sciant sibi etiam de ipsa mora magis consuli et fideliora necessariis dilationibus remedia præstari. Cæterum, ubi erit quod custodia squalidi carceris includuntur e qui Christum B confitentur, si sine periculo fidei sunt qui negaverunt? ubi quod in nomine Dei catenarum ambitu vincuntur, si sine communicatione non sunt qui confessionem Dei non retinuerunt f? ubi quod detenti martyres gloriosas g animas ponunt, si qui dereliquerunt fidem periculorum et delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? Quod si nimiam impatientiam præferunt h et intolerabili festinatione communicationem exposcunt, frustra querula ista et invidiosa ac nihil adversus veritatem valentia jaectant petulanti et infreno ore donvicia, quandoquidem licuerit illis suo jure retinere quod nunc sua sponte quesita necessitate i coguntur postulare. Fides enim quæ potuit Christum confiteri, C

potuit et a Christo in communicatione retineri. Optamus te, beatissime ac gloriosissime papa i, in Domino semper bene valere et nostri meminisse.

EPISTOLA XXVII.

(Pamel., Rigalt., Baluz., xxvii. Paris., xxvi, Oxon., Lips., xxxii.)

CYPRIANUS LAPSIS.

ARGUMENTUM. — *Argumentum hujus epistolæ infra habes Epistola xxix. « Litteras, inquit, ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi jam datam sibi vindicantes, quod dicant Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum quarum exemplum ad vos transmisi, legelis, simul quid et ego eis breviter rescripserim. » Desideratur autem lapsorum epistola ad quos rescribit.*

I. Dominus noster, cujus præcepta et monita observare debemus, episcopi honorem et Ecclesiæ suæ rationem disponens, in Evangelio loquitur k et dicit Petro: *Ego tibi dico quia tu es Petrus, et super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum non vincunt eam: et tibi dabo claves regni cælorum; et quæ ligaveris super terram erunt ligata et in cælis, et quæcumque solveris super terram erunt soluta et in cælis (Math. xvi, 18, 19).* Inde per temporum et successivum vices episcoporum ordinatio et Ecclesiæ ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos m constituitur et omnis actus Ecclesiæ per eosdem præpositas gubernetur. Cum hoc itaque divina lege n fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate sic

LECTIONES VARIANTES.

a Satisfaciens Lam. Ebor. 1. NC. 1. Ben.

b Extinguitur Vat.

c Cui non Lam. Ebor. NC. 1. Ben.

d Præstentur. Incendium flammæ Lam. Ebor. NC. 1.

e Lamina revocatur Ver.

f Cæterum ubi erit quod judicia patiuntur, quod carcere includuntur Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2. Ben.

g Dei renuerunt Lam. Ebor. NC. 1. Manut.

h Ubi qui detenti gloriosas, Lam. Ebor. NC. 1. Manut.

i Præferunt minimam patientiam Ben. Vat. Lan. Ebor. Bod. 1, 2. NC. 2. Impatientiam præ se ferunt Oxon.

j Nunc necessitate Lam. Ebor. NC. 1.

k Optamus te, frater Rigalt. Oxon.

l Loquitur Ecclesiæ Bod. 1.

m Hoc ita divina lege Bod. 1.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Vetus Remigianus, *morbum restinguit et finit*. Ita etiam Gratianopolitanus.

VII. — ⁶¹⁴ *Nisi patientia*. Idem codex Remigianus, *non est impatientia*. Ita etiam Sorbonicus, Fuxensis et Gratianopolitanus. In recentiore Remigiano et in Dionensi: *Non est nisi patientia in morbis*. Lucanus IX: *Gaudet patientia duris*.

Intolerabili festinatione. Vetera exemplaria, *intolerabilem festinationem communicationis*. Sed hanc lectionem Pamelius ait esse pessimam.

Querula. Quidam libri veteres, *querelosa*.

Optamus te. Revocavimus hanc clausulam veterum editionum, quam reperimus etiam in quatuor antiquis codicibus. Nescio autem qua auctoritate Rigaltius aliam induxit, quam ego nusquam reperi. Angli tamen eam retinuerunt.

EPIST. XXVII. — Hæc epistola in veteri libro sancti Dionysii Remensis et in uno meo est ancipigrapha. In editione Morelliana dicitur esse Celerini ad lapsos. In editione Mantiana, quæ prima omnium est, et in libro Fuxensi, *Cyprianus lapsis*. Quæ est vera lectio.

I. — *Cujus præcepta*. Sequi in hoc loco placuit scripturam libri Fuxensis, quam puto esse meliorem ea

quam præferunt editiones Mantii et Morellii et vetus liber meus, ubi scriptum est, *cujus præcepta debentur metuere et observare*. Codex sancti Dionysii Remensis, *præcepta servire et observare*.

Non vincunt eam. Ita etiam in libro de Unitate Ecclesiæ, pag. 194. Codex Fuxensis, *non prævalebunt adversus eam*. Apud Pacianum in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum, *non convalescent adversus eam*.

Tibi dabo claves. Quamvis istæ claves non dentur Petro, sed promittantur, veteres tamen existimant et recte, datas esse, easque solum Petrum accepisse ait Optatus, sed communicandas cum cæteris. Gerebat enim, ut ait sanctus Augustinus, totius Ecclesiæ figurata generalitate personam; et erant utique cæteri Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi et honoris et potestatis, ut ait Cyprianus in libro de Unitate Ecclesiæ. Vide epistolam Stephani episcopi Larissæ ad Bonifacium papam II, editam in collectione Romana Holstenii, epistolam Mapinii episcopi Remensis apud Fræherum et Duchesnum, et Franeisicum Masonum lib. IV, cap. 3, 4, de Ministerio Anglicano.;

mihî scribere voluisse, ut Ecclesiæ nomine litteras facerent, et quando a ecclesia in episcopo et clero et in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim nec Domini misericordia et potestas ejus invieta patiatur ut Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus, eums criptum sit: *Deus non est mortuorum, sed vivorum* (Matth. xxi, 32). Omnes quidem vivificari optamus, et ut in statum pristinum restituantur precibus nostris et gemitibus oramus. Si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse, et si apud illos atque in illis est Ecclesia, quid superest quam ut ipsi rogentur a nobis ut nos ad Ecclesiam dignentur admittere? Summissos ergo et quietos et verecundos esse oportet eos qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant Ecclesiæ scribere.

II. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles et mites et tremantes et metuentes Deum, et qui in Ecclesia semper gloriose et granditer operati sunt, et opus suum numquam Domino imputaverunt, scientes illum dixisse: *Et cum hæc omnia feceritis, dicite: Servi supervacui sumus, quod debuimus facere fecimus* (Luc. xiii, 10). Quæ illi cogitantes, et quamvis libello a martyribus accepto, ut tamen a Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi se delictum suum cognoscere et poenitentiam veram agere, nec ad pacem temere aut importune properare, sed expectare presentiam nostram, dicentes pacem quoque ipsam, si eam nobis presentibus acceperint, dulciorem sibi futuram. Quibus quantum gratulatus sim Dominus testis est, qui dignatus est ostendere quid ejusmodi et tales servi de ejus benignitate mercantur. Quas litteras cum nuper acceperim, et nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, et quicumque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subjiciatis et libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis. Ante est enim scire quibus rescribere habeam. Tunc ad singula quæ scripsistis pro loci et actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et secun-

dum Domini disciplinam quiete et tranquille agere. Valet.

EPISTOLA XXVIII.

(Pamel., Rig., Baluz., xxviii. Paris., xxvi. Oxon., Lips., xxxiv.)

AD PRESBYTEROS ET DIACONOS.

ARGUMENTUM. — Argumentum hujus epistolæ satis convenit cum præcedenti, ac puto eam esse de qua in sequenti epistola loquitur; laudat enim clerum suum, quod Gaium Diddensem presbyterum, et diaconum ejus, qui lapsis temere communicabant, communiione movissent, et ut de aliis quibusdam idipsum fiat hortatur.

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Integre et cum disciplina fecistis, fratres charissimi, quod, consilio collegarum meorum qui presentes erant, Gaius Diddensi presbytero et diacono ejus censuistis non communicandum, qui, communicando cum lapsis et offerendo oblationes eorum, in pravis erroribus suis frequenter deprehensi, et semel atque iterum, secundum quod mihi scripsistis, a collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione et audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipientes quosdam fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consulimus, et quorum saluti non adulatione composita, sed sincera fide prospicimus ut vera poenitentia et gemitu et dolore pleno Dominum deprecentur, quia scriptum est: *Memento unde cecideris, et age poenitentiam* (Apoc. ii, 5); et iterum loquitur Scriptura divina: *Sic dicit Dominus: Cum conversus genueris, tunc salvaberis, et scies ubi fueris* (Isa. xxx, 15).

II. Ingemiscere autem et agere poenitentiam quomodo possunt quorum gemitibus et lacrymis intercedunt quidam de presbyteris, ut communicandum cum illis temere existiment? nescientes quia scriptum est: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, et semitam pedum vestrorum turbant* (Isa. iii, 12). Merito salubria nostra et vera consilia nihil promoveant, dum blanditis et palpationibus perniciosius salu-

LECTIONES VARIANTES.

^a Voluisse, quando Impr.

^b Ne Domini Oxon.

^c Utilitate Bod. 1.

^d Domini Bod. 1.

^e Nescientes scriptum esse: Qui vos et beatos Bod.

^f Blandientis Conjc. Rigalt.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

Ut Ecclesiæ... faerent. Ista addita sunt ex libro meo vetere et ex editione Morellii. Quæ miror prætermissa fuisse a Pamelio et Rigaltio, cum absque his sensus non sit integer. Recte ergo fecerunt Angli ista reponentes. Reinhartus omisit, quia ea non inveniebat in editione Rigaltii.

Quando Ecclesia. Verba sunt lapsorum ad Cyprianum.

Invieta. Non admonerem hanc vocem, quam præferunt editiones Manutii, Morellii, et Pamelii, quæ exstat etiam in libro meo veteri et in Gratianopolitano, positam a me esse in hoc loco, nisi Rigaltius et editio Anglicana pro ea haberent, *invidiam*, nullo sensu aut certe pessimo. Puto autem Rigaltium eam pravam lectionem accepisse ex libro Fuxensî, quo usum esse illum constat.

II. — Benignitate. Liber meus et editio Morelliana, bonitatem.

EPIST. XXVIII. — Hæc epistola primum edita est a Manutio. Pamelius nullum illius vetus exemplar habuit. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Ego unum habui ex Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis. Habui etiam unum ex mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Porro epistola ista bis descripta est in libro Fuxensî.

I. — Composita. Ita codex Fuxensis et editiones Manutii et Morellii. At codex meus et Gratianopolitanus præferunt corrupta. Sic etiam in uno Bodleiano legi monuerunt Angli.

II. — Blanditis. Tacitus lib. i Historiarum: *Blanditiæ pessimum veri affectus venenum.* Et in vita Agricola: *Pessimum inimicorum genus laudantes.* Cicero

taris veritas impeditur, et patitur lapsorum sanctia et ægra mens quod corporaliter quoque ægri et infirmi sæpe patiuntur, ut, dum salubres cibos et utiles potus quasi amarus et abhorrentes respiciat, et illa quæ oblectare et ad præsens suavia videntur esse appetunt, perniciem sibi et mortem per inaudientiam et intemperantiam provocent, nec proficiat ad salutem artificis medela vera, dum blandimentis decipit dulcis illecebra.

III. Vos itaque, secundum litteras meas fideliter et salubriter consulentes, a consiliis melioribus ne recedatis. Legite vero has easdem litteras et collegis meis, si qui aut præsentibus fuerint aut supervenerint, ut unanimes et concordantes ad fovendam et sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissime de omnibus cum convenire in unum per Domini misericordiam cœperimus. Interea, si quis immoderatus et præceps, sive de nostris presbyteris vel diaconibus, sive de peregrinis, ausus fuerit ante sententiam nostram communicare eum lapsis, a communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ quando in unum, permittente Domino, convenerimus. Desiderastis quoque ut de Philumeno et Fortunato hypodiaconis et Favorino acolytho, qui medio tempore recesserunt et nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. Cui rei non potui me solum iudicem dare, cum multi adhuc de clero absentes sint, nec locum suum vel

A sero repetendum putaverunt, et hæc singulorum tractanda sit et limanda plenius ratio, non tantum eum collegis meis, sed et eum plebe ipsa universa. Expensa enim moderatione libranda et pronuntianda res est, quæ in posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. Interim se a divisione mensuræ tantum continent, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere. Fraternitatem universam salutem, et valete.

EPISTOLA XXIX.

(Pamel., Rigalt., Baluz., xxix. Paris, xxxiii. Oxon., Lips., xxxv.)

AD PRESBYTEROS ET DIACONOS ROMÆ CONSISTENTES ARGUMENTUM. — *Clerus Romanus certior redditur de temeritate lapsorum qui pacem deposcebant.*

Cyprianus presbyteris et diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem: Et dilectio communis et ratio exposcit, fratres charissimi, nihil conscientie vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, ut sit nobis circa utilitatem ecclesiasticæ administrationis commune consilium: Nam, posteaquam ad vos litteras feci, quas nisi per Saturnum lectorem et Optatum hypodiaconum, quorundam lapsorum conspirata temeritas^b, qui penitentiam¹⁰ agere et Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt, pa-

LECTIONES VARIANTES.

^a Cognitio hæc differatur *Bod.* 1.º

^b Quorundam prospecta temeritas *Oxon.* De quorum-

C dam temeritate *Manud.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

In libro de *Anicitia* ait nullam pestem esse majorem quam adulationem, blanditiam, assentationem. Dio Chrysostomus *Orat.* iii, scribit omnium vitiorum turpissimum esse adulationem. Hieronymus in epistola ad *Eustochium* de virginitate servanda: *Adulator quisque blandiens inimicus est.* Idem in *Dialogo* contra Pelagianos: *Semper insidiosa, callida, blanda est adulatio.* Sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. iii *Officior.* cap. 16: *Non est enim vera anicitia ubi est fallax adulatio.* Seneca dixit *Epist.* xlv, adulationem esse similem avaritiæ. Apud Plutarchum exstat liber *quomodo possit adulator ab amico internosci.* Symmachus lib. i, *Epist.* 31: *Quassa fide sunt qui jugiter blandiuntur.* Ovidius lib. iii *Amorum,* eleg. 8: *Impia sub dulci melle venena latent.*

Placencios vocat adultores vetus auctor glossæ ad capitulare Karoli M. de causis Italiae, ut monimus tom. ii *Capitulare* pag. 1045.

Inaudientiam. Codex Fuxensis, *inobedientiam.* Et tamen idem codex in Epistola xlii, pag. 56, habet, *que discordiosis et inaudientibus scandalum.* Tertullianus in libro de *Exhortatione Castitatis* dixit *obaudientiam.*

III. — *Non potui me solum.* Ita Manutius et Rigaltius. At in libro meo veteri, in Gratianopolitano et in uno Bodleiano legitur, *non puto me solum debere sententiam dare.* Sic etiam in editione Morellii, nisi quod postuit *potui pro puto.*

Locum suum. Ita Pamelius et ceteri. Manutius edidit, *hoc solum.* Quo etiam modo legitur in codice Fuxensi. Sic etiam reperi scriptum fuisse in uno codice Vaticano.

Sero. Hæc est lectio editionis Manutianæ et codicis Gratianopolitani, Editio Morellii et unus Bodleianus, *sorte.* In meo, *sorore,* pro *sorte,* ut opinor.

Ministros. Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit bona, admonere tamen debeo in codice Fuxensi, in quo, ut antea dixi, Epistola ista his descripta est, constanter scriptum esse *omnes viros.* Quo etiam modo scriptum fuisse in Veronensi mihi constat. Sed alii libri veteres et editiones præferunt *ministros.*

A divisione. Sic edidit Morellius pro eo quod editio Manutii habet, *ditione.* Sed in codice Latini et in Veronensi, tum etiam in Fuxensi, scriptum est, *a dictione.* Mens confirmat editionem Morellii.

Mensura. Infra *Epist.* xxxiv, pag. 28, *divisiones mensuras aquatis quantitibus partiantur.* Rufinus lib. iv, cap. 28, *centum quinquaginta denariis mensuræ præstationis.* Codex Fuxensis et Gratianopolitanus et editio Morellii *mensurantium,* mens *mensuratantum.*

Epist. xxix — Tria istius Epistolæ, quam debemus editioni Manutianæ, exemplaria habui, unum ex bibliotheca Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis, aliud ex meo, tertium ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuerunt ex Bodleiana.

Hypodiaconum. Postea in omnibus editionibus quæ prodierunt post Manutianam additur *fratres nostros.* Quæ verba, addita videlicet a Morellio, nos sustulimus ut superflua, quia non exstant in libris nostris veteribus. Et tamen in Gratianopolitano post *hypodiaconum* additur *fratrem nostrum.*

Quorundam conspirata. Nescio qua auctoritate Morellius addidit *quorundam prospecta temeritate.* Nam, præterquam quod vox *prospecta* istic necessaria non est, ea non exstat in editione Manutii, neque in v

nos decet ^a pro corpore totius Ecclesiae, cuius per A varias quasque provincias membra digesta sunt, excubare. Sed nos etiam ante litteras tuas fraus calidi hominis latere non potuit: nam, cum antehac quidam ex ipsius nequitiae cohorte venisset vexillarius Privati Futurus, et fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quis esset latuit, nec litteras quas volebat accepit. Optamus te in Domino bene valere.

43 EPISTOLA XXXI.

(Erasm., II, 7. Pamel., Rigalt., Baluz., xxxi. Paris., xxx, Oxon., Lips., xxx; Novatian. opp. edit. Jackson. p. 277. Galland., Biblioth. Vett. PP. II, p. 291.)

CLERI ROMANI AD CYPRIANUM.

ARGUMENTUM.—*Quod paucis epistola præcedenti, nunc latius et solide tractat Clerus Romanus, respondens alteri quoque epistolæ Cypriani, e qua verba aliquot citat, quæ exstare non putatur, obiter etiam gratias agit Cypriano pro missis litteris ad martyres et confessores Romanos. Scripta est autem, uti et præcedentes Cleri Romani, vacante Sede post mortem Fabiani.*

1. Cypriano papæ presbyteri et diaconi Romæ consistentes salutem. Quamquam bene sibi conscius animus, et evangelicæ disciplinæ vigore ^b

LECTIONES VARIANTES.

^a Nos docet Bod. A.

^b Vigore Bod. 1.

^c Castris Vat.

^d Et ingenita omit. Lin.

subnixus, et verus sibi in decretis ^e cœlestibus testis effectus, soleat solo Deo iudice esse contentus, nec alterius aut laudes petere aut accusationes pertimescere, tamen geminata sunt laude condigni qui, cum conscientiam sciant Deo soli debere se iudici, actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. Quod te, frater Cypriane, facere non mirum est, qui, pro tua verecundia et ingenita ^d industria consiliorum tuorum, nos non tam iudices voluisti quam participes inveniri, ut in tuis rebus gestis laudem tecum, dum illas probamus, inveniremus, et tuorum consiliorum honorum cohæredes ^e, quia et affirmatores, esse possimus. Idem omnes credimur operati ^f, in quo deprehendimur eadem omnes censure et disciplinæ consensione sociati.

II. Quid enim magis aut in pace tam aptum aut in bello persecutionis tam necessarium quam debitam ^g severitatem divini vigoris tenere? quam qui remiserit, instabili rerum cursu erret ^h semper necesse est, et huc atque illuc variis et incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, et, quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo, navim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos; ut appareat non

^e Consiliorum hæredes Spier Lin.

^f Operari Lin.

^g Quam ut debeat Lin.

^h Ruat Lin.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Vexillarius, id est signifer seditionis, ut vocatur in Epistola LV, pag. 83, ad Cornelium, eo modo quo Pasehasius vocatur signifer furoris in epistola concilii Aquileiensis ad Gratianum imperatorem, et eo etiam modo quo Latinus Pacatus Drepanius ducem copiarum Maximi tyranni vocavit *vexillarium sacrilegæ factionis*, in panegyrico quem dixit Theodosio Augusto, et auctor panegyrici dicti Maximiano Augusto ejus adversarium vocat *signiferum nefariæ factionis*. Sic Robertus Gervasii episcopus Senecensis in tractatu de Schismate, Bartholomæum archiepiscopum Baren-em vocat *vexillarium schismaticæ pravitatis*, in notis ad Vitas Papatum Avinionensium, pag. 1270.

Futurus. Ita codex Veronensis. Miror Anglos, qui Rigaltianam editionem sequi solent, excudisse futurus. Pessime Reinhartus, qui, repudiata editione Rigaltii, quæ bona est, veterem revocavit et scripsit: *Privati et furto ac fraudulenter*. In libro meo veteri legitur *furto ac fraudulenter*. Pamelius existimavit Futurum et Felicissimum esse eundem hominem.

Epist. xxxi. — Hæc Epistola valde multa et nihilominus interpolata est in codice sancti Arnulphi Metensis; cui paulo post initium insertum est prolixum fragmentum ex libro de Laude Mariæ, nimirum ab his verbis pag. 343, ut quantum in exprimenda, usque ad secum ipse convolvens. Sed post ista rediit ad epistolam in his verbis pag. 44, *habitu nuptiarum non habentem usque ad finem*. Præterea magna pars istius Epistolæ disjuncta exstat supra in codice illo post Epistolam XVII, quæ data est ad Cornelium et incipit: *Et egisse nos*.

I. — *Quamquam... sibi*. In variis excerptis quæ exstant in calce Operum sancti Cypriani in veteri codice, qui fuit olim monasterii Fossatensis, nunc vero meus est, cum illic descriptum sit initium istius Epistolæ, sic

C legitur in titulo: *Incipit ad Romanos. Quamquam sibi bene conscius*. Et in fine additum est: *Explicit ad Romanos*. Sed istud falsum esse constat ex tenore ipsius Epistolæ, quæ certo scripta est a Clero Romano ad Cyprianum, uti etiam adnotatum est in codice Gratianopolitano in fronte Epistolæ: *Cleri Romani ad Cyprianum*. Et tamen Winemarum in libro de Prædestinatione adversus Gothesealem pag. 73, citat ex Epistola ad Romanos. Ex quo liquet errorem esse vestitum.

Decretis cœlestibus. Hanc lectionem reperi in cetero codicibus antiquis. Angli moment in codice Vaticano legi *castris cœlestibus*. Quam lectionem merito ait Rigaltius sibi non placere. De castris cœlestibus vide quæ notantur ad Epistolam XLIV.

Dum illas probamus. Infra, Epist. LXXI, pag. 127: *Quæ salubriter suggeruntur, si sint vera et legitima, ipsa potius nostra ducamus*. Quod enim probamus nostrum facimus, ut ait imperator Justinianus in constitutione de Conceptione Digestorum. Item Cœlestinus papa, sive quis alius auctor sit collectionis cujusdam quæ inter decreta ejus circumfertur, loquens de sententiis sancti Augustini de gratia Christi, ait eas suas fecisse antistites apostolicos cum probarunt. Cassianus, lib. VI de Incarnatione Domini, cap. 9: *Repetamus confessionem symboli et tuam. Tua enim quæ illius, quia confessionem illius tuam confitendo fecisti*. Joannes Saresberienensis in prologo Policratici: *Quicquid ubique bene dictum est, ⁴¹⁸ facio meum*. Idem, Epist. cexxx: *Nonne et omnium nostra facimus quibus nostram impertimur auctoritatem*.

II. — *Navim*. Codex sancti Remigii Remensis, *navem ecclesiasticæ disciplinæ illidat*. Divionensis et recentior Victorinus, *navem Ecclesiæ falsos illidat in scopulos*.

aliter salutem ecclesiasticam consiliari posse nisi si qui et contra ipsam faciunt, quasi quidam adversi fluctus repellantur, et disciplina ipsius semper custodia ratio quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate servetur. Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos adversus improbos modo supervenerunt repentina subsidia; sed antiqua hæc apud nos severitas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua: quoniam nec tantas de nobis laudes Apostolus protulisset ^a dicendo, *Quia fides vestra prædicatur in toto mundo* (Rom. 1, 8), nisi jam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset; quarum laudum et gloriae degenerem ^b fuisse maximum crimen est. Minus est enim dedecoris numquam ad præconium laudis accessisse, quam de fastigio laudis ruisse: minus ^c est criminis honoratum bono testimonio non fuisse, quam honorem bonorum testimoniorum perdidisse: Minus est sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude jactasse ^d, quam exhæredem fidei factum laudes proprias perdidisse. Ea enim quæ in alicujus gloriam proferuntur, nisi anxio et sollicito labore servantur, in invidiam maximi criminis intumescunt.

III. Hoc nos non falso dicere superiores nostræ litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus et adver-

LECTIONES VARIANTES.

^a Protulit *Lin. Bod. 2.*

^b Degeneres *Lin.*

^c Minoris *Bod. 1.*

^d Tacuisse *Lin.*

sus eos qui se ipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quam, si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant tenebantur, sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licet præsentibus cum fierent non affuissent, cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunitas a scelere qui ut fieret imperavit, nec est alienus a crimine ³³ cujus consensu, licet non a se admissum crimen, tamen publice legitur; et cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum, qui fallaces in excusatione præstigias quærere negavit, et qui vult videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso jam paruit quod videri paruisse se voluit; necnon etiam contra illos quoque qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis ante mentibus propriis, unde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta, fidem nostram consensumque monstravimus. Absit enim ab Ecclesia Romana vigorem suum tam profana facilitate dimittere et nervos severitatis eversa fidei majestate dissolvere; ut, cum adhuc non tantum jaceant, sed et cadant eversorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationem utique non profutura præsentur,

^e Hoc evasuri in retinendis illos diaboli laqueos viderentur, quod *Lin.*

^f Accepta *Lin. Bod. 1. Benev. Manut. Oxon. Lips.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Antiqua... severitas. Ista, quæ addita sunt in editione Manutiana, desunt in antiquis editionibus et in duobus antiquis codicibus. Habentur autem in aliis.

Litteræ probaverunt. Postea sequitur in codice sancti Arnulphi fragmentum ex libro *de Laude Martyrii*.

III. — *Irretientes.* In uno libro meo veteri legitur *retinentes; in Remensi sancti Dionisii, in retinendis illis diaboli laqueis.*

Mandando. Sic in actis Collationis Carthaginensis inter Catholicos et Donatistas videmus plures episcopos mandasse collegis suis ut suam præsentiam sua pro ipsis subscriptione exhiberent. Sic, ne e longinquo tantum exempla repetantur, Natalis ab Oca sententiam dixit in Concilio Carthaginensi sub Cypriano pro se et pro Pompeio Sabratensi et Dioga Leptinagnensi, qui mihi mandaverunt.

Non est immunitas. Cicero apud Ammianum Marcellinum lib. xxvii: *Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? quod sumptum est ex secundo Philippica. Seneca, Troade: Qui non vetuit peccare cum possit, jubet.* Et infra: *Ad auctorem redit sceleris concti culpa.* Auctor Epistolæ ad Celantiam, inter Opera Hieronymi: *Quantum enim ad peccati rationem pertinet, nocuit qui et nocere disposuit.* Valerius Maximus lib. ix, caput 2: *Iniquo animo scelus intueri scelus admittere fuit.* Arator, lib. ii Actuum Apostolorum: *Nec poena sequestrat quos par culpa ligat.*

Imperavit. Hæc lectio videtur optima. Et tamen illam non inveni nisi in uno veteri libro. Cæteri et editiones Pameliæ veltiores habent *impetravit*. Pamelius autem mutavit, secutus conjecturam Costerrii, quamvis lateatur se ubique legisse *impetravit*. Sic in Epistola xlvj Codicis Eneyclii scriptum est in codice

Bellovacensi, quibus *impetrare divino judicio, pro imperare.* Facilis error, qui admissus est etiam in alio veteri codice ejusdem ecclesiæ, in breviario nimirum Liberati cap. 18, ubi pro, *nihil impetrantes dimisit*, uti habent editiones et tres libri veteres, codex ecclesiæ Bellovacensis habet *imperantes*. Sic apud Fulgentium Placiadem lib. ii *Mythol.*, ubi agit de Vulcano et Minerva, legendum est *Jupiter imperavit*, pro eo quod ibi legitur *impetravit*. Confirmat lectionem a me retentam in hoc loco Cypriani Lactantius in epitome *Divinarum Institutionum* cap. 64: *Vetus præceptum est non occidere. Quod sic accipi debet, non tamquam jubeamur ab homicidio tantum, quod olim legibus publicis jubetur, manus abstinere, sed nec jussione interposita nec verbo licebit periculum inferre.* Illum enim tormentis subdi oportere ejus consilio atque instinctu alius ad accusationem accesserit pronuntiavit imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani ad legem Julianam Majestatis. Et apud Julium Paulum lib. v, tit. 25: *Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniantur.* Salvianus lib. vii, cap. 19: *Potestas quippe magna et potentissima, quæ inhibere scelus maximum potest, quasi probat debere fieri, si sciens patitur perpetrari. In cujus enim manu est ut prohibeat, jubet agi si non prohibet admitti.* Ennodius lib. i Epist. v: *Fecisse scelus creditur qui potuisse facere perhibetur.* Pacianus in *Parænesi ad Pœnitentiam*: *Addo etiam non solas manus in homicidio plecti, sed et omne consilium quod alterius animam inpegit in mortem.* Epistola episcoporum Aegypti ad Leonem imperatorem in capite vj Codicis Eneyclii: *Postea etiam homicidæ pene manibus propriis hoc nefas efficiens, et propterea condemnandus, quando agentis qui jubet malum fieri in supplicio proximus est.*

et nova per misericordiam falsam vulnera ^a veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseris ad eversionem majorem eripiatur et poenitentia! Ubi enim poterit indulgentiæ medicina proficere, si etiam ipse medicus intercepta poenitentia indulget periculis, si tantummodo operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed, si dicere verum volumus, occidere.

IV. Quamquam confessorum quoque quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, et ad certamen evangelicum sua fides in confessione jam gloriosa semel coronavit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus severitatem evangelicæ disciplinæ protulerunt et illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore revocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ evangelicæ ruinæ non facile sarcirentur ^b, præsertim cum nulli magis tam congruus esset tenorem evangelicæ dignitatis illibatam dignitatemque servare ^c, quam qui se excruciantes et excarnificandos pro Evangelio furentibus tradidissent, ne martyrii ^d honorem merito perderent, si in occasione ^e, martyrii prævaricatores Evangelii esse voluissent. Nam qui id quod habet non custodit in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet violat, amittit illud ^f quod possidebat.

V. In quo loco maximas tibi atque uberes gratias referre debemus et reddimus quod illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti ^g, quod ad illos venisti, quomodo introire potuisti, quod illorum animos sua fide et confessione robustos tuis allocutionibus litterisque recreasti, quod, felicitates eorum

condignis laudibus prosecutus ^h, accendisti ad multo ardentiorum cælestis gloriæ cupiditatem, quod pronos impulisti, quod, ut credimus et optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti ⁱ; ut, quamquam hoc totum de fide contentium ^j et de divina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed, ut ad id unde digressus sermo videbatur esse rursus revertatur, quales litteras in Siciliam quoque miserimus subjectas habebis: quamquam nobis differendæ hujus rei necessitas major incumbat, quibus, post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum est episcopus propter rerum et temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur ^k et eorum qui lapsi sunt possit cum auctoritate et consilio habere rationem: quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat quod et tu ipse tractasti, prius Ecclesiæ pacem ^l sustinendam, deinde, sic collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem. Perquam enim nobis et ^m invidiosum et onerosum videtur non per multos examinare quod per multos commissum videatur fuisse, et unum sententiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffusum noletur exisse; quoniam nec firmum decretum potest esse quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. Aspice totum orbem pene vastatum et ubique jacere dejectorum reliquias et ruinas, et idcirco tam grande expeti consilium quam late propagatum videtur esse delictum. Non sit minor medicina quam vulnus, non sint minora remedia quam fœnera, ut, quomodo

LECTIONES VARIANTES.

^a Facta vulnera *Lin.* j

^b Sarcirent *Bod.* 1.

^c Illibata dignitate servare *vat.*

^d Tradidissent martyris *Bod.* 1.

^e Occisione *Lin.*

^f Violat, violat illud *Oxon.*

^g Animasti *Fab.*

^h Persecutus *Oxon.*

ⁱ Armasti *Bod.* 1.

^j Hanc totam confidentiam *Bod.* 1.

^k Mederetur *Lin.*

^l Prius; Ecclesiæ *disting. Oxon.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Proficere. Ita emendandum esse existimavi, secutus auctoritatem veterum exemplarium et editionum pro eo quod posteriores editiones præferunt *procedere*. Sed hanc tamen ultimam lectionem ego me reperisse fateor in duobus libris meis veteribus, in Gratianopolitano et in uno Victorino, tum etiam in editione Mantuana. Codex Remensis sancti Dionysii et Lamonianus habent *prodesse*, eodem sensu.

IV. — *Martyrii honorem.* Hoc fragmentum istius Epistolæ exstat, ut diximus, in loco non suo in codice sancti Arnulphi.

V. — *Et ruinas.* Editio Spirensis et tres libri veteres non habent hæc duo vocabula. Veneta vetus habet. Duo alii libri veteres præferunt *laqueos* pro *ruinas*.

Funera. Codex sancti Arnulphi habet *vulnera*. Quæ lectio mihi videtur esse melior; ³⁴⁹ eamque posuissim in contextu, si tum cum hic locus cadebat habuissim eodem illud. At si quis retinendam putat vocem *funera*, intelligere oportet mortes, seu potius cadavera mortuorum. Supra in Epistola ad Donatum, p. 5: *Viventes in ultroneum funus ornantur*. Funus enim frequenter sumitur pro corpore mortuo sive cadavere. Apud Virgilium lib. ix *Æneidos*, *funus lacerum*, id est *cadaver d'aniatum*, ut Servius interpretatur. Juvenalis in prima Satyra:

Dacitur iratis plangeadum funus amicis.

Statius initio Thebaidos, *tumulisque carentia regum funera*. Silius Italicus lib. viii:

Fratrisque petebat

Mancini stratum sparsa inter funera corpus.
Tacitus lib. i *Annalium*, *ut porta triumphali duceretur funus*. Ubi vide notas Freinsheimii. *Epitome Aurelii Victoris in Diacletiano: Funus ejus Galieni sepulchro inferunt*. Apuleius lib. viii *Metamorphoseon: Funus vero toto serate pompam prosequente populo deducitur ad sepulturam*. Ammianus Marcellinus lib. xvi: *Rex Chonodomarius lapsus per funerum strues*. Idem lib. xxxix: *Funus ejus per Vespillonem illatum pullati præcedere honorati quamplures*. Item liber xxxi: *Imperator diris pavoribus circumseptus, paulatimque insiliens funerum moles, ad lancearios confugit*. Julius Capitolinus in Antonino philosopho: *Denique prius quam funus conderetur*. Optatus Milevitanus lib. ii: *Unicuique sepulchro sufficit unum funus et clauditur*. Hieronymus in Epistola ad Paulinum de Institutione Monachi: *Quanti hodie sic vivendo portant sua funera, et quasi sepulchra dealbata, pleni sunt ossibus mortuorum*. Idem in Epitaphio Nepotiani: *Quem hæredem putavimus funus tenemus*. Idem in Vita Malchi monachi: *Prosecutus ergo me de monasterio quasi funus efferebat*. Rufinus lib. i, c. 8, *Hist. eccles.*: *Funera liberorum*. Libellus præctum oblatum Valentiniano et Marciano

qui ruerunt ob hoc ruerunt quod caeca temeritate nimis incauti fuerunt, ita qui hoc disponere nituntur, omni consiliorum moderamine utantur ne quid non ut oportet factum tamquam irritum ab omnibus iudicetur.

VI. Uno igitur eodemque consilio, iisdem precibus et fletibus tam nos, qui usque adhuc videmur temporis istius ruinas subterfugisse, quam illi qui in has temporis videntur clades incidisse, divinam majestatem deprecantes pacem ecclesiastico nomini postulemus. Mutuis votis nos invicem foveamus, custodiamus, amemus. Oremus pro lapsis ut erigantur, oremus pro stantibus ut non ad ruinas usque tententur, oremus ut qui cecidisse referuntur, delicti sui magnitudinem agnoscentes, intelligant non momentaneam neque præproperam desiderare medicinam. Oremus ut effectus indulgentiæ lapsorum subsequatur et pœnitentia, ut, intellecto suo crimine, velint nobis interim præstare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent Ecclesiæ statum, ne interiorem nobis persecutionem ipsi incendisse videantur, et accedat ad criminum cumulum quod etiam inquieti fuerunt. Maxime enim illis congruit verecundia quorum in delictis damnatur mens invereconda. Pulsent sane fores, sed non utique confringant; adeant ad limen Ecclesiæ, sed non utique transiliant^a: castrorum cœlestium excubent portis, sed armati modestia, qua intelligant se desertores fuisse. Resumant precum suarum tubam, sed qua non bellicum clangant: arment se quidem modestiæ telis, et quem negando meritis metu fidei dimiserant clypeum resumant, sed ut contra hostem diabolum vel nunc armati, non contra Ecclesiam, quæ illorum dolet casus, armatos esse se credant.

^a Ut transiliant retus innox. *Spir.*

^b Citari *Lin.*

LECTIONES

STEPH. BALUZII NOTE.

AA, a Basso episcopo Ephesino in concilio Chalcedonensi: *Super hæc etiam multos homines meorum diversis plagis morti tradiderunt, ita ut funera ante januas Sanctæ Dei Ecclesiæ quidam exponerent.* Ubi pro funera auctores editionis Romanæ posuerunt in margine *cadavera* per speciem interpretationis. Sulpitius Severus, lib. II *Sacræ Historiæ* loquens de inventione sanctæ Crucis Domini nostri Jesu Christi: *Capiunt deinde consilium ut aliquem recens mortuum crucibus admovent. Nec mora, quasi Dei nutu funeris extincti solemnibus exequiis deserebatur, concursuque omnium feretro corpus eruitur. — funus excussum, et inter spectatores suos adstitit.* Comœdia Queroli: *Et nos ipsi funus illud nescio quo ferebamus.* Sidonius lib. VII, Epist. 17: *Sibi maximus honorandi funeris partes ipse præripit. Idem carmine XVI extremo: Seu mage funeribus mentem distractis humanis.* Cassiodorus lib. III, Epist. 19: *Aræ ad recondenda funera.* Acta Concilii Bagaiensis, *peruentum funeribus plena sunt littora.* Liberatus cap. 11 loquens de morte Proterii episcopi Alexandrini: *Occiditur, laniatur, ejicitur, et funus ejus incenditur; sparguntur et cineres ejus in ventos.* Assentior Livineio et Acidalio, qui pro eo quod apud Drepanum in prægeryco Theodosii A. legitur, *damnatorum fræna tractasset*, putant reponeendum esse funera.

VI.—*Ecclesiastico nomini.* Ita nos reposuimus edi-

Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia non otiosa. Mittant legatos pro suis doloribus lacrymas, advocacy fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commissi criminis et pudorem.

VII. Immo, si dedecoris admissi magnitudinem perhorrescunt, si pectoris et conscientie suæ lethalem plagam et sinuosi vulneris altos recessus vere medica manu tractant, erubescant et petere; nisi quia majoris est rursus et periculi et pudoris auxilium pacis non petisse: sed hoc totum in sacramento, sed in ipsius postulationis lege, temporis facto temperamento, sed postulatione demissa, sed prece subdita, quoniam et qui petitur flecti debet, non incitari^b; et sicut respici debet divina clementia, sic respici debet et divina censura; et sicut scriptum est, *Donavi tibi omne debitum, quia me rogasti* (*Matth. XVIII, 52*), sic scriptum est: *Qui me negaverit coram hominibus, negabo et ego eum coram patre meo et coram angelis ejus* (*Matth. X, 55*). Deus enim ut est indulgens, ita est præceptorum suorum exactor, et quidem diligens; et sicut ad convivium vocat, sic habitum nuptiarum non habentem^c ligatis manibus et pedibus extra sanctorum cœtum foras jaetat. Paravit cœlum, sed paravit et tartarum: paravit refrigeria, sed paravit etiam æterna supplicia: ⁴⁵paravit inaccessibilem lucem, sed paravit etiam perpetuæ noctis vastam æternamque^d caliginem.

VIII. Cujus temperamento moderamen nos hic tenere querentes diu, et quidem multi, et quidem eum quibusdam episcopis vicinis nobis et appropinquantibus, et quos ex aliis provinciis longe positus persecutionis istius ardor eiecerat, ante constitutionem

VARIANTES.

^c Non habentium manus *Bod. 1.*

^d Et tetram *Vat.*

tionem Anglicanam et auctoritatem quorundam veterum librorum secuti. Si quis tamen legere malit nomine, non repugno.

Non momentaneam. Non enim lenta remedia nec segnes medicos expetunt quedam tempora, ut apud *Q. Curtium* lib. III de se scribat magnus Alexander. Sic in Epistola concilii Chalcedonensis ad Imperatores in editione Rustici diaconi legitur: *Magnæ passionis et medicamenta fortia et medicos indigent sapientes.*

Desiderare. Duo libri veteres habent *desiderare debere medicinam.*

Pœnitentia. Antea legebatur *pœnitentiam*, eamque lectionem confirmant veteres editiones et septem vetera exemplaria. Nostram, quæ videtur esse melior, confirmant tres antiqui codices.

Mittant legatos. Tertullianus in libro de *Pœnitentia: Presbyteris advoari et caris Dei adgeniculari, fratribus legationes deprecationis suæ injungere.*

VII.—*Convivium.* Ita scriptum est in editione Moreliana et in tribus antiquis codicibus. Veteres editiones et quinque libri veteres præferunt *convivio.*

VIII.—*Episcopis vicinis.* Qui eum viderent diversas esse in Ecclesia Christi opiniones circa lapsos, existimarent autem orienti malo occurrendum esse, Romam commearunt ut de eorum causa tractarent. Causa communis erat, quæ commovebat universam Ecclesiam. Sciebant autem illi singulis episcopis in-

episcopi nihil innovandum putavimus, sed lapsorum A curam medioeriter temperandam esse credimus; ut interim, dum episcopus dari a Deo nobis sustinetur, in suspensio eorum qui moras possunt dilationis sustinere causa teneatur, eorum autem quorum vitæ suæ finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia et professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi signa prodiderint, cum spes vivendi secundum hominem nulla substiterit, ita demum caute et sollicitè subveniri, Deo ipso sciente quid de talibus faciat et qualiter iudicii sui examinet pondera, nobis tamen anxie curantibus ut nec a pronam nostram improbi homines laudent facilitatem, nec vere pœnitentes aculent nostram quasi duram crudelitatem. Optamus te, B beatissime ac gloriosissime papa, in Domino semper bene valere et nostri meminisse.

EPISTOLA XXXII.

(Erasm., in, 4. Pamel., Rigalt., Baluz., Oxon., Lips., xxxii.)

AD CLERUM CARTHAGINENSEM, DE MISSIS ROMAM ET ACCEPTIS INDE LITTERIS.

ARGUMENTUM. — *Monetur clerus Carthaginensis ut*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ut in eo *Bod. 1.*

^b Rufus *Lam.*

^c Episcopis *Bod. 1.*

^d Diaconi *Ar. Lam. Ebor. NC. 2.*

litteras Cleri Romani et Cypriani responsa communicanda curet.

Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Quales litteras ad Clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, quid etiam Moyses et Maximus presbyteri et Nicostratus et Rufinus ^b diaconi et cæteri cum eis confessores in custodia constituti, æque ad litteras meas rescripserint, ut scire possentis, fratres clarissimi, exempla vobis legenda transmissi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra ut scripta nostra et illorum rescripta fratribus nostris innotescant. Sed et si qui de peregrinis episcopi ^c collegæ mei, vel presbyteri, vel diacones ^d præsentis fuerint vel supervenerint, hæc omnia de vobis audiant; et si exempla epistolarum transcribere ^e et ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant: quamvis et Saturo lectori fratri nostro ^f mandaverim ut singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, ut in ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo servetur ab omnibus una et fida ^g consensus. De cæteris vero quæ agenda erunt, sicut et collegis meis

^e Transferre *Neap.*

^f Lectori nostro *Lam. Bod. 2.*

^g Una fido *Lin. Bod. 1. Fideia NC. 1. Una fida.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

cumbere ut provideant ne quid ea capiat detrimenti. Itaque ex compacto Romam profecti, non vero convocati a clero Romano, ut putavit Baronius, Synodum cum presbyteris et diaconibus urbis celebraverunt, ut firmato consilio, quemadmodum scribit in epistola xl Cyprianus, quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Hinc collegit Baronius Concilium eo tempore habitum a clero Romano. Ego non contradico quin eo tempore habitum sit Romæ Concilium. Certum quippe est Concilium esse cum episcopi congregati in causa religionis consulunt in commune. Et tamen R. P. Harduinus aliter sensit. Concilii enim istius nullam mentionem facit in sua Conciliorum editione, quamvis Binius et Labbeus illud posuissent in suis. Sed quod ait Simon Starovolscius Concilium illud a clero Romano congregatum fuisse ad requisitionem D. Cypriani, meum commentum est.

In suspensio. Sic emendavit Morellius pro eo quod antea legebatur in suspensio. Unus liber meus habet voto suspensio.

Moras possunt. Codex Gratianopolitanus, qui foris possunt dilectionem sustinere. Velustiores editiones, foris possunt dilatione sustineri.

Nobis tamen. Codex sancti Dionysii Remensis: Nos autem anxie curavimus.

Optamus. Unus codex meus vetus habet: Opto te, frater carissime ac sanctissime, semper bene valere et nostri meminisse. Gratianopolitanus: Opto te, gloriosissime ac beatissime Papa, semper in Domino bene valere.

EMST. XXXII. — Hæc Epistola in editione Spirensi, in codice Fossatensi, in vetere Compendiensi, in Pithoeano, in Beccensi, in uno Victorino, et in Michaelino inscribitur Epistola prima ad Romanos, in vetere Victorino, in Lactiensi, in Melensi sancti Arnulphi, et in fragmentis Bigotianis: Epistola Cypriani ad Romanos. Melius in recentiore Remigiano et in Dionysii: Epistola beati Cypriani presbyteris et diaconibus Carthaginis. Unus meus vetus: Ad clerum Carthaginensem de his quæ ad confessores et clerum Romanum scripserat et de eorum rescriptis. At in alio meo vetere ita scriptum est: Ad presbyteros et diaconos Romæ consistentes. In veteri editione Veneta: Ad presbyteros Romæ consistentes. Codex Remensis sancti Dionysii: Presbyteris et diaconibus fratribus Romæ consistentibus. Ex quodam ergo simili codice emersit lectio Rembolti, Erasmii, et Morellii, quæ habet: Presbyteris et diaconibus Romæ consistentibus. Pamelius voces Romæ consistentibus expunxit, quia ipsi ex ipso contextu constabat non ad Romanum sed ad Carthaginensem clerum has litteras dirigi.

Innotescant. Hæc lectio est optima, eamque præferunt aliquot libri veteres et editiones. At aliam, id est innotescatis, habent etiam aliquot libri veteres et editio Spirensis, tum etiam vetus Veneta. Est autem ea quoque optima. Vide notas ad librum Agobardi de insolentia Judæorum.

De per. episcopis. Codex sancti Arnulphi: Sed et si qui peregrini episcopi.

Et ad suos. Reliqua istius Epistolæ desunt in eodem codice sancti Arnulphi, et in eorum loco positum est prolixum fragmentum Epistolæ xxxi, pag. 42, ab his verbis, vobis sententiam nostram dilucida, usque ad, martyrii honorem.

Saturo lectori. In editione Manutii legitur Saturo semper lectori, in codice sancti Dionysii Remensi et in Lamoniano, Satyro collegæ lectori. Verum hæc lectiones non sunt bonæ.

Una et fida. Ita ferme vetera exemplaria. Quædam tamen habent una fide. Ex quo fortassis colligi posset veram esse lectionem Rembolti, qui edidit una fidei consensus. Hanc vero lectionem retinuerunt Erasmus, Morellius, et Pamelius. Rigaltius mutavit. Mutationem Rigaltii approbavit editio Anglicana. Ego vero eorum opinioni libenter accedo. Quippe istic non agitur

plurimis scripsi, plenius consilio communi tractabimus quando convenire in unum, permittente Domino, cœperimus. Opto vos, fratres charissimi ac desiderantissimi, semper bene valere. Fraternitatem salutate. Valet.

40 EPISTOLA XXXIII.

(Erasm., II, 51. Pamel., Rigalt., Baluz., xxxiii. Paris., xxxii. Oxon., Lips., xxxviii.)

AD CLERUM ET PLEBEM, DE AURELIO LECTORE ORDINATO. ARGUMENTUM. — *Clero et plebi renuntiat Cyprianus Aurelium confessorum a se lectorem ordinatum, obiter virtutis illius et animi constantium commendans, quibus etiam ulteriorem gradum in ecclesia merebatur.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi universæ salutem. In ordinationibus clericis ^a, fratres

LECTIONES

^a De ordinationibus *Bod. 1. Ordinandis Rem. Corb. B* Ordinationibus clericorum *Bod. 3. N.C. 2. Lin.*

^b Probatus est *Voss. 2. Et in Deo Oxon.*

STEFII. BALUZI NOTÆ.

de doctrina fidei, sed de bono disciplinæ. Reinharto tamen magis placuit editio Rembolti. Illam confirmant codices Carnotensis et sancti Arnulphi.

Quando convenire. In codice Fuxensi scriptum est, quando in unum, permittente Domino, venerimus.

Epist. xxxiii. — I. Presbyteris . . . universæ. Sic etiam in Epistola sequenti. In margine libri impressi Nicolai Fabri ita scriptum est: *Ad presbyteros et diaconos et plebem universam Hipponensem.* Ex quo colligi posset hanc Epistolam fuisse encyclicam et missam fuisse ad omnes ecclesias Africanas, eas saltem quæ constitutæ erant in provincia proconsulari.

Ordinationibus clericis. Hæc est vera lectio. Quidam tamen antiqui codices habent clericorum, sed per speciem emendationis. Etenim in illis scriptum primo fuit clericis, et emendatio posita est supra lineam. In Gratianopolitano et in veteri editione Venetæ legitur: *In ordinandis clericis.* Codex sancti Arnulphi: *De ordinandis clericis.*

Solemus vos ante consulere. Ista disciplina tumubique recepta erat ut episcopi neminem in clerum adsciscerent nisi cum consensu cleri et plebis; idque semper servabatur, nisi magna aliqua causa subesset festinandi. Quare mirum non est episcopum Romanum qui Novatianum ordinavit presbyterum, cum id fieri clerus universus multique ex populo justam ob hoc causam repugnarent, *ab omnibus.* ut lib. vi. cap. 31, *Hist. eccles.* scribit Rufinus, *specialem gratiam poposcisse ut sibi hoc de isto uno concederetur.* Fuit igitur specialis gratia concessa episcopo a clero et a plebe ut Novatianum ordinaret presbyterum. Et tamen Baronius mirum in modum laudans istie modestiam admirandam Summi Pontificis, enjus cum auctoritas in Ecclesia summa esset, tamen non pro animi arbitrio sed fratrum consensu solitus cuncta facere, quos sibi renitentes videret, non vi ulla aut potestate egeret, sed submisso animo exoraret. Rhetoricatur istie Baronius, et mores illorum temporum accommodans, ut solet, ad nostros, ad facilitatem boni istius Papæ refert specialem gratiam ei factam a clero et plebe, ut manifeste patet ex ea historia. In rebus historicis non speciem expositionis quærimus, sed fidem, ut utar verbis Quintilianii.

Aurelius. . . adolens. Hinc constat hunc Aurelium esse diversum ab eo cujus mentio facta est in Epistola xxii, pag. 31.

Deo carus. Ita omnia fere vetera exemplaria. In duobus tamen legitur *Deo suo carus.* Quod Rigaltio melius arrisit. Ego puto aliam lectionem esse meliorem.

In anna novellæ. Mirum non est Aurelium, qui is-

charissimi, solemus vos ante consulere, et mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Sed expectanda non sunt testimonia humana cum præcedunt divina suffragia. Aurelius frater noster, illustris adolescens, a Domino jam probatus et Deo ^b charus, in annis adhuc novellus, sed in virtutis ^c ac fidei laude proventus, minor in ætatis suæ indole, sed major in honore, gemino hic agone certavit; bis confessus, et bis confessionis suæ victoria gloriosus, et quando vicit in cursu ^d factus extorris, et cum denuo certamine fortiore pugnavit ^e, triumphator et victor in prælio passionis. Quoties adversarius provocare servos Dei voluit, toties promptissimus ac fortissimus miles et pugnavit et vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressum

VARIANTES. ^c Virtute *Len. Ebor. Lin. Bod. 1.*

^d Vicit excursu *Corb.*

^e Repugnavit *Lam. Lin.*

tie dicitur in annis novellus et adolescens, factum fuisse lectorem in ecclesia Carthaginiensi, cum videamus apud Victorem Vitensum lib. V cap. 9, plurimos in ea ecclesia lectores infantolos fuisse sub episcopo Eugenio.

In cursu. Ita editiones Morellii et Rigaltii. Angli posuerunt *incursu*, unica dictione, uti scriptum est in codice sancti Arnulphi et in Carnotensi. Vetus codex ecclesiæ sancti Martini Turonensis habet *excursu*, Corbeiensis *ex cursu*. Rigaltius retinuit lectionem quæ duo vocabula constituit. Et tamen in observationibus suis aliam prætulit, excursum aiens significare prolusionem ad fortius certamen, quod probat auctoritate Vegetii. Cyprianus in libro *de Lapsis*, pag. 182, ait *perfectionis incurso*; pro quo codex Fuxensis habet *impetu*. Incursum alibi quidvis aliud significat, si vera est lectio veterum codicum et veterum editionum epitomes Victoris *de Cæsaribus*, in quibus legitur Augustum, dolore pernotum ob exercitum amissum trans Rhenum, cerebri vario incurso parietem pulsasse. Sed hæc lectio non placuit Andrea Schotto, qui, insuperhabita ea auctoritate, reposuit *incussa*. Certum autem est Augustum ea clade adeo consternatum fuisse ut per continuos menses barba capilloque submisso, caput interdum foribus illideret.

Passionis. Ita omnes libri veteres et omnes editiones ante Rigaltianam. Nescio autem unde ille acceperit vocem *confessionis*, quam iste posuit.

Quoties. In veteribus libris sæpissime scriptum videmus *quotiens et totiens*, etiam in iis qui continent Opera sancti Cypriani. Cum autem viderem tantum consensum veterum in retinenda scriptura illa, facile adducebar ut ego quoque ita scriberem. Abstini tamen, ratus veram esse observationem Dionysii Lambini, viri doctissimi, qui in annotationibus suis ad orationem Ciceronis pro P. Quinto monuit debere semper scribi *quoties et toties*, errorem vero eorum qui posuerunt *quotiens et totiens* ortum esse ex consuetudine qua utebantur antiquissimi Romani, qui interdum notabant vocalem *e*, si longa esset, linea tenui et non ita longa, hoc modo, *quotiēs, totiēs, hincque factum esset ut indocti scriptores librarii, cum existimarent lineolam illam vicem obtinere litteræ *n*, scripsissent quotiens et totiens.* Addit autem Lambinus hanc scripturam jam pridem tacito omnium consensu ejectam et expostam esse. Vide etiam que de hoc argumento scripsit Antonius Augustinus, lib. II *Emendationum*, cap. 6.

Prompt. ac fortis. Hanc lectionem reperi in undecim codicibus antiquis. Alia habet fortissimus ac promptissimus.

fuisse, meruit et in foro congruere elariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret, et post exilium tormenta superaret. Nec invenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum, quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabilis. Ita et dignitate excelsus est et humilitate submissus, ut appareat illum divinitus reservatum qui ad ecclesiasticam disciplinam cæteris esset exemplo, quomodo servi Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem moribus eminent.

II. Merebatur talis clericæ ordinationis ultiores gradus et incrementa majora, non de annis suis sed de meritis æstimandus. Sed interim placuit ut ab officio lectionis incipiat, quia et nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est, quam celebrandis divinis lectionibus personare; post verba sublimia quæ Christi martyrium prolecuta sunt, Evangelium Christi legere, unde martyres fiunt; ad pulpitem post catastam venire, illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic a fratribus conspici, illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Illic igitur, fra-

LECTIONES

^a Quam celebrantibus Lam. NC. 1, 2. Lin.

^b Hodie Ebor.

^c Auspicatus est, dum Ebor.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

II. — Non de annis suis. Virgilinus lib. ix Æneidos: C Ante annos animumque gerens curamque virilem. Nazarius in panegyrico Constantini ait: *Ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis.* Et mox de Crispo, *in quo velox virtus ætatis mora non retardata pueriles annos gladiis triumphalibus occupavit.* Apud Victorem Vitensem lib. v, cap. 10, mentio est duodecim clericorum infantulorum ecclesiæ Carthaginiensis, quos Ariani suis blanditiis avocare non potuerunt a professione rectæ fidei, et superiores suis inventi sunt annis. Gravissimis enim tormentis afflicti sunt, et tamen ætas minor non defect in dolore. Istud ipsum versibus elegantissimis expressit vir cum antiquis comparandus Petrus Cornelius in tragœdia Cidi. Ejus verba merentur hic describi:

Je suis jeune il est vrai, mais aux âmes bien nées
La valeur n'attend pas le nombre des années.

Ad pulpitem, id est tribunal ecclesiæ, ut infra, Epist. xxxiv, pag. 48, dicit Cyprianus. *Ambanem* posterior ætas vocavit. Concilium Laodicenum can. 13 ex interpretatione Dionysii Exigui: *De his qui debent in ambone, id est in pulpito, psallere.* Vide Ciampinum in libro de sacris Ædificiis, p. 15, 52, et in Collectione veterum monumentorum pag. 48. Vide etiam notas nostras ad Capitularia pag. 1147.

Catastam. Vide Victorem Giselinum in notis ad Hymnum Prudentii de martyribus Calagurritanis.

Gaudium proferat. Hieronymus in Epistola ad Demetriadem de virginitate servanda ait omnes per Italiam et Africam, insulas audito sanctæ virginis proposito, repletas fuisse hoc rumore, et inoffenso pede gaudia longius euecuisse. Symmachus lib. 1, Epist. 52, scribit difficilem esse patientiam gaudiorum. Martialis lib. viii, epig. 21: *Phosphore, redde diem: quid gaudia nostra moraris!* Sanctus Leo papa, Epist. 52, ad episcopos Galliæ: *Nam fratrem Ingenium nolumus hac expectatione tardari, cum ob hoc ipsum properantius remcare debuerit, ne diutius rovis esset incognita omnium materia gaudiorum.* Cassiodorus lib. iv, Epist. 4: *Gaudia semper animos inquietant. Madus enim raro rebus lectis imponitur, qui magis in tristibus invenitur.* Nam, ut ait

A tres dilectissimi, a me et a collegis qui præsentibus aderant ordinatum sciatis. Quod vos scio et libenter amplecti et optare tales in ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper gaudium prope- rat, nec potest moras ferre lætitia, dominico legit interim nobis, id est ^b, auspicatus est pacem ^c dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter insistite, et preces nostras vestris precibus adjuvate, ut Domini misericordia favens nobis, cito plebi suæ et sacerdotem reddat incolumem et martyrem cum sacerdote lectorem. Opto vos, fratres clarissimi ^d, in Deo Patre et Christo Jesu semper bene valere.

47 EPISTOLA XXXIV.

(Erasm., iv, 5. Pamel., Rigalt., Baluz., xxxiv. Paris., xxxiii. Oxon., Lips., xxxix.)

AD CLERUM ET PLEBEM, DE CELERINO LECTORE ORDINATO.

ARGUMENTI pene ejusdem est cum præcedenti, præterquam quod multis commendat Celerini in confessione fidei constantiam. Utramque autem in secessu scriptam, ipsæ contextus circumstantiæ satis indicant.

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi univariantes.

^d Semper add. Pem. Voss. 2. Lam. Lin. NC. 1, 2. Et nostri meminisse Lam. NC. 1.

Tertullianus in libro de Pudicitia, *magis tristiora exultantur quam læta.* Symmachus, lib. vii, Epist. 1: *Longiora enim sunt quæ differuntur.* Petronius de Ascyllto, *Tardum est differre quod placet.* Cicero, libro quarto quæstionum Tusculanarum, ponit discrimen inter gaudium et lætitiæ. Lactantius, lib. vi, cap. 11: *Lætitia nihil est quam profusum gaudium.* Hieronymus in caput quartum Epistolæ ad Galatas: *Gaudium quippe esse aiunt elationem animi super his quæ digna sunt exultantis, lætitiæ vero effrenati animi elationem quæ medium nesciat et in his quoque quæ vitio sunt mixta lætatur.* Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum, lib. v, cap. 55.

Nec moras. Omnis enim nimia longa properanti mora est: ut ait Seneca in *Agamemnone.* Epistola Heronis ad Leandrum apud Ovidium: *Longa mora est nobis omnis quæ gaudia differt.* Seneca, Herenle furente *Oditi verus amor nec patitur moras.* Idem, Thebaide: *Omitto pænas languidas longæ moræ.* Apuleius, lib. iv *Metamorphoseon* dixit impatientiam animæ. Juvenalis sat. 6: *Impatiensque moræ silet.* Lucanus, lib. vii. *Æger quippe moræ flagransque cupidine regni.*

Dominico. In libro de Opere et elemosynis, pag. 242: *Dominicum celebrare te credis.* Epist. lxxiii, p. 109. *Nunquid ergo dominicum post eam celebrare debemus.* Vide Acta martyrum Donatistarum in libro secundo Miscellaneorum nostrorum, pag. 61, 63, 64, 66.

Id est. Ita libri octo veteres. Quidam alii habent idem, alii id enim: errore nimirum librorum. In Carnotensi hac die. In recentiori Remigiano scriptum est: *Dominico legit interim nobis. Interim nobis hac die auspicatus est pacem.*

Dedicat. Id est incipit, inchoat, ut palam est. An vero hinc colligi possit Aurelium, cum ei recitandi Evangelii potestas esset facta, allocutum esse et salutasse populum et pacem et benedictionem Christi Domini fidelibus condonasse, aliis excutiendum relinquere. Vide notas Albaspinei ad concilium tertium Carthaginense.

Epist. xxxiv. — In codice 157 bibliothecæ Col-

versæ, fratribus in Domino, salutem. Agnoscenda et amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia divina, quibus Ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris et honestare dignatus est, comæatum dando bonis confessoribus suis et martyribus gloriosis, ut, qui sublimer Christum confessi essent, clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornarent. Exultate itaque et gaudete nobiscum litteris nostris, quibus ego et collegæ mei qui præsentibus aderant, referimus ad vos Celerinum fratrem nostrum, virtutibus pariter et moribus gloriosum, clero nostro, non humana suffragatione sed divina dignatione conjunctum. Qui cum consentire dubitaret ecclesiæ, ipsius admonitu et hortatu in visione per noctem compulsus est ne negaret nobis suadentibus. Cui plus licuit et coegit quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse quem sic Dominus honoravit celestis gloriæ dignitate.

II. Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia ferventia cum ipso infestationis principe et auctore congressus, dum inexpugnabili firmitate certaminis sui adversarium vincit, vincendi cæteris viam fecit, non brevi compendio vulnerum victor, sed

LECTIONES

^a Lectis litteris Oxon. ex multis edd. et codd.

^b Est negaret Rigall.

^c Primus ingressus Lam. Ebor. Ben. NC. 1.

^d Admanentibus Corb.

adhærentibus diu et permanentibus pœnis longæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem et novem dies custodia carceris septus in nervo ac ferro fuit; sed, posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis ac sitis diuturnitate contabuit, sed animam fide et virtute viventem nutrimentis spiritualibus Deus pavit. Jacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus firmior vincetus, sublimior judicantibus judicatus; et quamvis ligati nervo pedes essent, calcatus serpens et obrutus et victus est. Lucent in corpore glorioso clara, vulnere signa, eminent et apparent in nervis hominis ac membris longa tabe consumptis expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira quæ de virtutibus ejus ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis exstiterit qui minus auribus credat, nec oculorum fides deest ut quis quod audit et videat. In servo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit.

III. Nec rudis iste aut novus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarum; per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili divinæ dignationis æquatur. Avia ejus Celerina jam pridem martyrio coronata est. Item p-

VARIANTES.

^e Vincientibus... victus Ebor. NC. 4.

^f Eminent apparenter Lam. Bod. 1, 5.

^g Gloria cicatricum memoriam Lam. Ebor. NC. 1.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

bertinæ sic scriptum est in titulo istius Epistolæ: *Incipit Epistola sancti Cypriani episcopi de Celerino lectore ad plebem, cujus natalis celebratur tertio Nonas Februarii*. Recte. Ejus enim hæc die mentio est in martyrologiis. At in ecclesia ejus nomini dicata, de qua mox dicam, festum ejus celebratur die septima Maii. In vetustissimo martyrologio monasterii Gellonensis, cum quo concordat vetus codex monasterii sancti Galli in Helvetia, nominatur eo die Celerinus, sed absque titulo, qui tamen in additionibus ad novam editionem Usuardi vocatur episcopus et confessor. In diocesi Cenomanensi exstat parochialis ecclesia sub nomine sancti Celerini ad Sartam fluvium, media, ut aiunt, via inter Bellum montem et Alenconium. Ibi est prioratus ordinis sancti Benedicti. In chartulario Cenomanensi Majoris monasterii Turonensis, a quo dependet hic prioratus, exstant plures chartæ veteres mentionem facientes hujus parochiæ sancti Celerini, et in earum una vocatur Serenicus, per errorem, ut opinor. Nam constat ecclesiam illam et castrum in eodem loco situm habuisse semper antiquitus nomen sancti Celerini, uti etiamnum habent. Ex quo colligi facile potest castrum sancti Serenici commemoratum in *Historia ecclesiastica* Orderici Vitalis esse diversum ab isto, adeoque falli eos qui sumpta auctoritate ex Orderico erroris arguunt scriptores historiarum qui mentionem faciunt belli quod fuit anno 1432 inter Francos et Anglos propter castrum sancti Celerini. In chartulario supra nominato, ut ad id redeam unde digressus sum, reperio donum quod tempore Bartholomæi abbatis fecit Hugo dominus de Brajetello. Dedit autem, annuente uxore sua, consentientibus quoque Gaufrido genero ejus et filia ejus Nervisa, *quandam ecclesiam quam cæperat edificare in honorem sanctæ Trinitatis in parochia sancti Celerini, ipsam ecclesiam sancti Celerini cum omnibus redditibus ad eam pertinentibus*.

I. — *Commeatum*. Id est commeatum permanendi adhuc aliquantisper in sæculo, ut explicat, et recte, Rigaltius. Hieronymus in Epistola ad Paulam super obitu Blæsillæ filiæ: *Itaque dum spiritus hos artus regit, dum vitæ hujus fruimur commeatu*.

Cui plus licuit. Sic distinguendum. Ut autem ita facerem sensus ipse monebat, et auctorem habui ut ita distinguerem codicem 801 bibliothecæ Colbertinæ et Nicolaum Fabrum, qui sic manu sua emendavit in libro suo impresso. Vide observationes Latini Latini ad hunc locum.

II. — *Inclusus incl. major*. Sic Hieronymus in Epistola ad Paulinam de divinæ historiæ libris, loquens de Platone venundato, ait: *major emente se fuit*. Vide, lector, scholion Erasmi ad hunc Hieronymi locum: ridebis.

Calcatus. Hæc lectio certa est. Et tamen quidam libri veteres habent *galeatus*.

Nec oculor. Plantus:

Plus valet ocutatus testis unus quam auriti decem:

Qui audiunt audita sciunt qui vident plane sciunt.

Moses eremita apud Rufinum lib. xi, cap. 6: *Numquid potest verior esse fides quæ auribus capitur, quam quæ oculis pervidetur?* Contra Apuleius in initio libri primi *Floridorum* tradit Socratem in ista re non congruisse cum Plauto et ita convertisse hunc versum: Sed ista referrebat ad oculos mentis, ad animi judicia. Vide Lambinum in illud Horatii ex *Arte poetica*:

Segnius irritant animos demissa per aures

Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus.

III. — *Per vestigia cogn*. Simile quid apud Casiodorum lib. iii, Epist. vi.

Celerina. Istius Celerinæ, ut opinor, mentio exstat in libro primo Victoris Vitensis de *persecutione Africana*. Item alterius in libro inscriptionum sancti Pauli de Urbe pag. 26. Apud sanctum Augustinum in nova editione sermones 48 et 174 notantur habiti in basilica Celerinæ.

trius ejus et avunculus Laurentius ^a et Egnatius, in castris et ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri et spiritales Dei milites, dum diabolum Christi confessione ^b prosternunt, palmas a Domino ^c et coronas illustri passione meruerunt. Sacrificia pro eis semper, ut meministis, offerimus quoties martyrum passiones et dies anniversaria ^d commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse nec minor poterat quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei provocabat familiæ dignitas et generosa ^e nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis ^e et laudis est esse patricium, quanto majoris laudis et honoris est fieri in cœlesti prædicatione generosum! Non invenio quem beatiorem magis dicam, utrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. Ita æqualiter apud eos recurrit et comecat divina dignatio, ut et illorum coronam dignitas sobolis ^f illustret, et hujus gloriam sublimitas generis illuminet.

IV. Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio et miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quid aliud quam super pulpitem, id est super tribunal ecclesiæ, oportebat imponi, ut, loci altioris celsitate ^g subnixus, et plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta et Evangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his quotidiis quæ Dominus locutus est auditur. Viderit an sit ulterior gradus ad quem profici ^h in ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratribus prosit ⁱ quam ut, dum evangelica lectio de ore ejus auditur, lectoris fidem quisquis audierit imitetur. Jungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo et divini honoris societate conjunctus est, cum quo omnibus virtutis et laudis ^j insignibus copulatus est. Pares ambo, et uterque consimiles, in quantum

LECTIONES

^a Laurentinus Egnatius Oxon.

^b Congressione Oxon.

^c Palmas Domini Oxon.

^d Anniversarios Pem.

^e Majoris et laudis Lam.

^f Dignitatis soboles Lam. Ebor. NC. 1.

^g Celebritate Pem.

Palmas a Domino. Sic veteres editiones et quidam libri veteres. Atque ego lectionem illam puto esse meliorem ea quæ præfert *palmas Domini*, quamvis ista plurimum veterum codicum auctoritate nitatur. Codex Turonensis habet *palmas a Deo*.

Egnatius. Ita codex Thuanns et aliquot alii. At in aliis vocatur *Ignatius*. Utraque lectio bona est. Pamelius scribere maluit *Ignatius*. Sed alia mens fuit Latinio, qui ait eos qui meliorum codicum fidem secuti sunt, et posuerunt *Egnatius*, recte fecisse. Vide Cotelerium in Epistolam Ignatii martyris ad Ephesios.

Et dies. Hæc desunt in codice 801 bibliothecæ Colbertinæ. Et puto posse omitti absque ullo incommodo.

Generosum. Ego non dubito quin hæc lectio sit optima. Moneo tamen *gloriosum* legi in quatuor antiquis codicibus.

Celsitate. Idem codex Colbertinus, *celsitudine*.

A gloria sublimes; in tantum verecundia humiles, quantum divina dignatione promoti, tantum sua quiete et tranquillitate summissi, et virtutum pariter et morum singulis exempla præbentes, et congressioni et paci congruentes, illie rubore, hic pudore laudabiles.

V. In talibus servis lætatur Dominus; in ejusmodi confessoribus gloriatur, quorum secta et conversatio sic proficit ad præconium gloriæ, ut magisterium cæteris præbeat disciplina. Ad hoc eos Christus esse hic in Ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam, ut ita dixerim, resurrectione circa eos facta, incolumes reservavit, ut, dum nihil in honore ^k sublimius, nihil in humilitate summissius a fratribus cernitur, hos eosdem fraternitatis secta ^l comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candelabrum poni, unde omnibus luceat, et gloriosos vultus in loco altiore constitui, ubi, ab omni fraternitate circumstante conspecti, incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterum presbyterii honorem designasse nos illis jam sciatis, ut et sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, et divisiones mensurnas ^m æquatis ⁿ quantitibus partiantur, sessuri nobiscum provecitis et corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole qui consummavit ætatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres charissimi et desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XXXV.

(Erasm., ix, 10. Pamel., Rigalt., Baluz., xxxv. Paris., xxxiv. Oxon., Lips., xl.)

AD EOSDEM, DE NUMIDICO ORDINATO PRESBYTERO.

ARGUMENTUM. — *Nuntiat clero et plebi Numidicum a se ordinatum presbyterum, paucis dignitatem illius commendans.*

Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi uni-

VARIANTES.

^h Proficisci Bod. 3.^e

ⁱ Possit Pem. Voss. 2.

^j Et fidei Lam. NC. 1. Ebor.

^k In humilitate Bod. 1.

^l Sectata Oxon. Sortita Bod. 3.]

^m Menstruas Pem. Lam.

ⁿ Æquales Bod. 1. Ebor. NC. 1.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

D IV.—*Profici.* Retinui hanc lectionem, quamvis antiquiores editiones et sex antiqua exemplaria præferant *proficiscet*, quia ista nititur auctoritate plurimum veterum librorum et editionum. Inveni enim illam in septem codicibus antiquis. Neutra autem bona est. Conjecti posset legendum esse *præfici*. Sed hæc constructio non esset latina. Melius scriberetur *promoveri*. Verum omnes libri veteres et omnes editiones repugnant.

¹ *Aurelio.* De cujus ordinatione actum est in Epistola superiore.

V.—*Fraternitatis secta.* Ita codex Pithœanus. Editiones vulgate, quibus consentiunt alii libri veteres, habent *fraternitas sectata*. Verum nostram lectionem esse meliorem satis constat, præsertim cum sumpta sit ex codice veteri antiquitus emendato in urbe Roma a quodam Justino, ut adnotatum est in calce Epistolæ in codice Pithœano.

Divisiones mensurnas. Multum variant libri veteres in hoc loco. Quidam enim præferunt *divisiones men-*

versæ, charissimis ac desiderantissimis fratribus, salutem. Nuntiandum a vobis fuit, fratres charissimi, quod pertineat et ad communem lætitiæ et ad ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos et instructos sciatis dignatione divina⁴⁹ ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginiensium numero et nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris^b, et virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo copiosum martyrum^c numerum, lapidibus et flammis necatum, ante se misit^d; quique uxorem adherentem lateri suo concrematam^e simul cum cæteris, conservatam magis dixerim, lætus aspexit. Ipse semustulatus et lapidibus obrutus et pro mortuo derelictus, dum^f postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquirat, semianimis inventus et extractus et^g reco-
 pillatus, a comitibus quos ipse præmiserat remansit invictus^h. Sed remanendi, ut videmus, hæc fuit causa ut eum clero nostro Dominus adungeret et desolatam per lapsum quorundam presbyterorum nostrorum copiamⁱ gloriosis sacerdotibus adornaret. Et promovebitur quidem, cum Deus permiserit, ad ampliorem locum regionis suæ, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, ut cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini ejus-

modi ornamenta complura, ut, redintegrato Ecclesiæ suæ robore, tam mites et humiles faciat in consessus nostri honore florere. Opto vos, fratres charissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA XXXVI.

(Erasm., III, 24. Pamel., Rig., Baluz., XXXVI. Paris. XXXV. Oxon., Lips., VII.)

AD CLERUM, DE CURA PAUPERUM ET PEREGRINORUM.

ARGUMENTUM.— *Monet ne glomeratim martyres visitent, ne viduas, infirmos, pauperesve aut peregrinos negligant.*

Cyprianus presbyteris et diaconibus, fratribus charissimis, salutem. Saluto vos, fratres charissimi, per Dei gratiam incolumis, optans cito ad vos venire, ut desiderio tam meo quam vestro et omnium fratrum satisfiatⁱ. Oportet nos tamen paci communi consulere et interdum, quamvis cum tædio animi nostri, deesse vobis, ne præsentia nostra invidiam et violentiam gentilium provocet, et simus auctores runpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis, rebus compositis, me venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam. Ubi enim mihi aut melius possit esse aut lætius quam illic ubi me Deus et credere voluit et crescere? Viduarum et infir-

LECTIONES VARIANTES.

^a Mandandum Lam. Ebor. Bod. 2.

^b Confessionis muneri NC. 2. Confessionis et virtutis ac fidei honore Ebor. Lin.

^c Gloriosum martyrum Ben. Ver. Lam. Ebor. Lin. Bod. 1, 2.

^d Ante præmisit Ben.

^e Igne crematam NC. 2.

^f Prope modum relictus. Denique dum Ben.

^g Et retractus et vix Ver. Manut.

^h Recoillatus remansit invitus Bod. 1.

ⁱ Presbyterii nostri copiam Oxon. presbyterorum nostram copiam Lam. Ebor. Lin. Bod. 1.

C ^j De fratribus satisfiat S. Mich.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

urnas, alii divisiones menstruas, divisiones mensuras, divisiones mensuræ, divisiones mensuræ. Hadrianus Saravia maluit menstruas.

Epist. xxxv. — Numidicus presbyter. Retinui lectionem vulgatam. Vox presbyter deest in duobus antiquis codicibus. Adscribit illum Cyprianus numero presbyterorum Carthaginiensium. Quod sane efficere nemo posse videtur nisi episcopus. Quare mirum videri potest quod ait Cassianus collat. iv, cap. 1. Daniele, diaconum Paphnutii presbyteri, promotum ab eo fuisse ad honorem presbyterii, nulla episcopi mentione. Verum satis commode ad hunc locum commentatur Alardus Gazæus, non fuisse Daniele promotum a Paphnutio, sed missum ad episcopum ut ab eo promoveretur. Exempla sequentium temporum allata a Gazæo fuerunt.

Presbyteror. Aliæ editiones et tria exemplaria vetera habent presbyterii Carthaginiensis. Quæ lectio bona quoque est. Sed ea quam ego posui, quam inveni in pluribus antiquis codicibus, mihi videtur esse melior.

Martyr. numerum. In codice Thuanæ et in Fuxensi scriptum est martyrem verum. Sed hæc lectio non est bona. Gratianopolitanus habet: Bonos martyres et veros lapidibus et flammis necatos ante se misit.

Concrematam. Codex Lamonii, omnino crematam.

A comitibus. Tria exemplaria vetera præferunt ex comitibus, quod idem est. Ait enim Cyprianus Numidicum remansisse seu supersitum fuisse comitibus seu sociis martyrii sui, eo modo quo Dominus episcopus Antiochenus remansit ab orthodoxorum depositione, uti diximus in præfatione nostra ad concilium Chalcedonense cap. 57. Videri inquit quæ no-

tamus ad librum de Oratione dominica.

Presbyter. nostr. Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis et in editionibus quæ antecesserunt Pamelianam. Pamelius maluit presbyterii nostri. Presbyterium lapsum non est, sed presbyteri quidam. Lectio itaque nostra melior est.

Cum Deus permiserit. In quibusdam vetustis exemplaribus et editionibus legitur cum tempus permiserit.

Regionis. Antea legebatur religionis. Hanc emendationem, quæ est optima, inveni in duobus libris antiquis. Notum est autem urbes fuisse divisas in regiones. Amplior autem locus regionis recte dicitur, non vero religionis. Apud Lactantium, lib. II, c. 18: Non in una potius sed in summa religione querendus est. Pro quo quidam libri veteres habent regione. Item lib. IV, cap. 27, per diversa regionum; pro quo codex Bononiensis a Thomasio laudatus præfert religionum. Lectio tamen quæ habet religionis potest habere bonum sensum.

Epist. xxxvi. — Hæc epistola est ejusdem argumenti cum quinta, consule.

Ostendere. Per visionem, in somno. Modus loquendi frequenter usurpatus a Cypriano.

Aut lætius... crescere. Hæc desunt in antiquis editionibus. Hunc ergo hiatus supplevit editio Manutii, aut lætius quam illic ubi me Dominus esse decrevit. Morellius autem sic: Ubi me Deus et credere voluit et crescere. Putavit autem Pamelius illos ita suppluisse ex ingenio. Frustra. Et enim quæ Morellius posuit exstant in uno codice Vaticano et in tribus aliis antiquis a me visis, nisi quod in uno eorum, in Fuxensi nimirum, scriptum est secedere pro credere.

morum et omnium pauperum curam peto diligenter habere. Sed et peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptibus suggeratis de quantitate mea propria quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi. Quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, nisi eidem per Naricium acolythum aliam portionem, ut largius et promptius circa laborantes fiat operatio. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse. Fratritatem vestram meo nomine salute, et ut nostri memores sint admonete.

50 EPISTOLA XXXVII.

(Erasm., iii, 6. Pamel., Rigalt., Baluz., xxxvii. Paris., xxxvi, Oxon., Lips., xii.)

AD CLERUM, UT CONFESSORIBUS IN CARCERE CONSTITUTIS OMNIS HUMANITAS PRÆBEATUR.

ARGUMENTUM. — Hortatur clerum suum ut omnis humanitas et cura adhibeatur circa confessores, tum vivos, tum in carcere defunctos; ut dies mortis eorum diligenter adnotentur, ad celebrandam quotannis eorum memoriam; denique ut pauperum etiam non obliviscantur.

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam vos, fratres charissimi, literis meis frequenter admonitos esse ut gloriosa voce Dominum confessis et in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, tamen identidem vobis incumbo, ne quid ad curam desit iis quibus ad gloriam nihil deest. Atque utinam loci et gradus mei conditio permitteret ut ipse nunc præsens esse

possem! promptus et libens soleam ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. Sed officium meum vestra, quæso, diligentia representet, et faciat omnia quæ fieri oportet circa eos quos in talibus meritis fidei ac virtutis suæ^a illustravit divina dignatio. Corporibus etiam omnium qui, etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur et vigilantia et cura propensior. Neque enim virtus eorum aut honor minor est quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur: quod in illis est, toleraverunt quicquid tolerare parati et prompti fuerunt. Qui se tormentis et morti sub oculis Dei obtulit, passus est quicquid pati voluit^b; non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt^c. Qui in me confessus fuerit coram hominibus, et ego in illo confitebor coram Patre meo qui in cælis est (Matth. x, 32), dicit Dominus^d. Confessi sunt Qui toleraverit usque ad finem hic salvus erit^e (Ibid., 22), dicit Dominus. Toleraverunt, et ad finem usque incorrupta et immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterum scriptum est: Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ (Apoc. ii, 10). Usque ad mortem fideles et stabiles et inexpugnabiles perseveraverunt. Cum voluntati et confessioni nominis in carcere et in vinculis accedit^f et moriendi terminus, consummata martyris gloria est.

II. Denique et dies eorum quibus excedunt annotate, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus: quamquam Tertullus,

LECTIONES VARIANTES.

^a Suxæ deest in Oxon.

^b Potuit Bod.

^c Sicut scriptum est addit Oxon., ex Bod. 1.

^d Dicit Dominus deest in Oxon.

^e Salyabitur Bod. 1.

^f Cum voluntate et confessionis nomine in carcere accedit Impr. Bod. 1.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

— Crescere. Cælestius papa ad episcopos per Viennensem et Narbonensem provincias constitutos: Non mirum si contra ecclesiasticum morem faciunt qui in Ecclesia non creverunt. Assentior autem illustrissimo episcopo Oxoniensi existimanti Carthaginem intelligi in hoc loco, ubi Cyprianus primo credidit in Christum, ubi baptizatus est, ubi crevit, factus illic episcopus.

De quantitate mea. Vide Notas ad postremam partem epistolæ sextæ pag. 393.

Laborantes. Pauperes, indigentes, quos Constantinus imperator in l. iii, et vi, Codeis Theodis. Da episcopis et clericis aut ecclesiarum divitiis sustentari debere. Augustinus in Sermonem decimo de Verbis Domini laborantes dixit pro indigentibus, itemque Græcus episcopus Massiliensis ad Ruriciam Lemoicensis scribens. Symmachus, lib. iv, Epist. 18. Interea laborantium murmur est. Vide supra, pag. 391.

EPIST. XXXVII. — In veteri codice sancti Lamberti Lætiensis ita scriptum est in titulo istius Epistolæ: Cyprianus ad clerum quod non posset temere Carthaginem venire, ut his confessoribus qui in carcere sunt constituti humanitas omnis præbeatur. In Compendiis vero: Incipit ad clerum eo quod non posset temere Carthaginem venire propter corpora quæ in Carthagine reddiderunt. Ista ponebantur pro captu et ingenio veterum librorum.

1. — Perseveraverunt. Quidam libri veteres, et il qui-

dem optimi, habent pervenerunt.

II. — Dies eorum. Tertullianus in libro de Corona: Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus. idem in libro de Exhortatione castitatis mentionem facit oblationum quæ fiebant pro defunctis et eorum spiritu. Vide scholia viri doctissimi Jacobi Billii ad Orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris et Euehologium Goaris, pag. 145.

Tertullus. Quia sanctus Cyprianus istic ait Tertullum sibi significasse dies quibus martyres ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transierant, existimantur Angli Tertullum artem notariam didicisse sub Cypriano rhetore, quem constare satis putant eam artem scisse, et notis usum esse ad acta martyrum excipiendam. Verum non agitur in hoc loco de actis martyrum excipiendis, ubi notæ poterant esse necessarie, sed tantum²⁰ de significatis diebus quibus Martyres excesserant. Quod sane facile fieri potest absque usu notarum. Quare non bene ex hoc loco collegerunt Angli munus describendi acta martyrum concrediditum fuisse Tertullo in persecutione Deciana. An vero Cyprianus scierit artem notariam, aliis examinandum relinquo. Alius Tertulli diaconi Ecclesiæ Romane mentio extat in nova nostra collectione Conciliorum pag. 1464, tempore Symmachi papæ. Eadem porro tempestate vivebat alter Tertullus civis Romanus, qui filium suum Placidum tradidit in disciplinam sancto Benedicto,

fidelissimus et devotissimus frater noster, pro cætera sollicitudine^a et cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, qui nec illic circa curam corporum deest, scripserit et scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, et celebrentur hic a nobis oblationes et sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum, Domino protegente, celebrabimus. Pauperibus quoque, ut sæpe jam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, iis tamen qui, in fide stantes et nobiscum fortiter militantes, Christi castra non reliquerunt; quibus quidem nunc major a nobis et dilectio et cura præstanda est quod nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati, cum Domino fideliter serviunt, cæteris quoque pauperibus exemplum B

tionem plebis dividere, id est, a pastore oves et filios a parente separare^c, et Christi membra dissipare tentaverit. Cumque ego vos pro me vicarios miserim, ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset desideria eorum juvare, simul etiam et ætates eorum et conditiones et merita discerneretis, ut etiam nunc ego, cui cura incumbit omnes optime nosse, et dignos quosque et humiles et mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promoverem, ille^d intercesserit ne quis posset expungi, neve ea quæ desideraveram possent diligenti^e examinatione discerni, comminatus sit etiam fratribus nostris qui primi expungi accesserant potentatu improbo et terrore violento quod secum in morte^f non communicarent qui nobis obtemperare voluissent.

51 EPISTOLA XXXVIII.

(Pamel., Rigalt., Baluz., xxxviii. Paris., xxxvii. Oxon., Lips., xli.)

AD CALDONIUM, HERCULANUM ET CÆTEROS, DE ABSTINENDO FELICISSIMO.

ARGUMENTUM. — *Felicissimus, una cum seditionis sociis, a communione omnium arcendus.*

I. Cyprianus Caldonio et Herculano collegis, item Rogatiano et Numidico compresbyteris salutem. Vehementer contristatus sum, fratres charissimi, acceptis litteris vestris, ut, cum mihi propositum semper et votum sit universam fraternitatem nostram incolumem continere, et illibatum gregem, secundum quod charitas exigit, reservare, nunc nuntietis Felicissimum multa improbe et insidiosè esse molitum; — ut præter fraudes veteres^b et rapinas, de quibus jam pridem multa cognoveram, nunc quoque cum episcopo por-

II. Cumque post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate et præsentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis et seditionis principem temerario furore contestans; in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia recessisse et vobis acquiescere maluisse, ut cum Ecclesia matre remaneret et stipendia ejus episcopo dispensante perciperent; quod quidem et cæteros pro certo scio cum pace facturos et cito ab errore temerario recessuros. Interim, cum Felicissimus comminatus sit non communicaturos in morte secum qui nobis obtemperassent, id est qui nobis communicarent, accipiat C sententiam quam prior dixit, ut abstentum se a nobis sciat, quando ad fraudes ejus et rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accedit, quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, et probaturos se asseverarunt. Quæ omnia tunc cognoscemus quando in unum eum collegis pluribus permittente Domino convenerimus. Sed

LECTIONES VARIANTES.

^a Pro certa sollicitudine *ver.*

^b Fraudis suas *Bod. 1.*

^c A pastore oves separare et filios a parente secerere *Bod. 1.*

^d Illi *Rig.*

^e Diligentia vestra *Bod. 1.*

^f Sic *edd. et Vat.* In monte *Manut. Morel. Pamel. Oxon. Lips.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Immortalitatem. Codex Fuxensis, ad immortalitatis gloriosæ palmam mortis exitu transeunt. Salustius in Jugurtha: *Etenim nemo ignavia immortalis factus.*

Adacti. Ita plerique libri veteres et editiones. Morellius posuit *adjecti*, quam lectionem ego invenni in libro Gratianopolitano. Angli scripserunt *victi* ex fide codicis Bodleiani. Eandem ego lectionem reperi in septem codicibus antiquis. Et tamen præfero veterem.

Pauperibus. Vetus codex Remigianus habet *fratribus*.

Epist. xxxviii. — Hæc epistola primum prodiit in editione Manutiana. Duo porro vetera illius exemplaria habuerunt Angli, nunc ex bibliotheca Vaticana, aliud ex Bodleiana. Ego illam contuli cum quatuor antiquis; quorum unum extat in bibliotheca sancti Dionysii Remensis, aliud, quod fuit olim collegii Fuxensis, extat nunc in Colbertina, tertium in mea: quartum habui ex urbe Gratianopolitana.

I. — *Expungeretis.* Matricula necessitatum continebat nomina personarum egentium. Cujus ergo necessitas

beneficentia fratrum sublevatur, ejus et nomen expungebatur. Sic beneficentia necessitatem et cum necessitate nomen egentis expungebat. RIGALT.

Additamento. Codex Fuxensis, *exercere addidit tamen tamquam sua satis esse desideria. Meus, exerceret, addidi tamen tamquam sua satis essent.*

Accesserant. Codex sancti Dionysii, *arcessebantur.*

In morte. Ita veteres libri. Manutius, Morellius, et Pamelius maluerunt *in monte*. Ita etiam Angli, tamenetsi moneant in codice Vaticano scriptum esse *in morte*. Nescio autem quem istic montem apud Carthaginensem comminiscatur Pamelius. Et tamen Rigaltius multum approbavit ejus opinionem. Vide quæ idem Rigaltius de monte Bellonæ scribit in addendis ad observationes suas in Tertullianum pag. 127. Baronius anno 254 legit *in monte*, et hinc repetit originem Montensium sive Donatistarum. Vide notis nostras ad caput II Lactantii de Mortibus Persecutorum et ad acta purgationis Cæciliani.

et Augendus, qui, nec Episcopum nec Ecclesiam cogitans, pariter se cum illo conspiratione et factione sociavit, si ultra cum eo perseveraverit, sententiam ferat quam ille in se factiosus et temerarius provocavit. Sed et quisquis se conspirationi et factioni ejus adjunxerit, sciat se in ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab ecclesia separari. Hæc litteras meas fratribus nostris legite, et Carthaginem ad clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum qui cum Felicissimo se junxerunt. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse. Valet.

23 EPISTOLA XXXIX.

(Pamel., Rigalt., Baluz., xxxix. Paris. xxxviii. Oxon., Lips., xlii.)

CALDONII, HERCULANI, ET CÆTERORUM EPISTOLA AD CYPRIANUM, DE ABSTENTO FELICISSIMO CUM SUIS.

ARGUMENTUM. — Quod jussu illis epistola præcedens, perficiunt Caldonius, Herculanus ac ceteri.

Caldonius cum Herculano et Victore collegis, item

LECTIONES VARIANTES.

a Virtus *MR. Thu.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

II.—Augendus. Hic homo confundendus non est cum Augendo confessore cujus mentio est in Epistola XLVIII, pag. 62.

Carthaginem. Fuit nuper vir quidam doctus et eruditus qui locum istum existimans esse mendosum censuit hanc vocem esse amovendam ab hoc loco et scribendum esse *Roman*. Et sane argumenta ejus ita fortia sunt et valida ut necessaria videatur hæc emendatio, quamvis omnes editiones et omnia vetera exemplaria, ut ipse annotat et verum est, habeant *Carthaginem*. Quæ sententia hinc quoque confirmari posse videtur quod epistola ista scripta est in initiis schismatis Felicissimi, qui de Romano itinere cogitabat, ut in Epistola LV, pag. 83, docet Cyprianus. Et ideo operæ pretium videbatur illum prævenire et admonere clerum Romanum ne se decipi ac falli sineret fraude et perfidia hominis scelerati.

EPIST. XXXIX. — Hanc epistolam, cujus duo tantum vetera exemplaria habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Grætanopolitana, primum profuit ex typographia Manutii. Variæ sunt autem opiniones ad quem vel ad quos scripta sit. Ego non dubito quin sit Caldonii reddentis Cypriano rationem eorum quæ ab eo et aliis vicariis collegis suis gesta fuerant adversus Felicissimum et socios ejus. Itaque optima est lectio librorum qui habent *debuisti*. Solus enim Caldonius scribit nomine suo et collegarum suorum. Arbitror autem litteras scriptas ad clerum Romanum habuisse aliam formam et explicasse latius, ut par erat, causam Felicissimi, addita porro fuisse nomina eorum qui se Felicissimo junxerant, uti Cyprianus præscripserat. Hanc meam opinionem confirmat codex Boddieianus ab illustrissimo episcopo Oxoniensi laudatus, in quo epistola ista dicitur scripta ad Cyprianum. Cæterum assentiri non possum iis qui putant illam esse tabellam publice affixam et propositam in ecclesia Carthaginensi. Est enim certo epistola Caldonii. Istud tamen non impedit quin aliquid simile publicatum sit in ecclesia.

Extorribus. Veteres libri et editio Manutii istie et paulo post habent *extorribus*. Quæ lectio confirmari potest ex iis quæ observata sunt supra ad Epistolas XIV et XVIII.

A Rogatiano cum Numidico presbyteris. Abstinuimus a communicatione Felicissimum et Augendum, item Repostum de extorribus, et Irenem Rutilorum, et Paulam sarcinatricem; quod ex annotatione mea scire debuisti. Item abstinuimus Sophronium, et ipsum de extorribus, Soliassum budinarium.

EPISTOLA XL.

(Erasm., I, 8. Pamel., Rigalt., Baluz., XL. Paris., XXXIX. Oxon., Lips., XLII.)

AD PLEBEM, DE QUINQUE PRESBYTERIS SCHISMATICIS FACTIONIS FELICISSIMI.

ARGUMENTUM. — Quomodo epistola ante hanc secunda clero, sic nunc plebi nuntiat Cyprianus vitandum Felicissimum, cum suæ factionis quinque presbyteris, qui tum lapsis sine discrimine pacem dabant, tum seditionem et schisma adversum se concitarent.

I. Cyprianus plebi universæ salutem. Quamquam, fratres charissimi, Virtius a, fidelissimus atque integerrimus presbyter, item Rogatianus et Numidicus,

Sarcinatricem. Salmasius ad scriptores *Historiæ Augustæ*, pag. 408, scripsit *sarcinatricem*, forte errore typographi. Nonius Marcellus: *Sarcinatricis*, non, ut quidam volunt, *sarsitricis*, quasi a *sarciendo*, sed magis a *sarcinis*, quod plurimum vestium sumant, Varro *onos tyras*: *Homines rusticos in vindemii incondita cantare sarcinatricis in machinis*.

Annotatione. Id est subscriptione. Vide novam nostram collectionem *Conciliorum*, pag. 1014, 1090.

Debuisti. Ita editio Manutii et libri veteres. Morellius et Pamelius posuerunt *debuistis*, itemque editio Anglicana. Sed ista lectio non est bona. Epistola enim est Caldonii scribentis, ut dixi, nomine suo et collegarum suorum ad Cyprianum. Rigaltius, tamen etsi posuerit in contextu *debuisti*, in observationibus censet legendum esse *debuisti*.

Budinarium. Vetus liber meus habet *budinarium*. At Salmasius in loco mox laudato censet reponi debere *butinarium* a voce Græca βυττωσ apud Hesyehium, et inde dictum butinum, quod acetabulum significat. Si ea conjectura esset certa, facile amplecterer opinionem Salmasii, cum Quintilianus, lib. I, cap. 4, scribat quamdã cognitionem esse inter litteras *t* et *d*, ac propterea facile existimarem Cyprianum hæc loqui de artifice acetabulorum sive lagenarum, ut interpretatur Cangius, id est parvorum vasorum in quibus reponuntur olea, vina, et alia liquida, præsertim cum voce *butina* utatur Joannes Damascenus a *Cangio* citatus. Plinius, lib. XXI, cap. 34, scribit, cum acetabuli mensura dicitur, significari hemine quartam partem, id est drachmas quindecim. Illustrissimus episcopus Oxoniensis contendit legendum esse istie apud Cyprianum *burdouarium*, qua voce significari mulionem ait. Sed hæc conjectura mihi non probatur, cum nihil in verbo *budinarium* extet ex quo ea sumi possit, præsertim cum *burdouarii* nospium reperiantur apud auctores lingua: Latine. Si genus illud *faciminis* quod nos vocamus *hodinos* fuisset olim in Africa et vocabulum accedens ad nostrum vulgare deprehendi posset in aliquo veteri scriptore, absoluta res esset. Verum nihil istiusmodi reperio.

Erasm., I, 8. — I. Virtius. Ita scripsi, secutus editio-

presbyteri confessores et gloria divinæ dignationis illustres, sed et diaconi, boni viri et ecclesiasticæ administrationi per omnia obsequia devoti, cum cæteris ministris^a plenam vobis præsentis suæ diligentiam præbeant, et exhortationibus assiduis singulis corroborare, sed et lapsorum mentes consiliis salubribus regere et reformare non desinant, tamen ego quantum possum admoneo et quomodo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres charissimi: hoc enim quorundam presbyterorum malignitas et perfidia perfecit^b, ne ad vos ante diem Paschæ venire licuisset, dum, conjurationis suæ memores, et antiqua illa contra episcopatum meum, immo contra suffragium vestrum et Dei judicium, venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam, et sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo renovant. Et quidem de Dei providentia, nobis hoc nec volentibus nec optantibus, immo et ignoscentibus et tacentibus, pœnas quas meruerant pependerunt, ut a nobis non ejecti ultro se eicerent, ipsi in se pro conscientia sua sententiam darent, secundum vestra et divina suffragia conjurati et scelerati de Ecclesia sponte se pellerent.

II. Nunc apparuit^c Felicissimi factio^d unde venisset, quibus radicibus et quibus viribus staret. Illi fomenta olim quibusdam confessoribus et hortamenta tribuebant ne concordarent cum episcopo suo, ne ecclesiasticam disciplinam cum fide, et quiete juxta præcepta Dominica, continerent, ne confessionis suæ

A gloriam incorrupta et immaculata conversatione servarent. Ac, ne parum fuisset corrupisse quorundam confessorum mentes et contra sacerdotium Dei portionem ruxæ fraternitatis armare voluisse, nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptio vertunt, ut ægros, et saucios et ad capienda fortiora consilia per calamitatem ruinæ suæ minus idoneos et minus solidos, a medela vulneris sui avocent, et⁵³ intermissis precibus et orationibus, quibus Dominus longa et continua satisfactione placandus est, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosa pacis invitent.

III. Sed oro vos, fratres, vigilate contra insidias diaboli, et, pro vestra salute solliciti, contra mortiferam fallaciam diligentius excubate. Persecutio est hæc alia, et alia tentatio. Quinque isti presbyteri nihil aliud sunt quam quinque primores illi qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati ut fidem nostram subruerent, ut gracilia fratrum corda ad lethales^e laqueos prævaricatione veritatis averterent. Eadem nunc ratio, eadem rursus eversio per quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis inducitur, ut non rogetur Deus, nec qui negavit Christum, eundem Christum quem negaverat deprecetur, post culpam eriminiis tollatur et pœnitentia, nec per episcopos et sacerdotes Domino satisfiat, sed, relictis Domini sacerdotibus; contra evangelicam disciplinam nova traditio sacrilegæ institutionis exurgat; cumque semel placuerit tam nobis quam confessoribus et clericis urbicis, item universis episcopis

LECTIONES VARIANTES.

^a Ministeriis *Lam. Ebor. NC. 1. Thu. Mich.*

^b Perficit *Rigall. Vict. Perfert Bod. 5.*

^c Nunc apparebit *Lin.*

^d Profectis *Vic. Fat. Profectio Thu.*

^e Allectare *Bod. 1. Thu.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

nem Manutii, et quia ita scriptum vidi in multis codicibus antiquis. Quædam editiones et quidam libri veteres habent *Briccius*. Ista sunt levioris momenti. Et tamen erant annotanda.

Ecclesiasticæ administrationi. Quidam libri veteres habent *ecclesiasticæ disciplinæ administrationi.*

Præbeant. Codex Fuxensis præsent.

Quorundam presbyterorum. Nominantur in Epistola l.v, pag. 84, quam consule.

Conjurationis. Agitur hæc de causa Felicissimi, ut patet etiam ex his quæ sequuntur et ex Epistola xlii, pag. 37: *Quantum vero hic et ad presbyterorum quorundam et Felicissimi causam pertinet, etc.*

Veterem contra nos. Cum Pontii diaconi testimonio constet quosdam se opposuisse electioni Cypriani, D hæc colligi posse videtur Felicissimum fuisse ex illorum numero, et fortasse principem illius factionis.

Renovant. Revocavimus antiquam lectionem, quæ nititur auctoritate plurimum veterum librorum. Rigaltius posuit *revocant*, quia ita scriptum invenit in Fuxensi. Ea vero lectio extat etiam in Michaelino et in Lamoniæ. Cæteri et editiones Rigaltiana antiquiores habent uti nos reposuimus. Et tamen Angli maluerunt sequi editionem Rigaltii, ⁵²⁸ nullum interim istius suæ opinionis testimonium referentes ex libris veteribus, immo plura adducentes in favorem antiquarum editionum Reinhartus quoque retinuit editionem Rigaltii.

Ignoscentibus. In uno codice Anglicano scriptum est *ignorantibus*. Quo etiam modo in margine libri sui impressi scripsit Nicolaus Faber.

Pependerunt. Non admonerem omnes antiquas edi-

tiones et omnia fere vetera exemplaria præferre hanc lectionem, nisi Rigaltius edidisset *rependerunt*. Quæ sane lectio nititur auctoritate codicis Veronensis et illius quem habui ex monasterio sancti Eligii Atrebatensis.

Utro. Codex sancti Arnulphi habet *ipsi*.

II.—*Contra sacerdotium.* In uno codice Vaticano et in Lamoniæ legitur *adversus dispositionem Domini et contra sacerdotium Dei*. Ubi admoneri convenit hanc lectionem non reperiri in codice Thuano, neque in Fossatensi, in quibus Angli dixerunt eam extare.

III.—*Subruerent.* Ita omnes libri veteres et editiones Rigaltiana antiquiores, si tres priores excepias, in quibus legitur *obruerent*. Solus ex codicibus a me visis Fuxensis habet *subruerent*. Scio tamen ita quoque scriptum fuisse in Veronensi. Verum alia lectio mihi magis placet, eam porro liquet adjuvari ex lectione antiquarum editionum.

Gracilia. In codice Veronensi et in uno Anglicano scriptum est *fragilia*. Sic etiam scripsit Nicolaus Faber in margine libri sui impressi. In codice Lamoniæ legitur *gracilium*, tanquam si istud referendum esset ad fratres.

Clericis urbicis. Id est Romanis, quia Urbis vocabulo olim intelligebatur Roma Gentium domina, ut ait Quintilianus, lib. vi, cap. 3, et lib. viii, cap. 12. Opatus lib. 1: *Zephyrino urbico*, et lib. ii, *urbica commoratio*; et apud Victorem vitensem, lib. i, c. 8, *urbici captivi*... Vide Hieriberi Rosweydi notas in D. Paulinum pag. 745. In præfatione symboli editi in concilio Toletano primo legitur *cum præcepto*

vel in nostra provincia vel trans mare constitutis ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus, et, collatis consiliis, cum disciplina pariter et misericordia temperatam sententiam fixerimus, contra hoc consilium nostrum rebelletur, et omnis sacerdotalis auctoritas et potestas factiosis conspirationibus destruat.

IV. Quas nunc pœnas patior, fratres charissimi, quod ipse ad vos in præsentiarum venire non possum, ipse singulos aggredi, ipse vos, secundum Domini et Evangelii ejus magisterium^a, cohortari! Non suffecerat^b exsilium jam biennii et a vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, dolor jugis et gemitus, qui me solum sine vobis continua lamentatione diseruciat, lacrymæ diebus ac noctibus profluentes, quod sacerdoti quem tanto amore et ardore fecistis, necdum vos salutare, necdum complexibus vestris inhærere contingat. Accessit hic tabescenti animo nostro dolor major, quod in tanta sollicitudine ac necessitate excurrere ad vos ipse non possum, dum, per minas et per insidias perfidorum, cavemus ne adventibus nobis tumultus illic major oriatur, et, cum paci et tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam^c seditioni dedisse et persecutionem denuo exacerbasse videatur. Hinc tamen, fratres dilectissimi, hinc admoneo pariter et consulo ne perniciosis vocibus temere credatis, ne fallacibus verbis consensum facile commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu

situm, venenum pro remedio, mortem pro salute sumatis. Ne^d aetas vos eorum nec auctoritas fallat, qui ad duorum presbyterorum veterem nequitiam (*Dan. xiii*) respondentes, sicut illi Susannam pudicam corrumpere et violare conati sunt, sic et hi adulterinis doctrinis Ecclesiæ pudicitiam corrumpere et veritatem evangelicam violare conantur.

V. Clamat et dicit Dominus: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abieciunt verbum Domini: Pax erit vobis (Hier. xxiii, 16, 17). Pacem nunc offerunt qui ipsi non habent pacem. In Ecclesiam^e lapsos reducere et revocare prouinitur qui de Ecclesia^f recesserunt. Deus unus est et Christus unus (Ephes. iv, 5), et una Ecclesia, et Cathedra una super petram Domini voce fundata. Aliud altare constitui aut sacerdotium novum fieri præter unum altare et unum sacerdotium non potest. Quisquis alibi collegerit, spargit. Adulterum est, impium^g est, sacrilegum est quodcumque humano furore instituitur ut dispositio divina violetur. Procul ab hujusmodi hominum contagione discedite, et sermones eorum velut cancer et pestem fugiendo vitate, præmonente Domino et dicente: *Cæci sunt duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens simul in foveam cadent (Matth. xv, 14). Interecedunt precibus vestris, quas^h nobiscum diebus ac noctibus Deo funditis ut eum justa satisfactione placetis. Interecedunt lacrymis vestris, quibus commissi delicti**

LECTIONES

VARIANTES.

^a Ministerium *Nic. Fab.*

^b Nos affectat *Lam. affecerat Ebor. NC. 1.*

^c Magisterium *Thu.*

^d Nec *Pem. Bod. 3. Voss. 2. Lam. Thu. Foss. Viet.*

C

^e In Ecclesia lapsos *Vict.*

^f De Ecclesiæ communionem *NC. 1.*

^g Precibus quas *Ver. nostris Rig.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Papæ urbis Romæ Leonis. At in tribus antiquissimis et præstantissimis codicibus manuscriptis, uno illustrissimæ ecclesiæ Lugdunensis, altero qui fuit Leidradæ Archiepiscopi Lugdunensis, et censetur nunc in bibliotheca Segueriana, tertio bibliothecæ Colbertinæ, in quibus continetur vetus collectio canonum facta, ut opinor, paulo post concilium Toletanum duodecesimum; in tribus inquam codicibus illis deest vox *Romæ*, et legitur simpliciter *eum præcepto Papæ Urbis Leonis.* Extat Hieronymi Epistola ad Paulum urbicum, quæ incipit, *Nudius tertius*, et in Epistola Augustini ad Casulanum legitur *sermonem ejusdam urbi.* Apud Burchardum, lib. iii, cap. 226; Joannem, par. iii, cap. 270; et Gratianum, dist. 2, *de consecrat.* D

In altari in quo episcopus Missam celebravit, presbyter eodem die aliam celebrare non præsumat; quod etiam reperitur in canone decimo synodi Autisiodorensis sub Anaclario. Et tamen non semper verum est vocabulum urbi significare civem Romanum. In Epistola quippe Evodii ad Augustinum civis quædam ejusdam oppidi Africæ vincatur urbica id est civis illius loci: *Sed eæ post biennium quædam vidua honesta urbica de Frigentibus.*

Trans mare. Id est Romam. Iude appellationes transmarinæ postea vetite in codice canonum ecclesiæ Africanæ, et ut episcopi Africæ trans mare non profleiscantur nisi consulto primæ sedis episcopo; quod et ipsum confirmatum est a papa Innocentio. Etiam transmarina judæia prohibita. Vide codicem canonum ecclesiæ Africanæ, cap. 25, 25, 56, 91.

IV.—*Quem tanto amore. Codex sancti Eligii Attrebatensis, quem tanto honore et amore fecistis. Fuxensis, tanto ardore, pari dolore. Ubi videtur legendum pari honore. Vide Pontium diaconum ubi agit de electione Cypriani.*

Paci et tranquillitati. Omnes fere libri veteres habent *pacem et tranquillitatem.*

Videatur. Codex Lamonii videatur.

V.—*Cancer.* Duo libri veteres præferunt *cancerem*, alii quatuor, *cancerum.* Michaelinus *cancerum vel cancerum.* Ego retinui vulgatam lectionem, quam plerique codices exhibent, quia locus iste ita vulgo citatur.

Super petram. Veteres editiones et xvii libri veteres ita scribunt. Manutius posuit *Petrum.* Atque eam lectionem retinuit Pamelius, testatus tamen aliam reperiri in codicibus antiquis. Hinc propagata est, in posteriores editiones, etiam in Anglicanam.⁴²⁹ Sane verum est quod adnotat Pamelius alibi frequentissime Cyprianum dicere Ecclesiam esse fundatam super Petrum, adeoque mirum non esse si etiam istie eo modo loquatur. Ego non disputo an Ecclesia fundata sit super Petrum. Id enim scio sensisse Cyprianum. Sed aio istie retinendam esse lectionem quam major veterum librorum numerus et veteres editiones præferunt. Petram quippe fuisse Christum et super hanc petram fundatam esse Ecclesiam nemo ambigit. Qua de re vide quæ notamus infra ad librum *de Unitate Ecclesiæ.* Ceterum ex prava lectione quæ irrepsit in hunc locum potuit auctor Epistolæ ii Pelagii II ad episcopos Istrie accepisse quod scripsit, *qui Cathedram Petri, super quem fundata est Ecclesia, deserit.*

crimen abluitis. Intereadunt paci quam vere et fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse: *Et propheta ille aut somnium somnians ille qui locutus est ut errare te faceret a Domino Deo tuo, interficietur* (Deut. xiii, 6). Nemo vos, fratres charissimi, errare a Domini a viis faciat: nemo vos Christianos ab Evangelio Christi rapiat: nemo filios Ecclesiae de Ecclesia tollat. Pereant sibi soli qui perire voluerunt: extra Ecclesiam soli remaneant qui de Ecclesia recesserunt. Soli cum episcopis non sint qui contra episcopos rebellarunt. Conjuracionis suae poenas soli subeant qui olim, secundum vestra b suffragia, nunc secundum Dei iudicia, sententiam conjurationis et malignitatis suae subire meruerunt.

VI. Monet nos Dominus in Evangelio suo dicens: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statnatis* (Marc. vii, 9). Qui mandatum Dei rejiciunt et traditionem suam statuere conantur, fortiter a vobis et firmiter respuantur: sufficiat lapsis ruina una. Nemo volentes surgere sua circumventione praecipitet; nemo jacentes, pro quibus nos rogamus ut Dei manu et brachio subleventur, prosternat gravius et deprimat: nemo semianimes et ut salutem suam pristinam recipiant deprecantes, ab omni spe salutis avertat; nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris c salutaris lumen extinguat. Instructus Apostolus dicens: *Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi et doctrinae ejus, stupore d elatus, discede ab hujusmodi* (1 Tim. vi, 3-5). Et iterum dicit ipse: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciae. Nolite ergo esse participes eorum* (Ephes. v, 6, 7). Non est quod, decepti inanibus verbis, pravitatis eorum incipiatis esse participes e. Discedite a talibus, quaeso vos, et acquiescite consiliis nostris, qui pro

A vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad Ecclesiam revocari f per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum et filiis ejus oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes et preces jungite, cum lletibus nostris vestras lacrymas copulate. Vitae lupos, qui, oves a pastore discernunt. Vitae linguam diaboli venenatam, qui, ab initio mundi fallax semper et mendax, mentitur ut fallat, blanditur ut noceat, bona promittit ut malum tribuat, vitam pollicetur ut perimat. Lucent nunc quoque verba ejus, et venena manifesta sunt: pacem pollicetur, ne perveniri possit ad pacem; salutem promittit, ne qui deliquit veniat ad salutem; Ecclesiam spondet, quando id agat ut qui illi credit in totum ab Ecclesia B pereat.

VII. Nunc est, fratres dilectissimi, ut et qui statis fortiter perseveretis, et stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate servetis, et si e qui, circumveniente adversario, lapsi estis, in secunda hac tentatione spei et paci vestrae fideliter consulatis; et ut vobis Dominus ignoscat, a sacerdotibus Domini non recedatis, cum scriptum sit: *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur* s homo ille (Deut. xvii, 12). Persecutionis istius novissima haec est et extrema tentatio, quae et ipsa cito, Domino protegente, transibit, ut repraesentet vobis post Paschae diem cum collegis meis; quibus praesentibus, secundum arbitrium quoque vestrum et omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quae agenda sunt disponere pariter et limare poterimus. Si quis autem, poenitentiam agere et Deo satisfacere detrectans, ad Felicissimi et satellitum ejus partes concesserit, et se haereticae factioni con-

LECTIONES VARIANTES.

a Dominici Pem. Bod. 1.

b Nostra Nic. Fab.

c Muneris Lin.

d Tumore Erasmi.

e Non sit quod dec. vos. in verb. non pravitatis eorum incipiatis esse participes Nic. Fab..

f Revocare Vict. Foss.

g Et qui Pem. Voss. 2. Bod. 1, 2. Lam.

STEPH. BALUZII NOTAE.

Interficietur. Haec vox deest in antiquis editionibus et in omnibus antiquis codicibus quibus usus sum. Scio tamen illam fuisse in Veronensi et in Neapolitano uno. In codice Lamontii scriptum est *morietur*, eodem sensu. In uno meo vetere legitur, *ut errare te faceret a Domino tuo, et caetera.* Ex quo facile est colligere addenda fuisse nonnulla in hoc loco. Itaque cum plura addenda fuerint, non sufficebat addere vocem *interficietur* ut *morietur*. Erasmus primus scripsit *interficietur*. Addendus autem erat integer locus ex capite xiii Deuteronomii, aut edendus ut exstat in veteribus libris, omiſsa voce illa.

A Domini viis. Haec est lectio multorum veterum exemplarium et editionis Manutianae.

Pereant sibi soli. Nescio an sit praefenda lectio minus ex vetustis codicibus bibliothecae regiae, in quo legitur *pereant illi soli*.

Nunc secundum. Ita editio Manutii et septem libri veteres. In recentiore Remigiano, et secundum. Male in Sorbonico nec, in Eligiano non. In antiquis editionibus et in sex antiquis codicibus scriptum est *olim secundum Dei iudicia.*

VI. — *Ruina una.* Ita xvi libri veteres et editio Ma-

nutiana. Veteres editiones et tria exemplaria vetera habent *ruina sua*.

Non acquiescit sanis verbis. Sex libri veteres, non *acquiescit sanis sermonibus*. Sic etiam in editione vulgata Epistolae sancti Pauli ad Ephesios.

Discede ab hujusmodi. Ita scriptum vidi in xiv exemplaribus antiquis. Reliqua multum variant.

Contumaciae. Ita etiam Epist. lxiv, pag. 112; et in libro de *Unitate Ecclesiae*, pag. 202. Vide Annotationes Erasmi ad hunc locum Pauli.

VII. — *Nunc est fratres.* Veteres editiones habent. *Nunc curandum est fratres.* Editio Manutiana expunxit vocem *curandum*. Ea vero deest in quinque antiquis exemplaribus, et videtur esse ex glossemate.

Repraesenter. Quatuor libri veteres habent *repraesentem me*.

Omnium nostrum. In plerisque vetustis exemplaribus scriptum est *animi nostri*.

Ad Felicissimi. Veteres editiones ante Manutianam et septem vetera exemplaria praefereunt *ad infelicissimi*. Manutius et Morellius et octo item exemplaria vetera in *felicissimi*. Alia duo vetera, *ad felicissimi*. Concesserit. Codex Fuxensis, *consenserit*.

junxerit, sciat se postea ad Ecclesiam redire et cum A
episcopis et plebe Christi communicare non posse.
Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere et
circa Domini misericordiam exorandam continuis
nobiscum precibus insistere.

EPISTOLA XLI.

(Erasm., II, 11. Pamel., Rigalt., Baluz., XLII. Paris., XL.
Oxon., Lips., XLIV.)

AD CORNELIUM, QUOD ORDINATIONEM NOVATIANI NON RE-
CEPERIT.

ARGUMENTUM. — *Nuntii a Novatiano missi, qui il-
lius ordinationem ecclesie Carthaginensi significave-
rant, a Cypriano rejiciuntur.*

(Hanc epistolam ad tomum in hujusce bibliothecæ, cum
epistolis S. Cornelii papæ consociandam, remisimus.)

EPISTOLA XLII.

(Erasm., II, 10. Pamel., Rigalt., Baluz., XLII. Paris., XLII.
Oxon., Lips., XLV. Constant., Epist. Rom. Pontif., I, p.
127. Galland., Bibl. vet. PP., III, p. 354.)

AD CORNELIUM, DE ORDINATIONE EIUS A SE COMPROBATA
ET DE FELICISSIMO.

ARGUMENTUM. — *Excusat se Cyprianus quod indu-
bitam fidem non habuerit ordinationi Cornelii, prius-
quam ad se pervenirent litteræ collegerum Caldonii et
Fortunati, quibus illa legitima fuisse comprobatur :
idque, ob contrariam Novatianæ partis factionem, obi-
ter repetens, quod illi statim in ipsis primordiis non
adhæserit, sed potius Cornelio, usque adeo ut crimina-
tiones contra hanc suscipere detrectarit.*

(Hanc epistolam, sicut præcedentem et sequentem, ad
tomum tertium, ubi de S. Cornelii papæ epistolis, transfe-
rendam duximus.)

EPISTOLA XLIII.

(Erasm., II, 9. Pamel., Rigalt., Baluz., XLIII. Paris., XLII.
Oxon., Lips., XLVII. Constant., Epist. Rom. Pontif., I, p.
150. Galland., Bibl. vet. PP., p. 555.)

AD EUMDEM, QUOD AD CONFESSORES A NOVATIANO SEDUC-
TOS LITTERAS FECERIT.

ARGUMENTUM *Epistolæ titulus satis indicat; constat*

LECTIONES

^a Catholicæ veritatem Lam. Bod. 2.

*autem ex nuntio unam missam hanc epistolam et se-
quentem cum præsentem.*

(Vide notam duabus epistolis præcedentibus subjectam.)

EPISTOLA XLIV.

(Erasm., II, 2. Pamel., Rigalt., Baluz., XLIV. Paris., XLIII.
Oxon., Lips., XLVI.)

AD CONFESSORES ROMANOS, ET AD UNITATEM REDEANT.

ARGUMENTUM. — *Confessores Romanos factione Nova-
tiani et Novati seductos hortatur, ut ad unitatem
redeant.*

Cyprianus Maximo et Nicostrato et cæteris confes-
soribus salutem. Cum frequenter, charissimi, cogno-
veritis ex litteris meis quem et confessioni vestræ
B honorem et fraternitati connexæ dilectionem meo ser-
mone servaverim, credatis quæso et acquiescatis his
litteris meis, quibus vobis et actui ac laudibus vest-
tris et scribo et simpliciter ac fideliter consulo. Gra-
vat enim me atque contristat et intolerabilis percursi
pene prostrati pectoris moestitia perstringit cum vos
illic comperissem contra ecclesiasticam dispositio-
nem, contra evangelicam legem, contra institutionis
catholicæ unitatem^a, alium episcopum fieri consen-
sisse, id est, quod nec fas est nec licet fieri, ec-
clesiam aliam constitui, Christi membra discerpi,
Dominici gregis animum et corpus unum discissa
æmulatione lacerari. Quod quæso ut in vobis saltem
illicitum istud fraternitatis nostræ discidium non per-
severet, sed, et confessionis vestræ et divinæ tradi-
tionis, memores, ad matrem revertamini unde pro-
diistis, unde ad confessionis gloriam cum ejusdem
matris exultatione venistis. Nec putetis^b sic vos
Evangelium Christi asserere, dum vosmetipsos a
Christi grege et ab ejus pace et concordia separatis,
cum magis militibus gloriosis et bonis congruat intra
domestica castra consistere, et intus positos, ea quæ
in commune tractanda sunt agere ac providere. Nam,
C VARIANTES.

^b Nec potestis Lam. Ebor. Lin. NC. 1, 2.

STEPH. BALUZII NOTE.

Misericordiam. Codex Latiensis, *clementiam.* Sed
postrema ista pars deest in codice sancti Arnulphi.

¹³³ EPIST. XLIV. — *Nicostrato.* Diacono Ecclesie
Romanae, ut notat Pamelius. Erat ille socius Maximi,
quem supra ad Epistolam XLI, diximus ad Ecclesiam esse
reversum. Nicostratus tamen non rediit, sed factus
est episcopus in Africa factione Novatianorum.

Contra ecclesiasticam. Duo libri veteres habent *di-
vinam.* Quidam alii neque *ecclesiasticam* habent ne-
que *divinam.* Gronovius, cap. 14 Observationum sua-
rum in scriptoribus ecclesiasticis, ait sibi magis
placere quod erat in membranis, *contra dispositio-
nem Dei.*

Alium episcopum. Novatianum, qui Sedem aposto-
licam invasit post electionem Cornelii. Vide Episto-
lam II, Paeiani ad *Symphronianum* et Henrici Valesii
annotationes ad librum VI Ensebii cap. 45.

Consensisse. In antiquis editionibus et in veteri
libro sancti Eligii Atrebatensis legitur *consensisse.* De
illis autem constat hec agi quos suggillat Paeianus in
eadem Epistola II, ad *Symphronianum.*

Ecclesiam aliam. Quidam libri veteres habent *al-
teram*, eodem sensu.

Corpus unum. *Vox unum*, quæ certe necessaria non
est, et omitti potest absque ullo incommodo, deest in
codice Gratianopolitano.

Ad matrem revertamini. Uti eos fecisse diximus ad
Epistolam XLII.

Nec putetis. Duodecim codices antiqui nostri et sex
Anglicani habent *Nec potestis.*

Domestica castra. Quamvis sciam Juvenalem satyra
10 dixisse *castra domestica*, ego istic mallem *castra
dominica*, ut dicit ipse Cyprianus in Epistola I, IV,
pag. 77. Prosper, lib. II de *Promissionibus et Prædica-
tionibus Dei*, cap. 6: *Sic in toto lepræ macula vitiatum a
castris dominicis etiam ipsi pulsi sunt.* Acta martyrum
Donatistarum in libro II miscellaneorum nostrorum,
pag. 57: *Ubi quisque hostem repererat, castra illic do-
minica collocabat.* Nicolaus Papa I, Epist. VII: *Ex
laicis subito in dominicis castris impetu irrepere.* Cy-
prianus dixit spiritualia castra in Epistola ad *Donatum*,
pag. 6: alibi sæpe *castra Christi et castra celestia.*

cum unanimitas et concordia nostra seindi omnino non debeat, quia nos, Ecclesia derelicta, foras exire et ad vos venire non possumus, ut vos magis ad Ecclesiam matrem et ad nostram a fraternitatem revertamini, quibus possumus hortamentis petimus et rogamus. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

69 EPISTOLA XLA.

(Erasm., iv, 8. Pamel., Rigalt., Baluz., xlv. Paris., xlv. Oxon., Lips., xlviii. Constant., Epist. Rom. Pontif., i, p. 151. Galland., Bibl. vet. PP., iii, p. 553.)

AD CORNELIUM, DE POLYCARPO HADRUMETINO.

ARGUMENTUM. — *Hac se purgat epistola quid factum sit, ut interea dum Hadrumeti fuerit, non ad Cornelium, sed ad Clerum Romanum litteræ inde a Polycarpi Clero fuerint factæ, cum tamen antea ipse Polycarpus ad Cornelium potius scripserit. Constat autem ex ipso contextu paulo, post præcedentes hanc esse conscriptam.*

(Vide tom. iii.)

60 EPISTOLA XLVI.

(Erasm., iii, 41. Pamel., Rigalt., Baluz., xlv. Paris., xlv. Oxon., Lips., xlix. Constant., Epist. Rom. Pontif., i, p. 155. Galland., Biblioth. vet. PP., iii, p. 557. Routh., Reliq. sacr., iii, p. 6, 25.)

CORNELII AD CYPRIANUM, DE CONFESSORIBUS AD UNITATEM REVERSIS.

ARGUMENTUM. — *Cornelius Cyprianum certiozem facit de solemnibus, quem describit, confessorum ad Ecclesiam reditu.*

(Vide tom. iii.)

61 EPISTOLA XLVII.

(Erasm., ii, 12. Pamel., Rigalt., Baluz., xlvii. Paris., xlvii. Constant., Epist. Rom. Pontif., i, p. 145. Galland., Bibl. vet. PP., iii, p. 540.)

CYPRIANI AD CORNELIUM, RESPONSUM CONGRATULATORIUM DE ILLORUM REDITU EX SCHISMATE.

(Vide tom. iii.)

62 EPISTOLA XLVIII.

(Erasm., iii, 12. Pamel., Rigalt., Baluz., xlviii. Paris., xlvii. Constant., Epist. Rom. Pontif., i, p. 155. Galland., Bibl. vet. PP., iii, p. 556. Routh., Reliq. sacr., iii, p. 5 et 18.)

LECTIONES VARIANTES.

^a Vestram *Ben. Neap. Lam. Ebor. NC. 1, 2.*

^b Quod nos *Lam. Ar. Ebor. Bod. 1, 2. NC. 1.*

^c Fecimus *Lam. Ar.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Lucifer Calaritanus in libro Quod merendum sit pro Dei filio: *Nisi e castris diaboli ad exercitum in caelestibus castris constitutum feceris transitum.*

⁵³¹ *Nostram fraternitatem.* Ita vetus editio Spirensis et aliæ. Remboltus posuit *vestram*, eaque lectio consentientes habet xviii libros nostros veteres et septem Anglicanos. Utraque lectio bona est.

⁵³⁹ *Epist. l.* — *Quod nos habito.* Certum est constructionem huius periodi non congruere. Eam tamen exhibent omnes libri veteres et omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius expunxit vocem *quod* absque auctoritate, ea opinor de causa quod constructio peccabat adversus regulas grammaticæ. Sed ista ratio non sufficit. Extant enim quandoque in melioribus auctoribus, etiam in Cicerone, *paria peccata*. Exem-

A CORNELII AD CYPRIANUM, DE FACTIONE NOVATIANI CUM SUIS.

ARGUMENTUM. — *Cornelius Cypriano rationem reddit factionis Novatianæ.*

(Vide tom. iii.)

63 EPISTOLA XLIX.

(Erasm., ii, 8. Pamel., Rigalt., Baluz., xlix. Paris., xlviii. Constant., Epist. Rom. Pontif., i, p. 159. Galland., Bibl. vet. PP., iii, p. 553.)

CYPRIANI RESPONSUM AD CORNELIUM, DE NOVATI SCHELERIS.

ARGUMENTUM. — *Laudat Cornelium quod opportune illum admonuerit, ut pote cum postridie quam venisset ad se nocens factio, litteras illius acceperit. Deinde multis describit Novati scelera, et schisma prius in Africa ab illo concitatum.*

(Vide tom. iii.)

64 EPISTOLA L.

(Erasm., iii, 5. Pamel., Rigalt., Baluz., l. Paris., xlix. Oxon., Lips., liii.)

MAXIMI ET CÆTERORUM CONFESSORUM AD CYPRIANUM, DE SUO REDITU EX SCHISMATE.

ARGUMENTUM. — *Cyprianum certiozem reddunt se ad Ecclesiam rediisse.*

Cypriano fratri Maximus, Urbanus, Sidonius et Macharius salutem. Certi sumus, frater charissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere nos ^b, habito consilio, utilitatibus Ecclesiæ et paci magis consulentes, omnibus rebus prætermisissis et iudicio Dei servatis, cum Cornelio episcopo nostro pariter et eum universo clero pacem fecisse ^c. Cum gaudio etiam universæ Ecclesiæ, prona etiam omnium charitate, hoc factum his litteris nostris scire certissime debuisti. Oramus te, frater charissime, multis annis benevalere.

65 EPISTOLA LI.

(Erasm., iii, Pamel., Rigalt., Baluz., li. Paris., l. Oxon., Lips., liv.)

CYPRIANI AD CONFESSORES, DE REDITU EX SCHISMATE CONGRATULATORIA.

ARGUMENTUM. — *Gratulatur Cyprianus confessoribus Romanis de eorum reditu in Ecclesiam et litteris eorum respondet.*

I. Cyprianus Maximo presbytero, item Urbano, et Sidonio et Machario fratribus salutem. Lectis litte-

plum insigne refert sanctus Augustinus, lib. ii de *Doctrina Christiana* cap. 45, ubi sic legitur: *Illud etiam quod jam auferre non possum de ore cantantium populorum, super ipsum autem floriet sanctificatio mea, nihil profecto sententiæ detrahit. Auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non floriet, sed florebit dicretur. Nec quicquam impedit correctionem nisi consuetudo cantantium.* Sane Hieronymus in quadam Epistola ad Augustinum de se testatur incurrisse se in gravem reprehensionem quia in capite quarto Jonam emendaverat locum, ⁵⁴⁰ ut sibi videbatur, vitiosum, et lectionem substituerat quam putabat esse meliorem. Possent tamen in hac Cypriani Epistola reponi *fecimus pro fecisse*, cum plerique codices Anglicani præferant eam lectionem.

ris vestris, fratres charissimi, quas ad me de vestra regressione et de ecclesiastica pace ac fraterna redintegratione fecistis, in tantum me lætatum esse confiteor in quantum fueram et ante lætatus quando confessionis vestræ gloriam comperi et militiæ vestræ cœlestem ac spiritalem laudem^a gratulabundus excepi. Nam et hæc fidei^b et laudis vestræ alia confessio est unam esse Ecclesiam confiteri, nec alieni erroris vel potius pravitatis participem fieri, repetere eadem castra unde prodistis, unde ad gerendum prælium et adversarium subigendum fortissimis viribus prosilistis. Illuc enim erant de acie trophæa referenda unde ad aciem fuerant arma suscepta, ne quos ad gloriam Christus parasset, eosdem gloriosos Christi Ecclesia non haberet. Nunc vero et vos congruentem fidei vestræ tenorem atque individuae charitatis et concordiae legem Dominica pace^c tenuistis, et exemplum cæteris dilectionis et pacis vestro itinere fecistis, ut Ecclesiae veritas et evangelici sacramenti^d unitas, quæ a nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo neceretur, nec confessores Christi erroris duces fierint qui virtutis et honoris auctores laudabiles extitissent.

II. Viderint quantum vobis cæteri gratulentur, vel quantum apud se ipsos singuli glorientur. Ego me et gratulari magis vobis et plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione^e et charitate confiteor. Simpliciter enim quid in meo corde fuerit debetis audire. Dolebam vehementer et graviter angebar quod eis communicare non possem quos semel diligere cœ-

pissem. Posteaquam vos^f de carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error excepit, sic res erat quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse^g vestri nominis dignitas videbatur quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum Ecclesiae laude et gratulatione venissent.

III. Nam, etsi videntur in Ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut charitas nostra, ut quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. Nobis tantum modo laborandum^h est ut frumentum esse possimus, ut, cum cœperit frumentum Dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro et labore capiamus. Apostolus in epistola sua dicit: *In domo autem magna non solum vasa sunt aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et quædam quidem honorata, quædam vero inhonorata* (II Tim. II, 20). Nos operam demus, fratres charissimi, et quantum possumus laboremus ut vasa aurea vel argentea simusⁱ. Cæterum, fictilia vasa confringere Domino soli concessum est, cui et virga ferrea data est. Esse non potest major domino suo servus; nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit vindicare potest, ut putet aut, ad aream ventilandam et purgandam, palam ferre^j posse, aut a frumento universa zizania humano iudicio separare^k. Superba est ista obstinatio et sacrilega præsumptio quam sibi furor pravus^l assumit; et, dum dominium sibi^l semper quidam plusquam mitis iustitia deposcit assu-

LECTIONES VARIANTES.

^a Cœleste et spiritale gaudium *Lin.*

^b Illius fidei *Ar. Lam. NC. 1. Ebor.*

^c Dominicam pacem *Lam. Bod. 2. MR. Ar. NC. 2.*

Ebor. Mic.

^d Evangelicæ ac *Ben. Bod. 1. Ver. Evangelicæ Ar. Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.*

^e Ingressione *Ar.*

^f Postquam vos enim *Ver.*

^g Reversisse *Ar. Lam. Ebor. NC. 1.*

^h Fratres carissimi Laborandum *Ver.*

ⁱ Aut argentea esse possimus *Ver. Vas aureum vel argenteum simus.*

^j Ferre se ventilabrum *Cod. Goulart.*

^k Segregare *Oxon. Lips.*

^l Et dum sibi amplius quiddam *Lin. NC. 2. Semper quiddam Ver. Ben. Aug.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

⁴¹⁶ EPIST. LI.—I. *Christus parasset.* Ita plurimi libri nostri optimi. Alii quidam et veteres editiones Pameliana antiquiores habent *Christi Ecclesia parasset.*

III. *Zizania.* Quidam codices heic et paulo post habent *zizaniam.* Gratianopolitanus: *Nam etsi videtur in Ecclesia esse zizania.* Avenas pro zizaniis dixerunt Tertullianus et Symmachus. Ita etiam putasse videtur Hieronimus in Dialogo adversus Luciferianos. *Non solum in Ecclesia, inquit, morantur aves, nec mundi tantum aves volitant, sed frumentum in agro seritur et inter nitentia cultu lappœque et tribuli et steriles dominantur avenæ.*

III.—*Frumentum esse possimus.* Augustinus, libro in contra Cresconium, c. 5: *Audi Cyprianum, tolera zizanas, esto frumentum.* Vide etiam Epistolam ad Macrobium, ubi verba Cypriani referuntur. Tertullianus, in libro de Fuga in persecutione: *Hæc palam illa quæ et nunc dominicam aream purgat, Ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium ventilans, et discerans frumentum martyrum et paleas negatorum.* Iguatius episcopus Antiochenus apud Eusebium, lib. III, cap. 36: *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar.* Vide Samuelem Petitum in commentario ad leges Atticas, pag. 156.

Vasa aurea. Ita nos posuimus secuti auctoritatem veterum exemplarium. Ita etiam scriptum est in Epi-

stola *LI, ad Antonianum*, pag. 78. Sic etiam sanctus Leo in Epistola ad Episcopos Mauritanie Casariensis.

Ut se putet. Unus codex meus vetus habet, *putet ad aream ventilandam et purgandam paleam jam ferre se ventilabrum.* Lectio vero ista libri mei extat apud sanctum Augustinum in Epistola ad Macrobium. Eam quoque Goulartius invenisse se scribit in libro episcopi Aconensis. In libro sancti Arnulphi scripturum est *iudicare se putet.* Ventilabrum pro pala posuit etiam vetus interpres Matthæi. Et tamen ventilabrum instrumentum est agrorum diversum a pala. Columella, lib. II, cap. 10. *Nam cum acervus paleis gransque mixtus in unum fuerit congestus, paulatim ex co ventilabris per longius spatium jactatur.* Plautus in Pœnulo: *Palas vendundas sibi ait et margas datas ut hortum fodiat atque ut frumentum metat.* Margam grammatici aiunt esse fuream qua acervi frugum fiunt. Vide notas viri doctissimi Frontonis Duæxi in Homiliis sancti Basili in Hexæmeron, pag. 4.

Humano iudicio separare. Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, invenit in codice Flori et in pluribus aliis. Infra in Epistola *LI, pag. 74: paleas conetur a tritico separare.*

Furor assumit. In codice Veronensi et in Fuxensi legitur *pravus insipienter assumit.*

munt, de Ecclesia pereunt; et dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cæcati, veritatis lumen amittunt. Propter quod et nos temperamentum tenentes et librum Domini contemplantes, et Dei Patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito justa moderatione quæ sunt agenda libravimus.

IV. Quæ omnia penitus potestis inspicere, lectis libellis quos hic nuper legeram et ad vos quoque legendos pro communi dilectione transniseram; ubi lapsis nec censura deest quæ increpet, nec medicina quæ sanat. Sed et catholicæ a Ecclesiæ unitatem quantum potuit expressit nostra mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum jam sic legitis ut et probetis et ametis; siquidem quod nos verbis conscripsimus vos factis impletis quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis unitate remeatis. Opto vos, fratres charissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LII.

(Erasm., iv, 2. Pamel., Rigalt., Baluz., LI. Paris., LI. Constant., Epist. Rom. Pont., 1, p. 159: Galland., Bibl. vett. PP. III, p. 347.)

AD ANTONIANUM, DE CORNELIO ET NOVATIANO.

ARGUMENTUM. — *Cum Antonianus, acceptis litteris a Novatiano, in partes illius animo propendere cepisset, confirmat illum Cyprianus in priori sententia, ut nempe cum Cornelio, hoc est cum Ecclesia catholica communicare pergat. Quod ut persuadeat, totius tragediæ inter Cornelium et Novatianum historiam texit,*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ecclesiæ charitatis ac pacis unitatem *Ar. Ebor.*

^b Frequentis *Bod. 1.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

IV.—*Catholicæ Ecclesiæ unitatem.* Respicit Cyprianus ad librum suum de *Unitate Ecclesiæ*, quem hinc constat scriptum esse eo tempore quo Novatianus schisma fecit.

Sic legitis. Imitatum ex carmine de operibus Virgilio quod Augusto tribuitur:

Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur.

Item in carmine sacrorum Bibliorum quæ Karolo calvo regi oblata sunt a Viviano abbate sancti Martini Turonensis edito in *tom. II Capitularium*, p. 1572:

Cujus honore rogant placeat, laudetur, ametur.

⁴⁵⁰ ERIST. LIII. — I. *Superius.* Ita scriptum fuisse in vetustissimo codice Veronensi mihi constat, et monet etiam Rigaltius. Sic etiam edidit Manutius. Testatur autem Pamelius codicem Anglicanum quo ille utebatur habere sicut Manutius habet. Et tamen nupera editio Anglicana nullum illius lectionis vetus exemplar allegat quam Veronense. Adjurant nihilominus illam codices Eligianus et Beccensis, in quibus scriptum est *superus*, et decem alii veteres, qui habent *super*. In exemplari editionis Basileensis anni 1540, quod fuit Jacobi Cujacii, et nunc penes me est, vir ille doctissimus scripsit in margine ex quodam ⁴⁵¹ veteri libro *superus* ut in codice sancti Eligii et in Beccensi. Veteres editiones, etiam Morelliana et tria vetera exemplaria preferunt *nuper*. Alius *Superius* presbyter in libro secundo miscellaneorum nostrorum, pag. 101, et *Superius* stationarius apud Optatum Milevitanum in calce libri primi.

et Cornelium virum optimum et legitime electum, Novatianum vero multis sceleribus obnoxium illegitimam electionem usurpasse docet: obiter etiam sub initium epistolæ se excusans de mutata quod ad lapsorum rationem attinet sententia, et sub finem in quo Novatiana hæresis consistat explicans.

(Huic epistolæ opportuniorem locum dari visum est in tom. III, ubi tota Novatiani schismatis historia cum omnibus instrumentis describitur.)

76 EPISTOLA LIII.

(Erasm., III, 25. Pamel., Rigalt., Baluz., LIII. Paris., LII. Oxon., Lips., LVI.)

AD FORTUNATUM ET ALIOS COLLEGAS, DE HIS QUI PER TORMENTA SUPERANTUR.

ARGUMENTUM. — *Consultus Cyprianus a collegis num admittendi essent ad communionem lapsi quidam per tormenta superati, respondet, quia triennio jam pœnitentiam egissent, sibi quidem videri admittendos esse, sed cum post Paschæ solemnia concilium episcoporum apud se futurum esset, se cum illis rem tractaturum.*

I. Cyprianus Fortunato, Ahymmo, Optato, Privatiano, Donatulo et Felici fratribus salutem. Scripsistis mihi, fratres charissimi, quod, cum in Capsensi civitate propter ordinationem episcopi essetis, pertulerit ad vos Superius frater et collega noster Ninum, Clementianum, Florum fratres nostros, qui in persecutione apprehensi prius fuerant, et nomen Domini confessi violentiam magistratus et populi frementis ^b impetum vicerant, postmodum cum apud proconsulem pœnis gravibus exercebantur, vi tor-

Ninum. In duobus antiquis codicibus scriptum est *Saturninum*. Saturnini mentio extat in variis epistolis apud Cyprianum. Nini nulla alibi, quod sciam, mentio habetur. Quod fortassis approbare posset lectionem horum duorum veterum librorum. Verum nulla usquam memoria de lapsu Saturnini. Itaque aut alius fuit Saturninus, si vera est lectio, aut certe retinendum est istic nomen Nini. Episcopum fuisse hinc colligi posset quod Cyprianus eum vocat fratrem, nisi constaret presbyteros quoque ab eo vocatos fuisse fratres. Pœnituisse Ninum quod fidem fregisset testatur abunde Cyprianus; adeoque puto illum postea gloriam suam reparasse. Nam in vetustissimo martyrologio ad xvi kal. decembris notatur: *In Mauritania Nini, et xviii kal. januarii: In Africa Nini.* Non dicitur fuisse martyr. Itaque existimari posset eum non esse diversum a Nino confessore, cujus mentio habetur in narratione de quodam qui vidit filium Dei. Ea narratio extat in codice Fossatensi. Sic autem incipit: *Quidam presbyter fuit religiosus valde Airgils nomine, frequenter Missarum solemnia celebrans ad corpus sancti Nini episcopi et confessoris.*

Proconsulem, Africae nimirum. Maguæ illius dignationis et auctoritatis fuisse liquet ex testimonio Salviani, qui, lib. vii, cap. 46, ait illum, quantum ad nomen quidem proconsulem, sed quantum ad potentiam consulem fuisse. Proconsulum Africae multa mentio est apud veteres historiarum scriptores. Mul-

mentorū subactos esse, et de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant^a, diutinis cruciatibus excidisse, nec tamen post hunc gravem lapsum non voluntate sed necessitate susceptum a penitentia^b agenda per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis in eos ad communicationem jam fas esset admittere.

II. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam quos constat stetisse in acie, nomen Domini^c confessos esse, violentiam magistratuum et populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis et fremitum populi circumstantis tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus^d repugnasse; ut quod in novissimo^e infirmitate carnis subactum videtur, meritum præcedentium defensione relevetur, et sit satis talibus gloriam perdidisse, non tamen debere nos eis et veniæ locum claudere atque eos a paterna pietate et a nostra communicatione privare; quibus existimamus ad deprecandam clementiam Domini posse sufficere quod triennio jugiter ac dolenter, ut scribitis, eum summa penitentiae lamentatione planxerunt. Certe non puto incaute et temere his pacem committi quos videmus militiæ suæ fortitudine nec prius pugnæ defuisse, et si acies etiam denuo venerit, gloriam suam posse reparare. Nam, cum in concilio placuerit penitentiam agentibus in infirmitatis periculo subveniri et pacem dari, debent utique in accipienda pace præcedere quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos et vulneratos per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse perferre; maxime cum cupientibus mori non permitterentur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniant quamdiu non fidem, quæ invicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est^f, fatigaret.

III. Quoniam tamen scripsistis ut cum pluribus collegis^g de hoc ipso plenissime tractem^h et res

LECTIONES VARIANTES.

^a Pervenerant Ver.

^b Susceptos ad penitentiam agenda *Thu. Mich.*

^c Domini *deest in Oxon.*

^d Cruciatibus *Mich.*

^e Novissima *Oxon. Rigalt.*

præterea exstant in Codice Theodosiano constitutiones Imperatorum directæ ad proconsules Africæ.

II. — *Nomen Domini.* Addidi vocem *Domini*, quamvis sciam illam non esse necessariam in hoc loco, quia ita reperi scriptum in omnibus fere vetustis exemplaribus quibus usus sum et in antiquis editionibus. Pamelius expunxit.

Novissimo. Id est postea. Sic restitui debere visum est pro eo quod Rigaltius et Angli posuerunt *novissime*. Quippe omnes libri veteres et editiones ante Rigaltianam habent eam lectionem quam ego revocavi. Quapropter miror Anglos, qui sciebant illam exstare in libris nostris veteribus, prætulisse eam que nusquam habetur quam in editione Rigaltii. Quid si mendam illius editionis impetentis typographo?

Clementiam. Codex Fuxensis, *miserericordiam.*

Permitterentur. Citat hunc locum Hieronymus in Vita Pauli monachi: *Verum hostis collidus tarda ad*

A tanta exigit majus et impensius de multorum collatione consilium, et nunc omnes fere inter Paschæ prima solemnia apud se cum fratribus demorantur, quando solemnitati⁷⁷ celebrandæ apud suos satisfecerint et ad me venire cœperint, tractabo enim singulis plenius, ut de eo quod consultistis figatur apud nos et rescribatur vobis firma sententia multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LIV.

(Erasm., 1, 2. Pamel., Rigalt., Baluz., *liv.* Paris., *liii.* Oxon., Lips., *lvii.* Constant., *Epist. Rom. Pont.*, 1, p. 167. Galland., *Bibl. vet. PP.* iii, p. 350. Routh., *Rel. sac. ii.* p. 69.)

AD CORNELIUM, DE PACE LAPSI DANDA.

B ARGUMENTUM. — *Cum prius statuissent Africani episcopi in concilio quodam, ut lapsi non, nisi diu penitentia, acta admitterentur ad pacem, nisi forte periculum infirmitatis urgeret; jam instante nova persecutione statuerunt, omnibus qui penitentiam egissent pacem dandam, ut fortiores essent ad passionis prælium. Id episcoporum statutum, totius synodi nomine, nuntiat Cornelio papæ Cyprianus, atque adeo non tam ipsius Cypriani quam synodi Africanæ est hæc epistola.*

(Hanc epistolam, ut et alias omisissas, inter pontificias tom. præcedentis epistolas suo loco reperies.)

79 EPISTOLA LV.

(Erasm., 1.3. Pamel., Rigalt., Baluz., *lv.* Paris., *liv.* Oxon., Lips., *lix.* Constant., *Epist. Rom. Pont.*, 1, p. 172. Galland., *Bibl. vet. PP.* iii, p. 352.)

AD CORNELIUM, DE FORTUNATO ET FELICISSIMO, SIVE CONTRA HERETICOS.

C ARGUMENTUM. — *In primis monet Cornelium Cyprianus hac epistola, ut Felicissimi et Fortunati contra se calumnias non audiat, nec minis eorum terreatur, sed forti sit animo, sicuti Dei sacerdotem contra hæreticos decet; utpote qui pro more hæreticis usitato, hæresin suam et schismata incæperint ex contemptu*

^f Quævieta est *Lan. Ebor. N.C. 1.*

^g Cum plurimum college *Ver.* Celebrata *Lan. Ebor. Bod. 2.*

^h Plenius tractarem *Ebor. Lit. N.C. 1.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

D *mortem supplicia conquirens animas cupiebat jugulare, et ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus ait, volentibus mori non permittebatur occidi.* Codex Fuxensis iste apud Cyprianum habet *paterentur*. Sed Hieronymus habebat in suo exemplari *permitterentur*. Lucianus, lib. vi:

Ah miser, extremum cui mortis iunus iniquæ Eripitur non posse mori.

Seneca Thebaide: *Occidere est vetare cupientem mori.*

Venire cæperint. Hinc colligi posse videtur consuevisse eo tempore episcopos Africanos convenire Carthaginem apud episcopum; magna illius ecclesiæ, sicut episcopi Italiæ et Siciliæ apud Romanum, sed tamen necesse fuisse ut in præcipuis festivitibus essent in suis civitatibus. Editio Anglicana male hunc locum interpretata est de synodis habendis bis in anno. Ea regula nondum inventa erat.

unius in ecclesia episcopi; obiter etiam indicens A unde oriri soleant hæreses et schismata, ut merito a Morelio inscribatur CONTRA HÆRETICOS.

(Vid. not. ad Ep. præced.)

90 EPISTOLA LVI.

(Erasm., IV, 6. Pamel., Rigalt., Baluz., LVI. Paris., LV. Oxon., Lips., LVIII.)

AD THIBARITANOS, DE EXHORTATIONE MARTYRII.

ARGUMENTUM. — Excusat primum se Cyprianus Thibaritanis quod illos non visisset, et de persecutione imminente admonet; tum stimulos subdit ad martyrium alacriter subeundum. — Hinc proponuntur exempla piorum a mundi initio qui martyrium passi. In primis quæ omnia exempla superat Domini nostri passio. — Quid, quod stadii et theatri agones fortiter et alacriter tolerati incitamento sint ad martyrii passionis? — Demum consideretur futura merces, quæ jam superque ad omnia sustinenda animat et accendit.

I. Cyprianus plebi Thibari consistenti salutem. Cogitaveram quidem, fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desiderastis, ipse ad vos venire, et quantalacumque medioeritate exhortationis nostræ præsens a illic fraternitatem corroborare. Sed, quoniam sic rebus urgentibus detinemur ut longe istine excurrere et diu a plebe cui de divina indulgentia præsumus abesse non datur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam, cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius et admonemur, ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus.

Scire enim debetis et pro certo credere ac tenere pressuræ diem super caput esse cœpisse et occasum sæculi atque antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad prælium stemus, nec quicquam nisi gloriam vitæ æternæ et coronam confessionis Dominicæ cogitemus. Nec putemus talia esse quæ veniunt qualia fuerunt illa quæ transierunt: gravior nunc et ferocior pugna inminet, ad quam fide incorrupta et virtute robusta parare se debeant milites Christi, considerantes ideirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, ut possint et ipsi propter Christum sanguinem fundere. Hoc est enim velle cum Christo inveniri, id quod Christus et docuit et fecit imitari^b, secundum Joannem apostolum dicentem: Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit et ipse ambulare (I Joa. II, 6). Item beatus Paulus apostolus exhortatur et docet dicens: Sumus filii. Si autem filii Dei, et hæredes Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur, ut et commagnificemur (Rom. VIII, 16, 17).

II. Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, ut nemo quicquam de sæculo jam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui et vivit in æternum, et vivificat servos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod jampridem Dominus noster prænuntiavit et docuit advenire dicens: Veniet hora ut omnis qui vos occiderit pulet se officium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognoverunt Patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, ut cum venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis (I Joa. XVI, 2-4). Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari et pressuris an-

LECTIONES VARIANTES.

^a Præsentem Ebor. Bod. 2. NC. 1. Vestram Oxon.

^b Fieri voluerit imitemur Lam. Ebor.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

⁴⁶³ EPIST. LVI. — I. Plebi Thibari. In concilio Carthaginensi habito sub sancto Cypriano adfuit Vincentius a Thibari, et collationi Carthaginensi inter Catholicos et Donatistas Victor episcopus Thibaritanus Catholicus et Victorinus episcopus Thibaritanus Donatista, qui nominantur inter episcopos provincia Byzacena. Quare existimari potest Thibarim fuisse in ea provincia, præsertim cum ex hac epistola constet eam urbem non fuisse multum remotam a Carthagine. Alioqui enim plebs illa non expetisset a Cypriano ut ad se veniret.

Fraternitatem. Expuxi vocem vestram, quæ postea sequebatur in editionibus, non solum quia mihi superflua videbatur, sed in primis quia neque in antiquis exemplaribus habetur neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adiecit ex manuscriptis, ut ipse ait, Camberonensi et Assigemensi.

Sæpius. Postea sequebatur in editionibus vox amplius, quam sustuli, quæ neque in veteribus libris exstat neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adiecit ex iisdem duobus libris veteribus.

Hoc est enim velle. Ista usque ad Sumus filii desunt in codice Beccensi. Pro his vero sequentia substituta sunt, sacrum Christi sanguinem ut quoddam documentum Christi figuratum. Joannem quoque Baptistam atque præcursorem Domini, qui Christum in aqua tinxit, atque ab eo factus est ipse spiritus qui venit super Joannem figura quæ hodie est in nobis, sicut Apostolus hortatur nos dicens: Ipse Spiritus testimonium reddidit spiritui nostro quod sumus filii Dei. Et statim sequitur: Su-

mus filii etc. Sed ista alibi non reperi quam in libro Beccensi.

Id quod Christus. Quidam libri veteres habent, si id quod Christus fieri voluit imitemur. Etiam quidam qui habent si id quod Christus, non habent imitemur.

II. — Officium. Ita omnes libri nostri et Anglicani, tum etiam editiones antiquæ. Pamelius, qui posuit obsequium, scribit se eam vocem substituisse ex laudatis paulo ante duobus codicibus pro eo quod erat officium. Sane in vulgata editione Novi Testamenti legitur obsequium. Sed ea auctoritas nullius momenti est contra fidem tot veterum exemplarium et editionum. Contra id quoque probat retinendam non esse istic vocem obsequium quod constat Cyprianum alia versione usum esse quam ea quam vulgatam vocamus, et quia officium legitur etiam in capite 11 Epistolæ ad Fortunatum de Exhortatione martyrii et apud Augustinum in Epistola ad Bonifacium comitem. Tamen adversus ea quæ disseruimus opponi potest referri in libro in Testimoniorum, cap. 16, et illic legi obsequium. Ad quod respondeo vocabulum illud exstare sine in quibusdam codicibus antiquis, deesse in aliis, nimirum prout diverse placuit antiquis librariis. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Joannis et in caput IX Epistolæ Pauli ad Romanos et in caput II Epistolæ ad Philippenses.

Sumus filii. Lege Sumus filii Dei. Error typographicus. Memores sitis, Quatuor libri veteres habent remi-

gentibus frequenter urgeri, quando hæc futura in no-
vissimis temporibus Dominus ante prædixerit, et mili-
tiam nostram magisterio et hortamento sui sermo-
nis instruxerit, Petrus quaque apostolus ejus docuerit
ideo persecutiones fieri ut probemur, et ut dilectioni
Dei, justorum præcedentium exemplo, nos etiam morte
et passionibus copulemur. Posuit enim in
Epistola sua dicens : *Charissimi, nolite mirari ardorem
accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec
excidatis tamquam novum aliquid vobis coningat; sed
quotiescumque communicatis Christi passionibus, per
omnia gaudete, ut et in revelatione facta claritatis ejus
gaudentes exultetis. Si impropere vobis in nomine
Christi, beati estis, quia majestatis et virtutis Domini
nomen in vobis requiescit, quod quidem secundum illos
blasphematur, secundum nos autem honoratur (I Pet.
iv, 12 14). Docuerunt autem nos Apostoli ea quæ de
præceptis Dominicis et cælestibus mandatis ipsi quo-
que didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos
et dicente : *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum,
aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut uxorem, aut filios
propter regnum Dei, et non recipiat septies tantum in isto
tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam (Marc.
x, 29; Luc. xviii, 29, 30). Et iterum : Beati, inquit, eritis
cum odio vos habuerint homines, et separaverint vos, et
expulerint, et maledixerint nomini vestro quasi nequam
propter Filium hominis. Gaudete in illa die et exultate :
ecce enim merces vestra multa est in cælis (Luc. vi,
22, 23).**

III. Gaudere nos et exultare voluit in persecutioni-
bus Dominus, quia, quando persecutiones fiunt, tunc
dantur coronæ^a fidei, tunc probantur milites Dei,

^a Datur coronæ Lam. Bod. 3.

^b Qui prior hortatur Bod. 1, 4.

^c Si ante oculos Lam. Bod. 1, 2, 3, 4. Rig.

A tunc martyribus patent cæli. Neque enim sic nomen
militiæ dedimus ut pacem tantummodo cogitare, et
detrectare et recusare militiam debeamus, quando in
ipsa militia primus ambulaverit Dominus humilitatis
et tolerantie et passionis magister, ut quod fieri do-
cuit prior faceret, et quod pati hortatur, prior^b pro
nobis ipse pateretur. Sit^c ante oculos vestros, fra-
tres dilectissimi, quod qui omne iudicium a Patre so-
lus accepit et qui venturus est iudicaturus, jam iudi-
cii sui et cognitionis futuræ sententiam^d protu-
lerit, prænuntians et contestans confessurum se
coram Patre suo confitentes et negaturum negantes.
Si mortem possemus evadere, merito mori timeremus :
porro autem, cum mortalem mori necesse sit, am-
plectamur occasionem de divina promissione et di-
B gnatione^e venientem, et fungamur exitu mortis
cum præmio immortalitatis, nec vereamur occidi,
quos constat quando eecidimur coronari.

IV. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum po-
pulum nostrum fugari conspexerit metu persecutio-
nis et spargi, conturbetur quod collectam fraternita-
tem non videat, nec tractantes episcopos audiat. Sim-
ul tunc omnes esse non possunt, quibus occidere
non licet, sed occidi necesse est. Ubique in illis
diebus unusquisque fratrum fuerit a grege interim
necessitate temporis corpore non spiritu separa-
tus^f, non moveatur ad fugæ illius horrorem, nec
recedens et latens deserti loci solitudine terreatur.
Solutus non est cui Christus in fuga comes est; solus
non est qui, templum Dei servans, ubicumque fuerit
C sine Deo non est. Et si fugientem in solitudine ac
montibus latro oppresserit, fera invaserit, fames aut

LECTIONES VARIANTES.

^d Futuram sententiam Lam.

^e Divina dignatione Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.

^f Spiritu segregatus Lin.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

niscamini. Sic etiam in editione vulgata Novi Tes-
tamenti. Verum retinenda est istic lectio quam edi-
tiones et major veterum librorum pars asserunt.

Copulemur. Reliqua istius epistolæ desunt in libro
monasterii Beccensis.

Nolite mirari. Ita etiam in Epistola ad Fortuna-
tum de *Exhortatione martyrii*, cap. 9. Sumptum est
istud ex Epistola sancti Petri, c. iv, in qua legitur,
nolite peregrinari in fervore. Mullum ab ea et Cypri-
ani versione discedunt recentiores interpretes. Vide
quæ ibi commentatur Erasmus.

Novum aliquid. Addidi vocem *aliquid* secutus au-
toritatem duorum veterum librorum. Et alioqui ha-
betur in Epistola Petri.

Aut sorores. Hæc desunt in omnibus Cypriani co-
dicibus. Extant tamen in capite x Evangelii secun-
dum Marcum, sed non in capite xviii Lucæ, ubi
loeus iste refertur.

Septies. Legi *centies* in tribus libris veteribus,
uti etiam legitur in Evangelio D. Marci. Et in aliis
antiquis et in editionibus scriptum *est septies*, uti
etiam in libro de *Lapsis* et lib. in *Testimoniis* cap.
16. Sic etiam legisse Gregorium IX papam liquet ex
Epistola ejus ad Germanum patriarcham CP. apud
Odericum Raynaldum, an. 1252, § 51.

III.—*Milites Dei*. Quatuor libri veteres habent *mili-
tes Christi*, uti amat dicere Cyprianus. Lactantius

cap. 16 de *Mortibus Persecutorum* : *Hoc est esse dis-
cipulum Dei, hoc est militem Christi.*

Mori. Revocavimus hanc lectionem, quam et om-
nes libri veteres et omnes veteres editiones præfe-
runt. Pamelius posuit *mortem* ex unico MS. et glo-
riam captat ex ea emendatione. Et tamen infra Epist.
LVII, pag. 95, Cyprianus ait Christianos hoc ipso
invictos esse quia mori non timent.

IV.—*Occidere non licet*. Tertullianus in Apologetico :
*Si non apud istam disciplinam magis occidi liceret
quam occidere*. Lucifer Calaritanus in libro ad Con-
stantinum de Moriendo pro Dei Filio : *Hostis quippe Dei
religionis, in qua pietas, humanitas, omnisque justitia
versatur, in qua nec malum pro malo discitur reddere,
in qua non occidere sed occidi propter Dei Filium doce-
mur... Gerohus Reicherspergensis in libro de Cor-
rupto Ecclesiæ statu, pag. 215 : Semota penitus inten-
tione aliquem occidendi, quod a spiritualis propositi
vris non licet fieri, qui malle debent occidi quam
occidere*. Vide supra, pag. 402, 461.

Solutus non est. Refert hunc locum sanctus Fulgen-
tius in capite 17 libri n ad *Trasimandum*.

In solitudine et montibus. Rufinus, lib. vi, cap. 31 :
*Quid vero memorem quantæ multitudines in desertis
et in montibus oberrantes fame, siti, frigore, languore,
latronibus, bestiisque consumptæ sunt.*

sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti navigatione properantem tempestas ac procella submerserit, spectat militem suum Christus ubicumque pugnantem, et persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit quod daturum se in resurrectione promisit. Nec minor est martyrii gloria non publicæ et inter multos perisse, cum periculi causa sit propter Christum perire. Sufficit ad testimonium martyrii ^a sui testis ille qui probat martyres et coronat.

V. Imitemur, fratres dilectissimi, Abel justum, qui initiavit martyria dum propter justitiam primus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus ut filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide devotionis ^b obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam et Misahalem, qui, nec ætate territi, nec captivitate fracti, Judæa devicta et Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt; qui, adorare statuum quam Nabuchodonosor rex fecerat jussi, et minis regis et flammis fortiores extiterunt, proclamantes et fidem suam per hæc verba ^c testantes: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, et de manibus tuis, rex, liberabit nos* ^c. *Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus, et imaginem auream quam statuisti non adoramus* (Dan. iii, 16-18). Credebant se illi secundum fidem ^d posse evadere; sed addiderunt, *et si non*, ut sciret rex illos propter Deum quem colebant et mori posse. Hoc est enim robur virtutis et fidei credere ^e et scire quod Deus a morte præsentis liberare possit, et tamen mortem non timere nec cedere, ut probari fortius fides possit. Erupit per os eorum Spiritus sancti incorruptus et invictus vigor, ut appareant vera esse quæ in Evangelio suo Dominus dixit ^e: *Cum autem vos apprehenderint* ^f, *nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Math. x, 19, 20).

A Dixit quid loqui et respondere possimus dari nobis in illa hora divinitus et offerri ^g, nec nos tunc esse qui loquimur, sed Spiritum Dei Patris, qui, cum a confitentibus non discedit neque dividitur, ipse in nobis et loquitur et coronatur. Sic et Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus et rex colebat, in asserendum ^h Dei sui honorem plena fide et libertate ⁱ prorupit dicens: *Nihil colo ego nisi i Dominum Deum meum, qui condidit cælum et terram* (Dan. xiv, 4).

VI. Quid in Machabæis, beatorum martyrum gravia tormenta, et multiformes septem fratrum pœnæ, et confortans liberos suos mater in pœnis et moriens ipsa quoque cum liberis, nonne magnæ ^k virtutis et fidei documenta testantur, et nos ad martyrii triumphum suis passionibus adhortantur? Quid prophetæ, quos ad præscientiam futurorum Spiritus sanctus animavit? quid Apostoli, quos Dominus elegit? Nonne cum ^l justi occiduntur propter justitiam mori nos quoque docuerunt? Christi nativitas a martyriis infantium statim cœpit, ut ob nomen ejus a bimatu et infra qui fuerant necarentur: ætas necdum habilis ad pugnam idonea extitit ad coronam: ut appareret innocentes esse qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen ejus occisa est. Ostensum est neminem esse a periculo persecutionis immunem, quando et tales martyria fecerunt. Quam vero ^m gravis causa sit hominis christiani servum pati nolle, cum prior passus sit Dominus, et pro peccatis nostris nos pati nolle, cum peccatum suum proprium non habens passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est ut nos filios Dei faceret, et filius hominis pati non vult ut esse Dei filius perseveret! Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. S contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, graviora expertus est mundi factor et dominus, qui et admonet dicens: *Si sæculum*, inquit, *vos odit, mementote quia me priorem vobis odit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret: sed, quia de sæculo non estis et ego elegi vos de sæculo,*

LECTIONES VARIANTES.

^a Testimonium martyris Ebor. Bod. 1, 2. NC. 1, 2.

^b Fide et devotione NC. 2.

^c Manibus tuis liberabit nos Lam. Bod. 1, 2.

^d Fidem suam Ebor. NC. 2. Lam. Bod. 2.

^e Edixit Bod. 1, 2. Dixit dicens Lam. Bod. 3, 4.

^f Tradiderunt Lam. Bod. 2.

^g Nobis et in illa hora divinitus offerri Bod. 3.

^h Asserendo... honore Bod. 3.

ⁱ Fidei libertate Oxon.

^j Nisi unum Deum Bod. 2.

^k Magna Lam. Bod. 2.

^l Qui justi Oxon.

^m Ergo Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Resurrectione. Veteres editiones et codex Turonensis habent *surrectione*. Ita etiam Arator, lib. 1 *Actuum apostolicorum*. At omnes alii libri veteres præferunt ⁶⁰⁵ *resurrectione*; eamque lectionem Angli puserunt in sua editione. Aliæ editiones habent *persecutione*, etiam Rigaltiana. Et tamen ille in observationibus suis ait non videre se cur scriptura quæ habet *resurrectione* deleri debuisset.

Propter Christum. Unus codex Remigianus habet *pro Christo*, eodem sensu.

V. — *Abel initiavit.* Ita etiam in libro de *Bono Patientiæ*, pag. 230. Prosper, lib. 1 de *Promissionibus et Prædictionibus Dei* cap. 6, loquens de eade *Abel*

lis: *Præclara hinc fulsere martyria, dum justi occiduntur ab impiis.* Vide Homiliam octavam sancti Joannis Chrysostomi adversus Judæos in nova editione, pag. 686.

Fide et libertate. Revocavimus lectionem veterum editionum, quam etiam omnes fere libri veteres exhibent. Emendationem enim Erasmi, qui posuit *fidei libertate*, in nullo alio libro reperi quam in Turonensi. Reinhardtus tamen illam retinuit, aliam reputavit.

VI. — *Ætas necdum habilis.* Vide quæ supra, p. 395, relata sunt de sancta Agnetæ ex Ambrosio.

Me priorem. Duo libri veteres habent *me primo*.

propterea odit vos sæculum ^a. Mementote sermonis quem dixi vobis : Non est servus major domino suo; si me persecuti sunt, et vos persequentur (Joan. xv, 18-20). Dominus et Deus noster quicquid docuit, et fecit, ut discipulus excusans esse non possit qui discit et non facit.

VII. Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futurae persecutionis metu aut antichristi imminenti adventu sic terreatur, ut non evangelicis exhortationibus et præceptis ac monitis cœlestibus ad omnia inveniatur armatus. Venit antichristus, sed et supervenit Christus : grassatur et sævit inimicus, sed et statim ⁹³ sequitur Dominus passionis nostras et vulnera vindicaturus : irascitur adversarius et minatur, sed est qui possit de ejus manibus liberare. Ille metuendus est cujus iram nemo poterit evadere, ipso præmonente et dicente : Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest et corpus et animam occidere in gehennam (Matth. x, 28). Et iterum : Qui amat animam suam, perdet illam, et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conservabit illam (Joan. xii, 25). Et in Apocalypsi instruit et præmonet dicens : Si quis adorat bestiam et imaginem ejus, et accipit notam in fronte sua et in manu, bibet et ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, et punietur igne et sulphure sub oculis sanctorum Angelorum et sub oculis Agni, et fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam et imaginem ejus (Apoc. xiv, 9-11).

VIII. Ad agonem sæcularem exercentur homines et parantur; et magnam gloriam computant honoris sui si illis, spectante populo et imperatore præsentem, contigerit coronari. Ecce agon sublimis et magnus et coronæ cœlestis præmio gloriosus, ut spectet nos certantes Deus, et super eos quos filios facere di-

gnatus est oculos suos pandens, certaminis nostri spectaculo perfruatur. Præliantes nos et fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant Angeli ejus, spectat et Christus ^b. Quanta est gloriæ dignitas et quanta felicitas præsentem ^c Deo congrredi et Christo iudice coronari ! Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis et paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute devota. Ad aciem quæ nobis indicitur Dei castra procedant : armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit : armentur et lapsi, ut et lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prælium provocet. Armari et præparari nos beatus Paulus apostolus docet dicens : Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus potestates et principes hujus mundi et harum tenebrarum, adversus spiritus nequitiæ ^d in cœlestibus. Propter quod induite tota arma, ut possitis resistere in die nequissimo; ut cum omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti lorica[m] justitiæ, et calciati pedes in præparatione evangelii pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita jacula nequissimi extinguere, et galeam salutis, et gladium spiritus, qui est sermo Dei (Eph. vi, 12-17).

IX. Hæc arma sumamus, his nos tutamentis spiritalibus et cœlestibus munimus, ut in die nequissimo, resistere diaboli minis et repugnare possimus. Induamus lorica[m] justitiæ, ut contra inimici jacula munitum sit pectus et tutum. Calciati sint evangelico magisterio et armati pedes, ut, cum serpens calcari a nobis et obteri cœperit, mordere et supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quicquid jaculatur inimicus possit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, ut muniantur aures, ne audiant edicta feralia; muniantur oculi, ne videant detestanda si-

LECTIONES VARIANTES.

^a De mundo... mundus Bod. 3.

^b Christus ejus Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.

^c Præside Bod. 1, 2. Lin. NC. 1, 2. Ebor.

^d Nequam Ebor. NC. 1.

STEPH. BALUZII NOTE.

VII.— *Futurae persecutionis metu.* Unus codex regius habet futuram persecutionem metuat.

Occidere in gehennam. Idem duo libri habent perire.

Imaginem ejus. Postea sequitur in codice Gratianopolitano, magis insistere precibus et orare et primo ipsum rogare, tunc deinde Deo patri satisfacere debemus. Habemus autem advocatum et deprecatores pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum nostrum et Deum, si modo nos in præteritum peccasse pœniteat et confitentes atque intelligentes debita nostra, quibus nunc Domino offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis ejus et præcepta metuere spondeamus. Non ausus sum ista ponere in contextu, quia non videntur mihi coherere cum argumento quid istic tractatur.

VIII.— *Pandens. Codex Pithœi spandens.* Forte reponendum est expandens, sicut sæpe vidi in pluribus libris spectans pro expectans et e contra. Vide glossarium Latini Cangii in verbo spando. Ita splendor pro explendor in libro Tertulliani de Anima, ut notat Rigaltius. Sic in tomo in Capitularium, pag. 984, straneis pro extraneis. Sic sæpe alibi in antiquis codicibus MSS. et in instrumentis publicis legi instrumenta

prn instrumenta. Vide Obsopæum ad Epistolam Ix Senecæ.

Armari et præparari. Ita veteres editiones, undecim libri nostri veteres, sex Anglicani, et codex Flori. Ita etiam editiones Manutii et Morellii. Alia editio, quæ habet Armari et præparat nos beatus Apostolus dicens, placuit Pamelio, Rigaltio, et Angli.

Tota arma. In editione Erasmi, quam secuti sunt Pamelius; Rigaltius, et Angli, additur vox Dei. Verum hoc additamentum nusquam reperi in antiquis exemplaribus. In Sorbonico legitur induite vos arma lucis. Pithœanum habet induite tota arma.

Qui est sermo Dei. In tribus antiquis codicibus scriptum est, quod est verbum Dei, eodem sensu. Sed tamen istud admoneri debere visum est ob discrepantiam versionum.

IX.— *Galeam salutarem.* Hanc lectionem intulit Erasmus, eamque Manutius et Morellius retinuerunt. Habent autem illam tres libri veteres. At alii quinque et antiquiores editiones præferunt spiritalem. Ita etiam in excerptis Flori. Supra, in Epistola xxvi, pag. 56, legitur galeam salutis. Vide annotationes Erasmi in caput vi Epistolæ ad Ephesios.

mulachra; muniatur frons, ut signum Dei incolu-
m servetur; muniatur as, ut Dominum suum Christum
spirituali, ut sacrificia funesta fortiter respuat, ut,
Eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit,
ipsum complectatur, postmodum a Domino sumptura
præmium cælestium coronarum.

X. O dies ille qualis et quantus adveniet, fratres di-
lectissimi, cum cœperit populum suum Dominus re-
censere et divinæ cognitionis examine singulorum
merita recognoscere, mittere in⁹⁵ gehennam nocentes,
et persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo
ardore flammare, nobis vero mercedem fidei et devo-
tionis exsolvere! Quæ erit gloria et quanta lætitia
admitti ut Deum videas, honorari ut cum Christo
Domino Deo tuum salutis ac lucis æternæ gaudium
capias; Abraham et Isaac et Jacob et patriarchas
omnes et prophetas et apostolos et martyres salu-
tare; cum justis et Dei amicis in regno cœlorum datæ
immortalitatis voluptate gaudere; sumere illic quod
nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis
ascendit (I Cor. ii, 9)! Majora enim nos accipere quam
quod hic aut operamur aut patimur Apostolus prædicat
dicens: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis
ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis
(Rom. viii, 18). Cum revelatio illa venerit, cum claritas
super nos Dei fulserit, tam beati crimus et læti,
dignatione Domini honorati, quam rei remanebunt et
miseri qui, Dei desertores aut contra Deum rebelles,
voluntatem fecerunt diaboli, ut eos necesse sit cum
ipso simul inextinguibili igne torqueri.*

XI. Hæc, fratres dilectissimi, hæreant cordibus
nostris^a. Hæc sit armorum nostrorum præparatio,
hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos ha-
bere et cogitatione^b semper ac sensibus volvere
iniquorum supplicia et præmia ac merita justorum,
quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam,
quid contra confitentibus promittat ad gloriam. Si
hæc cogitantibus ac meditantibus nobis supervenerit
persecutionis dies, miles Christi præceptis ejus et
monitis eruditus non expavescit ad pugnam, sed
paratus est ad coronam. Opto vos, fratres charissimi,
semper bene valere.

EPISTOLA LVII.

(Erasm., i, 1. Pamel., Rigalt., Baluz., LVII. Paris., LVI.
Oxon., Lips., LV.)

AD CORNELIUM IN EXILIO, DE EJUS CONFESSIOE.

ARGUMENTUM. — *Laudat Cyprianus in Cornelio et plebe
ejus confessionem nominis Christi ad exilium usque,
hortaturque ad constantiam et mutuas pro invicem
orationes, tum ob instantem certaminis diem in hac
vita, tum post obitum. Meminit autem hujus epistolæ
Damasus in vita Cornelii, utpote propter quam
calumniæ facta, occasionem necis sumpserit ty-
rannus.*

(Pontificis tom. iii. Epistolis hæc Cypriani merito adjun-
gitur.)

96 EPISTOLA LVIII.

(Erasm., iii, 1. Pamel., Rigalt., Baluz., LVIII. Paris., LVI.
Constant., Epist. Rom. Pont. i, p. 207.)

AD LUCIUM PAPAM ROMANUM REVERSUM AB EXILIO.

C ARGUMENTUM. — *Gratulatur Lucio Cyprianus cum col-*

LECTIONES VARIANTES.

^a Cordibus vestris. Hæc diurna *Rig.*

^b Habere et cogitare *Lam. Bod. 2, 5.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Signum Dei. In fronte positum. Lactantius, cap. 40
de Mortibus Persecutorum; *Imposuerunt frontibus suis
immortale signum.* Idem lib. iv *Institut.* cap. 27:
Imposito frontibus signo, et quos signum immortale mun-
nerit. Item Cyprianus in libro *de Unitate Ecclesiæ*,
pag. 200: *Leporæ varietate in fronte maculatus est, ea
parte corporis notatus offenso Domino ubi signantur
qui Dominum promerentur.* Victor Vitensis, lib. i,
cap. 14: *Frontem in qua Christus vexillum suæ fixerat
crucis.* Vide Savaronem ad Sidonium, lib. iii,
Epist. 12.

Armenus et dexteram. Citat et egregie illustrat
hunc locum eminentissimus Cardinalis Joannes Bona,
lib. ii *Rerum liturgicarum*, cap. 17 quem consule.

Domini corpus accepit. In manu dextera videlicet.
Vide quæ de ea re dixit idem eminentissimus Cardi-
nalis in loco mox laudato. Lubenter enim utor au-
toritate⁹⁶ viri optimi et doctissimi, quo ego amico
gloriabar, et cui me multum debere professus sum
in præfatione ad Capitularia.

Ipsam complectatur. Recentior codex Victorinus,
in ipso Dominum suum complectatur, postmodum Do-
minum sumptura. Sic etiam in editione Morellii, nisi
quod in extrema parte in ea scriptum est a Domino.

X. — *Ardore flammæ.* Ita omnino scriptum est in uno
libro vetere bibliothecæ regie. Atque ego eam lætin-
nam facile præfero, tum quia vox est latina tum quia
vocem *damnare*, quæ istic ponitur pro *flammare* in aliis
vetustis exemplaribus et editionibus, suppositam fuisse
arbitror a quodam librario imperito, cui satis nota non
erat alia lectio. Ignorantia enim prisca latinitatis non

paucas maculas insperserunt his elegantissimis li-
teris imperiti librarii, ut conqueritur Josephus Sca-
liger in initio notarum suarum ad libros Varronis *de
Re rustica.* Confirmare quoque videtur hanc emen-
dationem loeus iste ex libro *adversus Demetrianum*,
pag. 224: *Cremabit addictos ardens semper gehenna.*

Quæ erit gloria. Codex Fuxensis, *quæ erit gloriæ
dignitas.* Potest hanc lectionem adjuvare alter loeus
ex libro *adversus Demetrianum*, pag. 224: *Quæ tunc
erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ cum judicii dies
venerit.*

Cum justis. Duo libri veteres, *cum justis omnibus
et Dei amicis.*

Claritatem. Idem libri duo veteres, *gloriam.* Sic
sæpe librarii mutaverunt vocabula apud Cyprianum et
alios veteres scriptores. Sed legendum esse *claritatem*
docet ipse Cyprianus, qui locum hunc Pauli descri-
bens in Epistola LXXII, ad Nemesianum et alios, in
Epistola de Exhortatione martyrii, cap. 12, et in libro
in Testimoniorum, cap. 17, semper ponit *claritatem.*

Dei desertores... rebelles. Infra, Epist. LXXIII, p. 151:
*Boni militis est adversus rebelles et hostes imperatoris
sui castra defendere.* Itaque qui deserere castra sui
imperatoris adeo odiosi erant et detestabiles ut si in
desertione deprehenderentur, extremo periculo sub-
jacerent, ut ait sanctus Joannes Chrysostomus, et si deser-
torem servus proderet, liberate donaretur. Quia de
re consulenda sunt quæ de desertoribus erudite
scripsit Codesechaleus Stewechius ad Vegetium.

legis de reditu ab exilio, docens dilatam martyria gloriam non minuere. Deinde, indicans divinitus contigisse Cornelii martyrium et Lucii exilium, ad confundendos Novatianos, prædicit illi instans martyrium; ita Deo ordinante, ut non foris, sed apud suos consummaretur ejus martyrium.

(Vid. not. ad Epist. præced.)

97 EPISTOLA LIX.

(Erasm., III, 8. Pamel., Rigalt., Baluz., LIX. Paris., LVIII. Oxon., Lips., LXIV. Rouh., rell. scr. III, p. 74 et 116.)

AD FIDEM, DE INFANTIBUS BAPTIZANDIS.

ARGUMENTUM — hujus epistolæ præcipuum paucis indicat D. Augustinus, Epistola XXVIII ad Hieronymum: « Beatus Cyprianus, inquit, non aliquod decretum condens novum, sed Ecclesiæ fidem firmissimam servans, ad corrigendum eos qui putabant ante octavam diem natiuitatis non esse parvulumbaptizandum, mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdam coepiscopis, censuit. Obiter tamen sub principium pacem Victori cuidam, quamvis contra decreta synodorum de lapsis datam, non revocat, sed Therapio episcopo ne deinceps id faciat interdicit. » E quo loco satis constat scriptam hanc epistolam post utramque synodum de lapsis quarum supra mentio Epistola LIV. Verum an paulo post, an longo post tempore, incertum est; in pace tamen scriptam contextus indicat.

(Hæc epistola supra recensetur inter acta conciliorum Carthaginensium quæ sub S. Cypriano habita fuere.)

99 EPISTOLA LX.

(Pamel., Rigalt., Baluz., LX. Paris., LIX. Oxon., Lips., LXII.)

AD EPISCOPOS NUMIDAS, DE REDEMPTIONE FRATRUM EX CAPTIVITATE BARBARORUM.

ARGUMENTUM. — Deplorata sub initium captivitate fratrum, Cyprianus sibi per episcopos Numidas nuntiata, mittere se dixit sestertiorum centum millia, adscriptis nominibus singulorum tum fratrum et sororum, tum collegarum, qui aliquid contribuerant. Verisimile est autem factam hanc captivitatem ab illis Barbaris, contra quos Decius in bellum profectus, interfectus est. Primi autem recens ediderunt hanc epistolam Manutius et Morelius.

I. Cyprianus Januario, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, et Honorato fratribus

salutem. Cum maximo animi nostri gemitu et non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres charissimi, quas ad nos, pro dilectionis vestræ sollicitudine, de fratrum nostrorum et sororum captivitate fecistis. Quis enim non doleat in ejusmodi casibus, aut quis non dolorem fratris sui suum proprium non computet, cum loquatur apostolus Paulus et dicat: Si patitur unum membrum, compatiuntur et cætera membra; si lætatur membrum unum, collætantur et cætera membra. (I Cor. XII, 26). Et alio loco: Quis infirmatur, inquit, et non ego infirmor (II Cor. I, 29)? Quare nunc et nobis captivitas fratrum nostra captivitas computanda est, et periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est, cum sit scilicet adunationis nostræ corpus unum, et non tantum dilectio, sed et religio instigare nos debeat et confortare ad fratrum membra redimenda.

II. Nam, cum denuo apostolus Paulus dicat, Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis (I Cor. III, 16)? etiamsi charitas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam, considerandum tamen hoc in loco fuit Dei templa esse quæ capta sunt, nec pati nos longa cessatione et neglecto dolore debere ut diu Dei templa captiva sint, sed quibus possumus viribus elaborare et velociter gerere ut Christum iudicem et Dominum et Deum¹⁰⁰ nostrum promereamur obsequiis nostris. Nam, cum dicat Paulus apostolus, Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis (Gal. III, 27), in captivis fratribus nostris contemplandus est Christus, et redimendus de periculo captivatis qui nos redemit de periculo mortis; ut qui nos de diaboli faucibus exiit, nunc ipse qui manet et habitat in nobis, de barbarorum manibus exuatur, et redimatur nummaria quantitate qui nos cruce redemit et sanguine; qui ideo hæc fieri interim patitur ut fides nostra tentetur an faciat unusquisque pro altero quod pro se fieri vellet, si apud barbaros teneretur ipse captivus. Quis enim, non humanitatis memor et mutæ dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet, si maritus est, uxorem suam illic captivam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? Quantus vero communis omnibus nobis mœror atque cruciatus est de periculo virginum quæ illie tenentur! pro quibus non tantum libertatis, sed et pudoris jactura plangenda est, nec tam vincula barbarorum quam lenonium et lupanarium stupra deslenda sunt, ne membra Christo dicata et in æternum continentie honoro

STEPH. BALUZII NOTÆ.

¹⁰⁰ EPIST. LX. — Angli aiunt hanc epistolam rarissime occurrere in antiquis exemplaribus et se nullum vidisse in quo ea reperiretur. Ego unum habui ex monasterio sancti Dionysii Remensis. Cæterum, quamquam nulla episcoporum Numidicæ neque rerum Numidicarum mentio exstet in hac epistola, tamen scriptam esse ad episcopos Numidas, ut recte censuit auctor annalium Cyprianicorum, satis constat ex inscriptione quæ exstat in editione Manutiana, ubi primum prodit, et in codice Remensi, tum etiam ex eo quod in Epistola LXXII, pag. 128, istius mentio fieri

videtur his verbis: Item in litteris quas collega nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt. Eisdem quoque inscripta est Epistola LXXII. Scriptam esse nihilominus ad episcopos Mauritanie putavit Hadrianus Saravia in capite 11 tractatus de Honore presulibus et presbyteris debito.

Captivitate. I. — Vide Annales Cyriaticos ad annum 255.

II. — Pudore. Codex Remensis, ac vinculi maritalis amore.

prudica virtute devota insultantium libidine et con- A tagione scœdentur.

III. Quæ omnia istic, secundum litteras vestras, fra- ternitas nostra cogitans et dolenter examinans, prompte omnes et libenter ac largiter subsidia num- maria fratribus contulerunt, semper quidem secun- dum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad op̄era salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam, cum Dominus in Evangelio suo dicat, *Infirmus fui, et visitastis me*, quanto nunc quo- que cum majore operis nostri mercede dicturus est: *Captivus fui, et redemistis me* (*Math. xxv, 36*). Et cum denuo dicat, *In carcere fui, et venistis ad me*, quanto plus est cum cœperit dicere: « In carcere capti- vitatis fui, et clausus et vinctus apud barbaros jacui, et de carcere illo servitutis liberastis me, » cum judicii B dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus quod nos vestræ sol- licitudinis et tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis, ut offerretis nobis agros uberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, expectaturi messeni de amplissimis fructibus qui de hac cœlesti et salutari operatione proveniunt. Mi- simus autem sestertia centum millia nummorum, quæ istic in ecclesia cui de Domini indulgentia præ- sumus, cleri et plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt, quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis.

IV. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri et fratres nostros, Domini majestate protectos, ab ejus- modi periculis incolumes reservari. Si tamen, ad ex- C plorandam nostri animi charitatem et examinandam nostri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nuntiare hæc nobis litteris vestris, pro certo habentes ecclesiam nostram et fraternitatem istic universam ne hæc ultra fiant precibus orare; si facta

STEPH. BALUZII NOTÆ.

III.—*Sestertia*. Secuti sumus hæc editionem Manu- tiij, Pamelij, et Rigaltij. Angli posuerunt *sestertium*, sed absque ulius vetusti codicis mentione, tantum quia Rigaltius monuerat ita scribendum esse, et pro- pter analogiam sermonis, cum scirent veteres aucto- res linguæ latinæ scribere *sestertium* in numero plu- rali. Quod tamen non esse semper verum probant hæc verba Sospitris Charisii: *Nec statim centies nummum dicere possumus, sed centies sestertium: nec tamen quinquaginta sestertium, sed quinquaginta sester- tia dicimus*. Juvenalis Satira prima:

Simplexne furor sestertia centum
Perdere.

Et Satira quarta:

— Mullum sex millibus emit
Æquantem sane paribus sestertia libris.

673 Vide Lambini *Annotationes* in Orationem Ciceronis pro Sex. Roscio Amerino, et Joannem Tristanum a sancto Amantio l. ii commentariorum suorum, p. 576. Vide etiam Baronium, anno 254, sub linem.

IV. — *Pro certo habentes*. Codex Remensis addit et scientes.

EPIST. LXI. — Hanc epistolam inveni in XIII exemplaribus antiquis. Sunt vero nonnulla ex iis quæ nomen Euchratii varie referunt. Verum fere omnia habent uti nos edidimus. Euchratius episcopus a The- tis interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano.

PATROL. IV. S. CYPRIAN.

fuerint, libenter et largiter subsidia præstare. Ut autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, ut semper operentur, in mente habeatis in orationi- bus vestris, et eis vicem boni operis in sacrificiis et precibus repræsentetis, subdidi nomina singulorum, sed et collegarum quoque et consacerdotum nostro- rum, qui et ipsi, cum præsentibus essent, et suo et plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; et præter quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significavi et nisi, quorum omnium secundum quod fides et charitas¹⁰¹ exigit, in orationibus et precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos, fratres charissimi, semper bene valere et nostri meminisse.

EPISTOLA LXI.

(Erasm., 1, 10. Pamel., Rigalt., Baluz., LXI. Paris., LX Oxon., Lips., II.)

AD EUCHRATIUM, DE HISTRIONE.

ARGUMENTUM. — *Histrionem, si in turpi artificio persis- tat, communicare prohibet in ecclesia. Neque vero excusari debere quod ipse histrionicam non exerceat, quamdiu illam alios docet; aut ob rei familiaris inopiam, cum ecclesie sumptibus illi alimenta præstari possint; atque adeo, si Ecclesie Euchratii bona non sufficiant, Carthaginem monet ut veniat.*

I. Cyprianus Euchrati fratri salutem. Pro dilectione mutua et verecundia tua, consulendum me existimasti, frater charissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui, apud vos constitutus, in ejusdem adhuc artis suæ dedecore perseverat, et magister et doctor non erudiendorum sed perdendorum puero- rum, id quod male didicit cæteris quoque insinuat, an talis debeat communicare nobiscum. Quod puto ego nec majestati divinæ nec evangelicæ disciplinæ congruere, ut pudor et honor Ecclesie tam turpi et

Thenis autem vel Thenarum colonia erat in provincia Byzacena laud procul ab Usula, uti dictum est alias a nobis.

I.—*Pro dilectione*. Codex Carnotensis itemque Bec- censis et editio Morellij præferunt: *Pro dilectione tua et verecundia mutua*.

Histrione. Querit Plutarchus in libro de *Quæstioni- bus Romanis* eur scenici artifices Baccho sacri histrion- nes dicantur.

Magister et doctor: id est doctor artium ludicrarum, ut in libro XIV loquitur Ammianus Marcellinus. Lactantius in *Epitome Divinarum Institutionum*, c. LXII: *Histrionici etiam impudicij gestus, quibus infames femi- nas imitantur, libidines quas saltando exprimunt docent*. Vide etiam lib. VI, cap. 20. Tacitus, in lib. I *Anna- lium*: *Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procul lin- gua, et miscere cætus histrionali studio doctus*. Idem in libro II *Historiarum* scribit habuisse Vitellium apud se scenas, histriones, et aurigas, quibus ille amicitarum dehonestamentis mire gaudebat.

Gestus turpes. Vide Theodoretum, lib. IV, cap. 22 *Historia religioſa*.

Magisterio impudicæ artis. Apuleius, in *Apologia* sua: *Negatur enim quicquam histrionis habuisse præter impudicitiam*. OSOIT (3)

Quod puto ego. Nescio qua ratione motus Pamelius

infami contagione foedetur. Nam, cum in Lege ^a prohibeantur viri ^b induere muliebrem vestem et maledicti ejusmodi judicentur, quanto majoris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed et gestus quoque turpes et molles et muliebres magisterio impudicæ artis exprimere?

II. Nec excuset se quisquam si a theatro ipse cessaverit, cum tamen hoc ceteros doceat. Non potest enim videri cessasse qui vicarios substituit et qui pro se uno plures succedaneos suggerit, contra institutionem Dei, erudiens et docens quemadmodum masculus frangatur ^c in feminam et sexus arte mutetur, et diabolo divinum plasma maculanti per corrupti atque enervati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis et necessitatem paupertatis obtendit, potest, inter ceteros qui alimentis Ecclesiæ sustententur, hujus quoque necessitas adjuvari, si tamen contentus sit frugalioribus sed innocentibus ^d cibis. Nec putet salario se esse redimendum ut a peccatis cesset, quando hoc non nobis sed sibi præstet. Cæterum, quantum velit ^e inde quærat qualis quæstus est qui de convivio Abraham et Isaac et Jacob homines rapit, et, male ac perniciose in sæculo saginatos, ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit. Et ideo, quantum potes, ab hac eum pravitate et dedecore ad viam innocentiam atque ad spem vitæ æternæ revoca, ut sit contentus Ecclesiæ sumptibus, paucioribus quidem, sed salutaribus. Quod si illic ecclesia non sufficit ut laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, et hic quod ^f sibi ad vic-

tum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere, nec alios extra ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in ecclesia discere. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

103 EPISTOLA LXII.

(Erasm., 1, 11. Pamel., Rigalt., Baluz., LXII. Paris., LXII. Oxou., Lips., iv.)

AD POMPONIUM, DE VIRGINIBUS.

ARGUMENTUM. — *Cyprianus cum collegis aliquot Pomponio collegæ respondet, virgines quæ statum continenter et firmiter tenere decreverant, repertas tamen postea in eodem lecto cum masculis, si virgines adhuc repertæ fuerint, communionem recepta, admittendas ad Ecclesiam; sin secus, cum non mariti sed Christi sint adulteræ, ad plenam pœnitentiam cogendas; quæ vero obstinatæ perseverant de Ecclesia ejiciendas: obiter interjiciens disciplinæ genus quo contineri possint in officio virgines, et quædam de excommunicandi potestate in Ecclesia.*

I. Cyprianus, Cæcilius, Victor, Sedatus, Tertullus, cum presbyteris qui præsentibus aderant, Pomponio fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater charissime, quas per Paconium fratrem nostrum misisti, postulans et desiderans ut tibi rescriberem quid nobis de iis virginibus videatur quæ cum semel statum suum continenter et firmiter tenere decreverint, detectæ sint postea in eodem lecto pariter mansisse cum masculis, ex quibus unum diaconum esse dicis, plane easdem quæ se cum viris dormisse confessæ

LECTIONES VARIANTES.

^a Lege Dei Lam. Ebor. Bod. 2.

^b Prohibeatur vir Lam. Bod. 2.

^c Pingatur MR.

^d Frugalioribus et innocentibus cibis NC. 1, 2. Lam.

^e Ebor. Lin.

^f Quantum vult Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.

^g Et id quod Lam. Ebor. Bod. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

ex unico codice Cauchii mutavit lectionem superiorum editionum, quæ est hæc nostra. Illam enim exhibent omnia vetera exemplaria. Et probabile est ita factum esse in libro Cauchii per errorem librarii, ut sæpe accidit in libris veterum, præcipue vero in operibus sancti Cypriani, quorum nulla reperimus antiqua exemplaria in quibus non extant istiusmodi errores.

II. — *Succedaneos.* Ita veteres editiones et undecim libri veteres. Hoc porro vocabulum exstat apud Plautum, apud quem, prout variant interdum libri veteres, scriptum quandoque reperitur *succidaneos*. Quæ est lectio novem veterum exemplarium sancti Cypriani. Vide A. Gellium, lib. iv, cap. 6.

Secus arte mutetur. Constitutio Constantii et Constantini in titulo Codicis Theodosiani de adulteris, ubi *sexus perdidit locum*. Seneca, Epist. cxxii: *Non videtur tibi contra naturam vivere qui commutavit cum feminis vestem?* Quintilianus, lib. v, cap. 9, ait signum esse mollis et parum viri si vir muliebrem vestem sumpserit. Portentosam historiam de exoleto Neronis narrat Dio Chrysostomus Orat. xx. Vide Guillelmi Beveregii annotationes in canonem xii synodi Gangrensis.

Quærat. Quatuor libri veteres habent *acquirat*. Cæterum omnes fere libri veteres sequentia distinguunt ab hoc verbo et alteram periodum inchoant. Quod nos existimavimus esse sequendum.

Vitæ æternæ. Sic emendavimus ex codice Fuxensi et Gratianopolitano, cum antea male legeretur *vitæ suæ*. Infra, Epist. Lxxi, pag. 127: *Quando una sit Ec-*

clesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta. Et tamen quidam libri veteres habent *vitæ suæ*.

Frater charissime. Hæc est vera lectio, quam exhibent multa vetera exemplaria manuscriptorum et antiquarum editionum, etiam Morelliana, et ea quoque quam Simon Goulartius emisit post Pamelianam. At Pamelianus, qui *fili* videbat scriptum in Manutiana, ita scripsit in sua. Et hinc ea prava lectio derivata est in editionem Rigaltii et in Anglicanam. Quod ideo visum est admonere ne quis deinceps in hoc fallatur. Nam is qui nuper composuit vitam sancti Cypriani, ea falsa scriptura deceptus, hinc capi posse ⁴⁷² putavit argumentum ad asserendam dignitatem episcopi Magno, ad quem Epistola lxxvi, scripta est, tamenetsi ibi Cyprianus eum vocet filium, non fratrem, ut solet scribens ad episcopos. Sciebat enim Eucheriatum fuisse episcopum. Et nihilominus videbat illum appellari filium in calce istius Epistolæ.

Epist. LXII. — I. *Pomponio*, Episcopo Dionysianensi in provincia Byzacena. Interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano subscripsit Fortunatus episcopus Dionysianensis. In colatione Carthaginiensi inter Catholicos et Donatistas adfuit Victor episcopus Dionysianensis Donatista, qui profitetur se non habere adversarium. Quamquam id negatum est statim ab Aurelio episcopo Macomadiensi catholico.

Cum presbyteris. In uno libro meo veteri legitur *presbyteris Romanis*.

Cum semel statum. Restituimus lectionem veterum

sint asseverare se integras esse. Circa quam rem, A et quoniam consilium nostrum desiderasti, scias nos ab evangelicis et apostolicis traditionibus non recedere quominus fratribus et sororibus nostris constanter et fortiter consulatur^a, et per omnes utilitatis et salutis vias ecclesiastica disciplina servetur^b, cum Dominus loquatur et dicat: *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos pascentes cum disciplina* (Hier. iii, 15); et iterum scriptum sit, *Disciplinam qui abjicit infelix est* (Sap. iii, 11); et in Psalmis quoque Spiritus sanctus admonet et instruat dicens: *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, et pereatis a via recta, cum exarserit cito ira ejus super vos* (Psal. ii, 12).

II. Primo igitur in loco, frater charissime, et prae- B positus et plebi nihil aliud elaborandum est quam ut qui Deum timeamus, cum omni observatione disciplinae divinae praecepta teneamus, nec patiamur errare fratres nostros et pro arbitrio et ructu suo vivere, sed ad vitam singulis fideliter consulere, nec pati virgines cum masculis habitare; non dico simul dormire, sed nec simul vivere, quando et sexus infirmus

et aetas adhuc lubrica per omnia frenari a nobis et regi debeat, ne diabolo insidienti et saevire cupienti ad nocendum detur occasio, quando et Apostolus dicat: *Nalite locum dare diabolo* (Ephes. iv, 27). Liberanda est vigilanter de periculosis locis navis, ne inter scopulos et saxa frangatur. Exuenda est velociter de incendio sareina prius quam flammis supervenientibus concremetur; nemo diu tutus^c est periculo proximus; nec evadere diabolum^d servus Dei poterit, qui se diaboli laqueis implicavit. Intercedendum est cito talibus ut separantur dum adhuc separari innocentes possunt, quia dividi postmodum nostra intercessione non poterunt postea quam conscientia gravissima cohaeserunt. Denique, quam graves multorum ruinas hinc fieri videmus, et per hujusmodi illicitas et periculosas conjunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspiciamus. Quod si ex fide se Christo dicaverunt, pudicæ^e et castæ sine ulla fabula perseverent, et ita fortes et stabiles præmium virginitalis expectent. Si autem perseverare nolunt vel non possunt, melius est ut nubant quam in ignem delictis

LECTIONES VARIANTES.

^a Fortiter consuleremus per *Lin.*

^b Per omnes vias ecclesiasticæ disciplinae *Bod. 1, 2.* Omnes utilitates et salutis ecclesiasticæ disciplinae *Ebor. Lan. N. C. 1.*

^c Dinturnus *Bod. 1.*

^d Diaboli manus *Lin. N. C. 2.*

^e Si pudicæ *Bod. 2.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

librorum quibus nos uti sumus. Sic etiam in uno Bodleiano legi testatur editio Anglicana. Rigaltius ediderat, cum in statu suo esse et continentiam firmiter tenere decreverint. Quam lectionem ego in exemplari meo editionis Mantuanæ vidi scriptam in margine et illic adnotatum eam esse ex codice Veronensi, eum quo consentire etiam videtur Fuxensis, in quo sic legitur, cum semel in statu essent, continentiam firmiter tenere decreverint.

II. — *Ructu.* Antea legebatur *fructu*, non solum in editionibus, sed etiam in libris antiquis. Rigaltius monuit scriptum esse *ructu* in Veronensi, eamque lectionem pronuntiavit esse verissimam. Ego contra putabam esse falsissimam. Quid enim, aiebam, commune arbitrio cum ructu, qui res inhonestæ significatur, quam Stoici, ut Cicero testatur, æquo passu incidere volebant cum erepiti; Columella, lib. vi, cap. 6, eum sonitu ventris; Hieronymus, in Epistola ad Principiam virginem et in libro ii adversus Jovinianum eum erepiti ventorum qui oritur ex ventre pleno et exestuanti? Conjectebam itaque legendum fortean esse cum arbitrio et ritu, ut apud Hieronymum in libro ii adversus Jovinianum, vel *nutu*, ut apud T. Livium, lib. iv: *sub nutu atque arbitrio*, et apud Cyprianum Epist. lxxix, ubi legitur Christum Ecclesiam gubernare suo arbitrio et nutu. Sed cum animadvertissem vocabulum *ructus* in eodem sensu positum esse a Pontio diacono in Vita sancti Cypriani, amplexus sum lectionem quam Rigaltius ait esse verissimam. Hæc sunt verba Pontii: *Absit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam ut de tam beatissimo Martyre ructus hominis judicaret.*

Virgines cum masculis. Hieronymus in Epistola ad Paulum Concordiensem: *Unum miser locutus, quod virgines sapius deberent cum mulieribus esse quam cum masculis, tatus oculos urbis offendi. cunctorum digitis notor.* Vide Homiliam sancti Joannis Chrysostomi adversus eos qui apud se virgines subintroductas habent, itemque ejusdem Homiliam; Quod regulares femine viris cohabitare non debeant.

C *Exuenda est.* Costerius, ut testatur Pamelius, existimabat legendum esse *eruenta*, uti ego reperi in duobus libris veteribus optimis. Sed hanc conjecturam pluribus argumentis refellit Gronovius, cap. xiv Observationum suarum in Scriptoribus ecclesiasticis.

Periculo proximus. Hieronymus, in Epistola ad Paulam de interpretatione alphabeti Hebraici: *Nemo, ut beatus Cyprianus ait, satis tutus periculo proximus.* Idem in Epistola de Vitando suspecto Contubernio: *Securius est perire posse quam juxta periculum non perisse.*

Ut separantur. Nescio quo modo factum est ut hæc verba et ea quæ sequuntur, postea quam conscientia gravissima cohaeserat, omissa sint in editione Rigaltii, cum existant in omnibus anterioribus editionibus et in omnibus libris nostris veteribus, tum etiam in sex Anglicanis. Quo magis mirum est Anglos eam quoque partem omisisse in sua editione. Vetus codex Remigianns et Fuxensis habent *conscientiæ glutino cohaeserunt.* Hieronymus in Epistola de Vitando suspecta Contubernio: *Si peccatorum vos existimarem glutino cohaesisse.*

⁷² *Sine ulla fabula.* Id est re passim vulgata, ut ait Varro libro x, de Lingua Latina. Horatius, Satyra i: Mutato nomine de te Fabula narratur.

Petronius in Historia matronæ Ephesinæ: *Una igitur in tota civitate fabula erat.* Apuleii Apologia: *Mulier sancte pudica, tot annis viduitatis sine culpa, sine fabula.* Ovidius lib. ii Tristium:

Strinxerit ut nomen fabula nulla tuum.

Lib. iv, Eleg. 10:

Nomine sub nostro fabula nulla fuit.

Amorum lib. iii, Eleg. 1:

Fabula, nec sentis, tota jactaris in urbe.

Lib. ii de Arte amandi;

Ut quamque auigeris, fabula turpis erit.

Possent multa similia exempla proferre. Sed ista sufficiunt.

Melius est ut nubant. Inde anciam sumunt Prote-

suis^a cadant. Certe nullum fratribus aut sororibus A scandalum faciant, cum scriptum sit: *Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum^b, ne fratrem scandalizem* (I Cor. viii, 15).

III. Nec aliqua putet se posse^c hac excusatione defendi quod et inspicere et probari possit an virgo sit, cum et manus obstetricum et oculi sæpe fallantur,

LECTIONES VARIANTES.

^a Pro delictis Lam. Ebor. NC. 1.

^b In æternum Lam. Ebor. Bod. 2. Lin.

^c Posse deest in Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

stantes declamandi adversus vota. Sed si ex verbis Cypriani sequitur tolerata olim in nonnullis ecclesiis fuisse virginum connubia, probata fuisse minime sequitur. Nam S. Augustinus, qui de nonnullis virginibus ait, *melius nubent quam irerentur*, lib. de Virginit., cap. 54, probat ex Scripturis non solum capessere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile esse virginibus, lib. de Bono Viduitatis, cap. 9. Sed sancti Doctoris verba referenda sunt. Multas, inquit in lib. de Virginit. cap. 54, earum revocat a nubendo, non amor præclari propositi, sed aperti dedecoris timor, veniens et ipse de superbia, qua formidatur magis hominibus displicere, quam Deo. Hæc igitur quæ nubere volunt, et ideo non nubunt quia impune non possunt, quæ melius nubent quam irerentur, id est, quam occulta flamma concupiscentiæ in ipsa conscientia vastarentur, quas pœnitet professionis et piget confessionis, nisi correctum cor dirigant, et Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt. Et in libro de Bono Viduitatis, cap. ix: *In conjugali quippe vinculo si pudicitia conservatur, damnatio non limetur: sed in viduali et virginali continentia, excellentia muneris amplioris expetitur; qua expetita et electa et voti debito oblata, jam non solum capessere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile est. Nam ut hoc demonstraret Apostolus, non oit, cum in deliciis egerint, in Christo nubunt, sed, nubere volunt: habentes, inquit, damnationem; quoniam primam fidem irritam fecerunt: etsi non nubendo, tantum volendo: non quia ipsæ nuptiæ vel talium damnandæ judicantur, sed damnatur propositi fraus, damnatur fructa voti fides, damnatur non susceptio a bono inferiore, sed ruina ex bono superiore: postremo damnantur tales, non quia conjugalem fidem posterius inierunt, sed quia continentiam primam fidem irritam fecerunt* (I Tim., v, 11, 12). Quam non violabilia vota crediderit Cyprianus perspicere potest ex hæc ipsa epistola, et ex sexagesima et libro de Habitu Virginum. Corruptas virgines non mariti sed Christi adulteras esse declarat, pag. 105 et 172. Hinc eis tam gravem poenitentiam imponendam esse duxit. Eas sese Christo dicavisse et tam carne quam mente Deo vovisse ducet, pag. 174, eorumque membra Christo dicata esse, et in æternum continentiam honore pudica virtute devota, pag. 100.

III. — *Oculi sæpe fallantur.* Sic antiquæ editiones, septem vetera exemplaria nostra, et duo Anglicana. Alia duo nostra et duo item Anglicana habent *oculus sæpe fallat*. Alia sex nostra et editio Manutii, *oculus sæpe fallatur*. Notum est illud: *Frons, oculi, vultus per sæpe mentiantur*.

Mulier potest esse. Mulieris nomen generale est et in universum significat feminas expertas venerem et inexpertas, id est virgines. Hinc illud Hieronymi in Epistola de vitando suspecto Contubernio: *Mulieres cito senescunt, præsertim quæ juxta viros sunt*. Ad quam rem apposite Ovidius, lib. iii de Arte amandi:

Adde quod et partus faciunt breviora Juventæ
Tempora.

Atamen sæpe vocabulum mulieris sumitur pro iis tantum quæ viros expertæ sunt, ut istic et apud Ter-

et si incorrupta inventa fuerit¹⁰³ virgo ea parte sui qua mulier potest esse, potnerit tamen ex alia corporis parte peccasse quæ corrumpi potest et tamen inspicere non potest. Certe ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio et inosculatio, et conjacentium duorum turpis et sæda dormitio, quantum dedecoris et criminis confitetur! Si superveniens maritus spon-

tullianum, in libro de Virginibus velandis. Quintilianus, lib. vi, cap. 1, tradit Ciceronem, cum cum quidam objurgarent quod sexagenarius Popiliam virginem duxisset, respondisse: *Cras mulier erit*. Ulpianus, in lib. Alioquin Dig. de contrah. empt. ait: *Quid si ego me virginem emere putarem, cum esset mulier, emptio valebit. In sexu enim non est erratum*. Lactantius, lib. i, cap. 17: *Si virgo fuit primo, postea mulier*. Hieronymus in libro adversus Helvidium, in primo libro adversus Jovianum, et in Epistola ad Eustochium de Virginitate servanda, refert locum Pauli apostoli ex capite septimo prioris Epistolæ ad Corinthios, ubi pro eo quod in editione Vulgata scriptum est, *mulier innupta et virgo*, vetus interpres posuit: *Divisa est virgo et mulier*. Atque hunc locum ex illa veteri versione citat etiam Tertullianus in libro de Virginibus velandis. Ex quo apparet veterem hunc interpretem mulierem vocasse eam quæ virgo non est. Idem sensit sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. iii Offic. cap. 8, scribens, *mulieres suas et pueros direptioni futuros*. Optatus Milevitanus, lib. ii: *Inde revertentes Urbanus Formensis et Felix¹⁷⁷ Idicensis invenerunt matres quas de castimonialibus fecerant mulieres*. Hinc nova mulier apud Catullum in carmine de Attine. N. Cato, apud A. Gellium, lib. xvii, cap. 6. Voconiam legem suadens his verbis usus est: *Principio vobis mulier magnam dotem attulit*. Hieremie cap. xv: *Mulieres in Sion humiliaverunt et virgines in civitatibus Juda*. Nos Lemovices etiamnum mulierem, *Moulier*, vocamus feminam in matrimonio constitutam, deducto videlicet vocabulo a voce latina, *mollier*, quæ Varro apud Lactantium, cap. 12 de Opificio Dei, ait ita vocatam a mollitie. Itali dicunt *mogliæ*. Vide to. ii Capitularium p. 796.

Corrumpi possit. Ita omnes editiones et omnes fere libri nostri veteres, tum etiam tres Anglicani. Tres tamen habent *violari*. Vocem autem istam primus in contextum Cypriani intulit Rigaltius. Emendationem nostram esse bonam hinc quoque colligi potest quod paulo supra in hac epistola scriptum est, *corrumpi plurimas virgines*.

Inosculatio. Hæc est lectio veterum editionum et septem exemplarium, quam puto esse bonam, quamvis eam, quod sciam, non agnoscat antiqui Latini. Nam eo modo dici potest inosculatio quo videmus antiquos vocasse inoculationem genus insitionis quæ fit per implantationem; eum oculus minus arboris alteri adhibetur, seu oculus in arbore aperitur, ut videre est apud Plinium et Columellam. Sic inosculatio est applicatio oculi ad oseulum. Manutius et qui postea secuti sunt posuerunt *osculatio*. Quam lectionem ego reperi in septem libris veteribus. Hieronymus, lib. i adversus Rufinum: *Hebræi juxta linguæ suæ proprietatem deosculationem pro veneratione ponunt*. Ecce in Hieronymo vocabulum æque rarum in lingua latina ac inosculatio.

Si superveniens maritus. Apud Xenophontem, lib. v de Pædia Cyri: *Si quis uxori suæ ita morem gereret ut illam faceret magis anteam quam tibi, num te hoc beneficio lætum redderet?* Vide quæ in simili argumento dixit Venantius a Timisa in concilio Carthaginensi sancti Cypriani, p. 555.

sam suam jacentem cum altero videat, nonne indignatur et fremit et per zeli dolorem fortassis et gladium in manum sumit? Quid Christus et Dominus et iudex noster, cum virginem suam sibi dicatam et sanctitati suæ destinatam jacere cum altero cernit, quam indignatur et irascitur, et quas pœnas incestus ejusmodi conjunctionibus comminatur, cujus ut gladium spiritalem et venturum iudicii diem unusquisque fratrum possit evadere omni consilio providere et elaborare debemus? Et cum omnes omnino disciplinam tenere oporteat, multo magis præpositos et diaconos curare hoc fas est, qui exemplum et documentum cæteris de conversatione et moribus suis præbeant. Quomodo enim possunt integritati et continentia præesse, si ex ipsis incipiant corruptelæ et vitiorum magisteria procedere?

IV. Et ideo consulte et cum vigore fecisti, frater charissime, abstinendo diaconum qui cum virgine sæpe mansit, sed et cæteros qui cum virginibus dormire consueverant. Quod si pœnitentiam hujus illiciti con-

A cubitus sui egerint et a se invicem recesserint, inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter; et, si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione, ad Ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, ut si ad eosdem masculos postmodum reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo et sub eodem tecto simul habitaverint, graviore censura ejiciantur, nec in Ecclesiam postmodum tales facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est, et ideo æstimato justo tempore postea, exomologesi facta, ad Ecclesiam redeat. Quod si obstinate perseverant, nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem si episcopis et sacerdotibus obtemperare noluerint, cum in Deuteronomio Dominus Deus dicat:

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Zeli dolorem. Ita omnes libri veteres et omnes editiones. Rigaltius posuit *livorem*, eamque lectionem retinuerunt Angli, quamvis fateantur *dolorem* legi in octo codicibus antiquis. Illud tamen moneo, codicem Veronensem et Fuxensem habere *livorem*. Hinc ergo accepit Rigaltius.

Præpositos et diaconos. Vulgo Cyprianus præpositorum vocabulum adaptat episcopis. Heic tamen videtur loqui de presbyteris, conjungens eos cum diaconis. Clarius infra, Epist. LXV, pag. 113: *Meminisse autem diaconi debent quoniam Apostolos id est episcopos et præpositos Dominus elegit.* Ceteri presbyteri gubernabant Ecclesiam cum episcopo. Testis Cyprianus, qui nihil quod esset alienius momenti agebat nisi coacto presbyterio. Clerus Romanus sic de se loquitur, pag. 7: *Et cum incumbat nobis, qui videmur esse præpositi et vice pastoris custodire gregem.* Sic etiam Celerinus loquens de clero Romano: *Quorum jam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur.* Cyprianus in Epistola XI, quæ est ad Martyres et Confessores, eadem voce clerum suum designat. *Sed præpositorum est, inquit, præceptum tenere et vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent, laici fiant.* Presbyteri vocantur etiam sacerdotes a Cypriano, velut cum ait, in Epistola xxxv, pag. 49. Numidicum in vita remanserit, ut eum Dominus clero Carthaginensi adjungeret, et desolatam per lapsum quorundam presbyterorum copiam gloriosus sacerdotibus adornaret. Vide *Epistolam XI*, pag. 53.

IV.—*Diaconum qui cum virgine.* Vide epistolam Hieronymi ad Sabinianum diaconum.

Inspiciantur interim. Ita etiam apud Ivonem, par. vii, cap. 128. Sed apud Gratianum, xxvii, q. 1, cap. Quid si pœnitentiam, legitur iterum. At glossa monet alibi legi *interim* quæ est vera lectio.

Inspiciantur virgines. Cum omnia quæ ad virgines spectant debeant esse casta et pudica, miror eam mentem sedisse interdum antiquis ut juberent eas inspicere per obstetrices, ut sciri posset an virgines essent, ut fecit sanctus Cyprianus. Immo eo usque audacie olim processum est ut, teste Clemente Alexandrino in libro septimo *Stromatum*, quidam dicebant Mariam virginem, postquam peperisset, inspectam ab obstetricibus, inventam fuisse virginem. Adversus hanc fabulam vehementer exarscit Mat-

thæus Bossus, libro primo, Epist. LXXVII, ad *Polylectum*. Hunc tamen morem diu retentum fuisse in Ecclesia Dei facile probari potest. Sanctus Ambrosius, in Epistola ad *Syagrium episcopum* narrat historiam Indiciæ virginis Veronensis; quæ cum accusata fuisset impudicitia, ⁴⁷⁵ et Syagrius eam ab obstetricibus inspicere et videri vellet, rejecta est ejus postulatio, cum bonis testimoniis probatum fuisset illam inoffensi virginem muneris esse. Sanctus Augustinus, lib. III de Civitate Dei cap. 18: *Obstetriciæ virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit.* Nam inspectio ipsa sæpe etiam falsum deprehendit, ut ait Quintilianus, lib. v, cap. 6. Recte itaque Rigaltius ad hunc locum sancti Cypriani dixit inspectionem virginum esse turpe negotium et virginitatem occidi inter manus obstetricum. Ars enim obstetricum est valde obscura et incerta in rebus istis; et Laurentius Joubertas, lib. v *Errorum popularium* cap. 4, contendit nihil certi statui posse ex inspectione ejus partis qua virgo mulier esse potest. Victor Vitensis, lib. II, cap. 7, loquens de persecutione Hunnerici regis Vandalorum: *Præcepit deinde sacras virgines congregari, dirigens Vandalos cum suæ gentis obstetricibus ad inspiciendum et contrahendum contra jura verecundiæ pudoris.* Vide Matthæum Bossum, in Epistola ad *Polylectum* paulo ante laudata. Vide etiam caput *Proposuiti* in titulo Decretalium de Probationibus.

Sub eodem tecto. Hieronymus in Epistola de Vindando suspecto Contubernio: *Separantur domus vestra, dividaturque convivium, ne maledici homines sub uno tecto vos manentes lectulum quoque criminantur habere communem.*

Habitaverint. Codex Fuxensis, *habitare voluerint.* *Postmodum tales facile.* Ita octo libri nostri veteres, quinque Anglicani, et veteres editiones. *Vox tales* deest in sex aliis vetustis exemplaribus. Major pars veterum exemplarum et editionum persuasit ut eam reponeremus.

Aliqua corrupta. Veteres editiones et sex vetera exemplaria habent *aliquæ corruptæ.* Velus Remigianum et Fuxense, *aliquæ contumaces fuerint.* Ita etiam Pithæanum. Sed in isto supra vocem *contumaces* scriptum est per speciem emendationis *corruptæ.* Lectio quæ habet *contumaces* adjuvari potest ex iis quæ paulo post sequuntur, *superbi et contumaces neantur.* Bossus

Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut iudicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, et omnis populus cum audierit timebit, et non agent impie etiam nunc (Deut. xvii, 12, 15). Interfici Deus iussit sacerdotibus suis non obtemperantes et iudicibus a se ad tempus constitutis non obaudientes a. Et tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc et circumcisio carnalis manebat. Nunc autem, quia circumcisio spiritalis esse apud fideles servos Dei cœpit, spiritali gladio superbi et contumaces necantur dum de Ecclesia eiciuntur. Neque enim vivere foris possunt, cum domus Dei una sit, et nemini salus esse nisi in Ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus prœceptis, testatur Scriptura divina quæ dicit: Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumuntur turpiter (Prov. xv, 12, 10).

V. Ergo, ne indisciplinati consumantur et pereant da operam, frater charissime, ut, quantum potes, consiliis salutaribus b fraternitatem regas et singulis ad salutem suam consulas. Arcta et angusta est via per quam ingredimur ad vitam, sed summus et magnus est fructus cum 104 pervenimus ad gloriam c. Qui se semel castraverunt propter regnum cœlorum, Deo per omnia placeant, nec sacerdotes Dei aut Ecclesiam Domini scandalo suæ pravitatis offen-

LECTIONES VARIANTES.

* a Iudicii sui sic tempus constituit non obedientibus et C Bod. 1.

b Salubribus Lam. Ebor.

Salubribus prœceptis. Veteres editiones et duo libri veteres prœferunt consiliis salutaribus. At omnes alii libri habent prœceptis. Post verbum salubribus nihil aliud ex ista epistola exstat in codice sancti Amalphi, et eorum quæ desunt loco adjecta sunt consequenter duo fragmenta aliarum epistolarum, unum nimirum ex Epistola lxiv, ad Epictetum, et aliud ex Epistola lxxi, ad Stephanum usque ad finem.

V. — *Ingredimur.* Rigaltius posuit gradimur, ex libro nimirum Veronensi, cum quo consentit etiam Fuxensis. Vetus Remigianus habet graditur. Veram lectionem quam nos revocavimus exhibent omnia alia vetera exemplaria, septem Anglicana, et omnes editiones Raltiana antiquiores. Recte itaque fecit Reinhartus retinens lectionem veterum editionum. Angli maluerunt gradimur.

Lucreti sumus fratres. Ista non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Alii, id est quatuordecim nostri et septem Anglicani, ita ferme habent, *gratissimum est nobis. Stare eos ad salutem pariter nostro sermone formavimus.* Difficile est inter ista constituere quid scripserit Cyprianus. Ego, si licet conjecturam facere, existimarem legendum esse ut in antiquis libris et editionibus: *Quod si obtemperaverint, gratissimum est nobis. Stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formavimus.*

Christo Domino. Hanc lectionem prœferunt septem vetera exemplaria. Alia octo et quatuor Anglicana habent *Christi Domini et Dei nostri prœcepta servantes placeamus.*

ERIST. LXIII. — Sanctus Augustinus citat hanc epistolam et ex ea magnum fragmentum affert lib. iv de *Doctrina christiana*, cap. 21. Ac sicut dixerat Cypriani epistolam ad Donatum orationem esse spuram verborum ambitu, sic istam ait scriptam esse

dant d. Et si ad præsens a nobis quidam ex fratribus nostris contristari videntur, nos tamen in salubri persuasionem maneamus, scientes et Apostolum dixisse: *Ergo ego inimicus factus vobis sum verum dicens vobis (Gal. iv, 16)?* Quod si obtemperaverint nobis, lucrati sumus fratres, et eos ad salutem pariter et dignitatem nostro sermone formavimus. Si autem quidam de perversis obtemperare noluerint, sequamur eundem Apostolum dicentem: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem (Gal. i, 10).* Si quibusdam suadere non possumus ut eos Christo placere faciamus, nos certe, quod nostrum est, Christo Domino et Deo nostro, prœcepta ejus servando, placeamus. Opto te, frater charissime ac desiderantissime, in Domino bene valere.

EPISTOLA LXIII.

(Erasm., ii, 3. Pamel., Rigalt., Baluz., LXIII. Paris., LXII Oxon., Lips., LXIII.)

AD CÆCILIUM DE SACRAMENTO DOMINICI CALICIS.

ARGUMENTUM. — *Docet Cyprianus, contra aquarios, in calice Dominico non aquam solam, sed vinum aqua mixtum esse offerendum; per eam in Scripturis Baptismum, minime vero Eucharistiam designari. Typis ex Veteri Testamento sumptis, usus vini in Sacramento corporis Domini illustratur, popu-*

c Fructus pervenientis ad gloriam Bod. 1.

d Scandalo se fratribus offerant Lam. Bod. 2. NC. 1.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

submisso dicendi genere. Contra Goulartius putat Cyprianum istic vehementem fuisse.

I. — *Ad Cæcilium.* Quamvis id quod dicturus sum videri possit aliquibus exigui momenti, dicam tamen. Posteditum librum Laetantii de *Mortibus Persecutorum* fuere qui disputarent 476 an Cæcili nomen scribendum esset cum diphthongo vel sine diphthongo. Ego vero aio plurimos veteres operum sancti Cypriani codices, et in his etiam Seguierianum omnium nostrorum vetustissimum, plures inscriptiones antiquas, et nummos veteres habere diphthongum. Nova tamen hujus disputationis præsidio fretus vir clarissimus, qui nuper nova editione donavit hunc librum Laetantii, hoc illius nomen scripsit absque diphthongo, ea de causa quod ita scriptum videbat in veteri codice ex quo liber ille emissus est in publicum, non animadvertens plurimos sæpe errores contra orthographiam admissos esse a veteribus librariis et in antiquis inscriptionibus et nummis. Contendit autem vir optimus, ut id quoque dicam, librum illum non esse Laetantii, quia nomen ejus non habetur in veteri libro, omissum videlicet a librario festinante qui, ut in simili causa dixit Sirmoudi vir istarum rerum peritissimus, cum omnia scriptoris istius nomina brevitate studio describere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potius imperite delegit quod primo loco occurbat. Cum hanc viri celeberrimi observationem, qua ego usus eram, non inveniret novus ille editor in Sidonio Sirmoudi, me in suspicionem male fidei trahere voluit, tanquam si falso usus essem auctoritate Sirmoudi ut id probarem quod susceperam probandum, non facturus haud dubie si legisset brevem istius prelationem de nominibus propriis medicæ ætatis editam in initio notarum ad Sidonium. Vellem autem ut vir doctissi-

lumque christianum per aquæ symbolum intelligi declaratur.

I. Cyprianus Cæcilio fratri salutem. Quamquam sciam, frater charissime, episcopos plurimos, ecclesiis Dominicis in toto mundo divina dignatione præpositos, evangelicæ veritatis ac Dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magister et præcepit et gessit humana et novella institutione a decedere; tamen, quoniam quidam, velignanter vel simpliciter, in calice Dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt quod Jesus Christus Dominus et Deus noster, sacrificii hujus auctor et doctor fecit et docuit, religiosum pariter ac necessarium duxi has ^b ad vos litteras facere; ut, si quis in isto errore adhuc tenetur ^c, veritatis luce per-

A spectata, ad radicem atque originem traditionis Dominicæ revertatur. Nec nos putes, frater charissime, nostra et humana conscribere aut ultronea voluntate hoc nobis audaacter assumere, cum mediocritatem nostram semper humili et verecunda moderatione teneamus. Sed quando aliquid Deo inspirante et mandante præcipitur, necesse est Domino servus fidelis obtemperet, excusatus apud omnes quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam Domini timere compellitur, nisi faciat quod jubetur.

II. Admonitos autem nos scias ^d ut in calice offerendo Dominica traditio servetur, neque aliud fiat a nobis quam quod pro nobis Dominus prior fecerit, ut calix qui in commemorationem ejus offertur, mixtus vino offeratur. Nam cum dicat Christus, *Ego,*

LECTIONES VARIANTES.

^a Humanam et novellam institutionem *Bod. 3, 4.*

^b Duxi de hoc *Lam. N.C. 1, Bod. 1, 2, 3, 4.*

B ^c Tenebratur *NC. 2. Vat.*
^d Vos sciatis *August.*

STEPH. BALUZI NOTE.

mus et optimus Christophorus Matthæus Pfaffius non scripsisset in præfatione ad editionem Epitomes Lactantii, nullum antiquum codicem operum Lactantii habere nomen Lucii Cæcili. Nam ego diu ante quam ista editio Epitomes prodiret monueram existare heic Lutetie in bibliotheca regia duos antiquissimos codices, in quorum uno vocatur Lucius Cæcilius, in alio Lucius Cælius. Quod eodem redit.

Cæcilio fratri. Episcopo, ut reor, Biltensi in provincia proconsulari. Quippe Cæcilius a Bilita interfuisse reperitur concilio Carthaginesi sub Cypriano. Alius est Cæcilius presbyter qui Cyprianum ad agnitionem veræ divinitatis a seculari errore corripuit. Illum enim e vivis excessisse ante Cyprianum, cui conjugem ac liberos suos de sæculo excedens commendavit, planum est ex libro quem Pontius diaconus scripsit de Vita Cypriani. Hanc historiam in contrarium convertit Baronius aëns, Pontii testimonio male usus, Cyprianum, cum Christi religionem amplexus esset, charissimam conjugem et dulcissimos liberos commendasse Cæcilio presbytero. Idem Baronius existimavit hunc presbyterum fuisse aliquando magistrum Diadumeni Imperatoris. Verum hanc illius opinionem non posse esse veram ostendit vir doctissimus Pearsonius in annalibus Cyprianiensibus.

Hæc ad vos. Melius, ut opinor, in libro Beccensi, de hoc ad te. Nondum videram hunc librum eum ista epistola excedebatur.

Nostra et humana. Hanc lectionem præfert codex Seguerianus. Carnotensis et editio Morellii, *nostra et humana mente.* Fuxensis, *hoc humana mente,* omisiss illis *nostra et*, quæ etiam desunt in Corbeiensi et in Turonensi. Beccensis, *nostra et humana conscientia.* Bodleiani duo, *humana et novellam institutionem.* Vide observationes Rigaltii.

Tenetur. Non adnotassem varias hujus loci lectiones quæ reperiuntur in vetustis exemplaribus, nisi Rigaltius monuisset legisse se in quibusdam libris veteribus *tenebratur*, eamque lectionem prætulisset vulgate. Invenit autem illam in margine editionis Mantuanæ, ubi quidam studiosus adnotavit varias lectiones ex codicibus Italiae, et monuit *tenebratur* scriptum esse in Vaticanis duobus. At ego, qui tot vetera exemplaria contuli eum operibus Cypriani, in duobus tantum inveni *tenebratur*. Omnia alia habent *tenetur, teneretur, tenebatur, aut teneantur.* Ceterum arbitror nemini placere posse opinionem Rigaltii. Cicero in Oratione de Consulatu suo dixit: *Nescio quis me tenet error.* Et in Oratione pro Mar-

cello: *Etsi aliqua culpa teneat erroris humani.* Ovidius lib. iii. *Metamorphoseon,*

Tantum tenet error amantem.

Virgilius lib. x. *Æneidos* dixit teneri malo errore.

Quando aliquid. Fragmentum istud refert Paschalis II Papa in Epistola ad Pontium abbatem Cluniacensem, quæ edita est in tomis Conciliorum.

Inspirante. Ita antiquæ editiones. Vocem *aspirante*, quam Rigaltius substituit, non alibi reperi. Angli, tamenetsi viderent in codicibus suis antiquis scriptum esse *inspirante*, retinuerunt editionem Rigaltii. Reinhartus rejecit. Exstat in epistola papæ Paschalis.

⁴⁷⁷ II. — *Commemorationem.* Ita veteres editiones Mantuanæ antiquiores, sex libri nostri veteres, et quinque Anglicani, tum etiam Rhabanus, lib. i de *Institutione Clericorum*, cap. 31, ubi refert hunc Cypriani locum. Recte, ut opinor. Nam in capite xxii Evangelii secundum *Matthæum* et in capite xi prioris Epistolæ beati Pauli ad *Corinthios* Christus, cum institueret sacramentum Eucharistiæ, dixisse fertur discipulis suis: *Hoc facite in meam commemorationem.* Dissimulandum tamen non est lectionem Manuti, id est *commemorationem*, inveniri in octo libris veteribus. Pamelius et Reinhartus posuerunt *commemorationem*, Rigaltius *commemoratione.* Et tamen idem Rigaltius in calice istius epistolæ, ubi ista repetuntur, bis scripsit *commemorationem.* Angeli retinuerunt lectionem Rigaltii.

Mixtus vino offeratur. Concilium Carthaginense iii, canone 24: *Ut in sacramento corporis et sanguinis Domini nihil amplius offeratur quam Dominus tradidit, hoc est panis et vinum aquæ mixtum.* Vinum autem poni debet in majori quantitate quam aqua, ut scribit etiam Richardus archiepiscopus Arnauchanus, lib. ix, cap. 9, de *Quæstionibus Armenorum.* Quare cum contra fieret olim in regio Suecici, Honorius Papa III, scribens ad archiepiscopum Upsalensem, vetuit ne deinceps fieret, inquit, id perniciosum, valde esse. Ejus ea de re constitutio existat in libris *Decretalium* et in quinta compilatione. Vide Emmanuelis Gonzales commentarium in titulum *Decretalium de Celebratione Missarum.* Singularis est constitutio synodalis Didaci Escolani episcopi Majoricensis edita anno 1659, his verbis: *Cum sacrosanctum altaris sacrificium, in quo fons omnis sanctitatis et ritoris retinetur, minus decenter peragatur dum vinum rubrum consecratur, cum sic mundities altaris vix conservari possit, ideo hortamur omnes hujus diocesis presbyteros ut posthac vino albo in celebratione missarum utantur.*

sum vitis vera (Joa. xv, 1), sanguis Christi non aqua est utique, sed vinum. Nec potest videri sanguis ejus, quo redempti et vivificati sumus, esse in calice quando vinum desit calcei, quo Christi sanguis ostenditur, qui Scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicatur ^a.

III. Invenimus enim et in Genesi circa sacramentum in Noe hoc idem præcurrisse et figuram Dominicæ passionis illie extitisse quod vinum bibit, quod inebriatus est (Gen. ix, 21), quod in domo sua nudatus est, quod fuit recubans nudis et patentibus femoribus, quod nuditas illa patris a medio filio denotata est et foras nuntiata, a duobus vero, majore et minore, contacta, et cætera quæ necesse non est exequi, cum satis sit hoc solum ^b complecti, quod Noe, typum futuræ veritatis ostendens, non aquam sed vinum biberit, et sic imaginem Dominicæ passionis expresserit.

IV. Item in sacerdote Melchisedech sacrificii Dominicæ sacramentum præfiguratum videmus, secundum quod Scriptura divina testatur et dicit:

LECTIONES VARIANTES.

^a Testimonio effusus prædicatur *Oxon.*

^b Sacramenti Dominicæ mysterium præfiguratum

Aug.

^c Reputatum *NC. 1, 2. Ebor.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Sanguis Christi non est aqua. Non legerat haud dubie hunc Cypriani locum Innocentius Papa VIII, cum Norvegis permisit ut sacrificium missæ celebrarent sine vino. Quod illum eis concessisse testatur Raphael Voleterraus, lib. vii, pag. 159. *Norvegiæ Innocentii VIII pont. concessione permissum sine vino calicem sacrificare, quod ob immensa frigora vinum in ea regione importatum acescat. Cujus rei gratia legatio missa.* In vetusto missali ms. ecclesie sancti Martini Turonensis legi sequentia: *Si per negligentiam evenerit ut perfectio canonice et peracta consecratione nec vinum nec aqua reperitur in calice, statim debet infundi utrumque, et sacerdos iterabit consecrationem ab illo loco canonice, scilicet, Simili modo postea quam cœnatum est, usque ad finem, ita tamen ut illas duas cruces omittat quas singulariter fecerit super panem. Quod si de simplici vino vel de aqua sine vino fiat consecratio, vinum reputatur pro sacramento, sed aqua non reputatur. Et ideo ista negligentia de aqua major est et majori poenitentia emendanda.* Armeni, ut tradit Guido de Perpiniano, aiebant aquam non esse miscendam vino in sacramento altaris, et si aqua ponatur, dicebant nullum sacramentum esse. Hunc eorum errorem confutavit Eugenius Papa IV, apud Odoricum Raynaldum an. 1459, § 15. Etiam laete pro vino usos esse quosdam antiquitus in sacrificio missæ ostendit Joannes Baptista Casalius in opere de *Veteribus sacris Christianorum Ritibus*, c. 41, ubi tractat de calicis usu. Vide etiam Epistolam Joannis S. R. E. diaconi ad Senarium cap. 12, in tomo I Musei Italici Mabillonii, pag. 75, et notas Cotelerii in librum viii *Constitutionum Apostolicarum*, c. 8.

Vivificati. Unus codex regius et Rhabani editiones habent *justificati*. At duo codices manuscriptorum bibliothecæ regie et Colbertinæ, in quibus habentur libri Rhabani de *Institutione Clericorum*, præferunt *vivificati*. Et hæc est vera lectio.

III.—*Recubans.* Ita veteres editiones et plerique libri veteres et editio Reinbarii. Pamelius scripsit *recumbens*, auctoritate sumpta, ut opinor, ex Rhabano. Quippe nullum veterem librum laudat ex quo accepit hanc lectionem. Rigaltius illam invenit in Corbeiensis. Sane lectio Pamelii, sumpta videlicet, ut dixi, ex Rhabano, habetur in codice 4054 bibliothecæ

regiæ et in codice 584 Colbertinæ, in quibus exstat hic Rhabani liber. At codex 4063, ejusdem bibliothecæ regie et duo Colbertini sane vetustissimi et optimi, in quibus idem liber exstat, præferunt *recubans*.

Denotata. Ita veteres editiones et plerique libri veteres. In uno regio, in uno item Anglicano, in Grætanopolitano, in Fluxensi, in duobus a Pamelio laudatis, et apud sanctum Augustinum legitur *denudata*, in capite nono Genesios et apud Rhabanum *nudata*, id est patefacta, revelata. In vetustis tamen Rhabani codicibus scriptum est *notata*. Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos: *Nudatum patrem irrisit major filius et minor tenuit*. Tertullianus in libro de Cultu Feminarum: *Bonum non amat tenebras, gaudet videri, et in ipsas denotationes exultat*, id est ostensiones, ut recte interpretatur Pamelius. Cassianus, Collat. 12, c. 9: *Si qua forte inverecundius fuerint denudata*, ⁴⁷⁸ id est denotata. Itaque istæ voces *denotate* et *denudate* habent eandem significationem. Alio sensu apud Tertullianum lib. 1, ad Nationes cap. 10, ubi vide notas Gothofredi.

IV.—*Genui te.* Postea sequitur in antiquis editionibus et in quinque antiquis codicibus: *Juravit Dominus et non poenitebit eum*. Verum ea desunt in aliis codicibus antiquis, etiam in Veronensi et in Segueriano et apud Rhabanum. Habentur tamen in Psalmo cix, ex quo locus iste sumptus est et in libro primo *Testimoniorum* cap. 17. Manutius expunxit, Morellius reposuit, Pamelius rejecit. Pamelianam editionem secute sunt posteriores. Certe absque illo additamento, quod superfluum videtur recte constat sensus. Epistola ad *Demetriadem*, edita inter opera Hieronymi, quam quidam viri docti putant esse Pelagii: *Melchisedech sacerdos Dei legitur, cujus meritum ex hoc facile intelligi potest quod multo post futurum Domini Sacramentum ante signaverit ac sacrificio panis et vini mysterium corporis et sanguinis expressit et sacerdotii sui typum Christi Sacramentum figuravit*. Citat autem hunc Cypriani locum Aleninus in Epistola ad Karolum M. edita in libro primo miscellaneorum nostrorum. De temporali porro sacerdotio Christi vide Mathæum Bossum, lib. 1, Epist. 77, ad Polyctetum.

eatus ostenditur, sicut beatus apostolus Paulus probat dicens: *Credidit Abraham Deo, et deputatum^a est ei ad iustitiam* (Gal. iii, 6, 7). Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abraham. Providens autem Scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham quia benedicentur in illo omnes gentes (Gen. xii, 3). Igitur qui ex fide sunt benedicti sunt cum fidei Abraham. Unde in Evangelio invenimus de lapidibus excitari, id est de gentibus colligi filios Abraham (Matth. iii, 9). Et cum Zachæum laudaret Dominus, respondit et dixit: *Salus hodie domui huic facta est, quia et hic filius est Abraham* (Luc. xix, 9). Ut ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, præcedit ante imago sacrificii Christi, b in pane et vino scilicet constituta; quam B rem perficiens et adimplens Dominus panem et calicem mixtum vino obtulit, et qui est plenitudo veritatis veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit.

V. Sed et per Salomonem Spiritus sanctus typum Dominici sacrificii c ante præmonstrans d immolatæ hostiæ et panis et vini sed et altaris et Apostolorum faciens mentionem, *Sapientia, inquit, ædificavit sibi domum, et subdidit columnas septem. Mactavit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, et paravit mensam suam. Et misit servos suos, convocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens:*

LECTIONES VARIANTES.

^a Reputatum NC. 1, 2. Ebor.

^b Sacrificii in pane Bod. 1, 2, 3. NC. 1, 2. Lin. Ebor.

^c Sacramenti Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1.

^d Præmonstrat Oxon.

A *Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, et bibite vinum quod miscui vobis* (Prov. ix, 1-5). Vinum mixtum declarat, id est calicem Domini aqua et vino mixtum prophetica voce prænuntiat, ut appareat in passione Dominica id esse gestum quod fuerat ante prædictum.

VI. In benedictione quoque Judæ hoc idem significatur, ubi et illic Christi figura exprimitur, quod a fratribus suis laudari et adorari haberet, quod inimicorum dorsa cedentium atque fugientium manibus, quibus crucem pertulit et mortem vicit, compressurus fuisset, quodque ipse sit leo de tribu Juda, et recubet dormiens e in passione, et surgat, et sit ipse spes gentium. Quibus Scriptura divina adjungit et dicit: *Lavabit in vino stolam suam et in sanguine uvæ amictum suum* (Gen. xlix, 41). Quando autem sanguis uvæ dicitur, quid aliud quam vinum calicis Dominici sanguinis ostenditur?

VII. Necnon et apud Esaiam hoc idem Spiritus sanctus de Domini passione testatur dicens: *Quare rubicunda¹⁰⁰ sunt vestimenta tua, et indumenta tua velut a calcatione torcularis pleni et percalcati* (Isa. lxxiii, 2)? Numquid rubicunda vestimenta aqua potest facere, aut in torculari aqua est quæ pedibus calcari vel prælo exprimitur? Vini utique mentio f ideo ponitur ut Domini sanguis intelligatur g, et quod in calice Dominico postea manifestatum est

C e Recubans et dormiens in passione et surgens Lin.

f Vinum itaque mixtum Ebor. NC. 2.

g Vino intelligatur Lam. Bod. 1, 2, 3, 4. Ebor. NC. 1.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Providens autem. Antiquæ editiones et quinque libri veteres habent *prævidens*. Utraque lecti obona est. *Benedicti sunt.* Veteres editiones et quidam libri veteres præferunt *benedicentur*. Verum lectionem vulgatam, quæ nostra etiam est, confirmant editiones Manutii, Morellii, et Pancelii, tum etiam tredecim vetera exemplaria.

Plenitudo veritatis. Ita nos restituimus ex fide titium veterum exemplarium, in quibus sic scriptum est, *plenitudo veritatis veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit*. Cyprianus, Epist. 74, p. 471: *Consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quod, relicto errore, sequamur veritatem, et paulo post, quam veritatem nobis Christus ostendens in Evangelio suo dixit: Ego sum veritas.* Citatur hic locus apud Gratianum, dist. 8, ex Epistola Gregorii ad Wimmundum episcopum Aversanum, itemque alius ex Epistola ad Pompeium. Vide notas nostras ad Gratianum, pag. 445. Redeo nunc in viam. Tertullianus in libro de Virginitatibus velandis: *Dominus noster Christus veritatem se non consuetudinem nominavit.* Confirmat hanc emendationem nostram codex Fuxensis, in quo ita scriptum est, *qui est plenitudo veritatis præfiguratam imaginem adimplevit*, ubi excidit vocabulum *veritatem*, quod alii codices habent. Vestustum autem esse hunc errorem hinc colligi potest, quod cum nonnulli qui describebant opera sancti Cypriani legerent *præfiguratæ imaginis*, viderent porro periodum non esse integram, addiderunt vocem *rem*, ita scribentes, *veritatis præfiguratæ imaginis rem adimplevit*. Sic enim scriptum est in tribus antiquis exemplaribus. Videntur autem moti ad hanc vocem addendam, quia paulo ante legitur, *quam rem perficiens et adimplens Dominus.*

V. — *Præmonstrans immolatæ.* Vetus codex Remigianus, *prænuntians immolare Christus*.

Subdidit. Ne quid dissimulem, facile mutassem hanc lectionem, eamque prætulissem quam reperi in codice sancti Eligii Atrebatensis, in quo legitur *excidit*. Quo etiam modo *subdidit* est in capite nono Proverbiorum. Nam vox *subdidit* non significat id quod dicere voluit Salomon. Verum non sum ausus mutare contra tot veterum librorum et editionum auctoritatem, præsertim cum vileam scriptum *subdidit* in libro in *Testimoniorum*, et quia Prosper, sive quis alius, in libro in *Promissionibus et Prædictionibus Dei*, c. 2, ita etiam legit. Sanctus Augustinus, lib. vii *de Civitate Dei*, cap. 20, legit *suffulsit*, et in capite in Epistola ad Galatas *substituit*. Quid si iste apud Cyprianum poneretur *subscidit* pro *subdidit*? Vide notas Flamini Nobilii ad caput ix Proverbiorum.

Mactavit. Quatuor libri veteres habent *occidit*, editio vulgata sacræ Scripturæ *immolavit*. Vide iterum Nobilium.

Servos suos. Ita etiam lib. in *Testimoniorum* cap. 2. In libro Proverbiorum scriptum est *ancillas suas* in editione vulgata. At in Græco lxx, legitur *δούλους*.

¹⁰⁰ *Excelsa.* Unus codex regius *magua*, vetus Remigianus *Sublimi*. Vel hinc liquet quantum sibi licentiæ et auctoritatis arrogaverint antiqui librarii.

VI. — *Recubet.* Sôleo, ut vides, lector, ulnotare frequenter hanc veterum librorum audaciam, quæ magna fuit etiam in hoc loco. Quidam enim libri veteres habent *recubet dormiens*, alii *recubat dormiens*, alii *recumbit, recubuit, recubans dormiat, recubans et dormiens, et recubavit*.

Prophetis annuntiantibus prædiceretur ^a. Torcularis quoque calcatio et pressura taxatur, quia, quomodo ad potandum vinum venire non potest nisi botrus calcetur ante et prematur, sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere ^b, nisi Christus calcatus prius fuisset et pressus, et calicem prior ^c liberet, in quo ^d credentibus propinaret.

VII. Quotiescumque autem aqua sola in Scripturis sanctis nominatur, Baptisma prædicatur, ut apud Esaiam significari videmus: *Nolite*, inquit, *priora meminisse et antiqua nolite reputare: ecce ego facio nova quæ nunc orientur, et cognoscetis* ^e, *et faciam in deserto viam, et flumina in loco inaquoso* ^f *ad-aquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret* (Isa. XLIII, 18-21). Prænuntiavit illie per prophetam Dens quod apud Gentes in locis quæ inaquosa prius fuissent, flumina postmodum redundarent et electum genus Dei, id est per generationem Baptismi filios Dei factos, ad-aquarent. Item, denuo præcanitur et ante prædicatur Judæis, si sitierint et Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est Baptismi gratiam consecuturos: *Si sitierint*, inquit, *per deserta adducet illos, et aquam de petra producet illis, findetur petra, et fluat aqua, et bibet* ^h *plebs mea* (Isa. XLVIII, 21). Quod in Evangelio adimpletur, quando Christus, qui est petra, finditur ictu lanceæ in passione: qui et admonens quid per prophetam sit ante prædictum clamat et dicit: *Si quis sitit, veniat et bibat. Qui credit in me, sicut Scriptura dicit* ⁱ, *flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan. VII, 37-39). Atque, C ut magis posset esse manifestum quia non de calice sed de Baptismo illie loquitur Dominus, addidit

A Scriptura dicens: *Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant qui in eum credebant*. Per Baptisma enim Spiritus sanctus accipitur, et sic a baptizatis et Spiritum sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini pervenitur. Neminem autem moveat quod, cum de Baptismo loquitur Scriptura divina, sitire nos dicit et bibere, quando et Dominus in Evangelio dicat: *Beati esurientes et sitientes justitiam* (Matth. v, 6); quia quod avida et sitiienti cupiditate suscipitur, plenius et uberius hauritur. Sicut et alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur dicens: *Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dederò, non sitiet in æternum* (Joan. IV, 13, 14). Quo et ipsum Baptisma salutaris aquæ significatur ^k, quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur. Cæterum calix Domini in Ecclesia semper et silitur et bibitur.

IX. Nec argumentis plurimis opus est, frater charissime, ut probemus appellatione aquæ Baptisma significatum semper esse et sic nos intelligere debere ^l, quando Dominus adveniens Baptismi et Calicis manifestaverit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ, præceperit credentibus in Baptismo dari, calicem vero docuerit exemplo magisterii sui vini et aquæ conjunctione misceri. Calicem etenim sub die passionis accipiens, benedixit et dedit discipulis suis dicens: *Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis usque in diem illum quo vobiscum bibam novum vinum in regno Patris mei* (Matth. xxxvi, 28, 29). Qua in parte invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus ob

LECTIONES VARIANTES.

^a Prædicatur Lin. Bod. 1, 2. Ebor. NC. 1. Prædicetur NC. 2.

^b Possumus Bod. 1. Ebibere Lin. NC. 1.

^c Prius NC. 2.

^d In quem Bod. 2.

^e Cognoscetis veritatem Lam. Bod. Ebor. NC. 1.

^f Loca inaquosa Lam. Ebor. NC. 1.

^g Illis aquam Bod. 1, 2. Ebor. Lin. NC. 1.

^h Bibetis, plebs Bod. 1.

ⁱ Sicut scriptum est Lam.

^j Loquitur et dicit Lam.

^k Significatum Bod. 5.

^l Debemus NC. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

VIII.—*Præcanitur*. Bona est hand dubie lectio earum editionum quæ habet *præcanitur*. Mihi tamen visum est reponendam esse lectionem veterum editionum et tredecim veterum exemplarium. Sane codex sancti Albini habet *præcanitur*. Sed emendatum est antiquitus et positum *præcanitur*. In uno meo veteri scriptum esse *præcanitur*.

Prædicatur. Et hic quoque sequi placuit scripturam veterum editionum et veterum librorum nostrorum, quibus consentiunt etiam aliquot Anglicani. In Veronensi scriptum erat *prædicatur*.

Findetur. Quamvis sciam omnes editiones et omnes fere veteres libros habere *findetur*, facile prætulisset lectio nem Fuxensis, in quo scriptum est *scindetur*, quia in capite XLVIII. Isaie, ad quod respicit hic locus, legitur: *Aquam de petra produxit eis, et scidit petram, et fluxerunt aquæ*. At cum viderem in libro quoque primo *Testimoniorum*, cap. 42, scriptum esse *findetur*, non sum ausus mutare.

Beati esurientes. Ita omnes editiones et sex libri veteres, inter quos nomino Seguerianum, Recte profecto. Nam in libro in *Testimoniorum* cap. 11,

legitur: *Beati qui esuriunt justitiam*; ubi editio Anglicana monet scriptum esse in octo codicibus antiquis: *Beati esurientes et sitientes*. Admonendum tamen existimavi decem antiqua exemplaria istie præferre, *Beati sitientes et esurientes*.

IX.—*Hic est enim*. Hæc est lectio omnium fere veterum exemplarium. Tria tamen vetera et antiquæ editiones præferunt *Hoc est enim*. Quo etiam modo Nicolaus Faber in margine exemplaris sui editionis Pamelianæ adnotavit se legisse in vetustissima editione quam ipse habebat.

Novi testamenti. Vox *novi* deest in tredecim codicibus antiquis.

Novum vinum. Vox *vinum* deest in Evangelio Matthæi, apud Hieronymum in titulo questionis secundæ ad Hedibiam, in undecim codicibus antiquis, et in editionibus Manutii et Morelli. Deesse etiam constat in novem Anglicanis. Lectio vulgata, quæ habet *Cum illud bibam vobiscum novum in regno patris mei*, magis placuit Pamelio, qui testans est se eam invenisse in codice Alligemiensi. Apud Varronem, libro v de Lingua Latina: *Novum vetus vinum bibo*.

lulit ¹⁰⁷, et vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Unde apparet sanguinem Christi non offerri si desit vinum calici, nec sacrificium Dominicum a legitima sanctificatione celebrari nisi oblatio et sacrificium nostrum responderit passioni. Quomodo autem de creatura vitis novum vinum cum Christo in regno Patris bibemus, si in sacrificio Dei Patris et Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini Dominica traditione miscemus?

X. Beatus quoque apostolus Paulus, a Domino electus et missus et prædicator veritatis evangelicæ constitutus, hæc eadem in Epistola sua ponit dicens ^b: *Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit panem, et gratias egit ^c et fregit et dixit: Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Simili modo ^d et calicem, postquam cœnatum, est accepit dicens: Hic calix novum testamentum ^e est in meo sanguine. Hoc facite, quotiescumque biberitis, in meam commemorationem. Quotiescumque enim ederitis panem istum et calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat (I Cor. II, 23-26). Quod si et a Domino præcipitur ^f, et ab Apostolo ejus hoc idem confirmatur et traditur, ut quotiescumque biberimus, in commemorationem Domini hoc faciamus quod fecit et Dominus, invenimus ^g non observari a nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit nos quoque faciamus, et calicem Domini pari ^h ratione miscentes a divino magisterio non recedamus. Ab evangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse ⁱ, et eadem quæ magister docuit et fecit discipulos quoque observare*

et facere debere, constantius et fortius alio in loco beatus Apostolus i docet dicens: *Miror quod sic tam cito demutamini ^k ab eo qui vos vocavit ad gratiam, ad aliud evangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos conturbant et volunt convertere Evangelium Christi. Sed, licet aut nos aut Angelus de cœlo aliter annuntiet præterquam quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, et nunc iterum dico: Si quis vobis annuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit (Gal. I, 6-9).*

XI. Cum ergo neque ipse Apostolus neque Angelus de cœlo annuntiare possit aliter aut docere præterquam quod semel Christus docuit et Apostoli ejus annuntiaverunt, miror satis unde hoc usurpatum sit ut, contra evangelicam et apostolicam disciplinam, quibusdam in locis aqua offeratur in Dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cujus rei sacramentum nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus faciens mentionem dominici calicis et dicens: *Calix tuus inebrians perquam optimus ^l (Psal. XXII, 5).* Calix autem qui inebriat, utique vino mixtus est ^m: neque enim aqua inebriare quemquam potest. Sic autem calix Dominicus inebriat ut et Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed, quia ebrietas Dominici calicis et sanguinis non est talis qualis est ebrietas vini sæcularis, cum diceret Spiritus sanctus in Psalmo, *Calix tuus inebrians*, addidit *perquam optimus*, quod scilicet calix Dominicus sic bibentes inebriat ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritalem sapientiam redigat, ut a sapore isto sæculari ad intellectum Dei unusquisque respiceat, et quemadmodum vino isto

LECTIONES VARIANTES.

^a Dominum Bod. 3, 4. Ebor. NC. 1, 2. Lin.

^b Ponit et dicit Lam. Bod. 1, 2.

^c Gratias egit et Lam. Ebor. NC. 1, 2. Agens fregit et Oxon.

^d Similiter Lam.

^e Hic est calix novi testamenti Lam. Lin. Ebor.

^f Præcipitur Bod. 3.

^g Invenimus Bod. 1.

^h Calicem pari Bod. 1, 2, 3. Lam. Ebor NC. 1, 2. Lin.

ⁱ Non est Lam. Bod. 2.

^j Beatus Paulus docet Lin.

^k Transferimini NC. 2.

^l Quam peroptimum Oxon.

^m Mixtus sit oportet. Neque enim aqua sola Lin.

STEPH. BALUZII NOTE.

Offerri. Codex Monasteriensis addit aut et celebrari. Si desit vinum. Codex Fuxensis, nisi vinum calici misceretur.

X. — *Gratias egit.* Hæc est lectio omnium editionum quæ Pamelianam antecesserunt. Pamelius autem ex unico codice Camberonensi mutavit et edidit *gratias agens fregit*. Quo etiam modo nos scriptum vidimus in Eligiano et in Remensi sancti Dionysii. At cum omnes fere libri nostri veteres et etiam Anglicani præferant lectionem quam Pamelius rejecit, existimavimus illam esse revocandam. Sed sive hoc, sive alio modo legas, sensus est idem; adeoque retinenda erat vetus lectio.

Aliter annuntiet. In codice Seguieriano scriptum est *evangelizaverit*.

XI. — *Perquam.* Ita istic et paulo post scriptum est in octodecim exemplaribus nostris et in sex Anglicanis. Quo etiam modo legisse Joachimum Vadianum videre est in libro II Aphorismorum ejus de Eucharistia. Ita quoque habent editiones Pameliana antiquiores. Pamelius itaque omnium primus posuit *quam peroptimum*, alicui verisimile esse hanc esse geminam Cypriani lectionem. Sed ego puto illum in hoc errasse. *Perquam* etenim adverbium est quod emphasis causa præponi solet, et quo usus est Cy-

prianus Epist. III, pag. 8: *Perquam enim grave est, et in Epistola xxxi, pag. 43: Perquam enim nobis et invidiosum et onerosum videtur, etiam in editione Pamelii. Et ut exempla sumamus de sæculari litteratura, Cicero in libro II de Oratore dixit: Perquam optanda nobis varietas et incredibilis illa vis dicendi Carneadis. Valerius Maximus, lib. VII, cap. 4: Perquam optimo genere constitit. A. Gellius, lib. I, cap. 4: Antonius Julianus rhetor perquam fuit honesti atque amanti ingenii. Vide etiam Quintilianum, lib. VIII, in Proœmio, et c. 3, et lib. IX, c. 1. Dissimulandum interim non est usum me esse quatuor exemplaribus antiquis in quibus scriptum ¹⁶⁰ est *quam peroptimum*. Porro quod ait Pamelius Remboltum fuisse primum qui scripserit *perquam optimus*, id certe verum non est. Nam ea lectio habetur in editione Spirensi et in veteri Veneta, quæ multo antiquiores sunt ea quam Remboltus emisit.*

Redigat. Codex Fuxensis et unus Bodleianus, *reducat*. Unus meus et Monasteriensis, *ad spiritalem amorem redigat*.

Sapore. Diverse scribitur hic locus. In editionibus Pameliana antiquioribus, in novem libris nostris veteribus, in tribus Anglicanis, in Camberonensi quoque quem laudat Pamelius, legitur *sopore*. At *sapore* præferunt alia novem vetera exemplaria nostra et

communi meus solvitur et anima relaxatur et tristitia omnis exponitur, ita, epotato a sanguine Domini et poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, et fiat oblivio conversationis pristinae saecularis, et mæstum pectus ac triste, quod prius peccatis agentibus premebatur, divinae indulgentiae lætitia resolvatur; quod tunc demum potest lætificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur ¹⁰⁸ Dominicam teneat veritatem.

XII. Quam vero perversum est quamque contrarium ut, cum Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit (*Joan. 11, 7*), nos de vino aquam faciamus, cum sacramentum quoque rei illius admonere et instruere nos debeat ut in sacrificiis Dominicis vinum potius offeramus. Nam, quia apud Judæos defecerat gratia spiritalis, defecit et vinum: vinea enim Domini sabbath domus erat Israël (*Isa. v, 7*). Christus autem, docens et ostendens gentium populum succedere, et in locum quem Judæi perdididerant nos postmodum merito fidei pervenire, de aqua vinum fecit, id est, quod a l nuptias Christi et Ecclesiae, Judæis cessantibus, plebs magis gentium conflueret et conveniret ostendit. Aquas namque populos significare ^b in Apocalypsi Scriptura divina declarat dicens: *Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi et turbæ et gentes ethnicorum sunt et linguæ* (*Apoc. xvii, 15*). Quod scilicet perspicimus et in sacramento calicis contineri.

XIII. Nam, quia nos omnes portabat Christus, qui et peccata nostra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi ^c sanguinem Christi.

LECTIONES VARIANTES.

^a Et potato *Lam. Ebor.* Et potō *Ver. Bened.* Potans *Lin.* C Potus sanguinem *NC. 2.* Epoto *Oxon.*

^b Aquis... Significari *NC. 2.*

A Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei in quem credidit copulatur et jungitur. Quæ copulatio et conjunctio aquæ et vini sic miscetur in calice Domini ut commixtio illa non possit ab invicem separari. Unde et Ecclesiam, id est plebem in Ecclesia constitutam, fideliter et firmiter in eo quod credidit perseverantem, nulla res separare poterit a Christo quominus hæreat semper et maneat individua dilectio. Sic autem in sanctificando calice ^d Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam, si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur et adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale et cœleste perficitur. Sic vero calix Domini non est aqua sola aut vinum solum, nisi utrumque sibi miscetur, quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola aut aqua sola, nisi utrumque adunatum fuerit et copulatum et panis unius compage solidatum. Quo et ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus; ut, quemadmodum grana multa in unum collecta et commolita et commixta panem unum faciunt, sic in Christo, qui est panis cœlestis, unum sciamus esse corpus, cui conjunctis sit noster numerus et adunatus.

XIV. Non est ergo, frater charissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorundam consuetudinem, si qui in præteritum in calice Dominico aquam solam offerendam putaverunt. Quærendum est enim ipsi

^c Ostendit *Rigalt.*

^d Calicem *Lin. NC. 1, 2.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

duo laudata a Pamelio. Dubitatum autem fuisse olim quamnam modo scribendum esset colligi videtur ex uno libro meo vetere, in quo scriptum est *sopore* et supra lineam *vel sapore*. Prætulit autem Pamelius *sopore* ex conjectura olim sua, quam gavisus est invenisse se confirmatam auctoritate episcopi Aflingensis et Coloniensis.

Dominicam teneat veritatem. Codex Fuxensis, *Dominica mente teneat veritatem.*

XII. — Apud Judæos. Ista quæ statim sequuntur usque ad *de aqua vinum* desunt in libro Beccensi et in eorum loco ista posita sunt. Nam quæ apud Judæos offeriebantur spiritualem intellectum significabant. Quæ Judæi in veteri testamento offerebant, omnia nunc completa sunt, quia lex vetus umbra fuit. Postmodum Dominus in Novum Testamentum in *Cana Galilee coram Judæis de aqua*, etc.

Et turbæ. Ista non habentur in capite xvii Apocalypsis. Porro pro *et turbæ* codex Remensis sancti Dionysii habet *et tribus*.

XIII. — *Videmus in aqua.* Hæc verba, quæ certo non sunt Julii Pape, ex Julio tamen refert Eugenius IV in *Confessione missa ad Armenos* apud Odoricum Raynaldum an. 1439, § 15. At Regino, lib. 1, cap. 66, citat ex concilio Wormaciensi, cap 29, ubi exstat in canone quarto in editionibus conciliorum. Vide notas ad Reginonem, pag. 350.

Credentium plebs. Codex veronensis, *credentium plebi sanguini ejus in quem credidit copulatur et conjungitur.*

Et commolita. In codice Beccensi scriptum est, ut

commixtio illa non ab invicem separatur et unitas intelligatur Ecclesiae, id est plebis in Ecclesia constituta, si fideliter et firmiter in eo quod credidit perseveraverit, quam nulla res separare poterit ut nec ex eo quod minus erot semper maneat individua dilectione.

Individa dilectio. Hanc lectionem, quæ est optima, reperi in quatuordecim libris veteribus et in editione Pamelii, qui primus illam protulit. At editiones Mantii et Morellii et codex Beccensis habent *individua dilectione*. Veteres editiones et quatuor libri veteres, in *divina dilectione*. Ea lectio melior est quam ego retinui. Nam et in Epistola xvii, pag. 96: *Perseveret apud Dominum nostra dilectio.*

Nam si vinum. Puto Paschasium Radbertum, cum eo loco uteretur, Cypriani verba mutasse ut illa faceret sua. Sic enim posuit in capite xi libri de Corpore et Sanguine Domini: *Nam si vinum sine aqua offeratur, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si autem aqua sola, jam plebs videtur esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur et jungitur, tunc recte mysterium Ecclesiae spiritaliter perficitur.*

Cœleste perficitur. Reliqua istius epistolæ descripta non sunt in libro Beccensi.

Sanctificando. Duo libri nostri veteres et duo Anglicani præferunt *sacrificando*.

Grana multa. Infra, Epist. lxxvi, pag. 155: *Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum.*

Et commolita. Hæc desunt in excerptis Flori, exstant tamen in codice Seguiriano.

quem sint secuti. Nam, si in sacrificio quod Christus obtulit, non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire et facere oportet quod Christus fecit et quod faciendum esse mandavit, quando ipse in Evangelio dicat: *Si feceritis quod mando vobis, jam non dico a vos servos, sed amicos* (Joan. xv, 14, 15). Et quod Christus debeat solus audiri, Pater etiam de cœlo contestatur dicens: *Hic est filius meus dilectissimus in quo bene sensi, ipsum audite* (Matth. xvii, 5). Quare, si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid alius ante nos faciendum esse putaverit, sed quid qui ante omnes est Christus prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem, cum per Esaiam prophetam Deus loquatur et dicat: *Sine causa autem colunt me, mandata et doctrinas hominum docentes* (Isa. xxix, 13). Et iterum Dominus in Evangelio hoc idem repetat dicens: *Rejecit mandatum Dei, ut traditionem vestram statueretis* (Marc. vii, 15). Sed et alio in loco ponit et dicit: *Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, et sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cœlorum* (Matth. v, 19). Quod si nec minima de mandatis Dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum Dominicæ passionis et nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere, aut in aliud quam quod divinitus institutum sit humana traditione mutare? Nam, si Jesus Christus Dominus et Deus noster ipse est summus sacerdos Dei Patris, et sacrificium Patri se ipsum primus obtulit, C

et hoc fieri in sui commemorationem præcepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod Christus fecit imitatur, et sacrificium verum et plenum tunc offert in Ecclesia Deo Patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse.

XV. Cæterum omnis religionis et veritatis disciplina subvertitur, nisi id quod spiritualiter præcipitur fideliter reservetur, nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit et a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus et cruore confundi. Porro autem Dominus in Evangelio dicit: *Qui confusus me fuerit, confundetur eum Filius hominis*. (Marc. viii, 38). Et Apostolus quoque loquitur dicens: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem* (Gal. i, 10). Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere?

XVI. An illa sibi aliquis contemplatione blanditur, quod, etsi mane aqua sola offerri videtur, tamen, cum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus. Sed cum cœnamus ad convivium nostrum plebem convocare non possumus, ut sacramenti veritatem fraternitate omni præsentem celebremus. Atenim non mane, sed post cœnam, mixtum calicem obtulit Dominus. Numquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mixtum calicem frequentandis

LECTIONES VARIANTES.

^a Non dicam Lam. Bod. 1, 2. NC. 2. Ebor.

^b Dilectus Bod. 2. Ebor. NC. 1, 2.

^c Nam Jesus Bod. 1.

^d Ipse summus Bod. 1.

^e Deo patri seipsum obtulit Lam. Ebor. NC. 1.

^f Commemoratione Bod. 1, 2. Lin. Ebor. NC. 1, 2.

^g Specialiter percipitur et fideliter observatur Val.

^h Confusus me fuerit, coram hominibus confundet eum Bod. 2. NC. 1. Ebor.

XIV.—*Si solus Christus*. Citat hunc locum Gratianus dist. 8, cap. *Si solus*, cap. *Si consuetudinem*, et cap. *Consuetudo*. Ad locum autem istum Cypriani, ubi dicit solum Christum audiendum esse, Joannes cardinalis de Turrecremata ait vocem *solus* non excludere papam vel prælatos vel alios doctores aut prædicatores bonos, sed tantum antichristos, id est contrarios Christo, qui contraria prædicant.

Alius ante nos. Ita scriptum reperimus in septem codicibus antiquis. Veteres editiones, etiam Manutiana et Morelliana, quod alius ante nos. Ita etiam codex Thuanus et Carnotensis et duo libri veteres laudati in editione Pameliiana. In Fuxensi scriptum est *alius aliquid ante*, in Turonensi *aliud aliquid*, in Corbeicensi *alius aliquid*.

Neque enim. Codex Monasteriensis, nec alterius hominis consuetudinem sequi quemquam oportet.

Traditione mutare. Unus codex regius habet *ratione precipitare*.

XV.—*Redoleat sanguinem*. Postea codex Corbeiensis addit, *flagrantem ab infideli conscientia odor umbris matutinis fuerit agnitus et cognoscatur esse Christianus dum nos sanguine Christi confundimur*. Quod ego miror animadversum non fuisse a Rigaltio. Hanc additionem inveni etiam in codice Turonensi et in Fuxensi. Sed non habetur in Seguieriano omnium vetustissimo. Hieronymus in Epistola ad Nepotianum de Vita Clericorum: *Nunquam vinum redoleas, ne audias illud philosophi: Hoc non est osculum porrigere, sed vinum propinare*. Tertullianus in Apologetico: *Adcirco et os-*

cula propinquis offerre etiam necessitas erat, ut Spiritu judicaretur. At nunc in feminis præ vno nullum liberum est osculum. Respicit ad mores Romanarum mulierum, quibus non licebat bibere vinum, ut docent Plinius, lib. xiv, c. 13, et A Gellius, lib. x, cap. 23. De Moribus autem Christianorum, de quibus agitur in hoc Cypriani loco, vide Petavii animadversiones ad Epiphanium, pag. 265; et Josephum Vicecomitem, lib. ii de Missæ Ritibus, pag. 256.

Qui confusus. Ita plerique libri veteres. At in uno Remigiano, in Divionensi, et in Gratianopolitano legitur: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebitur eum filius hominis*. Sic etiam in Pithœano nisi quod illic legitur *confundet pro confitebitur*. At in libro de Lapsis, p. 190, scribit: *Qui me confusus, etc.* Vide Pamelii notas ad hunc locum.

XVI.—*Dominicum celebrare*, id est sacrificia divina offerre, sacrificare, ut recte explicat Pamelius. Alibi Dominicum significat Ecclesiam in quam Christiani conveniebant ad celebranda mysteria. Vide Baronium, ad diem 25 Decembris, Cardinalem Bonam, lib. i, cap. 5 et 19 *Resum Liturgicarum*, et glossarium Latinum Cangii. Acta martyrum Donastistarum in libro ii, Miscellaneorum nostrorum, pag. 66: *An nescis, Satanas, in Dominico Christianum et in Christiano Dominicum constitutum?* Aliud videtur esse Dominicum in Epistola falsa synodi Nicænæ ad Sylvestrum Papam edita in collectione Merlini.

Post cœnam. Vide Durantum lib. ii, cap. 51 de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ.

dominicis offeramus? Christum offerre oportebat circa vesperam dici, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum et vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: *Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam (Exod. xii, 6)*. Et iterum in Psalmis: *Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Psal. cxi, 2)*. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus.

XVII. Et quia passionis ejus mentionem in sacrificiis omnibus facimus (passio est enim Domini sacrificium quod offerimus), nihil aliud quam quod ille fecit facere debemus. Scriptura enim dicit: *Quotiescumque enim ederitis panem istum et calicem istum biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat (I Cor. ii, 26)*. Quotiescumque ergo calicem in commemorationem Domini et passionis ejus offerimus, id quod constat Dominum fecisse faciamus. Et viderit, frater charissime; si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit et tenuit quod nos Dominus facere exemplo et magisterio suo docuit, potest simplicitati ejus de indulgentia Domini venia concedi. Nobis vero non poterit ignosci, qui nunc a Domino admoniti et instructi sumus ut calicem Dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus; et de hoc quoque ad collegas nostros literas dirigamus, ut ubique lex evangelica et traditio Dominica servetur, et ab eo quod Christus et docuit et fecit non recedatur.

XVIII. Quæ ultra jam contemnere et in errore pristino perseverare, quid aliud est quam incurrere in objurgationem ¹¹⁰ Domini increpantis in Psalmo et dicentis: *Ad quid exponis justificationes meas et assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, et abjecisti sermones meos retro. Si videbas furem, concurrebas ei, et inter mæchos particulam ponebas (Psal. xlix, 16-18)*. Exponere enim justificatio-

nes et testamentum Domini, et non hoc idem facere quod fecerit Dominus, quid aliud est quam sermones ejus abjicere et disciplinam Dominicam contemnere, nec terrena sed spiritalia furtiva et adulteria committere, dum quis de evangelica veritate furatur Domini nostri verba et facta, corrumpit atque adulterat præcepta divina? Sicut apud Hieremiam scriptum est: *Quid est, inquit, paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea unusquisque a proximo suo, et seducunt populum meum in mendaciis suis et in erroribus suis (Hier. xxiii, 28, 30, 32)*. Item apud eundem alio loco: *Et mæchata est, inquit, in lignum et lapidem ^a, et in his omnibus non est reversa ad me (Hier. ix, 10)*. Quid furtum et adulterium ne in nos etiam cadat cavere sollicite et timide ac religiose observare debemus. Nam, si sacerdotes Dei et Christi sumus, non invenio quem magis sequi quam Deum et Christum debeamus, quando ipse in Evangelio maxime dicit: *Ego sum lumen sæculi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit ^b in tenebris, sed habebit lumen vitæ (Joan. viii, 12)*. Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi et præcepta ejus observare debemus, quia et ipse in alio loco, mittens Apostolos, dixit: *Data est mihi omnis potestas in celo et in terra. Itaque et docete omnes Gentes, tingentes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcumque præcepi ^c vobis (Matth. xxiii, 18-20)*. Quare si in lumine Christi ambulare volumus, a præceptis et monitis ejus non recedamus, agentes gratias quod, dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quod simpliciter erravimus. Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus et larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat.

XIX. Religioni igitur nostræ congruit et timori et

LECTIONES VARIANTES.

^a De ligno et lapide NC. 2.

^b Non ambulat Ebor.

^c Mandavi NC. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XVII. — *Scriptura enim*. Undecim libri veteres, et in his Segnerianus, omnia mentione panis, ita referunt hunc locum: *Scriptura enim dicit ut quotiescumque calicem in commemorationem Domini et passionis, etc.*

Et viderit. Rursum hic locus ostendit audaciam, negligentiam et oscitantiam veterum librorum. Quidam enim libri veteres habent *et viderit, alii, et videris, sed vide, sed videris, sed videamus*. Aliquas enim harum lectionum falsas esse necesse est.

XVIII. — *Increpantis*. Quatuor antiqui codices ita distinguunt, *objurgationem Domini. Increpantis vox est in Psalmo*.

Concurrebas ei. Sic etiam Epist. lxxii, pag. 120, ubi locus iste refertur, Tertullianus in libro de Spectaculis et quidam libri veteres habent *concorrebas cum eo*. Quo etiam modo legitur in Epistola Siricii Papæ ad Himerium. Quidam alii simul *currebas cum eo*. Quam lectionem Pamelius ait se invenisse in codice Affligemensi et in Coloniensi.

Particulam. In quibusdam exemplaribus antiquis, legitur *portionem*. Quo etiam modo scriptum est in Epistola Lxviii, et in Epistola Siricii.

Ad Prophetas. In duobus libris veteribus scriptum

est *pseudoprophetas*. Quod fortassis est melius. Nam Cyprianus in libro de Unitate Ecclesiæ, pag. 197, referens alium locum ex eodem capite Hieremice legitur dixisse: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum*.

Lumen sæculi. Retinui hanc lectionem, quia illam inveni in sexdecim codicibus antiquis. Alioqui prevaluissent eam quæ habet *lux mundi*, quam et veteres editiones et quinque libri veteres exhibent, nisi quod in Carnotensi scriptum est *mundi vel sæculi*. *Κόσμος* enim, quod est in Græco, significat proprie mundum. Unde et Græci, inquit Tertullianus in Apologetico, *nomen mundo Κόσμος accommodaverunt*. Ita etiam sanctus Hilarius, in libro 1 de Trinitate. Plinius, lib. ii, cap. 4: *Nam quem Κόσμος Græci nomine ornamentum appellaverunt, eum et nos a perfecta absolutaque elegantia mundum*. Vide Ludovicum ¹⁸⁸ Cælium Rhodiginum, lib. i, cap. 5. Quamquam verum est scriptores ecclesiasticos sæpe usurpare sæculum pro mundo.

Tingentes. Quinque libri veteres et Affligemensis a Pamelio laudatis habent *baptizantes*, eodem sensu. Sic placuit librariis mutare pro arbitrio suo dictiones sancti Cypriani.

ipsi loco atque officio sacerdotii nostri, frater charissime, in Dominico calice miscendo et offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem, et quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino monente, corrigere; ut, cum in claritate sua et majestate cœlesti venire cœperit, inveniatur nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

EPISTOLA LXIV.

(Erasm., 1, 7. Pamel., Rigalt., Baluz., LXIV. Pariss., LXIII. Oxon., Lips., LXV.)

AD EPICTETUM ET PLEBEM ASSURITANORUM, DE FORTUNATIANO QUONDAM EORUM EPISCOPO.

ARGUMENTUM. — *Monet Epictetum et plebem Assuritanorum ut Fortunatianum, quondam episcopum, sed lapsum, ad episcopatum redire non permittant; tum aliis de causis, tum quod statutum esset ne episcopi lapsi ad priorem gradum admitterentur.*

I. Cyprianus Epicteto fratri et plebi Assuras a consistenti salutem. Graviter et dolenter motus sum, fratres charissimi, quod cognoverim Fortunatianum quondam apud vos episcopum post gravem lapsum ruinæ suæ pro integro nunc agere velle et episcopatum sibi vindicare cœpisse. Quæ res contristavit me, primo propter ipsum, qui miser, vel diaboli tenebris in totum exceccatus, vel quorundam sacrilega persuasione deceptus, cum debeat satisfacere et ad Dominum exorandum diebus ac noctibus lacrymis et ¹¹¹ orationibus et precibus incumbere, audet sibi adhuc sacerdotium quod prodidit vindicare, quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit, aut non majorem in se iram et indignationem Domini in die iudicii provocet, qui, cum fidei et virtutis dux fratribus esse non potuerit, perfidiæ et audaciæ et teme-

ritatis magister existat, et qui non docuit fratres in prælio fortiter stare, doceat eos qui victi et prostrati sunt nec rogare, cum Dominus dicat: *Illis sudistis libamina, et illis imposuistis sacrificia; super hæc omnia ergo a non indignabor? dicit Dominus (Isa. LVII, 6)*. Et alio loco: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli (Exod. XXII, 19)*. Item Dominus denuo loquitur et dicit: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, et curvatus est homo et humiliatus est vir, et non laxabo illis (Isa. II, 8, 9)*. In Apocalypsi quoque legimus iram Domini comminantis et dicentis: *Si quis adorat bestiam et imaginem ejus, et accipit notam in fronte sua et in manu, bibet et ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, et punietur igne et sulphure sub oculis sanctorum Angelorum et sub oculis Agni, et fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet, nec habebunt requiem die ac nocte qui adorant bestiam et imaginem ejus (Apoc. XIV, 9-11)*.

II. Cum ergo hæc tormenta, hæc supplicia in die iudicii Dominus comminetur iis qui diabolo obtemperant et idolis sacrificant, quomodo se putat posse agere pro Dei sacerdote qui obtemperavit et servivit diaboli sacerdotibus? aut quomodo putat manum suam transferri posse ad Dei b sacrificium et precem Domini quæ captiva fuerit sacrilegio et crimini, quando in Scripturis divinis Deus ad sacrificium prohibeat accedere sacerdotes etiam in leviori crimine constitutos, et in *Levitico* dicat (XXI, 17): *Homo in quo fuerit vitium et macula non accedet offerre dona Deo*. Item in *Exodo* (XIX, 22): *Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus*. Et iterum: *Et cum c accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur (Ibid. XXIX, 43)*. Qui ergo

LECTIONES VARIANTES.

a Asturas *Lin. Thu. Foss. Corb.*

b Dei deest in *Corb.*

c Qui accedunt *Bod. 1, 2. Lan. Ebor. N.C.1, 2. Lin.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XIX.—*Opto te*. Vetns Remigianus: *Semper vale in Deo Domino, frater charissime*.

EMIST. LXIV. — I. *Epicteto*, episcopo Assuritano in provincia proconsulari. Illi in ea cathedra successisse Victorem liquet ex concilio Carthaginiensi sancti Cypriani. In concilio Bagaensi damnatus est Prætextatus episcopus Assuritanus, in ejus loco Donatista posuerunt Rogatum; in Collatione Carthaginiensi inter Catholicos et donatistas adfuit Evangelus, episcopus ecclesiæ Assuritanæ Catholicus.

Fratres charissimi. Tres libri veteres præferunt *frater charissime*. Quæ lectio potest esse bona. Quippe epistola scripta est ad episcopum et plebem, et potuit Cyprianus eo modo scribere quo scripsisse reperitur *Epist. LVII, ad Cornelium*: quæ cum scripta sit ex æquo ad Cornelium et ad omnem Ecclesiam Romanam, tamen inquit *Cognovimus frater charissime*, et mox stylum convertit Cyprianus ad omnes, qui propterea fratres charissimi vocantur paulo post. Ea discrepantia lectionum in Cypriano videtur orta esse ex notis. Nam anidmavertit *frater charissime* et *fratres charissimi* quandoque ita scribi in antiquis codicibus F. K. et FF. CC. eo modo quo *dilectissimi* vidi sæpe scriptum DD.

Fortunatianum, quem apostasia dejecerat ab episcopatu, cum sacrificasset idolis. Unde in *codice sancti Ar-*

nulphi, cum scriptum fuisset *ap episcopum* scriptum est supra lineam *apostatum* eadem, ut videtur, manu. Propterea ergo Cyprianus eum ait quondam episcopum fuisse, nunc non esse. Similem loquendi modum adnotavimus in *Epistola LX, p. 97*, de Victore quondam presbytero. *Quod prodidit*. Codex sancti Arnulphi *perdidit*.

Fidei et virtutis. Quamvis hæc lectio, quam et veteres editiones et duodecim libri veteres præferunt, sit optima, silere tamen non debeo editionem Morelianam et quinque libros veteres habere *virtutis et fidei*.

II. — *Diaboli sacerdotibus*. Codex Fuxensis, *diabolo aut sacerdotibus ejus*.

Sacrilegio et crimini. Codex Gratianopolitanus, *que capti fuerat sacrilegio et crimine*. Corbeiensis, *sacrilegiorum et criminum*. Quæ lectio videtur esse melior, si vox *captiva* retineatur. Hieremie cap. XLIX, *captivos filiorum Annon*. Neque enim dicitur servus domino, sed servus domini. Hinc apud Ciceronem servi legum, seditionum, cupiditatum. Idem dicendum de captivis, qui sui juris non sunt.

Ad altare sancti. Ita omnes fere libri veteres, etiam Anglicani, et editiones omnes ante Erasmicam, in qua legitur *ad altare sanctum*. Quamquam hanc quoque lectionem præferunt duo libri veteres. Rigaltius, ommissa voce *altare*, posuit *ad sanctum*, auctoritate, ut ipse ait, *codicis Veronensis*, quod ego tamen non in-

gravia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt, nec ullam in conspectu ejus precem pro fratribus facere, quando in Evangelio scriptum sit: *Deus peccatorem non audit; sed si quis a Deo coluerit et voluntatem ejus fecerit, illum audit* (Joan. ix, 34). Quamvis sic quorundam pectora tenebrarum ingruentium^b profunda caligo cæcaverit, ut de præceptis salubribus nihil lucis admittant, sed se mel a recto limite veri itineris aversi, per præceps et per abruptum^c criminum suorum nocte atque errore rapiantur.

III. Nec mirum si consilia nostra aut Domini præcepta nunc abnuunt qui Dominum negaverunt: stipes et oblationes et lucra desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant; et cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam superstitè nuper in dies cruditate ructabant, nunc manifestissime comprobantes nec ante se religioni, sed ventri potius et quæstui profana cupiditate servisse. Unde et ipsam venisse perspicimus et credimus de Dei exploratione censuram, ne apud altare consistere et contrectare ulterius perseverarent pudorem incesti, fidem perfidi, religionem profani, divina terreni, sancta sacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta et contagia fratrum denuo redeant, omnibus viribus execu-

bandum est, et omni vigore nitendum ut quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere pro sacerdote^d conentur qui ad mortis extrema dejecti, ultra lapsos laicos^e ruinæ majoris pondere proruerunt.

IV. Si vero apud insanos furor¹¹² insauabilis perseveraverit, et, recedente Spiritu sancto, quæ cœpit cæcitas in sua nocte permanserit, consilium nobis erit singulos fratres ab eorum fallacia separare, et, ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere, quando nec oblatio sanctificari illis possit ubi Spiritus sanctus non sit, nec cuiquam Dominus per ejus orationes et preces prosit qui Dominum ipse violavit. Quod si Fortunatianus, aut inmentor criminis sui per diaboli cæcitate, aut minister et servus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem, in hoc suo furore permanserit, vos quantum potestis elaborate, et in hac caligine diaboli sævientis fratrum mentes ab errore revocate, ne alienæ dementiae facile consentiant, ne se desperatorum delictis participes faciant, sed teneant integri salutis suæ et integritatis conservatæ a se et custodiæ perpetuum tenorem.

V. Lapsi vero magnitudinem delicti sui cognoscentes, a deprecando Domino non recedant, nec Ecclesiam catholicam, quæ una et sola est a Domino constituta, derelinquant; sed, satisfactionibus im-

LECTIONES VARIANTES.

^a Si qui Oxon.

^b Irruentium *Lin. NC. 1.*

^c Abrupta *Bod. 1.*

^d Agere sacerdotem *Lin.*

^e Lapsus laicos *Oxon.*

^f Consecrata *Ver.*

STEPH. BALUZI NOTÆ.

veni in margine exemplaris mei editionis Manutianæ, et lectionem illam ait esse rectissimam, non animadvertens hunc eundem locum infra Epist. lxxviii, pag. 447 et Epist. lxxii, pag. 129 editum à semetipso fuisse eodem omnino modo quo ego istic restitui. Is qui scripsit codicem Fuxensem posuit ad altare Domini, quod confirmat emendationem nostram. Ait autem Pamelius reperire se non potuisse quem Scripturæ locum citet Cyprianus. Goulartius vero ait alludere eum ad varia Mosis dicta in Exodo, præsertim de sacerdotum altari Jehovæ inservientium officio. Recte profecto. Nam locus iste sumptus est ex capite xxviii Exodi secundam versionem Septuaginta interpretum. In editione nostra Vulgata sacræ Scripturæ legitur: *Vel quando appropinquant ad altare ut ministrent in sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur.* Versio qua sanctus Martyr usus est dilucidior est et facilior ad intelligendum sensum hujus loci. Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos legebat, *cum accedunt ministrare sancta.* Quæ lectio multum accedit ad eam quæ citatur ex codice Veronensi.

Quorundam pectora. Codex Gratianopolitanus, quosdam peccatores.

III.—¹⁰³ *Cruditate.* Hieronymus in Epistola ad Rusticum moachum, *erumpentem cruditatem, quæ patens libidinum est.* Salvianus lib. iv, cap. 5, *cruditate, distenderis,* ubi codex Corbeiensis habet *crudelitate;* lib. vii, cap. 16, *alios cruditate distentos,* ubi eodex Colbertinus habet *crudelitate.* Et apud Avitum Viennensem Epist. lxxxv, *gentium distantia cruditatem.* Pro quo in codice Viennensi Marnæsii scriptum est *crudelitate.* Crudelitatem itaque et cruditatem antiqui librarii quandoque commutabant.

Ad altaris impiamenta. Hic in primis locus ostendit audaciam et inscitiam veterum librariorum. Codices

enim Fuxensis, Metensis, sancti Arnulphi, et Gratianopolitani habent *impia mente,* Monasteriensis *amplas mentes;* Divionensis et unus Remigianus *per simplis mentes* unus meus vetus, *per simplicia merita.* Quarum lectionum nulla bona est. Sex Anglicani habent *ad altaris sanctificationem impia mente accedunt,* ubi vox *sanctificationem* addita videtur a librario non intelligente quod scribebat.

Impiamenta. Festus Pompeius: *impiatus, sceleratus.* Vocabulum deductum a verbo *impio,* quod significat committere crimen adversus pietatem. Unde apud Plautum *Rudente* legitur: *Si erga parentem aut deos impiavi;* quod interpretes exponunt ac si Plautus dixisset: *Si impius fui erga parentes.* Apuleius, lib. 1 *Metamorphoscon:* *Ut adhuc credam cruore me esse humano aspersum atque impiatum,* et lib. 11, *Habetis itaque reum tot cædibus impiatum.* Contra dicebant etiam Plautum. Plinius lib. xxv, cap. 4: *Hæc evulsa scrobem replevi vario genere frugum religio est ad terræ piamentum,* et cap. 9; *Favis ante et melle terræ ad piamentum datis;* lib. xxxvii, cap. 1, *satis piamenti in unius gemmæ voluntario damno videretur.* PIARE vetus verbum est quod invenitur apud Plautum, Horatium, Senecam, alios. Significat autem purgare vel expiare.

Et omni vigore nitendum. Cum ista exstent in omnibus antiquis editionibus, in omnibus codicibus nostris et in Anglicanis, mirum est excidisse in Rigaltiana. Reinhartus et Angli reposerunt.

IV.—*Sed teneant.* In uno codice regio legitur, *sed teneant integri salutis suæ tenorem et integritatis conservent et custodiant perpetuum vigorem.* Melius in codice sancti Arnulphi, *salutis suæ tenorem et integritatis conservatæ a se et custodiæ perpetuum vigorem.* Atque ita reponendum esse puto. In Gratianopolitano desunt hæc, *integri salutis suæ tenorem.*

morantes et Domini misericordiam deprecantes, ad A
Ecclesiam pulsant, ut recipi illic possint ubi fuerunt,
et ad Christum redeant, a quo recesserunt. Nec au-
diant eos qui se fallaci^a et mortali seductione de-
cipiunt, cum scriptum sit: *Nemo vos decipiat inanibus*
verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contuma-
ciæ. Nolite ergo esse participes eorum (Ephes. v, 6, 7).
Ergo contumaces et Deum non timentes et ab Ecclesia
in totum recedentes nemo comitetur. Quod si quis
impatiens fuerit ad deprecandum Dominum qui of-
fensus est, et nobis obtemperare noluerit, sed des-
perat et perditos seentus fuerit, sibi imputabit^b
cum iudicii dies venerit. Quomodo enim deprecari in
die illo Dominum poterit qui et ante hoc Christum et
nunc quoque Ecclesiam Christi negavit et, episcopis
sanis et integris et viventibus non obtemperans, comi-
tem se et participem morientibus præbuit? Opto vos,
fratres charissimi ac desiderantissimi, semper bene
valere.

EPISTOLA LXV.

(Erasm., iii, 9. Pamel., Rigalt., Baluz., LXV. Pariss., LXIV.
Oxon., Lips., iii.)

AD ROGATIANUM, DE DIACONO QUI CONTRA EPISCOPUM
CONTENDIT.

ARGUMENTUM. — Rogatianum episcopum monet Cy-

LECTIONES VARIANTES.

^a Qui se falsa *Bod.* 1. *NC.* 2.

^b Imputabitur *Lam. NC.* 1. *Bod.* 2. *Ebor.*

prianus, ut diaconi superbiam qui illum contumeliis
exacerbaverat coerceret, et audaciæ suæ pœnitentiæ
agere cogat, ea occasione denuo repetens quæcumque
de sacerdotali sive episcopali potestate supra dicta
sunt Epistola LX. Quo autem tempore scripta sit,
non satis constat, nisi quod in eadem synodo scriptam
cum sequenti, initium utriusque epistolæ simile per-
suadet.

I. Cyprianus Rogatiano fratri salutem. Graviter et
dolenter commoti sumus ego et collegæ mei qui præ-
sentes aderant, frater charissime, lectis litteris tuis,
quibus de diacono tuo conquestus es quod, immemor
sacerdotalis loci tui et officii, ac ministerii sui oblitus,
contumeliis et injuriis suis te exacerbaverit. Et tu
quidem honorifice circa nos et pro solita tua humili-
tate fecisti, ut malles de eo nobis conqueri, cum, pro
episcopatus vigore et cathedræ auctoritate, haberes
potestatem qua posses de illo statim vindicari, certus
quod collegæ tui omnes gratum^c haberemus quod-
cumque circa diaconum tuum contumeliosum sacerdo-
tali potestate fecisses, habens circa huiusmodi ho-
mines præcepta divina, cum Dominus Deus in Deute-
ronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia*
ut non exaudiat sacerdotem aut iudicem, quicumque fue-
rit in diebus illis, morietur homo ille, et omnis populus

STEPH. BALUZII NOTÆ.

V. — *Fallaci et mortali.* Ita Erasmus et quatuor libri
veteres. At vetustiores editiones et quatuor item libri
veteres habent *falsa et mortali seductione.*

Seductione. Ita reponendum esse permotus sum
auctoritate veterum editionum et omnium fere veter-
um librorum. Nam vocem *circumventione*, quam
Erasmus inexit, non reperi nisi in tribus antiquis
codicibus. Angli testantur illam non fuisse in suis.

Desiderantissimi. Ista, quæ exstant in undecim co-
dicibus antiquis et in antiquis editionibus, quæ vero
Erasmus expunxit, ac postea alii omiserunt, ego
restitui, eam etiam ob causam quod scio Cyprianum
frequenter ea formula usum esse in scribendo. Præ-
ter auctoritatem veterum exemplarum sancti Cypri-
ani, in quibus semper vidi scriptum *desiderantissimi*,
exstat apud Sponium pag. 208, inscriptio vetus quæ
sic etiam habet. Item apud Julium Capitolinum in
Albino, *fratri amatissimo et desiderantissimo.* In edi-
tionibus Epistoliarum sancti Leonis Pape *ad Euty-
chem* legitur: *Dilectissimo filio Eutychemi.* At in codici-
bus Rustici diaconi legitur *Desiderantissimo filio Eu-
tychi*; et in calce pro *dilectissime fili* legitur *fili de-
siderantissime*, ut monui in mea Conciliorum editione
pag. 1044. Ibidem pag. 1514, legi *desiderantissimis*,
in Epistola Cyrilli *ad Monachos* edita in actis concilii
quinti, ubi vulgo scriptum est *desiderantissimis.* Et sane
cum ista vox descendat a participio *desiderans*, necesse
est ut scribamus *desiderantissimus.* Benedictini
nostri ita interdum scripserunt in sua editione Ope-
rum sancti Augustini.

Epist. LXV. — Hanc Epistolam fere totam integram
exscripsit et suam fecit Goffridus abbas Vindocin-
ensis lib. iv, Epist. xxii, scribens *ad Amblardum* abbatem
sancti Martialis Lemovicensis, mutatis mutandis. Nam
quæ istic de diacono superbo dicuntur, ea Goffridus³⁸³
transtulit ad monachum contumacem et contumeliosum

C in abbatem suum. Alterius diaconi superbi vocati
Maximiani mentio est apud Augustinum in libro de
Correctione Donatistarum, cap. 4, et in Epistola *ad*
Bonifacium comitem.

De diacono. Retinimus hanc inscriptionem, quam
et veteres editiones præferunt et omnes fere libri
veteres. Quidam habent *de diacono* tantum, alii *de*
diacono ejus, alii denique *de diacono contumaci.*

I. — *Rogatiano.* Episcopo Novensi in Mauritania. In-
terfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Collationi
Carthaginensi inter Catholicos et Donatistas adfuit
Felix episcopus Novensis Catholicus. Alia fuit Nova
in Mœsia secunda, cujus episcopus Petrus nominatur
in codice encyclo cap. 19, in editione nostra;
cap. 12, in editione Harduini, qui sequi voluit nos-
tram, sed turbavit ordinem institutum ab eo qui pri-
mus collegit Epistolas in codice encyclo contentas.
Et tamen sciebat me conquestum esse de iis qui Roma-
næ Conciliorum editioni præferunt quod mutas-
sent ordinem veterem contra mentem ejus qui colle-
git Epistolas encycloas.

Collegæ mei. Angli, qui vocem *mei* legebant in
suis codicibus manuscriptis, illam tamen omiserunt
in sua editione. Quod cur ita fecerint divinare non
potui, nisi quod puto illos, ut sæpe alias, voluisse
retinere lectiones editionis Rigaltianæ. Agnoscere ta-
men facile poterant erratum istic esse in editione
illa, indicante etiam errorem Epistola sequenti, in
cujus initio scriptum est: *Graviter commoti sumus ego*
et collegæ mei qui præsentibus aderant. Cæterum vocem
a Rigaltio et Anglis omissam præferunt omnes editio-
nes antiquæ, xviii libri nostri veteres, et etiam
quidam Anglicani. Itaque si deest in aliquibus, qui
sane sunt pauci, existimandum est id evenisse per
indiligentiam et oscitantiam libroriorum.

De diacono tuo. Si lectio libri Lamonianiet alius cum

audierit timebit, et non agent impie etiam nunc (Deut. xvii, 12). Et ut sciamus hanc Dei vocem^a cum vera et summa maiestate ejus a processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cum adversus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore et Dathan et Abiron, auti sunt superbisse et cervicem suam extollere et sacerdoti praeposito se adaequare, hiatu terrae absorpti ac devorati, poenas statim sacrilegæ audaciæ persolverunt. Nec soli illi, sed et cæteri ducenti quinquaginta qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpente a Domino igne consumpti sunt, ut probarentur sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. In libro quoque Regnorum, cum Samuel sacerdos a Judæorum populo ob seculatum, sicut tu modo, contemneretur, exclamavit iratus Dominus et dixit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt* (I Reg. viii, 7). Et ut hoc ulcisceretur, excitavit eis Saul regem, qui eos injuriis gravibus affligeret, et per omnes contumelias et poenas superbium populum calcaret et premeret, ut contemptus sacerdos de superbo populo ultione divina vindicaretur.

II. Sed et Salomon in Spiritu sancto constitutus testatur et docet quæ sit sacerdotalis auctoritas et potestas, dicens: *Ex tota anima tua time Deum, et sacerdotes ejus sanctifica*. Et iterum^b: *Honora Deum ex tota anima tua, et honorifica c sacerdotes ejus* (Eccli. vii, 29, 31). Quorum præceptorum memor beatus apostolus Paulus, secundum quod in Actibus Apostolorum legimus, cum ei diceretur: *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo, respondit et dixit d*: *Nesciebam, fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices* (Act. xxiii, 4). Dominus etiam noster ipse Jesus Christus, rex et iudex et Deus

noster, usque ad passionis diem servavit honorem pontificibus et sacerdotibus, quamvis illi nec timorem Dei nec agnitionem e Christi servassent. Nam, cum leprosum emundasset, dixit illi: *Vade, et monstra te sacerdoti, et offer donum* (Matth. viii, 4). Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit, sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item sub ictu f passionis cum alapam accepisset, et ei diceretur, *Sic respondes pontifici*, nihil ille contumeliose locutus est in personam pontificis, sed magis innocentiam suam tuitus est dicens: *Si male locutus sum, exprobra s de malo. Si autem bene, quid me cædis* (Joan. xviii, 23)? Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter ut nos humilitatis ac patientiæ habereque exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitime et plene honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit.

III. Meminisse autem diaconi debent quoniam Apostolos, id est episcopos et præpositos, Dominus elegit, diaconos autem, post ascensum Domini in cælos, Apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et Ecclesie ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui episcopos facit, possunt et contra nos audere diaconi, a quibus fiunt. Et ideo oportet diaconum^b de quo scribis agere audaciæ suæ pœnitentiam, et honorem sacerdotis agnoscere et episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hæc sunt enim initia hæreticorum et ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi et ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. Quod si ultra te contumeliis

LECTIONES VARIANTES.

^a Ejus omit. Oxon.

^b Dicit add. Lam. Bod. 1, 2.

^c Et honora Bod. 1.

^d Respondit dicens Bod. 2, Lam.

^e Dignationem Bod. 1.

^f Subditus Lin.

^g Testimonium improba Lam. Ebor. Bod. 2, N.C. 1, 2.

^h Oportet Cassium diaconum Lin.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

veteris in editione Anglicana laudati certa est, diaconus ille vocabatur Cassius. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit Cassius episcopus Macomadiensis.

Superbisse. Hanc lectionem inveni in tribus tantum libris veteribus. Habetur tamen in antiquis editionibus. Manutius posuit *superbi esse*. Sic etiam septem libri nostri veteres et septem Anglicani. Morellius D scripsit *superbire*.

Probaretur. Ita duodecim libri nostri veteres et septem Anglicani. Veteres editiones ante Pamelianam habent *probarentur*. Ipse emendavit ex quatuor codicibus manuscriptis et veteri excenso præ eo quod Rembolus ediderat *probarentur*. In quo falsus est Pamelius. Nam editio quoque Spirensis et Veneta vetus habent eandem lectionem; eamque nos etiam invenimus in octo exemplaribus manuscriptis.

II. — *Populi tui*. Septem libri veteres habent *plebis tue*. At in Epistola LV, pag. 80, et in Epistola LXIX, pag. 122, et lib. iii *Testimoniorum*, cap. 12, scriptum est *populi tui*. Sic etiam legitur in editione vulgata Novi Testamenti, cap. xxiii Actorum. Vide supra pag. 454.

Dominus etiam. Hunc locum valde decurtatum et mutilum relert Juv parte v, cap. 553, et Gratianus

dist. 95. Correctores Romani suppleverunt ex Epistola Cypriani.

Sub ictu passionis. Tertullianus in libro *de Oratione* dixit *sub instantia passionis*, ut recte monuit Rigaltius, qui refert locum similem ex sermone viii sancti Leonis *de Passione Domini*. At Pamelius edidit *substantia passionis*. Quo etiam modo scriptum est in libro Agobardi bibliothecæ regie.

Exprobra. Sic etiam in Epistola LXIX, ad Florentium pag. 122. Apud Hieronymum lib. ii, *adversus Pelagianos* legitur *argue de zelo seu de peccato*.

Quæ omnia. Vide notas nostras ad Agobardum pag. 407.

III. — *Diaconi... Apostoli constituerunt*. Vide Tertullianum in libro *de Exhortatione Castitatis*.

Ascensum. Ita sexdecim libri veteres. Editione satique et etiam Morelliana habent *ascensam*, eo modo quo Tertullianus et Cyprianus scribere solent *defensam* pro defensione et remissam pro remissione. Verum vocem *ascensam* istie non reperi nisi in quatuor antiquis codicibus. Unus habet *ascensionem*.

Et honorem sacerdotis. Codex Boccensis, et ut honorem sacerdotis agnoscat. Carnotensis, et honorem sacerdotis agnoscat. Metensis sancti Arnulphi, et honorem sacerdotis agnoscat.

suis exacerbaverit et provocaverit, iungeris circa A eum potestate honoris tui, ut cum vel deponas vel abstineas. Nam, si apostolus Paulus ad Timotheum scribens dixit: *Juventutem tuam nemo despiciat* ^a (I Tim. iv, 12), quanto magis tibi a collegis tuis dicendum est: «Senectutem tuam nemo despiciat.» Et quoniam ¹¹¹ scripsisti quemdam cum eodem diacono tuo se miscuisse et superbiæ ejus atque audaciæ participem esse, hunc quoque, et si qui alii tales exstiterint et contra sacerdotem Dei fecerint, vel coercere poteris vel abstinere: nisi quod hortamur et monemus ut peccasse se potius intelligant et satisfaciant, et nos propositum nostrum tenere patiantur. Magis enim optamus et cupimus contumelias et injurias singulorum clementi patientia vincere, quam sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater charissime, semper B bene valere.

EPISTOLA LXVI.

(Erasm., i, 9. Pamel., Rigalt., Baluz., LXVI. Paris., LXV. Oxon., Lips., i.)

AD CLERUM ET PLEBEM FURNIS CONSISTENTEM, DE VICTORE QUI FAUSTINUM PRESBYTERUM TUTOREM NOMINAVIT.

ARGUMENTUM. — *Cum, contra concilii episcoporum statutum, Geminus Victor testamento tutorem sive curatorem suum nominasset Geminium Faustinum presbyterum, prohibet pro illo offerri aut sacrificium pro dormitione illius celebrari; obiter, exemplo Leviticæ tribus, deducens clericos molestiis sæcularibus immiscere se non debere.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi C Furnis consistentibus salutem. Graviter commoti su-

LECTIONES VARIANTES.

^a Contemnat *Lan. NC. 1, Ebor.*

^b Assistebant *Foss. Spir. Remb. Nobiscum Thu. Corb.*

^c Custodem *Lan. Ebor. Ben.*

^d Implicat *Foss.*

^e Negotiis *Lan. Ebor. Lin. NC. 1, 2.*

^f Bonis rebus *Bod. 2. Ebor. NC. 2. Lan.* Qui spiritualibus *Impr.*

^g Et cum terram *Thu.*

^h Reciperet *Oxon.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

⁴⁸³ *Circa eum.* Quamvis hæc lectio ferri possit, mallem tamen eam quam quinque exemplaria vetera præferunt, in quibus scriptum est *contra eum.* Ego enim sæpe vidi scriptum in antiquis codicibus *circa pro contra* ut e diverso. Nihil tamen volui mutare.

EPIST. LXVI. — I. *Furnis.* Collationi Carthaginensi inter Catholicos et Donatistas adfuit Florentius episcopus Furnitanus Donatista, concilio vero Carthaginensi sub Bonifacio episcopo Simon episcopus plebis Furnitanæ. Eo vero tempore quo hæc scribat ^D Cyprianus Furnitanorum episcopus erat Geminus, ut docent acta concilii Carthaginensis habiti sub Cypriano, idem fortasse qui Geminus Victor istis nominatur, ut conjectit Pamelius, quem refellit Pearsonius in annalibus Cyprianicis ad annum 249.

In concilio. Nulla, quod sciam, istius concilii mentio habetur alibi quam in hæc Epistola. Rigaltius putavit hæc Cypriani verba transcripta ab illo esse ex decreto concilii. Nescio autem an ea sententia possit esse vera. Vide Julium Nigronium in Tractatu xiv Ascetico, cap. 2.

Clerico ministerio. Hanc lectionem, quam undecim libri veteres exhibent, præfero, quia puto illam melius convenire cum stylo Cypriani. Et tamen difficile est constituere veram lectionem hujus loci. Veteres enim editiones et quatuor libri veteres ha-

mus ego et collegæ mei qui præsentibus aderant, et compresbyteri nostri qui nobis assidebant ^b, fratres charissimi, cum cognovissemus quod Geminus Victor frater noster de sæculo excedens Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverit, cum jam pridem in concilio episcoporum statutum sit ne quis de clericis et Dei ministris tutorem vel curatorem ^c testamento suo constituat, quando singuli divino sacerdotio honorati et in clerico ministerio constituti non nisi altari et sacrificiis deservire et precibus atque orationibus vacare debeant. Scriptum est enim: *Nemo militans Deo obligat ^d se molestiis ^e sæcularibus, ut possit placere ei cui se probavit* (II Tim. ii, 4). Quod cum de omnibus dictum sit, quanto magis molestiis et laqueis sæcularibus obligari non debent qui divinis rebus ^f et spiritualibus ^g occupati, ab ecclesia recedere et ad terrenos et sæculares actus vacare non possunt? Cujus ordinationis et religionis formam levitæ prius in lege tenuerunt, ut, cum terram ^h dividerent et possessiones partirentur undecim tribus, Levitica tribus, quæ templo et altari et ministeriis divinis vacabat, nihil de illa divisionis portione perciperet, sed, aliis terram colentibus, illa tantum Deum coleret, et ad victum atque alimentum suum ab undecim tribubus de fructibus qui nascebantur decimas perciperet ^h. Quod totum fiebat de auctoritate et dispositione divina, ut qui operationibus divinis insistebant, in nulla re avocarentur, nec cogitare aut agere sæcularia cogèrentur. Quæ nunc ratio et forma in clero tenetur, ut qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina avocentur, nec molestiis et negotiis

benet clericali ministerio, editio Manutiana et undecim libri veteres *clerico ministerio,* cum quibus consentit vetus Remigianus, quamvis illic per errorem scriptum sit *cleri ministerio,* Puxensis et Beccensis habent *cleri ministerio,* Pithæanus *clericorum ministerio.*

Quanto magis molestiis. Rigaltius posuit *quanto magis clerici molestiis.* Verum vocem *clerici* non agnoscent alix editiones, excepta Anglicana, quæ Rigaltianam imitatur, neque vetera exemplaria. Certe supervacua est et inutilis. Itaque recte Reinbartus illam expunxit. Nos secuti sumus vetera exemplaria et veteres editiones.

Ordinatione clerica. Et hanc quoque lectionem præfero ob congruentiam cum stylo sancti Cypriani, quamvis eam non repererim nisi in quinque libris veteribus et in editione Manutiana. Morelliana et unus vetus codex regius habent *ordinatione clericali,* Veronensis et alii octo *ad ordinationem clericam,* veteres editiones et octo vetera exemplaria *ad ordinationem clericalem.* Editio mea confirmatur etiam auctoritate Cypriani, qui Epist. xxxvii, pag. 46, dixit: *Merebatur talis clericæ ordinationis ultteriores gradus.* Item in versione Epistolæ Firmiliani, pag. 149: *Sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes.*

sæcularibus alligentur, sed in honore ^a sportulan-
tium fratrum, tamquam decimas ex fructibus acci-
pientes, ab altari et sacrificiis non recedant, sed die
ac nocte cœlestibus rebus et spiritualibus serviant.

II. Quod episcopi antecessores nostri religiose con-
siderantes et salubriter providentes, consenserunt ne
quis frater excedens ad tutelam vel eorum clericum
nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro
eo ^b, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur.
Neque enim apud altare Dei meretur nominari
in sacerdotum prece qui ab altari sacerdotes et mini-
stros voluit avocare. Et ideo Victor, cum, contra for-
mam nuper in concilio a sacerdotibus datam, Gemi-
nium Faustinum presbyterum ¹¹⁵ ausus sit tutorem
constituere, non est quod pro dormitione ejus apud
vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus **B**
in Ecclesia frequentetur, ut sacerdotum ^c decretum
religiose et necessarie factum servetur a nobis, simul
et cæteris fratribus detur exemplum ne quis sacerdo-
tes et ministros Dei altari ejus et Ecclesiæ vacantes
ad sæculares molestias devocet. Observari enim de
cætero poterit ne ultra hoc fiat circa personam cleri-
corum, si quod nunc factum est fuerit vindicatum.
^d Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

EPISTOLA LXVII.

(Erasm., III, 15. Pamel., Rigalt., Baluz., LXVII. Paris.,
LXVI. Lips., Oxon., LXVIII. Constant., Epist. Rom. Pont.
4. p. 211.)

AD STEPHANUM, DE MARCIANO ARELATENSI, QUI NOVA-
TIANO CONSENSIT.

ARGUMENTUM. — Cum *Martianus, Arelatensis episco-
pus, Novatiani sectam secutus multos seduxisset, et
se communionem cæterorum episcoporum per schisma
separasset, monet Stephanum, summum Pontificem,
ut pro sua auctoritate, absente illo, alium in locum
ejus substituat, et tum lapsis tum per illum seductis,
acta pœnitentia, pax detur, et ad Ecclesiam reditus
concedatur.*

LECTIONES VARIANTES.

^a Doctaria N.C. 2.

^b Pro eo sacrificium, nec pro dormitione *Lam. Ebor.*
Pod. 2. N.C. 1, 2.

^c Oblatio aliqua nomine ejus in Ecclesia, ut sacerdo-

STEPH. BALUZII NOTÆ.

II. — *Pro dormitione.* Hoc loco rursus observanda
est insectia et incuria veterum librariorum. Duo libri
veteres pro *dormitione* habent *ordinatione*, falso et
inepto sensu. Idem dicendum de voce *deprecatio*,
quæ paulo post sequitur, pro qua in libro Corbeiensis
et in Fuxensi legitur *delegatio*. Angli monent ita
quoque scriptum esse in Thuano. Quod verum non
est. Quippe hæc duæ voces, aut *deprecatio*, in illo
desunt, et nihil in earum loco positum est.

Dormitione. Mortis nomen, ut ad Epistolam ter-
tiam observat Rigaltius, quantum poterant evitabant
Christiani ob spem resurrectionis et vite sempiternæ.
Itaque pro mortuo dicebant præmissum, et pro morte
obitum, excessum, dormitionem, et assumptionem,
uti facile esset probare testimoniis Tertulliani, Cyp-
riani, Hieronymi, et aliorum. Vide annotationes
Erasmi in caput ix Lucae. Assumptionem Petri, as-
sumptionem Pauli et cæterorum sæpe reperi in an-

117 EPISTOLA LXVIII.

(Erasm., I, 4. Pamel., Rigalt., Baluz., LXVIII. Paris.,
LXVII. Oxon., Lips., LXVII. Routh. Rel. Scr., III, p. 77
et 122.)

AD CLERUM ET PLEBES IN HISPANIA CONSISTENTES, DE
BASILIDE ET MARTIALE.

ARGUMENTUM. — *Cum Basilides et Martialis, episcopi,
lapsi essent et libellis idololatriæ contaminati, lau-
dat Cyprianus cum coepiscopis clericum et plebem Hispani-
anarum, quod in locum eorum Sabinum et Felicem
legitima electione substituisset; præsertim cum,
juxta Cornelii statutum, episcopi lapsi ad pœnitenti-
am quidem agenda admitti possent, sed a sacer-
dotali honore prohiberentur, obiter etiam quædam
attingens de veteri electionis episcoporum ritu. Sub
Stephano autem scriptam esse, contextus indicat.*

121 EPISTOLA LXIX.

(Erasm., IV, 9. Pamel., Rigalt., Baluz., LXIX. Paris., LVIII.
Oxon., Lips., LXVI.)

AD FLORENTIUM PUPIANUM, DE OBTRACTORIBUS.

ARGUMENTUM. — *Purgat se apud Florentium Pupianum
Cyprianus de variis ab illo objectis criminibus; et
animi ejus levitatem arguit, quod tam temere obtre-
ctoribus crediderit. Ex eo autem quod dicit se jam
tum sex annis episcopatu functum, satis constat sub
Stephano scriptam.*

I. Cyprianus, qui et Thascius, Florentio, cui et Pu-
piano, fratri salutem. Ego te, frater, credideram tan-
dem jam ad pœnitentiam converti, quod in præteri-
tum tam infanda, tam turpia, tam etiam gentilibus
execranda aut audisses de nobis temere aut credi-
disses. Porro autem etiam nunc in litteris tuis anim-
adverto eundem te adhuc esse qui prius fueras, ead-
dem te de nobis credere et in eo quod credideris
perseverare, et, ne forte claritatis et martyrii tui di-
gnitas nostra communicatione maculetur, in mores
nostros diligenter inquirere, et post Deum judicem,

tum *Bod. 1. Thu.* Aut delegatio aliqua nomine ejus *Corb.*
^a *Desunt seqq. in Lam. Ebor. N.C. 1; et quidem for-
mula ista valedictoria in mss. plerisque perpetuo abest.*

Diquis codicibus qui continent vitas sanctorum. Nota
est controversia quæ ævo nostro emersit in ecclesia
Parisiensi propter Assumptionem beatissimæ virginis
Mariæ. Non est hujus loci eam retractare. Illud tan-
tum dicam: Joannem Papam XXI putasse illam non-
dum in cœlum ivisse et illam non intraturam in
gaudium domini sui ante diem judicii. Vide notas
nostras ad vitas Papatum Avenionensium, pag. 789.
Sacerdotes et ministros. Codex Fuxensis, *sacerdo-
tes et Dei ministros ab altario ejus et ecclesia evacuant
ad sæculares molestias devocant.*

Ministros. Editiones Erasmi et Morellii addunt *suos
levitas.* Ego hanc Epistolam in xix exem-
plaribus antiquis, et in nullo eorum reperi hoc ad-
ditamentum. Recte ergo fecerunt Maunius et alii
illud abjicientes.

¹⁰⁹ *Epist. LXIX.* — I. *Pupiano.* Joannes Tristarcus
a sancto Amantio in tomo secundo Commentariorum

qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me (quantus enim ego sum ^a)! sed de Dei et Christi iudicio iudicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est rebellem adversus Christum et adversus Evangelium ejus existere, ut cum ille dicat: *Nonne duo passeres asse vaneunt? et neuter eorum cadit in terram sine Patris voluntate* (Math. x, 29), et probet majestatis ejus et veritas sine conscientia et permissu Dei etiam minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscientia ejus in Ecclesia ordinari? Nam credere quod indigni et inestri sint qui ordinantur, quid aliud est quam credere ^b quod non a Deo nec per Deum sacerdotes ejus in Ecclesia constituantur?

II. An putas majus esse de me meum quam Dei testimonium, cum Dominus ipse doceat et dicat testimonium non esse verum si quis ipse de se testis existat, eo quod unusquisque utique sibi faveat ^c, nec contra se aliquis infesta et adversa deprobat, fides vero sincera sit veritatis ^d, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis: *Si testimonium, inquit, dixero de me, testimonium meum non est verum. Alius est enim qui testis est de me* (Joan. v, 31, 32). Quod si ipse Dominus, omnia ^e postmodum iudicaturus ^f, noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de iudicio ac testimonio Dei Patris probari, quanto magis hoc servos ejus observare oportet, qui iudicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur. Prævaluit autem apud te contra divinam sententiam et contra conscientiam nostram, fidei suæ viribus nixam, inimicorum et malignorum commentum, quasi apud lapsos et profanos et extra Ecclesiam positos, de quorum pectoribus excesserit Spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens prava et fallax lingua et odia venenata et sacrilega mendacia; quibus qui credit, cum illis necesse est inveniatur cum iudicii dies venerit.

III. Quod vero dixisti sacerdotes humiles esse de-

LECTIONES VARIANTES.

^a Sum deest in Spir. Innom. Erasm.

^b Contendere. Lam. Ebor. Bod., 2. NC. 1, 2. Ben. Neap. Concedere Ver.

^c Placeat Ver.

^d Sincera sit si veritas Lin.

^e Cum omnia Lam. NC. 1. Qui omnia Pem. Bod. 1.

^f Iudicaturus sit Lam. Lin. Bod., 1, 2. Ebor. NC. 1, 2.

^g Episcopum episcopo, et iudicem iudici Bod. 2. Lam. Ebor.

^h Sacerdotibus Lin. NC. 2.

ⁱ Amisissent Lin. NC. 2.

^j Plebis Bod. 1, 2. Lam. Ebor. Lin. NC. 1, 2.

STEPH. BALUŽII NOTÆ.

suorum pag. 493 suspicatur legi heic posse *Pupianus*, **D** et *Apostoli humiles fuerunt*. quia in *Historia Augusta* invenit plures ita nominatos. (Crediderim Pupianum invisidisse Cypriano Cæciliæ nomen et per contemptum Thascii titulo salutasse, quo inter gentiles noscebatur. Oxon.)

Minora. Codex Carnotensis, *minima*.

II.—*Fides vero sincera*. Codex sancti Arnulphi: *Fides vero incerta sit veritatis, nisi alius sit prædicator et testis*.

Testis est de me. Codex Fuxensis, *testificat de me*. *Fidei suæ viribus*. Ita legi in undecim antiquis exemplaribus et in editionibus Manutii et Morellii. Spirensis, Veneta vetus, Erasmea, et alia quinque exemplaria vetera habent *Dei viribus*, hand dubie per errorem librariorum. Nam sæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi scriptum *viribus* pro *viribus* et e converso.

III.—*Quia et Dominus*. Codex sancti Arnulphi, *quia*

bere, quia et Dominus et Apostoli ejus humiles fuerunt, humilitatem meam et fratres omnes et gentiles quoque optime norunt et diligunt; et tu quoque noveras et diligebas, ¹²² cum adhuc in Ecclesia esses et mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, utrumne ego, qui quotidie fratribus servio, et venientes ad Ecclesiam singulos benigne et cum voto et gaudio suscipio? an tu, qui te episcopum episcopi et iudicem iudicis ^g ad tempus a Deo dati constituis? cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exardiat sacerdotem aut iudicem, quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, et omnis populus eum audierit timebit, et non agent impie etiam nunc* (Deut. xvii, 12, 13). Et iterum ad Samuelem loquitur et dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt* (III Reg. vii, 7). Et adhuc Dominus in Evangelio, cum ei dictum esset, *Sic respondes Pontifici*, custodiens et docens sacerdotalem ^h honorem servari oportere, contra Pontificem nihil dixerit, sed innocentiam suam tantummodo purgans responderit dicens: *Si male locutus sum, exprobra de malo*. *Si autem bene, quid me cædis* (Joan. xviii)? Item beatus Apostolus, cum ei dictum esset, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo* (Act. xxiii, 4, 5), nihil contumeliose locutus sit adversus sacerdotem, quando et potuerit se constanter exerere adversus eos qui Dominum crucifixissent et qui jam Deum et Christum et templum et sacerdotium perdidissent ⁱ; sed, quamvis in falsis et spoliatis sacerdotibus umbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit: *Nesciebam, fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi ^j tui non maledices* (Exod. xxii, 23).

IV. Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas, post persecutionem sacerdos esse desivi. Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit, me autem

et Apostoli humiles fuerunt.

Exerere. Idem codex *experiri*.

Populum. Retinui hanc lectionem, quia convenit cum pluribus antiquis codicibus, et quia ita legitur in Epistola i.v, pag. 81, et in Epistola lxxv, pag. 115. Et tamen *plebis tuæ* scriptum est in duodecim vetustis exemplaribus nostris et in septem Anglicanis, in veteribus editionibus, et etiam in Mantiana et Morelliana.

Persecutio enim. Codex sancti Arnulphi: *Persecutio enim te venientem ad summam*.

IV.—*Me autem*. Multum variant in hoc loco libri veteres. In Divionensi quippe, in Metensi sancti Arnulphi, et in Lamoniensi scriptum est: *Me autem proscriptiois honore depressit, cum magis publice legeretur: Si quis de bonis Cæciliæ Cypriani episcopi*. Sic etiam fere unus meus vetus. Unus Remigianus sic: *Me autem cum proscriptio Cæciliæ Cypriani legeretur,*

proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur : **A** « Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum ; » ut etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc jacto, sed dolens profero, eum te judicem Dei constituas et Christi, qui dicit ad Apostolos, ac per hoc ad omnes præpositos qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt : *Qui audit vos, me audit ; et qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui rejicit vos, me rejicit et eum qui me misit (Luc. xi).*

V. Inde enim schismata et hæreses obortæ sunt et orientur, dum episcopus, qui unus est et Ecclesie præest, superba quorundam præsumptione contemnitur, et homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus judicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos et sacerdotes vocare, ac nisi apud te purgati fuerimus et sententia tua absoluti, ecce jam sex annis nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem ^b, nec Deus sacerdotem. Subveniat Papiamus, et sententiam dicat et judicium Dei et Christi in acceptum referat, ne tantus fidelium ^c numerus, qui sub nobis accessit, sine spe salutis et pacis exisse videatur, nec novus credentium populus nullam per nos consecutus esse Baptismi et Spiritus sancti gra-

tiam judicetur, ne tot lapsis et poenitentibus pax data et communicatio nostra examinatione concessa iudicii tui auctoritate solvatur. Annue aliquando et dignare pronuntiare de nobis et episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, ut Deus et Christus ejus agere tibi gratias possint quod per te sit antistes et rector altari eorum pariter et plebi restitutus.

VI. Apes habent regem et ducem pecudes, et ei fidem servant : latrones mancipi ^d obsequio pleno ¹²³ humilitatis obtemperant. Quanto simpliciores et meliores vobis sunt bruta pecudes et muta animalia, et eruent licet ac furentes inter gladios atque inter armâ prædones ? Præpositus illic agnoscitur et timeatur quem non sententia divina constituit, sed in quem factio perditâ et nocens caterva consensit.

VII. Dixisti sane scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. Incidisti, sed tua credulitate irreligiosa ; incidisti, sed tua mente et voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra sacerdotem facile audis, libenter credis, aliena mendacia quasi propria et privata defendis ; nec recordaris scriptum esse : *Sepi aures tuas spinis, et noli audire linguam nequam (Eccli. xxviii, 28).* Et iterum : *Malus obaudit linguam iniquorum, justus autem non intendit labiis mendacibus (Prov. xvii, 4).* Quare in hunc scrupulum non inciderunt martyres sancto Spiritu pleni et ad con-

LECTIONES VARIANTES.

^a Credebat... crederet *Bod. 1, 2. Lam. Ebor. Lin. NC. 1, 2.*

^b Spiritus sanctus antistitem *Lin.*

^c Novus credentium *Bod. 1, 2. Lam. Ebor. Lin. NC.,*

^{1, 2.}

^d Et fidem servant latrones, mancipi *Oxon. Mancipia C Lam. Bod., 1, 2. Ebor. NC. 1.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Si quis tenet vel possidet, honore depressit, cum magis publice legeretur : Si quis tenet ¹²³ de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum, proscribatur, ut etiam, etc.

Quare. Sex libri nostri veteres duo Anglicani, et Veroensi habent honore, ut in locis paulo ante laudatis tua horrore. Vide observationes Rigaltii.

Episcopi Christianorum. Erasmi editio addit proscribatur. Quod ego nusquam inveni quam in Remigiano quem paulo ante laudavi. Sed illic omnia sunt valde confusa et permixta.

Vicinia ordinatione. Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 422, 425, 427.

V. — *Vide enim. Veteres editiones et Morelliana et octo vetera exemplaria habent : Unde enim schismata et hæreses obortæ sunt et oriuntur nisi dum episcopus. Nos secuti sumus auctoritatem plurium veterum exemplarium.*

Indignus hominibus. Hanc lectionem confirmant undecim libri veteres et editiones Manutii et Morellii. At antiquæ et duo libri manuscripti præferunt ab indignis hominibus. Sic Paulinus episcopus Treverensis indignus Ecclesia ab episcopis Arrianis iudicatus est, ut morinus ad Lupum Terrariensem, pag. 486.

Nec fraternitas. Codex Foxensis, nec clerus habuerit episcopum. Quam lectionem ego libenter præferrem, si plurium veterum librorum auctoritate niteretur.

Et communicatio. Quatuor libri veteres, et lege communicationis tradita.

Cognitionis tuæ auctoritate. Tres libri veteres, cognitionis tuæ iudicio reformare. Duo alii, cognitionis tuæ vigore reformare. Ita etiam Sorboniensis, nisi

quod in eo vox vigore excedit librario. In Thimæo scriptum est *cognitionis tuæ victore formare.* In Lambiniano *cognitionis tuæ victorem.* Que omnia videre aut innuere legendum fortecum esse *cognitionis tuæ vigore.*

VI. — *Et ducem pecudes.* Quidam libri veteres istie omittunt vocem *pecudes*, et *judicem* scriptum habent pro *ducem.*

Latrones mancipi. Id est principi, duci suo, seu præposito, ut dicit paulo post Cyprianus. Lucifer Calaritanus, in Apologia secunda pro sancto Athanasio : *Ex fructibus tuis, Imperator Constanti, non esse Christianus, sed plene maniceps latronum esse cognosceris.* Mancipem operam dixit Suctonius in Vespasiano eum qui ex Umbria in Sabinis ad culturam agrorum quotannis commere solebat. Prudentius in Carmine de sancto Vincentio martyre custodem carceris vocat mancipem : *Tum ipse maniceps carceris et vincitorum janitor.* Cicero lib. i Officiorum : *Etiam leges latronum esse dicuntur quibus pareant, quas obserrent.* Item in Oratione pro domo sua : *Postremo ne in prædæ quidem societate mancipem aut prædonem factum reperire potest.* Cælius Caleagnius lib. i, Epist. 21, mancipem interpretatur, conductores redemptoresque veetigalium. Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum primum Tertulliani, ad Nationes cap. 9.

Quanto simpliciores. Quinque libri veteres habent : *Quanto simpliciora et meliora vobis sunt bruta et crudeles ac furentes.* In uno vero in quo eadem lectio reperitur scriptum, est *muta pro bruta.* Foxensis : *Quanto simpliciores et meliores bruta animalia.*

spectum Dei et Christi ejus passione jam proximi, qui ad Cyprianum episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscentes et contestantem ei. Quare in hunc scrupulum non inciderunt tot episcopi collegæ mei, qui vel cum de medio recederent ^a proscripti sunt, vel apprehensi in carcerem conjecti et in catenis fuerunt, aut qui, in exilium relegati, illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis animadversi cœlestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt. Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra quæ apud nos est, et nobis de Dei dignatione commissa est, tot confessores quæstionati et torti et insignium vulnerum et cicatricum memoria gloriosi, tot virgines integræ, tot laudabiles viduæ, ecclesiæ denique universæ per totum mundum nobiscum unitatis vinculo copulata? Nisi si omnes ^b isti communicantes mecum, secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt et spem vitæ æternæ communicationis nostræ contagione perdidit. Pupianus solus integer, inviolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluisti, in paradiso atque in regno cœlorum solus habitabit.

VIII. Scripsisti quoque quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat, quando omnis Ecclesiæ populus et collectus sit et adunatus et individua concordia sibi junctus, soli illi foris remanserint qui, etsi intus essent, ejiciendi fuerant, nec patiatur Dominus, populi sui protector et tutor, triticum de area sua diripi, sed solæ possint palææ de Ecclesia separari, quando et Apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum?* C

LECTIONES VARIANTES.

^a Recesserunt *Bod. A.*

^b Nisi omne *Lam. Ebor. Lin. Bod. 2. NC. 1.*

^c Imus *Rigalt. contra nss. et edd.*

Numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax (Rom. m, 3, 4). Et Dominus quoque in Evangelio, cum cum loquentem discipuli derelinquerent, conversus ad duodecim dixit: Numquid et vos vultis ire? Respondit ei Petrus dicens: Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ æternæ habes: et nos credimus et cognovimus quoniam tu es Filius Dei vivi (Joan. vi, 67). Loquitur illie Petrus, super quem ædificanda fuerat Ecclesia, Ecclesiæ nomine docens et ostendens quia, etsi contumax ac superba obaudire nolentium multitudo discedat, Ecclesia tamen a Christo non recedit, et illi sunt Ecclesia plebs sacerdoti adunata et pastori suo grex adhærens. Unde scire debes episcopum in Ecclesia esse et Ecclesiam in episcopo, et si quis cum episcopo non sit, in Ecclesia non esse; et frustra sibi blandiri eos qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt et latenter apud quosdam communicare se credunt, quando Ecclesia, quæ catholica et una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique connexa et cohærentium ¹²² sibi invicem sacerdotum glutino copulata.

IX. Quamobrem, frater, si majestatem Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaveris; si Christum ^e, qui arbitrio et nutu ac præsentia sua et præpositos ipsos et Ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris, si de innocentia sacerdotum, non humano odio, sed divino judicio credideris, si temeritatis et superbix atque insolentiæ tuæ agere vel sero præsentiam cœperis, si Deo et Christo ejus, quibus servo et quibus puro atque immaculato ore sacrificia

STEPH. BALUZI NOTÆ.

^d Verba vitæ *Oxon.*

^e Ordinat *Christi Lam. Lin. Ebor. NC. 1. Bod. 1. Spir. Innom.*

VII.—*Tot episcopi.* Revocavi lectionem veteram editionum, quæ confirmator auctoritate veterum exemplarium. Manutius et Morellius posuerunt *coepiscopi*. Quæ lectio reperitur in septem antiquis codicibus.

Quæstionati. Id est quæstioni appliciti. Carnifices vacantur quæstionarii in veteri versione concilii Ephesini et apud Marium Mercatorem. Vide supra, p. 408.

Solus integer. Sic Hieronymus in Epistola ad *Pammachium*, alloquens Joannem Hierosolymitanum, ait: *Tu beatissimus Papa et fastidiosus antistes, solus dives, solus sapiens, solus nobilis ac disertus, conservos tuos et redemptos sanguine Domini tui ringata fronte et obliquis oculis despicias.* Contrario sensu Socrates apud Apuleium in libro primo *Metamorphosicon* vocatur integer, sanus, incolumis.

VIII.—*Ejiciendi foris.* Rufinus in Psal. xxiv, loquens de Eujusmodi hominibus, ait: *Non solum enim foris, sed etiam in ipsa intus Ecclesiæ communionem non desunt inimici.*

Ædificanda. Sic omnino scribendum est. Nondum enim cum hæc dicta a Petro sunt, Christus ei sponsonem fecerat de ædificanda super ipsum Ecclesia. Hanc autem lectionem præferunt plures antiqui codices et veteres editiones. Vide annotationes Erasmi in caput xvi Matthæi.

¹²² *Ecclesiæ nomine.* Quia Petrus gerebat totius Ecclesiæ figuratam generalitatem personam, ut ait Augustinus. Inutiliter se torquent qui argumentum hoc alio transferre conantur.

Obaudire nolentium. Ita veteres editiones et quantum libri veteres. Ita etiam apud Nicolaum de Cusa lib. xi, cap. 14 de *Concordantia Ecclesiæ Catholicæ*. Manutius posuit *volentium*. Quod etiam placuit Morello, Pamelio, et Rigaltio, qui tamen in *Erratis* annotavit legendum esse *nolentium*. Id vero non animadvertent Angli, qui alioqui fere semper sequuntur editionem Rigaltii. Posuerunt enim in sua *volentium*. Reinhartus amplexus est emendationem Rigaltii. Hæc autem est vera lectio. Alia ferri non potest.

Scire debes. Apud Joannem parte v, cap. 360, et apud Gratianum vii, q. 1 citatur ex Epistola Cypriani ad *Papinianum* sive ad *Papinianum*, ut alii scripsere. Correctores Romani emendaverunt et monuerunt existare in Epistola ad *Florentium Papinianum*. Ex hoc loco Joannes de Turre Cremata sumpsit argumentum invehendi in episcopos titulares, qui neque ecclesiam habent neque plebem, de quibus nos nuper nonnulla satis curiosa diximus lib. iii, cap. 19, *Historiæ Tutelensis*. De his tollendis actum est anno 1547, die sabbati quinta Februarii in *Concilio Tridentino*, quod ab iis multa damna et incommoda sustineat Ecclesia et nullam vel modicam utilitatem recipit, ut ex codice MS. archivi Vaticani docuit Odorius Raynaldus an. 1547, §. 76. De iis etiam tollendis actum postremo est ad relationem illustrissimi viri Francisci Bosqueti episcopi Lodovensis anno 1656, in conventu Ecclesiæ Gallicanæ. Vide *Acta*, pag. 300, 314. *Episcopum in Ecclesia.* Certissimum est episcopum

et in persecutione pariter et in pace indesinenter A - offero, plenissime satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos divinæ censure respectu et metu, ut prius Dominum meum consulam an tibi pacem dari et te ad communicationem Ecclesie suæ admitti sua ostensione et admonitione permittat.

X. Memini enim quid jam mihi sit ostensum, immo quid sit servo ^a obsequenti et timenti de Dominica et Divina auctoritate præceptum; qui, inter cætera quæ ostendere et revelare dignatus est, et hoc addidit: « Itaque qui Christo non credit ^b sacerdotem facienti, et postea credere incipiet ^c sacerdotem vindicanti. » Quamquam sciam somnia ridicula et visiones ineptas quibusdam videri, sed utique illis qui malunt contra sacerdotes credere quam sacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Joseph fratres sui dixerunt: *Eccce somniator ille venit: nunc ergo venite, occidamus illum* (Gen. xxxvii, 19, 20), et somniator postea quod somniaverat consecutus sit, et occisores ac venditores confusi sint; ut qui verbis prius non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem quæ tu egisti vel in persecutione vel in pace stultum est ut velim te iudicare, quando tu magis iudicem te nostri constitueris. Illec pro animi mei pura conscientia et pro Domini et Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu litteras meas, et ego tuas. In die iudicii ante tribunal Christi utrumque recitabitur ^d.

EPISTOLA LXX.

(Erasm., 1, 2. Pamel., Rigalt., Baluz., Oxon., Lips., LXX. Paris., LXIX. Routh., Rell. ser. iii, p. 84 et 135.)

AD JANUARIUM ET CÆTEROS EPISCOPOS NUMIDAS, DE BAPTIZANDIS HÆRETICIS.

ARGUMENTUM.— *Argumentum hujus et sequentis epistolæ habes tertia post hanc epistola ad Stephanum in hæc verba: « Baptismum non esse quo hæretici utuntur, nec quemquam apud eos qui Christo adversantur per gratiam Christi posse proficere, diligenter nuper expressum est in epistola quæ ad Quintum, collegam nostrum in Mauritania constitutum super ea rescripta est; item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt, cujus utriusque epistolæ exempla subdidi. » Utriusque etiam sit mentio in epistola ad Jubaianum, et hujus epistola sequenti.*

126 EPISTOLA LXXI.

(Erasm. ad Quintinum, p. 357. Pamel., Rigalt., Baluz., Oxon. Lips. LXXI Paris., LXX.)

AD QUINTUM, DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

ARGUMENTUM.— *Respondetur Quinto, in Mauritania episcopo, consulenti de hæreticis baptizandis.*

I. Cyprianus Quinto fratri salutem. Retulit ad me, frater charissime, Lucianus compresbyter noster te desiderasse ut significarem tibi quid sentiamus de his qui apud hæreticos et schismaticos baptizati videntur. De qua re quid nuper in concilio plurimi episcopi, cum compresbyteris qui aderant, censue-

LECTIONES VARIANTES.

^a Quid servo Oxon.

^b Crederet Impr.

C ^c Incipit Rigalt.

^d Utraque recitabuntur Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

in Ecclesia esse et Ecclesiam in episcopo. Ecclesia enim est plebs sacerdoti adherens. Fuit quidam scriptor non incelebris qui desinente Christi sæculo xvi, ita explicaret hunc Cypriani locum ac si Cyprianus sensisset summum Pontificem esse supra concilium, cum tamen nulla istie mentio fiat Episcopi Romani neque concilii. Sic sæpe lit ut zelus abripiat homines in opiniones detortas.

X.— *Quid mihi sit ostensum.* Vetustis illis temporibus revelationes accipiebantur in somno, ut patet ex Tertulliano, Cypriano, Rufino, et aliis. Postea, cum Religio Christiana libertate integra fruebatur, Christus, beata virgo Maria, Petrus apostolus, et ceteri sancti se conspicuos præbuerunt piis et credulis hominibus et cum eis loquebantur facie ad faciem sicut amicus loqui solet ad amicum suum. Harum visionum infortita exstant exempla in Historia Ecclesiastica. Sanctus Vincentius Ferrarii Sermone in Octava Innocentium: *Multa somnia sunt quæ creduntur divina revelationes et sunt illusiones.* Vide supra, pag. 452.

Somnia. Ammianus Marcellinus, lib. xv, tradit doctos quosdam doluisse quod apud Atlanteos nati non essent, ubi memorantur somnia non videri. Idem testatur Martianns Capella, lib. vi, in Descriptione interioris Africæ.

Visiones ineptas. Aelius Spartianus in Adriano, cum narrasset historiam de muliere quadam quæ dicebat somnio se monitam ut insinuaret Adriano ne se occideret, addit Marium Maximum commemorare hæc per simulationem facta. Nam ethnici multum tribue-

bant nocturnis illis visionibus, ut patet ex extrema parte Metamorphoseon Apuleii, ex libro secundo T. Livii, Valerio Maximo, et aliis. Quintilianus, lib. iv, cap. 2: *Somniorum et superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdidimus.* Vide etiam Lactantium lib. ii, cap. 8, et præfationem Nicolai Gerbelii ad librum *Pastoris*.

Utrunque recitabitur. Ita veteres editiones, duodecim libri nostri veteres, et unus Bodleianus. Mantius edidit: *utraque recitabuntur.* Quamvis autem sciam lectionem illam extare in tribus antiquis exemplaribus et posse esse bonam, non dubito quin ea præferenda sit quam retinui.

D ⁴⁹⁷ *Epist. LXXI.* — I. Hujus Epistolæ prima editio debetur Erasmo, qui illam edidit anno 1519. Verum quia exstat extra ordinem Epistolarum, et posita est post libros *Testimoniorum*, post Epistolas ad Jubaianum et ad Pompeium, non animadvertens Eclius illam esse extra numerum Epistolarum, cui illius exemplar habetur, ex eâ tamquam inedita fragmentum attulit in libro ii, cap. 4, de Primatu Papæ, et quedam ejus verba describit ex libro ii Augustini contra *Donatistas*, cap. 1. Ementavi illam collatione facta cum sexdecim codicibus antiquis.

Quinto fratri. Episcopum fuisse in Mauritania docet sequens epistola.

Lucianus. Illum ego esse puto qui scripsit Epistolas xvi et xxi, cujus etiam mentio habetur in Epistola xxii.

In concilio. Vide Epistolam lxx ad Numidas.

rimus ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. A Nescio etenim qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud hæreticos a tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eo quod dicant unum Baptisma esse: quod unum scilicet ideo est, quia Ecclesia una est, et esse Baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam, cum duo baptismata esse non possint, si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptismata. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis et consentit ut hostis et adversarius Christi habere videatur abluendi et purificandi et sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illie aliquid ubi nihil est; sed veniunt ad nos ut hic accipiant B ubi et gratia et veritas omnis est, quia et gratia et veritas una est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare quam nobis consentire; et dum, unius Baptismi asseveratione, baptizare venientes nolunt, sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum et apud hæreticos baptismata esse dicunt, aut certe, quod est gravius, hæreticorum sordidam et profanam tinctionem vero et unico et legitimo Ecclesiæ catholicæ Baptismo præponere et præferre contendunt, non considerantes scriptum esse: *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus* ^b (*Ecclesi. xxxiv, 30*)? Manifestum est autem eos qui non sunt in Ecclesia Christi inter mortuos computari, nec posse ab eo vivificari alterum ^c qui ipse non vivat, quando una sit Ecclesia, quæ vitæ C æternæ gratiam consequuta et vivit in æternum et vivificat Dei populum.

II. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres hæreseos et schismatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illie essent qui de Ecclesia recedebant, et hic baptizati prius fuerant;

quos tunc tamen, ad Ecclesiam revertentes et pœnitentiam agentes, necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus, ut quos constat hic baptizatos esse et a nobis ad hæreticos transiisse, si postmodum, peccato suo cognito et errore digesto, ad veritatem et matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; ut quia ovis jam fuerat ^e, hanc ovem abalienatam et errabundam in ovile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit, baptizatus in Ecclesia prius non fuit, sed alienus in totum et profanus venit, baptizandus est ut ovis fiat, quia una est aqua in Ecclesia sancta quæ oves faciat. Et idcirco, quia nihil potest esse commune mendacio et veritati, tenebris et luci, morti et immortalitati, antichristo et Christo, per omnia debemus Ecclesiæ catholicæ unitatem tenere, nec in aliquo fidei et veritatis hostibus cedere.

III. Non est autem de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum. Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, et super quem ædificavit Ecclesiam suam, cum secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, vindicavit sibi aliquid insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret se primum tenere et obtemperari a novellis et posteris sibi potius oportere. Nec despexit Paulum quod Ecclesiæ prius persecutor fuisset, sed consilium veritatis admisit, et rationi legitimæ quam Paulus vindicabat facile consensit (*Gal. ii, 14*); documentum scilicet nobis et concordie et patientiæ tribuens, ut non pertinaciter nostra amemus, sed quæ aliquando a fratribus et collegis nostris utiliter et salubriter suggeruntur, si sint vera et legitima, ipsa potius nostra ducamus ^d. Cui rei Paulus quoque prospiciens, et concordie et paci fideliter consulens, in epistola sua posuit dicens: *Prophetæ autem duo aut tres loquantur, et cæteri examinent. Si autem alii revelatum fuerit sedenti, ille prior taceat* (*I Cor. xiv, 29, 30*).

LECTIONES VARIANTES.

^a Et schismaticos *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.*

^b Lavatione *Bod. 1. Lin.*

^c Ovis fuerat *Oxon.*

^d Ipsa potius amplectamur *Thu. Ista Foss.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Quidam de collegis, ut Florentius cognomento Pupianus, ut patet ex Epistola lxxix ad eum scripta.

Quod unum scilicet. Retinui lectionem quinque veterum librorum, quæ mihi videtur esse optima. Erasmus et alii post eum posuerunt, quod unum scilicet in Ecclesia Catholica est. Quæ Ecclesia si est una, esse extra Ecclesiam Baptisma non potest. Quidam libri veteres habent præter Ecclesiam.

Duo baptismata. Editiones Erasmi et Morellii addunt aut multa. Verum ea desunt in quatuordecim libris veteribus. Habentur tamen in Corbeiensis. Auctor lib. ii Actuum Apostolicorum: Quid geminum Baptisma cupis simulare profana. Optatus, lib. 1: Vides ergo, fratres Parmeniane, hæreticos a domo veritatis extorres solos habere varia et falsa baptismata, quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantatur erigere. Ubi nempe non videt legendum esse supplantatus.

Hostis et adversarius. Sic restitimus hunc locum pro eo quod alie editiones habent hostes et adversarii, quia ita scriptum vidimus in omnibus antiquis codi-

cibus.

⁴⁰⁸ *Qui baptizatur. Hunc morem explicat sanctus Joannes Chrysostomus in initio Homiliæ xl, in primam Pauli Epistolam ad Corinthios. Vide Rigaltii observationes ad librum Tertulliani de Resurrectione carnis, Christophorum Justellum in notis ad Canonem xii synodi Antiochenæ, Fridericum Spanhemium et Joannem Harduinum in dissertationibus quas emisserunt de Baptismo pro mortuis. Vide etiam præfationem Amboesii ad Abelardum, pag. 24.*

II.—*Abalienatam. Tres libri veteres habent abigeatam, octo alii abjectam, alius abactam, unus regius abjectam et tremebundam in ovile. Rigaltius magis probat abigeatam.*

III.—*Nam nec Petrus. Refert hunc locum sanctus Augustinus in initio libri secundi de Baptismo adversus Donatistas.*

Se primum tenere. In glossemate libri de Unitate Ecclesiæ: Primum Petro datur ut una Christi Ecclesia et una Cathedra esse non streetur. Vide illic observationes Rigaltii.

Qua in parte docuit et ostendit multa singulis in A melius revelari, et debere unumquemque, non pro eo quod semel imberat et tenebat pertinaciter congregari, sed, si quid melius et utilius extiterit, libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, sed instruimur, maxime in his quæ ad Ecclesiæ unitatem pertinent et spei ac fidei nostræ veritatem; ut nos sacerdotes Dei, et Ecclesiæ ejus de ipsius dignatione præpositi sciamus remissam peccatorum non nisi in Ecclesia dari posse, nec posse adversarios Christi quidquam sibi circa ejus gratiam vindicare.

IV. Quod quidem et Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cæteris coepiscopis suis qui illo in tempore in provincia Africa et Numidia Ecclesiam Domini gubernabant, statuit et librato consilii communis B examine firmavit. Quorum sententiam et religiosam et legitimam et salutarem, fidei et Ecclesiæ catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. Et quales super hæc re litteras fecerimus ut scires, exemplum earum ad notitiam tam tuam quam coepiscoporum nostrorum qui illic sunt, pro communi dilectione, transmisimus. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

128 EPISTOLA LXXII.

(Erasm., n, 1. Pamel., Rigalt., Baluz., Oxon., Lips., LXXII. Paris., LXXI. Constant., Epist. Rom. Pont., 1, p. 216. Routh. Rell. ser. m, p. 88 et 141.)

AD STEPHANUM PAPAM, DE CONCILIO.

ARGUMENTUM. — Cyprianus cum collegis in concilio quodam, mittit Stephano Romano Pontifici, a sese statutum esse, tum ut ob hæreticis ad Ecclesiam revertentes baptizentur, tum ut alia conditione non

LECTIONES VARIANTES.

^a Tuam tamquam *nod.* 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

IV. — Agrippinus bonæ memoriæ vir. Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. II de Baptismo contra Donatistas, cap. 9. Sed ego non invenio in hoc loco Cyprianum quod Augustinus paulo ante ait Cyprianum dixisse consuetudinem de recipiendis hæreticis absque novo Baptismo quasi *cæpisse corrigi* per Agrippinum, et mox de suo ait eam *per Agrippinum corrumpi cæpisse, non corrigi*. Ista explicanda sunt. Ait Augustinus questionem de repetitione Baptismi nondum ætate Cypriani fuisse pertractatam diligenter, sed tamen saluberrima consuetudine tenuisse Ecclesiam, Romanam videlicet, ut planum est ex Epistola Firmiliani, in ipsis quoque schismaticis et hæreticis corrigere quod prævum erat, non iterare quod datum esset. Alia erat consuetudo ecclesiæ Africanæ. Et quia Papa Stephanus nihil afferebat ad confirmandam opinionem suam quam consuetudinem, suggillat Cyprianus hanc disputandi methodum, et ait Epist. LXXI, p. 427 et Epist. LXXIV, pag. 441, agendum esse ratione, non consuetudine, quam vocat erroris vetustatem. Nam quamvis consuetudo legem imitetur et non minus quam quod scriptum est usurpetur, tamen non de longa consuetudine præscribendum est, nisi sit rationalis et per tantum temporis duraverit quod ejus initium non teneatur in benivolum memoria. Consuetudinem enim aiunt juriconsulti esse usum rationabilem competentem tempore fir-

recipiantur episcopi aut presbyteri ab iisdem venientes, quam ut communicarent laici.

129 EPISTOLA LXXIII.

(Erasm. ad Jubaian. de Hæret. bapt., p. 522. Pamel., Rigalt., Baluz. Oxon. Lips., LXXIII. Paris., LXXII.)

AD JUBAIANUM, DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

ARGUMENTUM Injus epistolæ habes initio synodi Carthagin., supra tom. III, in hæc verba: Cyprianus dixit: « Audistis, collegæ dilectissimi, quid mihi Jubaianum coepiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito et profano hæreticorum baptismo, et quid ego ei rescripserim, censens scilicet quod semel atque iterum et sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, Ecclesiæ Baptismo sanctificari et baptizari oportere. » Pertinet itaque etiam hæc ad errorem Cypriani et coepiscoporum.

(Eam porro, sicut et præcedentem, inter magnæ Re-baptismatis causæ monumenta demandavimus. Vide t. III.)

130 EPISTOLA LXXIV.

(Erasm. ad Pompeium contra epist. Stephani, p. 552. Pamel., Rigalt., Baluz., LXXIV. Paris., LXXIII. Oxon., Lips., LX.)

AD POMPEIUM CONTRA EPISTOLAM STEPHANI DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

ARGUMENTUM Injus Epistolæ istud est apud D. Augustin. lib. V contra Donatist., cap. 25: « Ad Pompeium inquit etiam scribit Cyprianus de hac eadem re, ubi aperte indicat Stephanum, quem Romanæ Ecclesiæ episcopum tunc fuisse didicimus, non solum sibi ad ista non consensisse, verum etiam

matum, nullo actu contrario interruptum. Cyprianus contra consuetudini Romanorum, quam aiebat non dimanare de fonte Apostolico, ut agnovit etiam Baronius, opponerebat consuetudinem veritatis, quam putabat esse in ecclesia Africanæ. Sane Augustinus ait consuetudinem cedere debere veritati manifestata. Et quia illa non erat manifestata revo Cypriani, ut quæ nondum pertractata fuerat diligenter, propterea illum excusat, et putat illum recepturum fuisse veritatem, si tum ea fuisset manifestata, uti postea fuit in Consilio plenario. Caterum istæ adnotandum est diu ante Cyprianum receptam fuisse disciplinam de baptizandis hæreticis ad Ecclesiam venientibus, ut dicemus in notis ad Concilium Carthaginense, adeoque falsum fuisse Nicæphorum Callistum cum scripsit Cyprianum primum fuisse qui baptizandos esse censuerit hæreticos. Addam in hoc loco Gregorium Papam VII, usum esse auctoritate Cypriani adversus consuetudinem ejus usus contrarius est veritati, quia quælibet consuetudo, quantumvis vetusta, quantumvis vulgata, veritati est postponenda. Exstat ea Gregorii, Epistola apud Gratianum, dist. VIII, cap. Si consuetudinem.

Librato. Tres libri veteres, librato consilio communi. Alii septem et editio Erasmi, librato consilii communis examinatione. Qui scribendi modus exstat etiam in initio Epistolæ sequentis.

contra scripsisse atque præcepisse. » De qua rursum cap. 25 : « Jam illa quæ in Stephanum iratus effudit retractare nolo, quia et opus non est ; eadem quippe ipsa dicuntur quæ jam satis discussa sunt ; et ea præterire melius est, quæ periculum perniciosæ dissensionis habuerunt. Stephanus autem et abstinendos putaverat qui de suscipiendis hæreticis præscam consuetudinem convellere conarentur. Iste autem quæstionis ipsius difficultate permotus, et sanctis charitatis visceribus largissime præditus, in unitate eis manendum qui diversa sentirent. Ita quamvis commotus, sed tamen fraterne indignetur, vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, ut in tali discrepatione nullum inter eos malum schismatis oriretur. » Hactenus ille ; quæ prolixius citavimus, eo quod antidoti sint loco, adversus eos qui hinc schisma suum a Romano Pontifice confirmare nituntur. — Hanc autem epistolam, ut et præcedentem, inter ejusdem rebaptizantium dissidii instrumenta reperies, ead. t. III. EDD.

153 EPISTOLA LXXV.

(Pamel., Rigalt., Baluz., Oxon., Lips., LXXV. Paris., LXXIV. Routh., *Script. Ecclesiasticor. Opusc. præcip.*, 1, p. 221.)

FIRMILIANI, EPISCOPI CÆSARÆ CAPPADOCIE, AD CYPRIANUM, CONTRA EPISTOLAM STEPHANI.

ARGUMENTUM. — Argumenti prorsus ejusdem est cum præcedenti, sed paulo vehementius et acerbius quam episcopum deceat scripta, ea potissimum, quantum suspicor, de causa, quod ad Firmilianum, Helenum et cæteros illarum partium episcopos Stephanus aliam quoque epistolam scripserat, se illis non communicaturum quamdiu in ea sententia de baptizandis hæreticis persistere : uti ex Epistola Dionysii Alexandrini ad Xistum Stephani successorem debet Eusebius *Hist. Eccles.*, lib. VII, c. 4. Atque adeo fortassis consullius foret, nunquam editam fuisse hanc Epistolam, ita ut putem consulto illam omisisse Manutium. Verum quum a Morellio evulgata sit, prætermittere nolui : tum quod res quasdam memorandas contineat, tum quod Antidoti loco esse queant verba Epistolæ dicti Dionysii ad Stephanum, quam habet dicti lib. c. 3 Eusebius, et repetit latinus Nicephorus *Hist. Eccles.* lib. VI, c. 7, ex quibus Palinodiam illum (quod aiunt) cecinisse constat : « Scito (inquit) frater, orientales atque etiam posteriores ecclesias, quæ antea dissidebant, ad unitatem esse reductas, omnesque utique earum antistites unanimes et consentientes, supra modum de pace et concordia quæ præter expectationem accidit lætari : Demetrianum in primis Antiochenum, Theoctistum Cæsariensem, Mazabenem Eliensem Alexandri dejuncti successorem, Marinum Tyrium, Heliodorum Laodicensem qui in locum Thehymedris surrogate est, Helenum Tharsensem, et ecclesias Cilicie omnes,

« Firmilianum, et Cappadociam omnem. Præcipuos enim Episcoporum nominavi, ne epistola longior fiat, neve multis verbis sim molestior. Sed et universæ Syriæ et Arabiæ, Mesopotamia ipsa, Pontus, Bythinia : et (ut semel dicam) exultant, ubique omnes, concordia et fraterna charitate glorificantes Deum. » Hactenus Dionysius. Cui similia videre est apud D. Hieronymum contra Luciferianos, et apud D. Aug., l. III contra Cresc. Gramm., c. 1, 2 et 5, ubi ex ipsa confessione Donatistarum refert, Orientales Episcopos rescidisse seu potius correxisse suum judicium, quo eis placuerat, de ista Baptismi questione Cypriano et Africano Concilio consentire oportere. — De hujus cæterarumque Epistolarum quæ ad litem rebaptizantium pertinent, indole, authentia auctoritate et tenore vide sis quæ tomo præcedenti disputantur. EDD.

154 EPISTOLA LXXVI.

(Erasm., I, 6 [I-XI], et IV, 7 [XII-XVI]. Pamel., Rigalt., Baluz., LXXVI. Paris., LXXV., Oxon., Lips., LXIX.)

AD MAGNUM DE BAPTIZANDIS NOVATIANIS ET DE IIS QUI IN LECTO GRATIAM CONSEQUUNTUR.

ARGUMENTUM. — Prior Epistolæ pars ejusdem est argumenti cum præcedentibus præterquam quod hic inculcat de Novatianis quod in genere prius de omnibus hæreticis dixerat ; obiter etiam insinuans successionem legitimam in Cathedra Petri, notam esse qua cognosci possit Ecclesia. Secunda parte (quam hactenus perperam pro alia Epistola editam titulus satis indicat) æque verum Baptismum esse docet, qui per aspersionem in lecto fit, atque qui per immersionem fit in Ecclesia. Vide tom. III, col.

155 EPISTOLA LXXVII.

(Erasm., III, 25. Pamel., Rigalt., Baluz., LXXVII. Paris., Oxon., Lips., LXXVI.)

AD NEMESIANUM ET CÆTEROS MARTYRAS IN METALLO CONSTITUTOS.

ARGUMENTUM. — Miris præconiis effert martyres ad metallum damnatos, singulis tormentis singula solatia pulchra antithesi opponens. In exilio autem scriptum colligere est, ex illis verbis : Nisi me ob confessionem nominis relegatum præfinito termini arcerent.

I. Cyprianus Nemesiano, Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo, Polliano, Victori, Jaderi Dativo coepiscopis, item compresbyteris et diaconibus, et cæteris fratribus in metallo constitutis martyribus Dei patris omnipotentis et Jesu Christi Domini et Dei conservatoris nostri aternam salutem. Gloria quidem vestra posebat, beatissimi ac dilectissimi fratres, ut ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem, nisi me quoque ob confessionem nominis relegatum præfinito loci termini coercerent. Sed

STEPH. BALUZII NOTÆ.

517 EPIST. LXXVII. — I. In metallo. Signensium Baronii notationes ad diem 16 Februarii. Confessionem nominis. Veteres editiones et tres

quomodo possum repræsentare me vobis, et ad vos, A
 etiamsi corpore et gressu venire non datur, dilec-
 tione tamen et spiritu venio, exprimens litteris ani-
 mum meum, quo in istis virtutibus et laudibus vest-
 ris letus exulto, participem me computans vobis,
 etsi non passione corporis, consortio charitatis. An
 ego possim tacere et vocem meam silentio premere
 cum de charissimis meis tam multa et gloriosa cogno-
 scam quibus vos divina dignatio honoravit, ut ex vo-
 bis pars jam martyrii sui consummatione præcesse-
 rit meritorum suorum coronam de Domino receptura,
 pars adhuc in carcerum claustris sive in metallis et
 vinculis demoretur ^a, exhibens per ipsas suppli-
 ciorum moras corroborandis fratribus et armandis ma-
 jora documenta, ad meritum titulos ^b ampliores
 tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mer-
 cedes in cœlestibus præmiis quot nunc dies numerat
 in pœnis? Quæ quidem vobis, fortissimi ac beatis-
 simi fratres, pro merito religionis ac fidei vestræ ac-
 cidisse non miror, ut vos sic Dominus ad gloriarum
 sublime fastigium clarificationis suæ honore pro-
 vexerit, qui semper in Ecclesia ejus custodito fidei
 tenore viguistis, conservantes firmiter Dominica
 mandata, in simplicitate innocentiam, in charitate
 concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in
 administratione, vigilantiam in adjuvandis laboran-
 tibus, misericordiam in fovendis pauperibus, in de-
 fendenda veritate constantiam, in disciplina severi-
 tate censuram. Ac, ne aliquid ad exemplum bonorum
 factorum deesset in vobis, etiam in confessione nunc
¹⁵⁹ vocis et passione corporis fratrum mentes ad divina
 martyria provocatis, duces vos exhibendo virtutis,
 ut, dum grex pastores suos sequitur et quod fieri a
 præpositis cernit imitatur, paribus obsequiorum me-
 ritis a Domino coronetur.

II. Quod autem, fustibus cæsi prius graviter et af-
 flicti, per ejusmodi pœnas iniitastis confessionis vest-
 stræ gloriosa primordia, execranda nobis ista res
 non est. Neque enim ad fustes christianum corpus
 expavit, cujus est spes omnis in ligno. Sacramen-
 tum salutis suæ Christi servus agnovit. Redemptus
 ligno ad vitam æternam ligno provectus est ad coro-
 nam. Quid vero mirum si vasa aurea et argentea in
 metallum, id est auri et argenti domicilium, dati
 estis, nisi quod nunc metallorum natura conversa est,
 locaque quæ aurum et argentum dare ante consue-
 verant, accipere cœperunt. Imposuerunt quoque com-
 pedes pedibus vestris, et membra felicia ac Dei
 templa infamibus vinculis ligaverunt, quasi cum corpore
 ligetur et spiritus ^c, aut aurum vestrum ferri
 contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus et fi-
 dem suam religiosa virtute testantibus ornamenta
 sunt ista, non vincula; nec Christianorum pedes ad
 infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pe-
 des feliciter vincti, qui non a fabro sed a Domino re-
 solvuntur! o pedes feliciter vincti, qui in itinere salu-
 tati ad paradysum diriguntur! o pedes in sæculo ad
 præsens legati, ut sint semper apud Dominum li-
 beri! o pedes compedibus et traversariis interim
 cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso iu-
 nente cursuri ^d! Quantum vult hic vel invida crude-
 litas vel maligna, nexibus vos suis et vinculis teneat,
 cito a terris et pœnis istis ad cœlorum regna venie-
 tis. Non fovetur in metallis lecto et culcitris corpus,
 sed refrigerio et solatio Christi fovetur. Humi jacent
 fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Chri-
 sto jacere. Squalent sine balneis membra situ et
 sorde deformia; sed spiritaliter intus abluuntur quod
 foris carnaliter sordidatur. Panis illic exiguus: at
 non in solo pane vivit homo, sed in sermone Dei

LECTIONES VARIANTES.

^a Metallis demoretur *Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.*

^b Martyrii titulos *Pem. Voss. 2.*

^c Ligetur et Christus *Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.*

^d Recursuri hanc *Bod. NC. 1. Ebor. Curritur Pem.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

libri veteres addunt nomen Christi. Manutius expunxit.
 Recte sane. Non exstat enim in XIX libris antiquis.
 Necessarium non esse patet ex multis locis similibus
 apud Cyprianum. Vide Pamelium.

Corpore et gressu. Codex Fuxensis et unus Angli-
 canus, coporeo gressu.

Habitura tot mercedes. Sulpitius Severus in Epistola
 ad Claudiam sororem: *Quantam in cœlestibus beatitudi-
 nem virginitas sancta possidet, præter Scripturarum
 testimonia, Ecclesie etiam consuetudine edocentur, qua
 dicimus peculiare illi subsistere meritum cujus est spe-
 cialis consecratio.* Hæc epistola edita antea fuerat in-
 ter opera Hieronymi. Immo in codice 4128 biblio-
 thecæ Colbertinæ inserta est Epistola ad Eustochium
 de Virginitate servanda. In concilio vero Aquisgranensi
 anni 816, lib. II, cap. 6, dicitur esse sancti Athanasii,
 itemque in appendice Codicis Regularum editi ab
 Holstenio.

Numerat. Ego præfero eam lectionem pro eo quod
 antea legebatur numerantur. Eam porro restitutionem
 confirmant quindecim libri veteres; eamque confir-
 mari posse puto etiam auctoritate duorum Anglicano-
 rum, in quibus scriptum est numerant. Quo etiam
 in do leg' in quibusdam nostris.

Custodito fidei tenore. Ita sex libri veteres. Alii
 quatuor habent *custoditæ* ⁵¹⁸ *fidei tenore viguistis.* Sic
 etiam septem Anglicani. Alii tres, *custoditæ fidei vi-
 gorem tenuistis.* Vide Pamelium.

Dominica mandata. Duo libri veteres habent divina,
 eodem sensu.

Exhibendo virtutis. Codex sancti Arnulphi virtuti-
 bus.

II. — *Gloriosa primordia.* Antea legebatur *religiosa.*
 Sic etiam habet codex sancti Arnulphi. Lectio quam
 ego substinui melius mihi convenire videtur cum
 stylo et eum sententia sancti Martyris. Inveni autem
 illam in quinque antiquis exemplaribus.

Metallorum natura conversa. Rufinus lib. II, cap. 6,
*Per idem tempus Ecclesia, velut persecutionis igne con-
 flante, purior auri metallo refulgebat.*

Dicatis Deo hominibus. Hunc locum illustrant ea
 quæ in simili argumento notavit Cotelierius in Episto-
 lam sancti Ignatii ad Ephesios.

Pedes copulant. Seneca cap. II, de Tranquillitate
 animi: *Vinctas ad sodalitiun manus copulatas intercidit.*
Traversariis. Ita editio Morellii et duodecim libr-
 veteres. Alii quinque et editio Manutii habent *trans-
 versariis.* Vido glossarium Latinum Cangii.

(Deut. viii, 5). Vestis argentibus deest; sed qui Christum induit, et vestitus abundanter et cultus est. Semitonisi capitis capillus horrescit; sed, cum sit caput viri Christus, quaecumque illud caput deceat necesse est quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas detestabilis et tetra gentilibus, quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc et brevis pœna quam clari et æterni honoris mercede mutabitur, cum, secundum beati Apostoli vocem transformaverit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ (Philip. iii, 21)?

III. Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis aut fidei jactura sentiri quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi et celebrandi sacrificia divina. Celebratis, immo atque offerentis sacrificium Deo et pretiosum pariter et gloriosum et plurimum vobis ad retributionem præmiorum cœlestium profuturum, cum Scriptura divina loquatur et dicat: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit* (Psal. l, 18). Hoc vos sacrificium Deo offeritis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, et vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus adhortatur et dicit: *Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformemini in renovatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona et placens et perfecta* (Rom. xii, 1; Phil. iii, 21).

IV. Hoc est enim quod præcipue Deo placeat, hoc est in quo majoribus¹⁶⁰ meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra proveniant; hoc est quod solum Domino^a de beneficiis ejus grandibus et salutaribus fidei ac devotionis nostræ obsequia retribuunt, prædicante in Psalmis et contestante Spiritu sancto: *Quid retribuam, inquit, Domino pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Pretiosa in conspectu Do-*

mini mors justorum^b ejus (Psal. cxv, 12, 13, 15). Quis non libenter et prompte^c calicem salutis accipiat? quis non appetat gaudebundus et lætus in quo aliquid et ipse Domino suo retribuatur? quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter et constanter excipiat, placiturus ejus oculis qui nos in congressione nominis sui constitutos desuper spectans, volentes comprobatur, adjuvat diticantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ^d remunerans in nobis^e quidquid ipse præstitit, et honorans quod ipse perfecit?

V. Ipsius enim esse quod vincimus et quod ad maximi certaminis palmam, subacto adversario, pervenimus declarat et docet Dominus in Evangelio suo dicens: *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Math. x, 19, 20). Et iterum: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os et sapientiam cui non poterit resistere adversarii vestri* (Luc. xxi, 14, 15). In quo quidem et credentium magna fiducia est et culpa gravissima perfidorum non credere ei qui se opem suam daturum confidentibus pollicetur, nec rursus eundem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur.

VI. Quæ vos omnia, fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuastis fratribus nostris, implentes^f factis quod verbis ante docuistis, futuri maximi in regno cœlorum, pollicente Domino et dicente: *Qui fecerit et sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum* (Math. v, 19). Denique exemplum vestrum secuta, multiplex plebis portio confessa est vobiscum pariter et pariter coronata est, connexa vobis vinculo fortissimæ charitatis, et a præpositis suis nec carcere nec metallis separata. Cujus numero nec virgines desunt, quibus ad sexagenarium fructum centenus accessit (Math. xii, 8), quasque ad cœlestem coro-

LECTIONES VARIANTES.

^a - Domino de omnibus Vos. 2. Lam. Ebor.

^b Sanctorum Lan. Ebor. Bod. 1.

^c Libenter et prospere NC. 2.

^d Bonitatis paternæ Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1.

^e In bonis Lam. Bod. 2. NC. 1. Ebor.

^f Complentes Bod. 1, 2. Lam. Ebor. NC. 1, 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Infra Epist. LXXVIII, pag. 461, *Semitonsis capitis D capilluram adæquasti*. Annotat vir doctissimus Joannes Morinus in Exercitatione xv, de *Tonsura clericali*, cap. 1, § 9, tanderi et radi ignominiosum servitutisque insigne fuisse; id quod probat pluribus exemplis. Honorius et Theodosius AA. l. iv Codicis Theodosiani, de *Habitu quo uti oportet intra urbem*, aiunt: *Majores crines, indumenta pellium etiam in servis, inter urbem sacratissimam præcipuum inhiberi*. Vide concilium Eponense canone 59. Romani enim tonsa barba et capite incedere solebant, ut annotavit Baronius in tomo primo Annalium ecclesiasticorum.

III. — In codice Flori, *sacrificia. Vos divina celebratis*. In codice vero Lamonii, *sacrificandi officia divina*.

Placentem Deo. Codex Veronicus addit, *rationabile ministerium vestrum*.

IV. — *Gaudebundus*. Ita veteres libri et editiones. Alii habent *gaudibundus*, quod idem est. Apuleius, lib. viii *Metamorphoseon*, *soboli novorum maritorum*

gaudibundus. In libro de Passione Maximiani et Isacæ martyrum Donatistarum, qui editus est a doctissimo viro Ludovico Ellies du Pin, legitur: *Hoc illi miraculum gaudebundus cunctis presentibus demonstravit*. Ex eo fonte ortasunt plurima similia vocabula, ut *nudabundus* in Epistola Cypriani ad Donatum, *cruciabundus* in Epistola xv, ad Cornelium, *turchinabundus* et *luchabundus* apud Quintilianum; apud Suetonium *ludibundus*, *gratulabundus*, *osculabundus*, apud Senecam *reptabundus*, apud A. Gellium *amorabundus*, *stomachabundus*, et *crabundus*, apud Apuleium *bacchabundus*, *murmurabundus*, *imaginabundus*, *munerabundus*. Abundat autem hic auctor similibus vocabulis, quæ necesse non est commemorare. Apud Q. Curtium *bacchabundus*. Apud Nonium Marcellum, *vita-*

Constitutos. Tres libri veteres exegerunt ut adderemus hoc vocabulum. Sed tamen puto non esse necessarium.

nam gloria gemina provexit. In pueris quoque virtus A major ætate annos suos confessionis laude transe-ndit, ut martyrii vestri beatum gregem et sexus et ætas omnis ornaret.

VII. Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscien-tiæ victricis vigor, quæ sublimitas animi, quæ in sensu exultantia, qui triumphus in pectore, unum-quemque vestrum stare ad promissum Dei præmium, de iudicio Dei esse securum, ambulare in metallis, captivo quidem corpore, sed corde regnante ^a, scire Christum secum esse præsentem, gaudentem tolerantia servorum suorum per vestigia et vias suas ad regna æterna gradientium? Expectatis quotidie lati perfectionis vestre salutarem diem, et jam jam-que ^b de sæculo recessuri, ad martyrum munera et domicilia divina properatis, post has mundi tene-
bras visuri candidissimam lucem, et accepturi majorem passionibus omnibus et conflictationibus claritatem, Apostolo contestante et dicente: *Non sunt condignæ passionibus huius temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis* (Rom. viii, 18). Plane, quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, et ad impetrandum quod in pressuris petitur facilior oratio est, petite impensius et rogate ut confessionem omnium nostrum dignatio divina consummet, ut de istis tenebris et laqueis mundi nos quoque vobiscum integros et gloriosos Deus liberet, ut qui charitatis ^c et pacis vineculo copulati contra hæretico-rum injurias et pressuras gentilium simul stetimus pariter in regnis cœlestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres, in Domino bene C valere et nostri semper et ubique meminisse.

EPISTOLA LXXVIII.

(Pamel., Rigalt., Baluz., LXXVIII. Paris., Oxon., Lips., LXXXII.)

NEMESIANI, DATIVI, FELIGIS ET VICTORIS RESPONSUM AD CYPRIANUM.

ARGUMENTUM. — *Epistola hæc et duæ sequentes nihil aliud quam responsa continent ad epistolam præcedentem, utpote quæ gratiarum actionem continent, tum pro consolatione litteraria, tum pro subsidio una misso. Ex eo autem quod tres diversæ epistolæ rescriptæ sunt ad unicum Cypriani, colligere est in diversis metalli fodinis constitutos fuisse episcopos qui eas scribunt. Quod confirmat Epistola LXXX, ubi certi metalli fit mentio.*

I. Cypriano fratri Nemesianus, Dativus Felix, et Victor in Domino æternam salutem. Semper magnis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis et pravi corriguntur et bonæ fidei homines corroborantur. Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta nudare, sic nos in fide ^e facis crescere et de sæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcumque bona in multis libris tuis intulisti, necius ipsum te nobis designasti; es enim ^d omnibus hominibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctorum, in obsequio humilior, et in actu bono innocentior. Scis et ipse, charissime, nostrum optabile votum esse quod te videamus, doctorem et amatorem nostrum, ad coronam magnæ confessionis pervenisse.

LECTIONES VARIANTES.

^a Corde regnantem scire Lam. Bod. 2. Ebor.

^b Et etiam Foss. 2.

^c Fidem Foss. 7.

^d Etenim omnibus NC. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

VI. — *Gemina*. Ita veteres editiones, quatuordecim libri nostri, et septem Anglicani. Alia lectio, quæ habet *nomina*, quam Erasmus invenit, Manutius et Morellius retinuerunt, exstat in quinque codicibus antiquis.

In pueris quoque. Infra Epist. LXXXI, pag. 164, *Pueros etiam vobis gloriosa confessione sociavit divina dignatio*. Multa virtutis ac fidei puerorum exempla nobis subministrat antiquitas. Ex multis quæ proferri possent afferam tantum nonnulla illustriora. Apud Eusebium videmus Pontium quindecim annorum puerum martyrio affectum cum Blandina martyre Lugdunensi, et Dioneseorum quindecim quoque annorum puerum sub Decio multa passum apud Alexandriam pro nomine Christi. Prudentius in Carmine de sancto Romano martyre Antiocheno, celebrat incredibilem fere constantiam pueri adhuc lactentis. In Actis Martyrum Donatistarum editis in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 70, cap. 15, mentio est Hilarij parvuli fortiter passi pro nomine Christi. Victor Vi-tensis commemorat filium cujusdam nobilis Carthaginensis annorum circiter septem post multos crucia-tus demersum in gurgite. In Passiense vero beatissimorum Martyrum ²¹⁵ qui vi nonas julij passi sunt apud Carthaginem sub Himerico rege Vandalarum nominatur infantulus nomine Maximus cum illis exercuciatus et extinctus. Sufficiunt hæc exempla.

Exultantia. Quinque libri veteres præferunt *exultatio*. *De iudicio Dei*. Quamvis hanc lectionem non invenim nisi in tribus libris veteribus, non dubito tamen quin sit melior quam ea quæ habet *de iudicii die*. Et tamen illa exstat in pluribus antiquis codicibus. Quod ideo annoto ut si quis illam præferat, sciat se posse facere cum auctoritate.

In metallis. Ita veteres editiones et xxvii libri veteres. Rufinus lib. vii, cap. 7, *in metallis destinatos*, et lib. iv, cap. 25, *per metalla fratribus relegatis*. Manutius posuit *in metallo*.

Epist. LXXVIII. — I. *Et amatorem*. Ista duo vocabula non habentur in editione Manutij, qui primus hanc epistolam edidit. Desunt etiam in codice Moysi-siacensi, in Fuxensi, et in Lamoniaco. Exstant autem in pluribus aliis antiquis, etiam in Veronensi et in editione Morelliana. Emendatio autem, data occasione, locum valde mendosum in Epistola xxxv Aviti episcopi Viennensis, qui sic habet: *Nam per majorem domus Tullij, qui amorem tuum Dominum meum Sigismundum a patre tuo*, etc. Multum torsit hic locus virum præstantissimum Jacobum Sirmondum. Neque id herele injuria. At si Sirmondus vidisset veterem librum Petri Marnæii senatoris Gratianopolitani, nullum in explicatione hujus loci laborem habuisset. Sic enim scriptum est in libro illo veteri: *Nam per majorem domus tuæ, qui damnatorum dominum meum*

II. Nam, quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis pronuntiasti, et tuba eanens Dei milites, cœlestibus armis instructos, ad congressionis prælium excitasti, et in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti, agmina quoque fratrum hinc et inde verbis tuis composuisti, ut insidiæ inimico undique tenderentur, et cadaveris ipsius publici hostis nervi concisi calcarentur. Crede nobis, charissime, quoniam non est a centesimo præmio minor tua innocens anima, quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exilium recusavit, nec relinquere civitatem dubitavit, nec in deserto loco commorari a horruit; et, quoniam multis documentum confessionis dedit, ipsa martyrum prior duxit. Alios enim ad martyria facienda exemplo suo provocavit; et non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœpit, sed cum et futuris cœlestem amicitiam copulavit.

III. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod literis tuis laborantia pectora recreasti, fustibus vulnerata membra curasti, compedibus pedes ligatos resolvisti, semitonis capitis b capillaturam adequasti, tenebras carceris illuminasti, montes metalli in planum deduxisti, naribus etiam fragrantibus c, flores imposuisti, et tetrum odorem fumi exclusisti d. Fecit autem et prosecutum ministerium tuum et Quirini dilectissimi nostri quod per Herennianum hypodiatonum, et Lucianum et Maximum et Amantium acolytos distribuendum misisti e quæcumque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris alterutrum adjuutores, et rogemus, sicut mandasti, ut Deum et Christum et Angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus

A te, domine frater ¹⁶², semper bene valere et nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri qui nobiscum sunt te amant et salutant, et videre desiderant.

EPISTOLA LXXIX.

(Erasm., iv, 7. Pamel., Rigalt., Baluz., LXXIX. Paris., Oxon., Lips., LXXXVIII.)

AD EUMDEM LUCII ET CÆTERORUM MARTYRUM
RESPONSUM.

ARGUMENTI esse ejusdem cum præcedenti, verba ipsa epistolæ demonstrant, atque adeo non Lucii Romani Pontificis, sed Lucii martyris et episcopi Africani epistola est, multo minus autem Cypriani ad Lucium Papam.

I. Cypriano fratri et collegæ, Lucius et qui mecum sunt fratres, omnes in Domino salutem. Exultantibus nobis et lætantibus in Deo quod nos ad congressionem f armaverit et in prælio victores sua dignatione fecerit, supervenerunt litteræ tuæ, frater charissime, quas per Herennianum hypodiatonum et Lucianum et Maximum et Amantium acolythos misisti nobis; quibus lectis, recipimus g in vinculis laxamentum, in pressura solatium et in necessitate præsidium, et excitati h sumus et robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuiisti i. Nos vero, secuti vestigia confessionis tuæ, parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu prior est et ad præmium; et qui prior occupasti de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet individuum charitatem j, quia semper nos dilexisti; ut quibus unus fuit spiritus in conjunctione

LECTIONES VARIANTES.

a Morari Lin. NC. 2.

b Capitibus Lin.

c Flagrantibus Voss. 2.

d Discussisti Pem. NC. 2. Voss. 2.

e Mandasti Pem.

f In congressione Ar., et ad congressionem Lam. Bod. 2.

g Recepimus Oxon.

h Exercitati Ar. NC. 1.

i Tribuisti Bod. 2. NC. 1. Ebor.

j Inde eandem NC. demonstrationem scilicet individua charitatis Ar. Voss. 2. Lin. Bod. Demonstrasti scilicet individuum Pem.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

Sigismundum a patre tuo, etc. Ubi tamen reponendum est amatorem pro damnatorem. Similis emendatio fortassis adhibenda est Epistolæ xi Nicolai Papæ I, in qua legitur: *Apparet te minus saluti communi quam sorti privata intendere*. Nam in veteri codice ms. monasterii sancti Remigii Remensis scriptum est *quam amori privato*.

II. — *Cadaveris*. Duo libri veteres habent *cadavera ipsius publici hostis et nervi concisi calcarentur*. Sic etiam tres Anglicani. Ita quoque habuisse Veronensem omnium antiquissimum mihi compertum est. His auctoritatibus fultus constitui veram lectionem. Nam præterea certum est non esse plura cadavera in uno hoste.

III. — *Per Herennianum*. Codex Remensis sancti Dionysii, *per Felicem Herennianum hypodiatonum et Lucianum et Maximum et Augustum et Amandum presbyterum distribuendam*, etc. Sic etiam ferme in duobus Anglicanis. Hunc Herennianum Baronius putat illum esse per quem Cyprianus, cum esset exul, pecunia-

rum subsidia misit ad confessores ad metalla damnatos.

EPIST. LXXIX. — Difficile est certo definire an hæc epistola Cypriani sit, an vero Lucii, quamvis videatur esse Cypriani potius quam Lucii. In tribus enim antiquis codicibus dicitur scripta a Cypriano ad Lucium et qui cum eo sunt, in aliis vero Lucii ad Cyprianum. Duo autem tribuunt Lucio episcopo Romano. Existimat tamen Pamelius hunc Lucium esse diversum ab eo qui fuit episcopus Romanus. Ea vero Pamelii opinio hinc confirmari posse videtur quod si epistola ista est Cypriani, cum missa sit per eundem qui attulerant eam que scripta est ad Nemesianum, missa videtur in Africam ad quemdam Lucium. Certe in Epistola LXXVII Cypriani ad *Martyres in metallo constitutos*, pag. 158, Lucius nominatur inter episcopos Afros ad quos ea scripta est.

I. — *Parem gratiam*. Duo libri veteres habent *parem gloriam*.

pacis, esset precum tuarum ^a gratia et una corona confessionis.

II. Accessit autem tibi, frater charissime, ad confessionis coronam retributio operum abundans mensura, quam accipies a Domino in die remunerationis, qui et te nobis litteris tuis repræsentasti, ut peccus illud tuum candidum et beatum, quod semper novimus, manifestares, et secundum latitudinem ejus nobiseum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus et quæ minus in nobis instructa erant exornasti et confirmasti ad sustentationem earundem passionum quas patimur, securi de præmio cœlesti et de corona martyrii et de regno Dei, ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spondidisti. Hoc totum ^b fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, sicut et nos utique facimus.

III. Accepimus itaque, frater desiderantissime, id quod a Quirino et a te ipso misisti sacrificium ^c ex omni opere mundo. Sicut et Noe obtulit Deo, et delectatus est Deus in odorem suavitatis, et respexit in sacrificium ejus, ita et in vestrum respiciat et delectetur ^d reddere vobis lujus tam boni operis mercedem. Peto autem ut litteras quas ad Quirinum ^e fecimus transmitti præcipias. Opto te, frater charissime ac desiderantissime, semper bene valere et nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Vale ^f.

163 EPISTOLA LXXX.

(Pamel., Rigalt., Baluz., LXXX. Paris., Oxon., Lips., LXXX.)

FELICIS, JADERIS, POLIANI, ET CÆTERORUM MARTYRUM
RESPONSUM AD CYPRIANUM.

ARGUMENTUM. — *Martyres supra dicti subsidium a Cypriano transmissum grati agnoscunt.*

Cypriano charissimo et dilectissimo Felix, Jader,

LECTIONES VARIANTES.

^a Unitarum Oxon.

^b Hoc tamen Ar. Tantum Bod. 2.

^c Vestrum add. Lin. NC. 2.

^d Respiciet et delectabitur. ver. Reddens Lin. NC. 2.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

II. — *Quas patimur.* Codex Veronensis, octo libri nostri, et duo Anglicani præferunt uti nos edidimus. Antea legebatur *quas patienter ferimus.* Sed eam lectionem ego puto ortam esse ex pruriginè corrigendi.

¹⁶⁰ EPIST. LXXX. — Hujus epistolæ prima editio facta est in officina typographica Manutii. Ea autem editio Victorium Herenniano præponit. Sed nomen Victorii non comparat in ullo veterum codicum cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani, neque in editionibus quæ postea secutæ sunt, una excepta Rigaltiana et ea quam procuravit Reinhartus.

Siguense. Ita libri duo veteres. Alii sex habent *Singuense*, Manutius *Sbuense*. Vir clarissimus Dominus Bernardus a Montefalcone in tomo II novæ suæ collectionis Patrum Græcorum, edidit Cosmæ Indicoeleustæ librum, *de Christianorum Opiniõne de mundo*, ubi lib. II, pag. 142, Cosmas loquens de veteri tabula Ptolemæi Evergetæ, commemorat illum in Ægyptum profectum subegisse Agamen et Sigen. Unde fortassis colligi posset confesores fuisse projectos

Polianus, una cum presbyteris et omnibus nobiscum commorantibus apud metallum Siguense, æternam in Domino salutem. Resalutamus te, frater charissime, per Herennianum ^g hypodiaconum, Lucianum et Maximum fratres nostros fortes et incolumes adjacentibus orationibus tuis; a quibus accepimus oblationis nomine non minimam quantitatem una cum litteris tuis quas scripsisti, in quibus dignatus es de verbis cœlestibus nos tamquam filios confortare. Et Deo Patri omnipotenti per Christum ejus gratias egimus et agimus quod sic confortati et corroborati sumus per tuam allocationem, petentes de animi tui candore ut nos assiduis orationibus tuis in mente habere digneris, ut confessionem vestram et nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater charissime, in Deo semper bene valere. Felix scripsi. Jader subscripsi. Polianus legi. Dominum meum Eutyelianum ^h saluto.

EPISTOLA LXXXI.

(Erasm., IV, 1. Pamel., Rigalt., Baluz., LXXXI. Paris., LXXX. Oxon., Lips., VI.)

CYPRIANI AD SERGIUM ET ROGATIANUM ET CÆTEROS
CONFESSORES IN CARERE CONSTITUTOS.

ARGUMENTUM. — *Rogatianum et collegas confessores, in carcere constitutos consolatur, et exemplo Rogatiani senioris et Felicissimi martyrum animos illis addit. In exilio scriptam epistola ipsa indicat.*

I. Cyprianus Sergio et Rogatiano et cæteris confessoribus in Domino perpetuam salutem. Saluto vos, fratres charissimi ac beatissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius et lætius posset accidere quam nunc vobis inherere, ut

^e Cyrinum ver.

^f Præcipias. Vale Sem. Ross. 2. Bod. 1.

^g Victorium, Herenn. Imp.

^h Eutyelianum abest in codd. Lam. Ebor. NC. 2.

in solitudines Ægypti. At Baronius anno 260 putat intelligendum esse de metallo Sigensi in Mauritania Tingitana. Quod fortasse melius est.

Quas scripsisti. Quinque libri veteres, quinque item Anglicani, et editiones Manutii et Morellii habent *quas misisti*, eodem sensu.

Tamquam filios. Tres libri veteres addunt *tuos*.

Felix scripsi. Istud additum est ex editione Anglicana. Non inveni enim in aliis editionibus neque in libris nostris. Itaque si vera est lectio, uti eam puto veram, Epistolam scripsit hic Felix qui priore loco nominatur inter episcopos a quibus Epistola scripta est. Jader, qui secundo loco nominatur, subscripsit; Polianus, qui tertio, legit.

EPIST. LXXXI. — I. Sergio. Ita edidit Pamelius et alii post eum; eamque lectionem exhibent tria vetera exemplaria. Alia habent *Seagrio* vel *Seugio*. In Remigiano vetere: *Cyprianus Sergio et Rogatiano et Victori et Felicissimo et cæteris confessoribus*. Quod autem nonnulli veteres libri et editiones habent *ad Rogatianum juniorem*, id male positum esse recte

complecteremini me manibus illis quæ puræ et innocentes et Dominicam fidem servantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius et sublimius quam osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt, conspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui, despecto sæculo, conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed, quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, ^a has pro me ad aures et ad oculos vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter et exhortor ut in confessione cœlestis gloriæ fortes et stabiles perseveretis, et ingressi viam Dominiæ dignationis, ad accipiendam coronam spirituali virtute pergatis ^b, habentes Dominum protectorem et ducem qui dixit: *Ecce vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi* ^c (*Matth.*, xxviii, 20). O beatum carcerem, quem illustravit vestra præsentia! o beatum carcerem, qui homines mittit ad cœlum! o tenebras lucidiores sole ipso et luce hæc mundi clariores, ubi modo constituta sunt! Dei templa et sanctificanda divinis confessionibus membra vestra.

II. Nec quicquam versetur in ¹⁶⁵ cordibus et mentibus vestris quam divina præcepta et mandata cœlestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animavit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem, nec temporariam poenam, sed gloriam sempiternam, cum scriptum sit: *Pretiosa est in conspectu Domini mors justorum* ^d *ejus* (*Psal.* cxv, 15). Et iterum: *Sacrificium Deo* ^e *spiritus contribulatus, contritum et humiliatum Deus non despicit* (*Psal.* l, 19). Et iterum, ubi loquitur Scriptura divina de tormentis quæ martyres Dei consecrant et in ipsa pas-

sionis probatione sanctificant: *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis bene disponuntur, quoniam Deus tentavit illos, et invenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probavit illos et quasi holocausti hostiam accepit illos, et in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt justi, et tanquam scintillæ in arundinetis discurrent. Judicabunt nationes et dominabuntur populis, et regnabit eorum dominus in perpetuum* (*Sap.* iii, 4-8). Quando ergo judicaturos vos et regnaturos cum Christo Domino cogitatis, exultetis necesse est et futurorum gaudio præsentia supplicia calectis, scientes ab initio mundi sic institutum ut laboret iste in sæculari conflictatione justitia, quando in origine ^f statim prima Abel justus occiditur, et exinde justi quique et Prophetæ et Apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum, docens ad suum regnum non, nisi eos qui se per ^h viam suam secuti sint, pervenire dicens: *Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conservabit illam* (*Joa.* xii, 25). Et iterum: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam vero non possunt occidere: magis autem metuite eum qui potest et animam et corpus occidere in gehennam* (*Matth.* x, 28). Paulus etiam nos adhortatur ut qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus: *Sumus, inquit, filii Dei. Si autem filii, et hæredes, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur, ut et commagnificemur* ^h. (*Rom.* viii, 16). Addidit etiam comparisonem præsentis temporis et futuræ claritatis dicens: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram*

LECTIONES VARIANTES.

^a Interesse non datur *Lam.*

^b Vitæ coronam spirituali virtute *Ebor. Pem. Lam. Bod.* 1, 2, 5.

^c Sæculi *Lam. Ebor. Bod.* 2.

^d Sanctorum *Lam. Bod.* 2. *Ebor. NC.*

^e Sacrificium *Del Bod.* 1.

^f In origine mundi *Bod.* 3.

^g Eos qui semper *Bod. Lam. Ebor. NC.* 1.

^h Ut sic glorificemur *Veron.* Ut et commagnificemur, *Bod.* 1, 2. *Lam. Lin. Ebor.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

consenserunt Angli, qui hanc suam sententiam multis rationibus ostenderunt esse veram. Sergii porro nomen non habetur in codice Vaticano 195, neque in Gratianopolitano, neque demum in Lamaniano. Non exstitisse etiam in veteri codice optimo liquet ex annotatione Nicolai Fabri posita in exemplari editionis Pamelianæ, ubi vir doctissimus monuit in eo codice legi simpliciter *Rogatiano et cæteris confessoribus*, uti etiam habetur in codice sancti Arnulphi.

Complecteremini me. Hæc est vera lectio, quam confirmant omnes fere libri veteres et omnes editiones antiquæ. Pamelius tamen, ea auctoritate insuperhabita, mutavit et edidit, ut *complecterer manus illas*, tantum quia lectionem illam invenerat adjectam ad marginem codicis Affligemensis. Eam quam nos revocamus præferunt octodecim libri nostri et decem Anglicani. Pamelio favent duo tantum.

Dominum confessa. Codex Burgundicus, nomen Domini confessa.

O beatum carcerem. Tertullianus in libro ad *Martyras* loquens de eorum carcere ait: *Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere quam in carcerem introisse intelligemus.* Et mox addit de carcere: *Habet tenebras, sed lumen estis ipsi.*

Habet vincula, sed vos Deo soluti estis. Arator, lib. ii *Actuum apostolorum*:

O felix de clade locus, cui clara refulgent
Lumina pro tenebris.

Dei mittit. Duo libri veteres, *homines dimittit ad cœlum.* Vetus Remigianus, *homines Dei dimittit ad cœlum.*

II. — *Tolerantiam.* Illustrat hunc locum Holstenius in notis ad Passionem sanctarum Perpetuæ et Felicitatis, ubi auctor ponit sufferentiam pro eo quod Cyprianus dixit ⁵³¹ tolerantiam. Vox est Africana; quæ reperitur etiam in Actis martyrum Donatistarum in libro ii miscellaneorum nostrorum, pag. 60, et sequentibus. Vide glossarium Latinum Cangii.

Fulgebunt.... discurrent. Hæc desunt in undecim codicibus manuscriptis et in editione Mauntii. Deerant etiam in capite 12 Epistolæ ad Fortunatum de *Exhortatione martyrii.* Nos reposuimus.

In gehennam. Reliqua istius epistolæ desunt in codice sancti Arnulphi, et in eorum quæ desunt loco substituta est consequenter magna pars Epistolæ ad Antonianum, incipiendo ab his verbis pag. 71: *Exomologesis apud inferos non est, etc.*, usque ad finem

claritatem quæ revelabitur in nobis (Ibid. 18). Cujus claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes et persecutiones tolerare nos convenit, quia, etsi sunt multæ pressuræ justorum, ex omnibus tamen liberantur qui in Deum fidunt.

III. Beatas etiam feminas quæ vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutæ, quæ, Dominicam fidem tenentes et sexu suo fortiores, non solum ipsæ ad gloriæ coronam proximæ sunt, sed et cæteris quoque feminis exemplum de sua constantia præbuerunt. Ac, ne quid deesset ad gloriam numeri vestri^a, ut omnis vobiscum et sexus et ætatis esset in honore, pueros etiam vobis gloriosa confessione sociavit divina dignatio, repræsentans nobis tale aliquid quale Ananias, Azarias et Misahel illustres pueri aliquando fecerunt; quibus inclusis in caminum^b cesserunt ignes et refrigerium flammæ dederunt, præsentem cum illis Domino et probante quod in confessores et martyres ejus nihil posset gehennæ ardor operari, sed quod qui in Deum crederent^c, incolumes semper et tuti in omnibus perseverarent. Et consideretis diligentius peto, pro vestra religione, quæ apud pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum plenius potuit. Ad omnia enim parati, sicut omnes esse debemus, aiunt regi: *Nabuchodonosor rex, non opus est*

nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, 165 et de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum tibi sit quoniam diis tuis non servimus et imaginem auream quam statuisti non adoramus (Dan. iii, 16-18). Cum se crederent et pro fide sua scirent posse etiam de præsentis supplicio liberari, jaclare hoc tamen et vindicare sibi voluerunt dicentes, Et si non, ne minor esset confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, sed tamen non in hoc fidere ut liberari in presentia vellent, sed illam libertatis et securitatis æternæ gloriam cogitarent.

IV. Quam fidem vos quoque retinentes et die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum premissi, contemptu præsentium futura tantummodo cogitatis, ut ad fructum regni æterni et ad complexum et osculum Domini et conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum, gloriosum senem, viam vobis^d ad gloriam temporis nostri religiosa virtute et divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper et sobrio exicipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, et metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit. Quod ut

LECTIONES VARIANTES.

^a Numero vestro *Neap.* Muneris vestri *Ver.*

^b In camino *Lan.*

^c In Deum se crederent *Bod. 1, 2. Lan. NC. 1, 2.*

Ebor. Lin.

^d Viam nobis *Oxon.*

STEPH. BALUZZI NOTÆ.

Epistolæ ad Antonianum, et in calce scriptum est: Ad Antonianum de Cornelio et Novatiano explicat. Sic etiam in Thuano. Porro Epistolæ ad Antonianum prima pars desideratur in utroque codice, et incipit uterque ab his verbis *exomologesis apud inferos non est, etc.*

Claritatem. Codex Fuxensis, gloriæ coronam.

III. — Sexu suo fortiores. Infra, in libro de Habitu virginum, pag. 175: *Fortior femina viris tormentibus invenitur. Lactantius lib. v, cap. 13: Ecce sexus infirmus et fragilis ætas dilacerari et toto corpore urique perpetitur.* Hieronymus in Epistola ad Eustochium de Custodia Virginitatis: *Beata martyr Agnes et ætatem vicit et tyrannum et titulum castitatis martyrio consecravit.* Idem in Epistola de Muliere septies icta: *Mulier sexu infirmior, virtute fortior.* Eusebius, lib. vi, cap. 41, refert historiam sanctæ Apolloniæ. Rufinus eam quoque referens, lib. vi, cap. 51, cum dixisset illam sponte proclivisse in ignem quem persecutores minabantur, addit: *Ita ut perterrerentur etiam ipsi crudelitatis auctores quod promptior inventa est ad mortem femina quam persecutor ad pœnam.* Vide etiam historiam Blandinæ martyris apud eundem Eusebium. Florus, lib. ii, cap. 15, meminit ejusdem feminæ Carthaginensis quæ in excidio urbis Carthaginensis, a culmine sed domus in medium misit incensum, eo tempore quo se quadraginta millia virorum dediderunt duce Asdrubale. Ait ergo Florus: *Quanto fortius femina.* Aelius Spartianus de Zenobia uxore Odenati ait: *Quæ multorum sententia fortior marito fuisse perhibetur.* Statius, lib. ix, Thebaidos:

Ipsa nihil metuens, sexusque oblita minoris.

Refrigerium. Ita veteres editiones et quatuor libri veteres. Manutius edidit *refrigerii locum.* Quo etiam modo legitur in undecim codicibus et in editione Morrellii.

De hoc verbo. Codex Pithœanus, de hoc sermone. Et tamen Cyprianus Epist. lv, ad Thibaritanos, in capite xi Epistolæ ad Fortunatum de Exhortatione martyrii, et lib. iii Testimoniorum, cap. 10, semper ponit de hoc verbo. Itaque mutandum istic non fuit. Vide annotationes Erasmi ad caput primum Evangelii secundum Joannem.

IV. — Cogitatis. Nunc locum nos emendavimus ex fide duorum veterum exemplarium.

Metator vester. Vocabulum hoc, quod diversas habet significationes, ortum est ex agriculturalum arte. Sic enim vocantur qui arbores in seminario vel arbusito disponunt et ordine quodam digerunt, origine dueta a meta, id est agrorum termino seu linea a qua incipit mensura ad disponendas arbores. Istie accipiunt de eo qui præcedens milites castra locat, hospitia preparat. Vegetius, lib. ii, cap. 7, *Metatores, qui præcedentes locum eligunt castris.* Nonius Marcellus: *Metari, parare. Unde et metatores.* Præfatio Celsi in Altercationem Jasonis et Papisei: *Frequentatur ubique aut manifestat prophetolico cunctorum qui sancto Spiritu præmonente adventus Domini metatores esse soliti sunt.* Victor Vitensis, lib. v, cap. 12: *Vel superare posset aqua mendax tantæ voluntatis propositum, quod jam homo Dei metantibus lacrymis miserat legatum in calum.* Idem vocantur mensores in titulo Codicis Theodosiani de Metatis. Lucianus, in Epistola ad Celerinum, cap. 50, vocat Decium metatorem antichristi. Quem locum male Rigaltius transtulit ad artem agriculturalum, tanquam si Lucianus ita scribens respexisset ad lineam sive funiculum metatoris arbores suas disponentis. (Veget., *Instit. rei mil.*, ii, 7: Metatores dicuntur, qui præcedentes locum castris idoneum eligunt. GOLDAST.)

Antecedit. Certum est metatores vocatos fuisse antecessores, quia antecedunt milites ut eis hospitia

consummetur in vobis, assiduis orationibus Domium A deprecamur, ut, initiis ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat et coronari. Opto vos, fratres charissimi ac beatissimi, in Domino semper bene valeré et ad coronam cœlestis gloriæ pervenire. Victor diaconus et qui mecum sunt vos salutant.

EPISTOLA LXXXII.

(Pamel., Rigalt., Baluz., LXXXII. Paris., LXXXI. Oxon., Lips., LXXX.)

AD SUCCESSUM, DE NUNTIS ROMA REVERSI PERSECUTIONEM NUNTIANTIBUS.

ARGUMENTUM. — *Nuntiat Successo episcopo Cyprianus, persecutione acriori jam decreta per Valerianum imperatorem (haud dubie cum Galliëno), passum Romæ Xistum pontificem VIII idus Augusti, idque ut collegis cæteris significet petit, quo suum quisque gregem ad martyrium animet. Cum autem paulo post mense septembri passus sit Cyprianus, non dubium quin sub finem vitæ scripta sit hæc epistola.*

I. Cyprianus Successo fratri salutem. Ut non vobis in continenti scriberem, frater charissime, illa res fecit, quod universi clerici sub ictu agonis constituti, recedere istinc imminò non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam et cœlestem gloriam. Sciatis autem eos venisse quas ad Urbem propter hoc miseram, ut quomodocumque de nobis rescriptum fuisset, exploratam sibi veritatem ad nos perferrent.

LECTIONES VARIANTES.

^a Et delevit Lips. editor, snadente Neandro Kg. 1, C p. 141, n. 5, cui adsensit Muenlerus primord. Eccl. Afric. p. 171, n. 1.

^b Et scripti Ver. ^c Quarto Ver. Cum eodem quartum Oxon.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

preparent. Itaque castrensi vocabulo usus est sanctus Cyprianus. Vide Vegetium.

Victor Diaconus. Hæc addita sunt ex vetusto codice Remigiano.

¹²² Epist. LXXXII. — Hujus Epistolæ, cujus prima editio debetur Manutio, habui decem vetera exemplaria. Pamelius habuit duo. Angli nullum habuerunt.

I. — Successo, Episcopo ab Abhir Germaniciana, qui interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano. Martyrio vitam finisse docent Acta passionis sanctorum Montani, Lucii et aliorum edita a sociis Bollandianis et Theoderico Ruinarto.

Illæ res fecit. Sic legendum apud Ruricium, lib. II, Epist. 14. Apud Cæsarium Arelatensem in Exhortatione ad charitatem: *Illæ vel maxime res facit.*

Sub ictu agonis. Acta sanctorum martyrum quæ mox citavimus: *Negavit esse in passionis ictu dolorem.* D Vide quæ dicta sunt supra ad Epistolam xxvi, in ipso interitu pag. 412.

Clerici. Per quos mitti consueverant Epistolæ ecclesiasticæ, ut alii animadvertèrent et satis notum est vel ex unico Cypriano. Hieronymus in Epitaphio Paulæ: *Misit tibi per clericum suum epistolam.*

Parati omnes. Editio Morelliana et quinque libri veteres, parati omnes pro animatione divina et cœlesti corona.

Valerianum. Vide notas nostras ad caput v Lactantii de Mortibus Persecutorum.

Xistum. Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani: *Jam de Xisto bono et pacifico sacerdote ac propterea beatissimo Martyre ab Urbe nuntius venerat.* Vide Annales Cyprianicos et dissertationem xi Cyprianicam Dodwellii. Hieronymus in Epistola ad Ctesiphontem ad-

Multi enim varia et incerta opinionibus ventilantur. Quæ autem sunt in vero ita se habent. Rescripsisse Valerianum ad senatum ut episcopi et presbyteri et diacones in continenti animadvertantur, senatores vero et egregii viri et equites Romani^a, dignitate amissâ, etiam bonis spolièntur; et, si adeptis facultatibus christiani esse perseveraverint, capite quoque mulentur; matronæ vero, adeptis bonis, in exilium relegentur; Cæsariani autem quicumque vel prius confessi fuerant vel nunc confessi fuerint, confiscentur et vineti in Cæsarianas possessiones descripti^b mittantur. Subjecit etiam Valerianus imperator orationi suæ exemplum litterarum quas ad præsides provinciarum de nobis fecit: quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum^c fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, et expectantes de ope et indulgentiâ Domini vitæ æternæ coronam. Xistum autem in cimiterio animadversum sciatis octavo iduum augustarum die, et cum eo diacones quatuor^e. Sed et huic persecutioni quotidie insistent præfecti in Urbe; ut, si qui sibi oblati fuerint, animadvertantur, et bona eorum¹⁶⁶ fisco vindicentur.

II. Hæc peto per vos et cæteris collegis nostris innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari et ad agonem spiritalem præparari, ut singuli ex nostris non magis mortem cogitent quam immortalitatem, et, plena fide ac tota virtute Domino dicati, gaudeant magis quam timeant in hæc confes-

versus Pelagianos; Evagrius Ponticus confudit Xistum Pythagoreum cum Sixto martyre et episcopo Romanæ Ecclesiæ.

Mulentur. Tres libri veteres habent *puniantur*, duo *plectantur*.

Octavo iduum. Quinque libri veteres præferunt *quinto*. Sed in martyrologiis scriptum est *octavo*, in Gestis pontificalibus *sexto*.

Diacones quatuor. Scio istic legi in quibusdam veteribus libris et in posterioribus editionibus et cum eodem *Quartum*. At ego præfero lectionem Manutii et Morellii, et puto veterum librorum lectionem qui habent *Quartum* ortam esse ex prava lectione hujus loci Cypriani. Error autem ortus est, ut opinor, ex eo quod in quodam libro veteri scriptum erat in compendio et cum eo d. iv. quemadmodum ego quoque vidi scriptum iv. in uno veteri libro. Ex quo sequentes librarii fecerunt et cum eodem *Quartum*. Nam sunt aliqui libri veteres qui habent tantum et cum eodem *quatuor*, omissa voce *diacones*. Certum est porro nullam Quarti mentionem alibi reperiri quam apud martyrologos, qui citant Epistolam Cypriani. Certum quoque est Felicissimum et Agapifum diacones decollatos fuisse cum Xisto. Quare puto falsam esse animadversionem Pamelii censentis nullo modo defendi posse lectionem Manutii et Morellii. Sane istic commemorantur quatuor diaconi cum Xisto passi. Et tamen duo tantum eum eo decollati dicuntur in Actis ejus. In Gestis vero pontificalibus, quæ citantur etiam in antiquis martyrologiis, scriptum est sex cum illo passos esse. Sed ista repugnantia nullius est momenti. Felicissimus et Agapifus mortem obierunt cum Xisto, reliqui aliquo ex diebus sequentibus.

sione; in qua sciunt Dei et Christi milites non periri, sed coronari. Opto te, frater charissime, semper in Domino bene valere.

EPISTOLA LXXXIII.

(Pam., Rigalt., Baluz., LXXXIII. Paris., LXXXI. Oxon., Lips., LXXXI)

AD CLERUM ET PLEBEM, DE SUO SECESSU, PAULO ANTE PASSIONEM.

ARGUMENTUM. — *Cum jam, sub finem vitæ, ad hortos suos reverso Cypriano nuntiaretur missos esse qui se Uticam ad supplicium pertraherent, secessit. Ne vero metu mortis id fecisse crederetur, hac epistola causam reddit, ut nempe non alibi quam Carthagine, in conspectu suorum, martyrium subiret.*

I. Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi universæ salutem. Cum perlatum ad nos fuisset, fratres charissimi, commentarios esse missos qui me Uticam perducerent, et consilio charissimorum persuasum esset ut de hortis nostris interim secederemus, justa interveniente causa, consensi, eo quod congruat episcopum in ea civitate in qua Ecclesiæ Dominicæ præest, illic Dominum confiteri et plebem universam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcumque enim sub illo confessionis momento confessor episcopus loquitur, aspirante Deo, ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego episcopus alterius ecclesiæ præpositus, accepta apud Uticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar, quandoquidem ego et pro me et pro vobis apud vos confiteri et ibi pati, et exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecet et votis omnibus ex-

ptem et debeam. Expectamus ergo hic, in secessu abdito constituti, adventum proconsulis Carthaginem redeuntis, audituri ab eo quid imperatores super Christianorum laicorum et episcoporum nomine mandaverint, et dicturi quod ad horam Dominus dici voluerit.

II. Vos autem, fratres charissimi, pro disciplina quam de mandatis Dominicis a me semper accepistis, et secundum quod me tractante sæpissime didicistis, quietem et tranquillitatem tenete, nec quisquam vestrum aliquem tumultum fratribus moveat, aut ultra se gentilibus offerat. Apprehensus enim et traditus loqui debet; siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur, qui nos confiteri magis voluit quam profiteri^a. Quid autem de cætero nos observare conveniat antequam in me super confessione nominis Dei proconsul sententiam ferat, instruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos, fratres charissimi, Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat et conservare dignetur. Ita fiat per suam misericordiam^b.

¹⁶⁷ Tres epistolæ quæ sequuntur inter epistolas Cypriani reperiuntur in quibusdam libris antiquis.

EPISTOLA CORNELII PAPE AD CYPRIANUM.

Dilectionis tuæ non delectabilia et contra fidei regulam scripta suscepi, in quibus nauseas recognovi, et venena sermonum adversus catholicam per totum orbem diffusam Ecclesiam horribilibus a te superseri zizaniis non laudavi. Quæ peto velociter tollas ac prædamnes. Quod prius quidem te facere oportebat quam in mundo lethale virus aspersum simplicium et innocentium interficeret mentes. Non ergo dignum

LECTIONES VARIANTES.

^a Temete profiteri *rat.* 1.

^b Hæc ultima verba rejiciunt Oxon. Lips.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

EPIST. LXXXIII. — I. *Commentarios.* Manutius, cui prima Epistole istius editio debetur, et Morellius posuerunt *frumentarios*; quam lectionem præfert etiam codex Remensis sancti Dionysii. Omnes alii et duo laudati a Pamelio habent *commentarios*. Istem lectionem sibi magis probari dixit Pamelius, et tamen edidit *frumentarios*. Commentarii sive commentarienses, quorum multa mentio in Codice Theodosiano, ubi vocantur nequissimi, ii erant, ut ait Julius Firmicus in libro de *Institutione Matheseos*, quibus damnatorum²²³ cura committebatur, vel carcerum custodes, quos nos vocamus geolarios, *geoliers*. Sic enim recte explicantur in Actis primi ingressus Joannis d'Orleans, episcopi Aurelianensis, in urbem suam anno 1522; *Episcopatus Aurelianensis carcerum commentarienses sive geolarios*. Iisdem, ut ait idem Firmicus, publicarum catenarum cura demandabatur; de quibus vide etiam Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. ix, cap. 54. Recte ergo Cyprianus ait missos esse commentarios qui eum Uticam perducerent. Iidem lictores vocantur in Epistola Hieronymi de Muliere septies ieta: *Turbatur tali nuntio urbs propinqua, et tota licitorum caterva glomeratur, e quibus medius, ad quem damnatorum cura pertinebat, erumpens, etc.* De frumentariis vide notas Andrea Scholti ad Aurelium Victorem; Henricum Valesium ad librum vi, cap. 30, Hist. Eccles. Eusebii, et glossarium Latinum Cangii. Alio sensu Jacobus Billius in scholiis ad Orationem Gregorii Nazianzeni de *Plaga Grandinis*, frumentarios

eos vocat qui ideirco frumentum emunt ut fratres suos opprimant.

De hortis nostris. Vide quæ de hortis istis dicta sunt ad Epistolam vi, pag. 395.

II. — *Proconsul sententiam ferat.* Quinquè libri veteres, *proconsulis sententia ferat*.

In commune. Quamquam ista lectio sit optima, non displicet tamen ea quam codex 242 bibliothecæ Colbertinæ et Fuxensis exhibent. Exhibent autem in *cominus*, id est cum simul erimus, cum in unum convenerimus. Cum autem frequenter observaverim codices Veronensem et Fuxensem præferre eandem lectionem, hæc mea observatio fuleitur etiam testimonio istius loci. Veronensis enim habebat *cominus*. Quo etiam modo scriptum vidi apud Sætonium in *Vita Cæsaris*. Apollonius apud Rufinum, lib. v. Hist. Eccles., cap. 48, *aut si confidunt, in cominus veniant*.

Ita fiat. Istud addidimus ex libro Fuxensi.

* Quamvis nolim præstare has tres epistolas esse Cypriani, putavi tamen debere me illas edere in hæc loco, quia referuntur in quibusdam veteribus libris Epistolarum sancti Cypriani. Viri docti illas examinant. Prima, quæ est Cornelii Papæ, inventa est, ut ad Epistolam lxx. dictum est, in duobus libris veteribus, secunda in codice Fuxensi bibliothecæ Colbertinæ, tertia in eodem codice Fuxensi et in eo qui servatur Remis in abbatis sancti Dionysii.

est rebaptizare. Ergo eradica et extrica, ut diximus, florulentis sermonibus atque dignis per posteriorem epistolam priora scripta, quæ contra catholicam fidem servare censuerunt gemina viperarum. Non enim decet tantæ urbis antistitem excellentissimumque doctorem ut, dum putas hæresis baptisma prædamaandum, verum Baptisma sermonibus maculare audias quæ doles contra Apostolum scilicet repugnare dicentem : *Unus Deus, una fides, unum Baptisma.*

AD PLEBEM CARTHAGINIS.

Cyprianus plebi Carthagini consistenti æternam in Domino salutem. Gratias quidem agimus Deo Patri et Domino Jesu Christo, qui vos adunatos atque in conventicula restituit. Propter quam rem memoravimus et scriptum beatissimorum martyrum atque confessorum voluimus ad consilium nostrum servare. Jubet desuper majestas atque Spiritus sanctus, cujus in nobis gratia testis est salutaris. Nam, cum tractaret de traditoribus, jubet tam in Evangelio quam in Apostolo, tam in Psalmis quam in Prophetis et cæteris Scripturis : *Scrutamini (Joa. v, 39).* Quo scrutato a nobis, inventis ^a ab iis qui Scripturas sanctas tradiderunt non mereri eos congruere consilium nostrum, id est consilium habitare. Nemo est enim qui hoc consilium condreatur ^b non cœlestem spectet. Ac propterea memoravimus ut ii qui taliter Scripturas tractaverunt ad statum plebis et iudicium ab ipsis porrectum, nec aliqua actio ab ipsis promi, sed nec etiam ad statum sacrificii neque plebis esse proximi; qui utique, jam dudum derelicta plebe, nudata altaria, prompta sacrificia ^c. Merito hæc memorantes cum mœstita atque dolore animi profici teste ad Dominum quod debuimus statuere, quam omnes disceptationes et dissensiones et hæreses et scandala hauserant, ne ulterius provocent se homines seu minus fidei seu Scripturis leves sint et lectores id statum atque statuimus ^d, atque statuto nostro recedi volumus, ut si qui tradidit præpositus huic plebi mereantur antistitem administrantem altari ac corpore integro. Iis vero jussimus a quibus et sacrificium offerri jubemus, merito præceptis iis ¹⁶⁸ obtemperari debet, nec aliud fiet quam statim evangelica vox sincera cata Johannem loquitur : *Nolo, inquit, de manibus vestris sacrificia, quia non venistis ad me cum hostia munda.* Qui utique hostiam mundam non offert, hostia de manibus ejus non ascendit. Nam iterum legimus : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. I, 1).* Qui per Verbum functionem finxerint dare res inhabitabiles apud illos seu veras scripturas sanctas seu fidas, qui dat vocem et qui dat desideria proxima, qui utique finget tradere supplebit traditionem. Merito negantes volumus interim veniam habere consistentes patres. Nam qui dicit se Scripturas non habere, utique paratus fuit et

A torqueri, quorum exempla habemus. Tertio negaverunt, et sacramentum non tradiderunt. Hi autem qui nec interrogati obtulerunt, interim usque ad statum consilii laici communicabunt. Verumtamen in statum consilii quod Scriptura sancta promoverit, secundum sententiam fixam sanctis et amicis Dei suppleri volumus, cum jam testes et proximi aliquid jam dudum statuerant nostri antecessores. Ob quam rem necesse est nos testibus consentire complecti et supplere. Opto vos in Domino semper bene valere. Amen. Deo gratias.

AD TURASIAM PRESBYTERUM.

Cyprianus benedicto et dilectissimo parenti Turasio in Domino æternam salutem. Chariatis tuæ scripta percepi, quibus animum tuum dolore commotum de filia dormitione cognovi. Non aliud principaliter admiratus sum quam christiani pectoris in te jactatam fuisse virtutem, ut animum flecteres ad dolorem. Stupro murum fidei penetratum vulneribus orbitatis, quem sepire debuerat spes resurrectionis et regni cœlestis. Numquam spes cum dolore concordat, nec fides aliquando sentit quacumque jacturam. Resurgere credimus mortuos, et plangimus : quid faceremus, si mori tantummodo sine resurrectione præciperet Deus? Voluntas utique ejus sola sufficeret ad solatium, cui nullum præponendum scimus affectum. Quod dederat abstulit qui creaverat. Quid certas plangere quod ad tempus acceperas? Commodaverat ut haberes quantocumque tempore voluisset, et cum vellet rursus auferret. Nihil abstulit tuum qui recipere dignatus est proprium. Creditum suum recipere decuerat creditorem, et nihil aliud decet quam creditori suo gratias agere mutuanti. Sic Job legimus quam sequamur devotissimam vocem : *Dominus, inquit, dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino placuit, ita factum est. Sit nomen Domini benedictum (Job I, 21).* Parum ergo non erat hæc sola consolatio contra luctum quod nemo lugere debeat cum aliquid reddiderit alienum, quia fas non erat apud alium detineri quod domino suo fuerat necessarium. Additur consolationis alia providentia, quæ jaculis occurrat orbitatis. Gaudere debuimus de sæculo recedentibus, si sæculi contra nos inimicitias sentiremus, et plangimus beneficia Domini, qui nobis quod præstat infirmitati nostræ præstat. Periclitari volebat adhuc qui dolet aliquem dormientem, et inter fluctus vitæ præsentis videre cupiebat miseram laborare. Ad quid christianum et fidelem animam putas intra carcerem mundi remorari debuisse, cui totus mundus naufragium est? ¹⁶⁹ Tantis et talibus tempestatibus vitæ tot impugnationes diaboli, tot corporis bella, tot clades sæculi, tot calamitates evasit. Et lacrymas fundis, quasi nescias quid in te ipse quotidie patiaris: Propter quod Dominus sic admonet Apostolos suos di-

LECTIONES VARIANTES.

^a Inventum est *conjicit Baluz.*

^b Congrediat *forte. Edd.*

^c *Fortè dereliquerunt. Edd.*

^d Atque statuimus. *Hæc supersunt ac psalma amanuensis redolent. Edd.*

cens : Si me diligéretis, gaudeveris, quoniam vado ad patrem (Joan. xiv, 28). Plane mortuum Lazarum flevit, sed non tuis lacrymis. Resurrectionis promissor dolere non poterat, ne fidem perfidiam faceret quam docebat. Doluit Lazarum non dormientem, sed potius resurgentem, et flebat quem cogerat, propter salvandos alios et confundendos incredulos, ad sæculum revocare. Hanc vitam dans Dominus ingemiscebat, quam tu doles esse sublatam. Contra lacrymas ejus pugnant lacrymæ tuæ, et amor tuus amoris ejus non convenit. Fletus ejus non habet parem. Ille volebat reddere laboribus quem dilexerat, et tu amare te credis cui laborum volebas adhuc restare tormenta? Cæterum, si putas eum mortuum Lazarum doluisse, ante non permisisset exire qui repellere poterat mortem, aut certe non fletet qui mortuum resuscitandi postmodum habuerat potestatem. Unde apparet eum sola ea causa fuisse commotum, quod ad hostilem vitam charissimum suum revocare denuo propter credituros aliquos vel confundendos incredulos urgebatur. Denique sic subsecutus est Dominus dicens : Ergo, Pater, ut credant quia tu me misisti, aii clara voce : Lazare, prodi foras (Joan. xi, 43). Et factum est. Gaudere ergo debes unde ille coactus est flere, ne videaris dormientis felicitatibus invidere. Ab alieno mundo ad proprium transivit, transivit ad Dominum, et de hostili patria ad paternam patriam migravit ad cœlum, dicente Apostolo : Scimus, inquit, quoniam, si terrena domus nostra hujus corporis resolvatur, quod habitationem habemus non manu factam æternam in cœlis (II Cor. v, 1). Carnit ergo domo, quam nec nosse debuerat; caruit malis civibus, quorum odia sustinebat, ne adhuc peregrinaretur in terra contraria, sicut Apostolus memorat dicens : Quamdiu sumus in hoc sæculo, peregrinamur a Domino (Ibid., 6). Non nobis ergo debet lactus incumbere, quisquis a peregrinatione redire meruerit ad propriam regionem, maxime cum non inanis et vacuus redire noseatur qui christianitatis meratus est lucrum, propter quod venit ad mundi commercium. Negotium explicavit, rediit, et Deo debitum solvit. Comparavit propter quam descendat emptionem, et ad Dominum regredi properavit, cui offerat mercem, ut comparate meritis tam securitatem accipiat quam honorem. Et ego, inquires, nulla promissorum cœlestium dubitatione conturbor, sed sola separatione morientis æstuans desolatus solatio pii pignoris factor. Excusatio hæc est sine dubio fragilitatis humane, quæ patrocinari non potest diffidentia. Si enim desolationem homines ferre non valerent, nunquam prorsus a se sua pignora dimisissent. Destitutos se a morientibus conqueruntur, et vivos filios aut propter litteras aut propter honores aut propter negotia peregrinis regionibus credunt, et, gaudent tota vita sine affectibus commorari, dummodo capiant quod de suis cupiunt pignoribus adipisci; et ut ad palatia pergant, peregrinantur. Ad studia dignitatis navigant acquirenda, vel causas patrimonii explicandas et labores et pericula resescentes impellunt, nec

secum vacare quos diligunt patiuntur. Et ut ad palatium cœli, ad studia Christi, ad honorem vitæ perpetuæ, ad patrimonium possessionis æternæ cum securitate valeant pervenire, nemo filios suos libenter a se gratulatur abscedere. Propter incerta per incerta filium vel fratrem vel parentem peregrinari nemo quisque compellit, et propter certa per certa suorum aliquem proficisci nullus admittit. Ad comparanda peccata gaudent tam parentes a filiis quam filii a parentibus separari provocante diabolo, ad indulgentiam percipiendam nolunt ab invicem Deo vocante discerni, ut appareat non pro nostra ratione nos dolere quemcumque videmur amittere, sed indicium magis ostendere diffidentia, qui non sustinemus nostrorum perfectiones ad Dominum, quorum peregrinationes in sæculo gratulamur. Quia credimus mundi lucris, toleramus divisa nostri corporis membra. Si crederemus Dei promissis, post abscissionem nostrorum nihil aliud quam gratias debuerant resonare nostri pectoris gaudia. Mihi crede, semper in omnibus incredulitas moeret, et sicut non potest nosse fides quod doleat, sic diffidentia sola doloribus tenetur ancilla. Nam si dormientes dicimus, dormientes utique credere debemus, non mortuos, sed requiescentes interim secundum vocem Domini fideliter loquentis : Omnis, inquit, qui credit in me, licet moriatur, vivet (Joan., xi, 25). Si cui medicus homo promitteret quicquam, sine dubio promissioni ejus negare non poterit omnino letitiam. Nunc quia Dominus Christus fabricator et resuscitator promittit, non times plangere, ut fidiorem Christo pariter et potentiorum medicum videaris in promissionibus judicare. Sed destitutam, dicis, doleo senectutem, quia debueram meos liberos potius antecedere, ne in laboribus remanerem. Quando de spiritualibus bonis quodcumque tractatur, nihil est omnino de carnalibus ante oculos reponendum. Ego tibi melius profiteor evenisse, quoniam non carnalem sed spirituales circa te considero fidelitatem. Tu te dicis de alienius pignoris obitu in senectute confectum. Ego contra comprobo sublevatam senectutem tuam. Amputavit Dominus sollicitudinem quæ te torquebat de viva filia ne periret. Melius utique nunc mortuam sæculo redisse ad Dominum vivam quam vivam sæculo doleres forsitan apud Dominum mortuam. Gaude tibi quod christianam mercheris sequi, quam secutus in cœlo gaudeas rursus amplecti. Non te deseruit, sed præcessit; et ne doleret excedentem patrem suscipere festinavit. Non amisisti tua nutrimenta. Si luctum horrueris et senex tuum obtulisse pignus Domino deputare poteris, potes secundum votum habere post Abraham, si non potes primum, ut quod ille non trepidavit offerre, tu saltem videaris de sublato gaudere. Ab illo Dominus postulavit, a te tulit. Ille jussioni paruit, tu voluntati consensisti. Ille per illicitam legem naturæ quem Dominus sibi probavit devotum, te saltem per licitam conditionem religionis annotet religiosum, advocet religiosum. Nam sive voluntato nec necessitate compelleris devotionis Domino ali-

quid exhibere, in qua parte te christianum poteris approbare. Erubescat incredulitas nostra cum gentilibus, si Domino vult esse subjecta. Communis est nobis cum illis exitus mortis, et dolores illorum superamus doloribus nostris. Quid ageremus si peculiariter aliquid exigeretur a nobis quod ad decus nostrum pertineret? Gentiles dolores sæpe contemnunt, cum non ad promissa cœlestia sed ad pœnas tartari rapiantur. Et nos ¹⁷¹ plangimus cunctes ad cœlum. Consideret christianus talis quid deinceps mereatur qui nec imitari contendit exempla sanctorum, nec contemptum habere gentilium. Illi luctus desperando despiciunt, et nos sperando despiciere conamur. Denique vendere liberos sæpe non dubitant, ut vivos, quod pejus est, spernant. Et nos nec defunctorum obitus sublevant. Et nos sublato captivitate et libertate donatos volumus servire. Filios suos intrepide mortalibus tradunt, et nos de nostro simul et suos liberos et nostros liberandos dimittere sacrilega mente cunctamur, quasi tutius apud homines iudicemus magis quam penes Dominum commendari aliquem filiorum. Pudendum nescio quid christianus est apud gentiles opprobrii; quibus pejores sine dubio iudicantur quos pares habere non dicam meliores fuerat putare criminis. Christiani nolunt vel gratulatione suos deducere ad bona, gentiles tradere non cunctantur ad mala. Postremo vel cum ipsâ felicitate nostrorum morientium eogamur animum flectere, et desideriorum desideria nostra incipiant repugnare. Lætatur illi qui exeunt venientes ad requiem. Lætetur et nos cum ipsis, saltem computantes nostrorum exeuntium beatitudinem. Si religiosus vel novitius qui evasit, si non potes vel exulta quia placuisse cognoscis participium tui sanguinis Christo, maxime

quod vel de occasione debeas tolerare Domini voluntatem, cui non potes contradicere. Et cum sit omnibus communis hic casus, vanus dolor est, qui nec primus videtur esse nec solus. Sed dicis : Nullus me de mea desolatione mentis angor exulcerat, sed pro delictis parvuli morientis humanitatis affectus impulsat. Nec hoc licet commovere animum christianum, ne contra Christi imperia luctetur. Quid est inter quoscumque et qualescumque filios dimisisse, quos jubeamur a Domino pro causa devotionis odisse, Melius nunc salvat animam suam moriens. Relinquit in pace, ne persecutionem dimittere cum suo interitu non valeret, ipse illi auxiliatur in mundo quorum mater habitat in cœlo, et qui matri subvenit, et filiis pro certo succurrit. Postremo vide si habeat aliquis dolore concidi, ubi sine aliquo remedio potest aliquis fatigari. Sapienter debet dolere qui dolet, ne perdat sine causa quod dolet. Nunc autem contra luctum sumenda sunt arma, ut spes nostra possit habere victoriam. Principaliter quod Dominus voluit suscipere gratulemur. Denique quia hoc omnibus in mundo commune additur, privatim particulare nostrum quod ad requiem revocamur. Sequitur consummatio omnium gaudiorum, quæ in resurrectione invicem nobis Domino reformante reddetur, sicut Apostolus pollicetur : *Notumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, sic et eos qui dormierunt in Jesu adducet eum eo (1 Thess. iv, 12)*. Hæc tibi, benedicite, pro charitate mutua transmisi. Ceterum scio te bene valere, alios consolari. Tunc te orbitas non inveniet penetrabilem, si alios contra illam non cessabis armare. Opto te, frater charissime, semper bene valere et nostri meminisse.

